

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

III. ÉVFOLYAM / 1971. FEBRUÁR—ÁPRILIS

5-6

E szám munkatársai: Andelić Magdalena, Angyal Endre, Barbarič Stejan, Bori Imre, Curčić Lazar, Dávid András, Delorko Olinko, Fisković Cvito, Fried István, Kemény G. Gábor, Kiss Mária, Kovaček Božidar, Lőkös István, Nedić Vladan, Novak Vilko, Novalić Đuro, Póth István, Stojanović-Káich Katalin, Szeli István, Varjas Béla, Veselinov Ivanka, Vujičić D. Stojan, Udovički Ivanka, Zličić Darinka.

**A
HUNGAROLÓGIAI
INTÉZET
TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEI**

5—6. SZÁM

III. évf. / 1971. február—április

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
NAUČNA SAOPŠTENJA INSTITUTA ZA HUNGAROLOGIJU
PAPERS OF THE INSTITUTE OF HUNGARIAN STUDIES
MITTEILUNGEN DES HUNGAROLOGISCHEN INSTITUTS

SZERKESZTIK:
BOSNYÁK ISTVÁN
SZELI ISTVÁN
(fő- és felelős szerkesztő)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
KOVÁCS KÁLMÁN
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ
PENAVIN OLGA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ ÉS
FEDŐLAP-TERV:
ČERVENJAK JOSIP

SZERKESZTŐSÉG:
NOVI SAD — ÚJVIDÉK
Bulevar Maršala Tita 4/IV

Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Közösség
támogatásával.

Készült az újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat
nyomdájában, 1971.

MEGNYITÓ*

A Hungarológiai Intézet Alapítóokmányában az alapító Bölcsészkar egyebek mellett abban jelölte meg az Intézet feladatait: „... hogy tanulmányozza a jugoszláviai magyarság nyelvét, irodalmát és kultúráját; hogy tudományos kutatómunkája felölelje azokat a kérdéseket, amelyek a kétnyelvűségből, a Jugoszlávia területén élő népek és nemzetiségek irodalmi és kulturális kölcsönösségéből erednek, valamint a magyar—jugoszláv művelődés, irodalom és nyelv kapcsolatait illetik.”

Ennek értelmében, de nem csupán egy kijelölt feladat kényszerű megoldása céljából, az Intézet több témát vett fel a magyar—délszláv kapcsolatok kutatásának tárgyköréből, amit Közlönyünk eddig megjelent számai is tanúsítanak. Az egyes témák és témakörök kidolgozásának során s a munka előrehaladtával mind sürgetőbbé vált egy szélesebb körű megbeszélés, amely fényt vethet az összehasonlító irodalom délszláv—magyar vonatkozásaiban folyó kutatások jelen állására, legalább témáiban bemutatathatja tudományunk művelőinek pillanatnyi érdeklődését, s alkalmat nyújthat a tárggyal foglalkozóknak a személyes találkozásra s munkájuk koordinálására.

Ez az értekezőlet természetesen többet jelent mindannyiunk számára, mint a tudományos kutatók alkalmi találkoztóját, hiszen tudomásunk szerint a magyar és a délszláv irodalomtudomány történetében, sőt a magyar és délszláv irodalmak sok évszázados múltjában is ez az első olyan szervezett összejevetel, amely az említett népek irodalmi kultúrájának kölcsönösségét van hivatva vizsgálni és megvilágítani. Ennek a ténynek egyetemes jelentőségét és a szakmai vonatkozásokon túl mutató kulturális sőt politikai fontosságát hangsúlyozza az a körülmény is, hogy értekezőletünkön a kiváló hazai és külföldi komparatistákon kívül képviseltetik magukat Tartományunk és városunk legmagasabb szintű politikai, kulturális és tudományos intézményei és fórumai is. Az Intézet nevében köszönöm, hogy érdeklődést tanúsítottak munkánk iránt s hogy megjelenésükkel megtisztelték tanácskozásunkat. Az értekezőlet résztvevőinek, minden kedves vendégünknek eredményes munkát és kellemes itt-tartózkodást kívánok.

---

* Jelen számunkban az 1970. november 19—21-e között megtartott komparatistikai értekezőletünk anyagát közöljük. (A szerk.)

Szükségesnek tartom, hogy egy-két szót szóljak azokról az általános célokról és feladatokról, amelyek ma a magyar—délsláv összehasonlító irodalom kutatói előtt állnak; azokról az — elsősorban nem tárgyi természetű — nehézségekről, amelyekkel e tudomány szak művelői munkájukban találkoznak, s amelyeknek leküzdését talán éppen ez a — remélhetőleg sorozatossá fejleszthető — tanácskozás — teszi majd lehetővé.

Nem kell külön hangoztatnom, hogy értekezletünk (lévén első a maga nemében) még nem tűzhetette célul maga elé az olyan rendkívül bonyolult kérdések tisztázását, mint pl. a komparatiztikai kutatás metodológiája, az alkalmazott módszerek kritikai vizsgálata, eredményeink felmérése, az elkövetkezendő kutatások egybehangolása és irányainak kijelölése stb. Az e kérdések megválaszolására és tisztázására tett eddigi kísérletek, az e tárgyban összehívott budapesti, amsterdami, lyoni, utrechti, belgrádi nagy európai konferenciák is csak relatív eredménnyel jártak, másrészt a mi első tanácskozásunk — az összehasonlító irodalomkutatásnak csak egyetlen szegmentumával, a magyar—délsláv irodalmi kapcsolatokkal foglalkozva — nem is vállalhatja magára ezeknek az európai dimenziójú kérdéseknek a vitatását és megoldásuk keresését. Az volt az elképzelésünk, hogy ez a tanácskozás anyagot és adatokat ad, esetleg szempontokat is nyújt a magyar—délsláv kapcsolattörténeti szintézis majdani épületéhez, megteremti az alapjait egy termékeny párbeszédnek, hozzájárul bizonyos részletek pontosabb megállapításához s a feladatok gondosabb körvonalazásához.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy az itt bemutatásra kerülő előadások java részét már előre megismerhettem, s megelégedéssel állapíthatom meg, hogy azok kivétel nélkül sikeresen szolgálják e célokat. Egyszersmind legtöbbször jelen van a tárgyra jellemző sajátos szempontok keresése is, amelyeket maga az anyag jelöl ki és követel meg. A belgrádi összehasonlító irodalmi konferencia legrokonszenvesebb gondolatára hivatkozva elmondhatom, hogy a tanulmányok nem egymás alá- és fölérendeltségben, az egymástól való függőség gondolatának erőszakolásával vizsgálják anyagukat, hanem az autochtonság jegyeinek hangsúlyozásával keresik az érintkezések mibenlétét. Részben a tárgy természetete, részben pedig a kutatók egymáséttól eltérő felfogása, más-más irodalomtörténeti „iskolája” magyarázza, hogy egyaránt megtalálhatók a pozitivizmus kései sugallatai, a szellemtörténeti iskola metodológiája, a tárgytörténeti, filológiai, esztétikai, genetikus, forráskutató és egyéb eljárások és felfogások nyomai és jellegzetességei a dolgozatokban, de nem vitatható el, hogy szerzőik egyként, a legjobb tudásuk szerint, az ezer esztendeje egymás mellett fejlődő és lélegző irodalmak egymást kölcsönösen termékenyítő mozzanatait ragadták meg s tették tanulmányuk tárgyává. Ezzel a felfogással, ilyenfajta megközelítéssel érhetjük csak el, hogy komparatiztikai kutatásaink nem fogják elmosni az önálló, eredeti irodalmi kultúrák határait, s nem kuszálják össze a világos körvonalakkal megrajzolt nemzeti irodalmi szellemiséget. A „nemzetiség mint népegyéniség”: ez a kolozsvári Meltzl Hugó lapjában, az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban majd száz esztendeje hangoztatott jelszó ma is érvényes előttünk, s éppen ilyen meggondolásból kívánjuk a jövőben is tiszteletben tartani a szerbhorvát, szlovén és ma-

magyar komparatisták (Katona Lajos, Mita Kostić, Pavel Ágoston és mások) szellemi örökségét és ujjmutatását.

Ha elképzelésünk és kezdeményezésünk valóra válik s a MTA Irodalomtudományi Intézetével karöltve s az ő kezdeményezésükre a magyar—délszláv szellemi (irodalmi, művelődéstörténeti, nyelvészeti és folklór-) érintkezések történetét, jelen állapotát és eredményeit valóban sikerül egy beható és intenzív kutatás tárgyává tenni, akkor a jövőben két éves periódusokban, Újvidéken és Budapesten megrendezendő tanácskozások formájában állandó munkaformaként fogjuk vizsgálni az itt csak alkalmilag és az első tanácskozás tapogatózásainak jegyében egybehívott értekezletünk anyagát, s ezzel egyidejűleg tovább szeretnénk fejleszteni valamit, ami részben már megvan: az irodalmi magyar szlavisztikát és megteremteni olyasmit, ami még nincsen, vagy legalábbis csak sejtésekben mutatkozik: a délszláv hungarisztikát.

Ennek a gondolatnak a jegyében nyitom meg az Intézetünk szervezésében összehívott első magyar—délszláv összehasonlító irodalmi tanácskozást, s még egyszer kívánom az értekezlet résztvevőinek, hogy kellemesen érezzék magukat körünkben, s eredményesen, az ügy megkívánta felelősséggel és odaadással végezzék munkájukat.

Szeli István

TANULMÁNYOK

**MAGYAR—JUGOSZLÁV
IRODALMI KAPCSOLATOK**

**(Komparatistikai problémák
és tanulságok)**

Ülészakunk, ahogy a kiadott műsortervből látom, a pozitív kapcsolattörténeti kutatások jegyében dolgozik, a középkortól máig tartó alakulási görbe legkülönbözőbb pontjainál állapodva meg. Ennek a ténynek tudatában szeretném figyelmüket azokra az általánosabb, elméleti, illetve elméleti-gyakorlati problémákra irányítani, amelyek ugyan adva vannak mindegyik, érdeklődési körünkbe kerülő kapcsolattörténeti jelenségben, amelyek azonban mégsem állnak előtérben, minthogy az összehasonlító irodalomtudomány mind a magyar, mind a délszláv tudományosságban elsősorban gyakorlati vonatkozásaival van jelen. Konkrét író, művet, jelenséget szoktunk ugyanis komparatista szempontból vizsgálni, ám elmulasztjuk tapasztalatainkat értelmezni, általánosítani, keresni tárgyunkban annak a kérdésnek sajátosságait, amelyet szinte mikroszkópikus vizsgálatoknak vetettünk alá.

Összefoglalóm tehát, ha nem is hiányt pótolva, de kísérletet tesz, hogy annak a kalászatnak az eredményeiből, amelyet a magyar—délszláv kapcsolattörténeti kutatások kínálnak, egy csokorraavalót, továbbgondolkodás céljából, Önök elé tárjak. S teszem ezt annak tudatában, hogy *most* és *itt* nyílt először alkalmunk a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatoknak egy teljes ülészakot szentelni, s kérdéseit kiemelve a szlavisztika és a hungarológia általánosabb köréből, sajátosságaiban is szemügyre venni és szólni azokról a vonásokról, amelyek elsősorban ezeket a kutatásokat jellemzik, s másutt kevésbé vannak jelen ennyire elhatároló módon, mint éppen a figyelmünket lekötő kérdésekben. De hadd hivatkozzam arra is, hogy éppen konferenciánk színhelyén, Újvidéken, állandó kollégiumot tartunk a magyar nyelv- és irodalomtanítás keretében a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok történetéből, s hogy középiskoláink magyar tagozatain is külön program-részek foglalkoznak kapcsolattörténetinek minősíthető jelenségekkel.

Jeleztem tehát azokat a kiindulási pontokat is, amelyek további szemlélődésünket megszabják, minthogy ezek nem egy tekintetben különböznek mind a magyarországi, mind a jugoszláviai kapcsolattörténeti kutatások pozíciójától — a szemléletnek ezen a legáltalánosabb síkján természetesen. Leegyszerűsítve és nagyon is általánosítva azt szeretném jelezni, hogy a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok összehasonlító vizsgálatának lehetséges nemcsak szlavisztikai vagy hungarológiai as-

pektusa, hanem olyan felfogása is, amelyben ezek a kapcsolatok központi helyet foglalnak el. Kérdésünk ilyen szempontú vizsgálata természetesen nem lehetséges a szlavisztika vagy a hungarológia feltárta eredmények nélkül, de a kapcsolatokat amazokéval ellentétben, szintézisben látja és láttatja. A magyar szlavisztikai kutatások ugyanis a délszláv—magyar kapcsolatokat egy nagyobb kérdés kontextusában nézik, mintegy részeként a lehetséges kapcsolattörténeti kérdéskörnek. A délszláv hungarológiai vizsgálatok viszont ugyancsak részletkérdésként szemlélik a magyar irodalmi vonatkozásokat — más kapcsolattörténeti stúdiumok keretén belül.

Kiindulási pontunk tehát az, hogy lehetséges olyan kapcsolattörténeti megközelítési mód is, amelyben a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatai állnak a figyelem középpontjában, s ezekben a kapcsolatokban az elmúlt ezer esztendő nem elszigetelt jelenségek összességének fogja fel, hanem olyan folyamatnak látja, amely nem egy esetben döntő módon befolyásolta ezeknek az irodalmaknak nemcsak egy-egy íróját, mozgalmát vagy korszakát, hanem mintegy egész „létére” is kihatott. Sajátos, külön arculatú irodalom- és kultúrtörténeti, „szellemtörténeti” tanulmányok lehetősége kínálkozik tehát, minthogy a részletkutatások, amelyek mindeddig közlőrlől sem tüntettek el minden fehér foltot a magyar—délszláv kapcsolattörténet térképéről, máris azt bizonyítják, hogy feltűnő vonásként a magyar irodalomban évszázadokon át a szerb és a horvát irodalom szüntelenül jelen volt, mint ahogy a magyar irodalom is jelen volt a szerb és a horvát irodalom életében.

Hozzá kell a fentiekhez tennünk nyomban azt is, hogy *elhatároló módon, s minden más irodalmaktól különböző intenzitással*. Egyik bizonyossága stúdiumunk létjogosultságának éppen ez a tény lehet, mint-hogy feltételezhető a két irodalmi „területnek” olyan határsávja is, amelyben a magyar irodalmat az determinálja, hogy abban a szerb és a horvát irodalom van jelen, mint ahogy van egy szerb és horvát irodalom is, amelyben viszont a magyar irodalomnak, szellemi életnek a jelenvalósága a döntő mozzanat. Egy közös irodalomtörténet lehetősége sejlik fel tehát, amely ezt a „jelenvalóságot”, intenzív egymásrahatást, elhatároló szerepet kíséri figyelemmel, s ha módszereiben követné is a komparatvizisztika kínálta utakat (forráskutatás, hatás-vizsgálat, téma-, műfaj-, eszme-vándorlás, fordítások, utánczás, ihletés stb.), szemléletében azokat a specifikumokat keresné, amelyek elsősorban ezekre a kapcsolatokra jellemzők, s nem követi a komparatizisztika általánosabb törekvéseit, de nem elégszik meg azzal sem, hogy elfogadja: a magyar—délszláv kapcsolatok a „keleteurópaiság” jegyében alakultak. A szemléletnek további finomítására is szükség van a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok vizsgálatában, minthogy azok a szempontok, amelyeket Klaniczay Tibor vetett fel „egy keleteurópai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségeit” mérlegelve, csupán a legtágabb kereteit adják annak a szemléletnek, amely a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok valódi természetét tiszteletben tartva, ezeknek a kapcsolatoknak a „történetét” igyekszik megérteni.

Ez a szemlélet tehát a részletkutatások jellegét is megszabhatja, minthogy arra ösztönözheti a kutatást, hogy közvetlen tárgya, problé-

mája bástyái mögül messzebbre pillantson, és „lássa” vizsgált kérdésének helyét a kapcsolatoknak már jelzett irodalmi „határ-sávjában”, amely ugyan korszakoként változott, hol egészen széles volt, hol már-már szimbolikus, de mindvégig létezett. Következésképpen a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok egy-egy részkérdése egy folyamat egészében fog tükröződni, s nem lesz elszigetelt, csak komparatista „jelenség” sem, amely úgy keletkezik, hogy a kutatás a „határokon” inszisztálva az „átlépés” tényét megállapítja, majd a kapcsolatnak valamelyik formáját kimutatja. Az a felfogás viszont, amelyet itt vázolok, tiszteli ugyan a komparatista „határokat”, számol a nemzeti irodalmak tényével, s nem akarja azt állítani, hogy a szellem, amely ezeket az irodalmakat áthatotta, egységességet revelál. De inszisztál a komplex látáson, s kiemeli azt a mozzanatot, amely jelzi, a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatok tere egy-egy korszakban igen tágas volt, hogy az irodalmi „korszakok tere egy-egy korszakban igen tágas volt, hogy az irodalmi „mozgások” — mint egymásra hatások és egymás irodalmában való jelenlévőségek — ezen a tág irodalmi „mezőn” mentek végbe, hogy nem voltak statikusak, s hogy legtöbbször nem is korlátozódtak csupán egy-egy íróra vagy alkotásra, hanem az irodalmak egész szellemi állaga volt mozgásban. Tehát egy szubtilis, nemegyszer majdnem megfoghatatlan szellemi közeget is fel kell tételeznünk, s éppen ezért valamilyen komparatista „Wilson-kamrát” kellene létrehoznunk, hogy ezeket a kapcsolatokat igazi mivoltukban tetten érhessük és láthatóvá tegyük. Az analógiák természetesen keveset segítenek kérdésünk megvilágításához, minthogy az irodalmak viszonylatában ezek a szempontunkból oly fontos „jelenvalóságot” bizonyító mozzanatok közelről sem voltak ennyire előtérben, mint a magyar—délszláv irodalmi, eszmei találkozásokban és kapcsolatokban.

A magyar, a szerb vagy a horvát irodalomnak nincsen ugyanis szinte egyetlen olyan témája sem, amelynek kapcsán a magyar—délszláv irodalmi relációkkal ne kellene számolnunk az érintkezések komplex, nemcsak írókat vagy műveket érintő síkjain. Bizonyítandó, hadd utaljak a középkori kapcsolatoknak arra az ívére, amit a Cirill- és Metod-legendától a XV. századi szerb Szent László-legendáig húzhatunk, másfelől azokra a tapasztalatokra, amelyeket a magyar és a horvát irodalom kínál — különös tekintettel a magyar vallásos irodalom anyanyelvűvé válására (bibliafordítások, Jókai- és Érdy-kódex a délszláv eretnység vonzáskörében). S milyen nagy, meg nem oldott kérdést nyitunk meg, ha a világi irodalom problematikáját vetjük fel írásbeliség és folklór sajátos kapcsolatainak vonatkozásrendszerében nemcsak a XIV—XV. századtól kezdve, hanem már előbből is! Íme, néhány részletkérdés ebből a körből: a kapcsolattörténeti „nagy utak” problémája, amelyen nemcsak a horvát irodalomba érkező, az Adrián átkelt hatások vándoroltak, hanem amelyek a magyar szellemi élet útjai is voltak: a Dunántúl, közelebből az Őrség—Varasd jelezte „kapu”, Zágráb vidéke, majd a glagolita területek, s tovább, immár a tengeren, Dubrovnik — s viszont, de azzal, hogy Dubrovnik volt a kiindulási pontja a szerb irodalom felé való továbbhaladásnak is. A másik a „bogumil-kapu” kérdése, amelynek folytatásában ugyancsak Dubrovnik áll. Utalnunk kell a magyar és dél-

szláv világiság kérdésére, abban a deákságnak arra a szerepére, amit játszania kellett mind a magyar, mind a szerb és a horvát, nem különben a boszniai szellemi életben, amint erre a szerbhorvát folklór magyar vonatkozásai oly beszédesen figyelmeztetnek, azokkal az összefüggésekkel egyetemben, amelyekről mindeddig csak villanásnyi ismereteink vannak (a világi líra pl.). Ebbe a témakörbe tartozik a délszláv hősi epika keletkezésének a kérdése, amely legalább olyan mértékben a szerb—magyar, horvát—magyar kapcsolattörténeti stúdiumok problémája, mint amennyire „nemzeti” irodalmi kérdés. Hunyadi János eredet-mondájának Heltai Gáspár megörökítette változata és a szerb hősi epikában tükröződő emlékezete, a Toldi- és Kraljević Marko-monda összefüggései, az énekmondás és annak „rác” módja Tinódinál, a világi líra tapasztalatai egészen Zrínyiig ható erővel az összefüggések új, az ún. nemzeti irodalomtörténeti kutatást is gazdagító lehetőségeire mutatnak, amelyek igazi arányaikat csak ebben a sajátos szemléletben fedik fel. A szemléletünk revelálta „komplexitás”, „együtt-látás” termékenyítő erejét láthatjuk a magyarországi reneszánsz bonyolult kapcsolattörténeti jelenségének meg-látásában, egy Janus Pannonius helyének, hovatarozásának megnyugtató tisztázásában, s ugyancsak ennek útmutatása alapján rajzolható meg az a szellemi kör is, amelynek középpontja Csáktornya volt Zrínyi Miklós idejében, amikor a magyar—horvát irodalmiság a lehető legtermészetesebb módon kapcsolódott egymásba. Ugyanígy érinthetjük a Ballassi-kérdést is, amelyben a virágénekekre utaló „nótajelzések” mozzanata éppenúgy megoldásra vár, mint Balassi Bálint és a horvát Pose-darsky kapcsolatának a rajza — ismétcsak a már emlegetett komplexitás és szemléleti egység érvényesítésének a módozataiként. Jelezhetjük még a horvát és a magyar barokk összefüggéseit, a XVIII—XIX. századi magyarországi szerb polgári irodalom kérdéseit; Vuk Karadžić sok tekintetben máig sem megvilágított magyar kapcsolatait — háta mögött Jernej Kopitárral, másfelől egy Lukijan Mušickivel, s kettejük révén a hősdalt fordító Kazinczy Ferenc alakjával; a magyar népiesség-igény reflexeit, amelyekben a szerb hősdalnak jelentős volt a szerepe, az Arany—Petőfi—Zmaj vonalat, a magyar népszínmű erjesztő hatását, századunkban pedig e „közös” irodalomtörténet olyan nagy témáit, mint amilyen Ady Endre, Veljko Petrović és Miroslav Krleža életműve is.

Nem kijelölni, hanem jelezni akartam csak tehát ennek a sajátos irodalmi szemléletnek a lehetséges területeit, s részben felvillantani azt az irányt is, amelyet követni lehetne, hiszen részben a pozitív kutatások hiányoznak, általában pedig az az elv, amely ezeket az eredményeket rendszerbe fogta volna, s mintegy a további részletkutatásokat is befolyásolva a teljességen inszisztálna.

A nemzeti irodalmaknak azzal a koncepciójával, amelynek létén a komparatiztika alapul, nem kell tehát ennek a sajátos szemléletnek sem szembeszegülnie, legfeljebb előítéletekkel, amelyek az irodalomtörténet „nemzeti” jellegéből szinte egyenesen következnek. A nemzeti irodalom fogalmában a zártság mozzanata is jelen van. Felfogásunk viszont azon alapszik, hogy a magyar—délszláv irodalmi együtt-létezésben a „nemzeti” határok majdnem ezer esztendőn keresztül többé-kevésbé

nyíltak voltak, következésképpen nem képeztek zárt szellemi egységeket sem, függetlenül attól, hogy őket külön-külön vagy pedig együttesen más irányból érkező hatások is érinték. „Nemzeti” határaik ugyan voltak egymás felé is, de ezek jellegzetesen „áteresztő” jellegűek lévén a szellemi oszmózisoknak a folyamatait érvényesülni engedték. Kapcsolattörténeti stúdiumainkban tehát folyamatokat, szellemi áramlatokat, mozgásban volt irodalmi komplex egységeket kell látnunk, amelyek a magyar, a szerb és a horvát nép szellemi együtt-levésének oly sajátos alakzatait képezik.

Az egyedi jelenségek értelme, hangsúlya is más lesz tehát egy ilyen felfogás tükrében, s természetes mivoltukban állnak eléink azok az irodalmi jelenségek, amelyek iránt a komparatistika érdeklődni szokott, de amelyek eddig a „nemzetitől” való eltérést példázták csupán. Tehát nem pusztán csak szlavisztikai vagy hungarológiai kérdések a mieink, hanem a szó legszorosabb értelmében közös, komplex kérdéseink, nézőpontunk pedig végeredményben nem a magyar, a szerb vagy a horvát irodalmon belül lesz, hanem abban a „határsávban”, amelyben ezek az irodalmak együtt-létezésükkel egymást meghatározták és befolyásolták.

REZIME

MAĐARSKO—JUGOSLOVENSKE KNJIŽEVNE VEZE — KOMPARATISTIČKI PROBLEMI I POUKE

U krugu proučavanja komparatističke literature koje sve više uzima maha, mađarsko—južnoslovenske književne relacije zauzimaju značajno mesto: one obuhvataju ne samo istočno-evropske komparatističke oblasti, nego predstavljajući u okviru karakteristične „zapadno-evropske” linije, tretira uzajamnosti pitanja koja pretpostavljaju mogućnosti druge komparatističke discipline. Ako je istinita Van Tieghamova odredba po kojoj je pravo područje komparativistike ispitivanje treće- i četvrtorazrednih književnih pojava, onda mađarsko—južnoslovenske književne veze dokazuju baš suprotno, pošto ih ostvaruju najodličniji predstavnici. Zato je potrebno da hiljadugodišnja iskustva ovih veza sredimo i nastavimo sa evolutivnim i svojevršnim metodološkim ispitivanjima.

Rezultati dosadašnjih ispitivanja, njihovo trenutno stanje, opažanja i metodološka karakteristika, nastojanja u slikanju „objektivnih” veza, opasnosti „primarnih gledišta” u nauci o književnosti. „Bele mrlje” ispitivanja. Pogled u budućnost, odnosno budućnost discipline.

Varjas Béla

**TÁRSADALOM ÉS
IRODALMI ÉLET VISZONYA
A RENESZÁNSZ ÉS
BAROKK IDEJÉN
KELETKÖZÉP-EURÓPÁBAN**

Keletközép-Európa népei reneszánsz és barokk korszakbeli költészetének és irodalmának rokon vonásait és részben párhuzamos fejlődését hasonló gazdasági-társadalmi-művelődési viszonyaik, többé-kevésbé öszszefonódó tőteneti-politikai sorsközösségük, földrajzi elhelyezkedésük és a közös keleti s nyugati hatások határozták meg. Amikor a rokon jelenségeket, a hasonló fejlődést emelem ki, akkor ezt azért teszem, mert eddig vagy mellőztük ezeket a jegyeket vagy csak futólag figyeltünk fel rájuk. Pedig jóval több a közös vonás e népek költészetében, irodalmában, mint amennyiről egyáltalán sejtelmünk van. Ezek ismerete nélkül viszont az egyes nemzeti irodalmak egyéni színei sem különböztethetők meg és értékelhetők helyesen, a valóságnak megfelelően (pl. a tekintetben, hogy a külföldi hatásokból mire reagáltak egyformán és mit adaptáltak eltérő módon). A több oldalú összehasonlító vizsgálat szükségének hangsúlyozásával tehát korántsem akarom egybemოსni az egyes népek költészetének sajátos arculatát és fejlődésüknek minden más nemzet irodalmától elütő jellegzetességeit. De egyetlen nemzet költészete és irodalma sem él légüres térben. Szüntelen kölcsönhatás fűzi őket egymáshoz. S ezt tudomásul kell vennünk akkor is, ha vitathatatlanak tartjuk és nagyra értékeljük minden nemzeti irodalom sajátos karakterét.

Ezúttal főleg azokra az egyfelől alapvetően hasonló, másfelől azonban el is térő irodalmi jelenségekre szeretnénk rámutatni — persze csak igen vázlatosan —, amelyeket a reneszánsz és barokk idején döntően Keletközép-Európa népeinek (északról dél felé haladva: a litvánok, lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok, szlovének, horvátok, szerbek, románok, bolgárok és albánok) adott társadalmi formációja, feudális társadalmuk jellegzetes összetétele, gazdasági és kulturális helyzete formált meg és alakított ki.

Nyugat-Európa államaiban — a feudalizmus korlátai között — a társadalmi rendezettségnek bizonyos formái (hűbéri kötöttség, udvari élet, városi, polgári szervezettség stb.) már akkor megszilárdultak, amikor Keletközép-Európa népei még alig jutottak túl az államszervezés nehézségein. Nyugaton az udvari élet fejlett formái, majd az egyre szaporodó, szervezett városi polgárság növekvő gazdasági ereje olyan társadalmi-kulturális bázist teremtettek, olyan tekintélyes irodalmi érdeklődésű *világi* réteget neveltek, amely ott már a XII—XIII. század körül az egy-

háztól független, profán jellegű nemzeti nyelvű irodalom felvirágzásához vezetett. Keletközép-Európa népeinél viszont — a csehektől eltekintve — a középkor végéig a társadalom világi köréből nem tudott az írásbeli kultúrába emelkedni ilyen szélesebb réteg, amely e népeknek szóbeliségben élő nemzeti nyelvű világi költészete mellett s részben erre támaszkodva a profán anyanyelvű műköltészet és irodalom megindulását s fejlődését biztosíthatta volna.

Ettől az összképtől egyedül a cseh irodalmi fejlődés mutat eltérést már a XIV. században. Csehországban közvetlen nyugati mintára, s főleg a német lovagok és a német polgárság expanziója ellen védekezve, már a XIV. század elejétől erőteljesen terjed a cseh nemesség és polgárság körében is az anyanyelvű írásbeliség. Ennek viszont egyenes következménye volt, hogy a XIV. században a cseh nemzeti nyelvű irodalomnak nemcsak vallásos, hanem profán, világi ága is lendületesen kibontakozott. Utóbb, sajnos, a huszitizmus — noha egyébként tudatosan küzdött a cseh nyelv irodalmi műveléséért, — a biztatóan megindult profán szellemű irodalmi műfajokat szinte teljesen elfojtotta. A szépirodalmi ág csak rendkívül lassan tudott magának utat törni a következő századok folyamán.

A többi keletközép-európai nép körében a nemzeti nyelvű profán, világi tárgyú költészet az egész középkor folyamán lényegében csak a szóbeliségben létezett. Az írásismeret és így az irodalom is mind a nyugati, mind a keleti keresztény kultúrába kapcsolódó népeknél egyaránt általában papi tulajdon volt és egyházi jellegű maradt. A XV. század második feléig a feudális társadalom világi vezető rétegeit sem gazdasági, sem politikai szükség nem kényszerítette az írásbeli kultúra elsajátítására. Keletközép-Európa országai távol estek Európa gazdasági és kulturális súlypontjától, s így a patriarchális életvitelen és termelési viszonyokon nehezebben tudtak túllépni. Az egyház- és államigazgatás írásbeli feladatait (vallásos művek, krónikák, törvénykönyvek írását, oklevélszerkesztést stb.) ellátták a papok, hiszen mindkettő az egyház hivatalos nyelvén folyt. A klérus és a papi pályától megvált vagy egyházi tanulmányait félbehagyott ún. „deák”-elem pedig elég volt arra, hogy a főurak mellett vagy a viszonylag kisszámú városok és mezővárosok adminisztrációjában szükséges munkákat elvégezze. Az egyház irodalmi monopól helyzetének következménye volt az is, hogy a XVI. század végéig a horvát, magyar és lengyel egyházi oligarchia lett az itáliai reneszánsz és humanizmus eszméinek legfőbb importálója, s az ő körükben borult virágba legkorábban az új, profán szellemű latin humanista költészet, Janus Pannonius-szal az élén, hogy csak a legnagyobbat említsem közülük.

A középkorban — a cseheket kivéve — egyik keletközép-európai országban sem vált a polgárság irodalomteremtő erővé. A polgári réteg ezekben az országokban feltűnően gyenge a nyugati államokéhoz viszonyítva. A polgárság csupa kisvárosban szóródott szét. Vagyoni helyzete nem hasonlítható a sokszorosan nagyobb és mérhetetlenül gazdagabb nyugati metropolisos polgáraihoz. A városok vezető rétege különben is többségében idegen (így pl. a litván, lengyel, szlovák, magyar, szlovén területeken német, a dalmát tengerparton olasz) s ez a réteg már csak

ezért sem lehetett a tőlük különböző népek írásbeliségének és irodalmának ösztönzőjévé. A lengyel, szlovák, magyar és horvát polgárság számaránya pedig csak a XV. században erősödik meg a városokban. Tartósan igazi kultúrközponttá a reneszánsz idején mindössze Dubrovnik (Ragusa) és a két egyetemi város, Prága és Krakkó vált (Buda tulajdonképpen 1526-ban, a török dúlás következtében elvesztette azt a maradék tekintélyét is, amiből Hunyadi Mátyás halála után még úgy-ahogy megőrzött valamit).

Keletközép-Európa országaiban a középkor folyamán az irodalomnak a királyi udvar, a főpapi udvarok, a kolostorok és az egyházi vezetés alatt álló két egyetem voltak a tűzhelyei. Az irodalom szervezetenként tehát lényegében egy zárt klerikális világ falai közé szorult, amelyből a nemzeti nyelvű profán költészet ki volt rekesztve.

Lényegében ez az állapot konzerválódott tovább ama népek csoportjában (szerbek, románok, bolgárok, albánok), amelyek a keleti egyház kötelékébe tartoztak s éppen a keletközép-európai reneszánsz kezdetén török uralom alá kerültek. Köztudott dolog, hogy a török a meghódított népek vezető rétegét vagy elűzte, vagy kiirtotta, vagy az izlám oldalára kényszerítette, aminek következtében e népek elvesztették azokat a főleg udvari kulturális központokat, amelyek a nemzeti nyelvű profán orális költészet otthonai voltak. Ezt a szóbeliségben élő udvari költészet tehát nem váltotta fel az írott műköltészet, hanem éppen ellenkezőleg a népi rétegekben élt és folklorizálódott tovább. Így aztán a szerb, román, bolgár és albán nemzeti nyelvű profán költészet alapján véve a XVIII—XIX. századig orális költészet maradt, azaz megőrizte folklór illetve félfolklór jellegét.

Másként alakult a helyzet Keletközép-Európa ama nemzeti sorában, amelyek csak részben, vagy egyáltalán nem estek a török terjeszkedés áldozatául. A XV. század második felétől az itáliai reneszánsz és humanizmus hatására e népek gazdasági és társadalmi életében nagyarányú erjedés és átalakulás megy végbe. Egyrészt az Itáliából átplántált életstílus példája és saját hatalmi pozíciójának biztosítása a feudális nagy- és középbirtokos osztályt mind intenzívebb áruteremelésre kényszeríti, másrészt a feudális világi réteg ráébred arra, hogy az államvezetésben helyét az egyháziakkal szemben csak akkor őrizheti meg, ha maga is megszerzi a magasabb humanista műveltséget, főleg a jogi képzettséget. Mindez azzal járt együtt, hogy nemcsak a nagy- és középbirtokos osztály java, hanem még az alacsonyabb társadalmi osztályokból (kisnemesség, polgárság és mezővárosi félpolgárság) is elég tekintélyes réteg vált fokozatosan részesévé az írásbeli kultúrának, az irodalmi műveltségnek. Az iskoláztatás szélesebb körű elterjesztése ugyanis talákozott az áruteremelésre berendezkedő nagybirtok s az ennek nyomán egyidőre megélénkülő városi és mezővárosi ipar és kereskedelem érdekeivel, minthogy a gazdasági élet és a közigazgatás egyre több tanult embert igényelt. A világi társadalmi osztályok iskolázásának ezt a folyamatát a XVI. század harmadik évtizedétől a gyorsan tért hódító reformáció is támogatta, amely ugyan főképp a maga vallási céljai érdekében, de legaktívabb harcosa volt annak, hogy az írás-olvasás tudományát széthintse. Ezzel tehát a XV. század végén és a XVI. század első

felében nagyjában megtörtént a kiegyenlítődés a csehek, valamint a horvátok, szlovének, magyarok, szlovákok, lengyelek és litvánok világi rétegeinek írásbeli, irodalmi műveltsége között. Mindeme népek világi társadalmi osztályainak az a tekintélyes rétege, amely ekkor a szóbeliségből az írásbeli kultúrába váltott át, megteremtette azt a szilárd társadalmi-kulturális bázist, amelyen e népek nemzeti nyelvű irodalma s főleg annak profán szépirodalmi ága kibontakozhatott.

A világi rétegeknek az írásbeli kultúrába való betörése szétfeszítette a középkori zárt egyházi irodalom-szervezet kereteit. Az irodalmi élet s maga az irodalom is jelentős mértékben szekularizálódott. Az irodalom új gócpontokban, a világi feudális udvarokban, a városokban és mezővárosokban szervezkedett. A reformáció csak meggyorsította ezt a folyamatot, amennyiben a főurakat az egyházi birtokok lefoglalására, a kolostorok felosztatására ösztönözte, s a protestáns papok és iskolamesterek maguk is a főrendek és városok védelme alá helyezkedtek.

A humanista filológia, amely ekkor már Európa-szerte hirdette, hogy a vulgáris nyelvek éppoly tökéletes irodalmi kifejező-eszközzé fejleszthetők, mint az évezredek gyakorlatban kifinomult latin, s a reformáció, amely hitelvei propagálására mindenkihez anyanyelvén fordult — egyaránt a nemzeti nyelv irodalmi használatáért szállt síkra. Az irodalom most kezd Keletközép-Európa népei körében is az egyház ügyéből a világi társadalom ügyévé válni. Az anyanyelvű irodalom minden nagy műfajban, a lírában, epikában, drámában és műprózában lendületesen és gyorsan figyelemre méltó kezdeményezéseket teremtett. A profán műköltészet s az új műfajok kialakításával illetőleg adaptálásával voltaképpen a modern nemzeti nyelvű irodalom gyökerei ide nyúlnak vissza. A tovább fejleszthető csírák minden műfajban legalábbis adottak voltak. Mégis fel kell figyelni arra, hogy általában a fejlődés feltételei nem minden műfaj számára voltak egyformán föllélhetők.

E tekintetben legkiegyensúlyozottabb képet a dalmát tengerpart horvát irodalma mutat. Itt mind a líra (Menčetić, D. Držić, Zlatarić), mind a verses epika (Marulić, Hektorović, Gundulić), mind a dráma (M. Držić, Lucić) és a széppróza (Zoranić) egyaránt megtalálta a maga mestereit, amit korántsem lehet pusztán a közvetlen olasz irodalmi hatással magyarázni. Ilyen hatás nyilván nem érvényesülhetett volna, ha ez a horvát irodalom nem támaszkodott volna egy igen tekintélyes, irodalomigényes horvát nemességre és jómódú városi polgárságra. Hasonló kedvező körülmények egyetlen más keletközép-európai nép irodalmában sem alakultak ki. A többieknél elsősorban a verses műfajok domináltak. Valóban kimagaslót a keletközép-európai népek reneszánsz-kori irodalma csak a lírában tudott nyújtani, pl. Kochanowski és Balassi költészetében. A következő században is, a barokk szellemű verses nagyepikában alkotott értékálló műveket (Gundulić: *Osman-ja*; Zrínyi: *Szigeti veszedelem-je*; Potocki: *Wojna Chocimska-ja*). A verses műfajok uralkodó szerepe érthető, hiszen mindegyik keletközép-európai nép középkori világi költészete csak szózhagyományban élt, s ennek formája az énekvers volt. Ezt örökölte és fejlesztette tovább e népek reneszánsz-kori nemesi (udvari) és polgári (városi, mezővárosi) irodalma. Erre kényszerítette az

írókat a szóbeliségből az írásbeliségbe átváltó világi társadalom, amelyben az iskolázott olvasóréteg mellett még sokszorosan nagyobb volt az írástudatlan hallgatóság száma. A legalkalmasabb műformának a dallamra szerzett énekvers bizonyult, mert az ebben a formában írt művek kéziratban és kinyomtatva olvasmányul szolgáltak, mint énekek pedig könnyen megtanulhatók és élőszóval terjeszthetők voltak. Így sokszor az énekvers alakját öltötték magukra olyan műfajok is, amelyek egyébként inkább a próza formájában jelentkeztek.

A líra és a verses epika tehát középkori hagyományokra támaszkodva fejlesztette ki fokozatosan az énekversből a tiszta irodalmi formát, a dallamtól elszakadó szövegverset.

Amilyen magas művészi fokra emelkedett a reneszánsz korában a líra és utóbb még a barokk idején az epika, annyira szembeszökő ugyan ezen időszakokban a másik két szépirodalmi műfaj, a dráma és a széppróza viszonylagos lemaradása Keletközép-Európa népeinek irodalmában. E két műfajnak nem voltak világi anyanyelvű előzményei a középkorban. A reneszánsz és barokk főúri udvarokban is csak ünnepi esemény idején került sor színielőadásra; s ez egy-egy átdolgozásnál, vagy alkalmi darab szerzésénél többre alig ösztönzött. De a városokban és mezővárosokban divatozó iskolai színjátszásból sem született igazán jelentős drámairodalom. A szépprózát főleg a polgári lakosság igényeihez igazodó ún. népkönyvek fordításai képviselték. Eredeti alkotás alig akadt köztük, legfeljebb a kispika körébe vágó néhány tréfa- és anekdota-gyűjtemény, valamint apró elbeszélések (jellemző módon mindegyik tipikusan orális műfaj). Kiemelkedőbb prózaíróként csak egyes krónika- és emlékirat-szerzőket említhetünk.

A nyugati irodalmakhoz viszonyítva az igazi szépprózai és drámai művek hiánya, illetve elmaradottsága arra utal, hogy eme irodalmi műfajok fejlődésének, kibontakozásának társadalmi feltételei sokkal kedvezőtlenebbül alakultak Keletközép-Európában, mint nyugaton.

Ennek legfőbb okait — röviden összefoglalva — a következőkben látom.

Keletközép-Európában a reneszánsz nyomán megindult gazdasági-társadalmi erjedés és fejlődés a XVI. század utolsó harmadában megtorpant. A feudális nagybirtok gazdaságilag megerősödve, túlsúlyával és fölényével megbénította a városok és mezővárosok gyarapodását. A polgárság vagyonosodása megállt, sőt visszaesett. Ez a stagnálás, illetőleg elszegényedés, amelyet a szakadatlan háborúk és hadjáratok csak súlyosbítottak, áthúzódott az egész XVII. századra. Mindennek az lett a következménye, hogy a polgárság, melynek irodalmi aktivitása pedig az 1570-es évekig igen élénk, hamarosan lehanyaglott, s irodalmi törekvései már a XVI. században elakadtak. Éppen azok a műfajok, amelyek városi milliókban, szélesebb polgári olvasóréteg ösztönzésére és igényei szerint fejlődhetek volna ki leginkább — s itt elsősorban a drámára és szépprózára gondolok — Keletközép-Európa országaiban csaknem két évszázadon át megrekedtek. A városi lakosság átlagos műveltségi színvonala a XVIII. század közepén sem haladta meg az igen szerény latinos műveltségű vidéki kispolgárét.

A városok és mezővárosok mellett főként a feudális udvar a nem-

zeti nyelvű irodalom melegágya. Az udvari életnek az a formája, amely Keletközép-Európa főurainak környezetében a XVI. század eleje óta kialakult, hosszú ideig valóban előmozdítója volt az irodalomnak. Végig a reneszánsz XVI. századi szakaszán, majd a XVII. század második feléig felívelő barokk periódusban az irodalom profán ágának is táplálója volt. A főrendűek a birtokaikon működő iskolamesterek, házi tanítók, prédikátorok, familiárisok munkáinak, vagy akár saját műveiknek kiadásával és terjesztésével, nyomdászok és írók támogatásával nemcsak megindították, hanem ébren is tartották a nemzeti irodalom ápolásának ügyét.

Mindeme pozitív vonásai ellenére az udvari életnek ez a formája vált utóbb egyszersmind korlátjává, gátjává is Keletközép-Európa országaiban az irodalom további fejlődésének. A főúri birtokközpontok túlságosan szétszórt és viszonylag kis lélekszámú közösségek voltak. Irodalmi érdeklődésüket, tevékenységüket a főúr igénye és áldozatkészsége szabta meg. Bár az udvarok kapcsolatban álltak egymással, mégis mindegyik önmagában zárt világ volt. A főúri udvaroknak ez a „függetlensége”, szétaprózottsága az irodalmi fejlődés szempontjából egyre hátrányosabbnak mutatkozott.

A XVI. század első nagy lendülete után a társadalom alsóbb régióiban is az írásbeli kultúrába való átváltás csak rendkívül vontatottan haladt. A feudális vezető osztály csak addig támogatta az írni-olvasni tudás gyors terjesztését, amíg azt gazdasági érdekei megkívánták.

A XVI. század végén a városok gazdasági fejlődésének megbénulása következtében a XVIII. századig a polgárság száma sem nőtt, hanem inkább visszaesett. A városok mint irodalmi központok jelentőségüket veszítették.

Hátrányos volt az is, hogy a könyvkiadás Keletközép-Európában lényegében feudális jellegű maradt, holott nyugaton már a XV. században is tisztán kapitalista vállalkozás. A szétszórt, apró udvari centrumokban, a kis lélekszámú városokban kevés a vásárlóképes olvasóközönség. Egy-egy udvar számára nyomda üzemeltetése túlságosan költséges vállalkozásnak bizonyult, s a műhely folyamatos munkájának sem gazdasági, sem szellemi feltételeit nem tudta biztosítani. A városokban működő nyomdászok sem voltak elég tökeerősek ahhoz, hogy terjedelmesebb könyveket saját költségükön kiadjanak. Inkább csak gyorsan elkeltő iskolakönyveket, naptárakat, füzetes ponyvakiadványokat, népkönyveket nyomtattak egy szűkebb helyi piac számára. Így tehát a könyvkiadás a XIX. századig lényegében nem tudta áttörni a feudális kereteket, azaz a szerző vagy a saját költségén nyomtatta ki művét, vagy mecénást szerzett, aki előre megfizette a nyomdai költségeket. E körülmények folytán az irodalmi művek terjesztésének a szóbeli közlés és a kéziratos másolat továbbra is a legfontosabb eszköz maradt.

Az udvari környezet általában kevésbé kedvezett a magánolvasás meghonosodásának. Az udvari életben inkább a felolvasás, a szóbeli, énekes előadás volt az általános. Ennélfogva a társas együttlétek, összejövetelek, lakomák, ünnepek, istentiszteletek adták meg az alkalmat és formát a költői, irodalmi művek publicitásának. Ez pedig szükségszerűen olyan műfajok felvirágzásához vezetett, amelyek nem túlságosan terjedelmesek, s kéziratban és előszóval is könnyen terjeszthetők. Így

konzerválódott az udvari életben is az énekvers, s általában a verses műfajok uralma, és szorult viszonylag háttérbe a széppróza és a dráma.

Keletközép-Európában hiányoztak azok az erők, olyan szellemi központok, amelyek a szétszórt és magukra maradt főrendűek udvarait átsegíthették volna az irodalmi fejlődésük elé önmaguk által emelt korlátokon. Így mindenekelőtt hiányzott az összefogó, irányító fejedelmi, királyi udvar. A Habsburg-birodalomban az uralkodó és udvara, a horvát, szlovén, magyar, szlovák és cseh nemzeti irodalom ügye iránt idegen és ellenséges, illetve legkedvezőbb esetben közömbös volt. Az erdélyi fejedelem udvara alig jelentett többet, mint egy tekintélyesebb mágnásé. A lengyel királyi udvar ereje pedig nem bizonyult tartósnak s a XVI. század végétől már nagyobb kulturális koncentrációra képtelen volt. A fejedelmi és királyi udvarok gyengesége, illetve idegen volta, valamint a nagyvárosok hiánya, Keletközép-Európában lehetetlenné tette olyan társas közösségek kialakulását, amelyek az irodalmi életnek állandóbb, szélesebb kereteket és gyorsabb, kiegyensúlyozottabb fejlődést biztosíthattak volna. A nyugati államok központosító törekvéseivel ellentétben Keletközép-Európa országaiban atomizálttá vált a kulturális és irodalmi élet. S ez végső soron a főrangú udvari irodalom hanyatlásához, elprovinciálizálásához vezetett.

A XVII. század második felében már a világi oligarchia udvaraiban is megrekedt az irodalom élete. A XVI—XVII. században minduntalan meg-megújuló háborúk és hadjáratok kimerítették Keletközép-Európa országait. A hanyatlás folyamatát a szerencsétlenül végződött felkelések és szabadságmozgalmak is siettették. Az elnyomó hatalom ellen kirobbanó felkelések és szövethétkések megtorlása következtében a vezető főrangúaknak éppen a színe-java vérzett el (a cseheké pl. a Fehérhegyi csata után; a horvátoké, magyaroké a Wesselényi-, Zrínyi-, Frangepán-féle összeesküvést követően). A Habsburg-országokban egyébként is napirenden voltak a különböző címeken foganatosított birtokelkobzások, amelyek igen sok főúri udvar életét zúzták szét, s ez rendszerint egy-egy kulturális, irodalmi tűzhely megsemmisítését is jelentette. A nemzeti nyelvű irodalom így vesztette el fokozatosan éppen a leggazdagabb támogatóit. A XVIII. század elejétől pedig az arisztokrácia legmagasabb köreiből végképp talaját vesztette a nemzeti nyelvű irodalom ama elidegenítő, elnemzetlenítő politika nyomán, amelyet főként a Habsburg-dinasztia alkalmazott igen leleményesen és jó eredménnyel. Így szorult le az anyanyelvű irodalom az elszegényedett mágnások, a közép- és kisnemesség falusi udvarházaiba, a tengődő városok kisértelmiségének és kispolgárainak házaiba. Ebben a szegényes, szűk horizontú társadalmi környezetben nem várhatott rá más, mint a teljes elprovinciálizálás.

A mélypontról lendítette ki Keletközép-Európában a XVIII. század második felében az alkalmi verselés színvonalára süllyedt nemzeti nyelvű profán irodalmat a felvilágosodás. Nyugatról importált eszmeáramlat volt ez is, akárcsak századokkal előbb a reneszánsz és a barokk. Hirdetői azonban már nem a mágnások, hanem az öntudatra ébredt középrétegek képviselői. A nemzeti nyelvű irodalmi megújulás kezdeményezőit és vezetőit a nemesi és polgári értelmiség elitjéből toborozta. Lengyel földön közvetlenül az ország széthullása előtt (1795) a királyi udvar

is az új eszmék támogatója, és az irodalmi törekvések központja. Igaz, csak néhány évtizedig, de ezalatt Varsó mégiscsak a lengyel szellemi élet centrumává fejlődik. Keletközép-Európa többi országában azonban a közép- és keleti országok a saját erejükre támaszkodva szervezkedtek, s az egyes nemzetek legtöbbször az államhatalom ellenére alakították ki egymás után a nemzeti nyelvű irodalom fejlettebb polgári formáit és új polgári szervezeteit.

Ebből a túlságosan is tömörre fogott áttekintésből egy talán eléggé világosan kirajzolódott, az ti., hogy a társadalmi és művelődési viszonyok, ezek mozgása, milyen döntően meghatározzák egy nép vagy akár egész népcsoportok irodalmi életét, az irodalmi műfajok kiválasztódását, fejlődését, illetve fejlődésük korlátait. De ez a megállapítás magában foglalja azt is, hogy a társadalmi formáció történetileg determinált sajátosságait kihat a tárgyválasztásra, a mű szerkezeti felépítésére, az eszmei célkitűzésre és természetesen a formai jegyekre is, főleg a nyelvi forma (vers vagy próza) megválasztására. Természetesen az irodalom fejlődése nem építhető egyoldalúan a társadalmi-gazdasági-kulturális viszonyokra. Az irodalom életét végső fokon, immanens erők irányítják. De ebben az előadásomban éppen az irodalmon kívüli erők hatását kívántam vizsgálat tárgyává tenni. Egy sereg jelenségre, amelyre ez alkalommal nem térhettem ki.

A konkrét részletek kimunkálása egyébként is túlnyomóan még a jövő feladata. A kutatók és tudósok egész sorára van szükségünk ahhoz, hogy az irodalmi jelenségek magyarázatában közös problémáinkra a komplex összehasonlító vizsgálatok módszerével fényt derítsünk s ezáltal eljussunk az irodalomtörténetben is a hívebb, tisztább valósághoz.

REZIME

ODNOS DRUŠTVA I KNJIŽEVNOSTI U DOBA RENESANSE I BAROKA U ISTOČNO-SREDNJOJ EVROPI

U ovome izvodu želeo bih da ukažem na one, s jedne strane zajedničke ili srodne, a s druge strane različite društvene, kulturne i istorijske prilike, pojave koje su usmerile razvoj književnosti od renesanse do preporoda, odnosno razvoj pesništva na narodnom jeziku onih naroda (od severa prema jugu: Litvanaca, Poljaka, Čeha, Slovaka, Mađara, Slovenaca, Hrvata, Srba, Rumuna i Albanaca) koji su život, odnosno izgrađivanje svoje književnosti na svom narodnom jeziku u osnovi odredili.

Profalno pesništvo ovih naroda na narodnom jeziku u toku srednjeg veka bilo je uglavnom usmeno. Njihova književnost, u celosti uzeta, bila je crkvenog karaktera, a većim delom nije ni pisana na narodnom jeziku (izuzev Čeha). Svetovno pesništvo na narodnom jeziku koje predstavlja folklor odnosno polufolklor onih naroda koji su u doba istočno-srednjoevropske renesanse potpali pod vlast Turaka (Srbi, Rumuni, Bugari, Albanci), sačuvalo je svoja obeležja otprilike do početka XIX veka. Kod ostalih istočno-srednjoevropskih naroda (Hrvati, Slovenci, Mađari, Slovaci, Česi, Poljaci, Litvanci) u razvoju književnosti na narodnom jeziku renesansa je označavala temeljitiji

preokret. Iz svetovnih elmenata u doba renesanse odgajan je u Istočno-srednjoj Evropi znatan sloj onih koji su znali da čitaju i pišu i interesirali su se za književnost (velikaši, srednje i niže plemstvo, građanstvo i polugrađanstvo), te su oni predstavljali čvrst temelj za neprekidan razvoj književnosti na narodnom jeziku. Stvaranjem profalnog pesništva i novih vrsta, odnosno adaptiranjem stvorena je iz renesanse moderna književnost na narodnom jeziku.

Razvojni put niukoliko nije bio ujednačen. U vremenu od XV do XVII veka uspon bi mogao da se oceni kao osrednji. Istina, od kraja XVI veka u Istočno-srednjoj Evropi ponovo ojačane feudalne snage ekonomski su paralisale građanske i polugrađanske slojeve, što se uskoro odrazilo i u književnosti. Stvaralačka književna uloga građanstva je splasnula, štaviše pošla nizbrdo, a gradovi i palanke kao književni centri počeli su da gube svoj značaj.

Sredinom XVII veka se već i na dvorovima svetskih oligarhija zamrzao književni život. U Istočno-srednjoj Evropi nema odgovarajuće centralne snage koja bi zaokupljala i upravljala. Velikaši kao i kraljevski dvorci su ili suviše slabi (Erdelj, Poljska), ili pak tuđinski i neprijateljski, u najboljem slučaju ravnodušni prema narodu (Habzburgovci) koji pod njima žive (ne nemački) sa svojom kulturom i književnošću. Feudalni dvorci, razbacani, srazmerno mali i prepušteni sebi, pružaju samo ograničene mogućnosti za razvoj književnosti. Istinski velika dela rađala su se samo u oblasti stihovanih vrsta, u lirici i epici. Mogućnost opstanka bila je osigurana samo ovim vrstama. Upadljivo su zaostale drama i proza. Od ove opšte pojave izdvaja se svojom uravnoteženom slikom jedino hrvatska književnost na dalmatinskoj obali.

Počev od druge polovine XVII veka u Istočno-srednjoj Evropi književnost pokazuje opšte nazadovanje. Od ovoga vremena se iz dvoraca svetskih velikodostojnika književnost na narodnom jeziku sve više potiskuje. Ratovi i ratni pohodi iscrpljuju države Istočno-srednje Evrope. Odmazde na ustanke i zavere protiv ugnjetačke vlasti prouzrokovale su da najjemenitiji velikaši iskrvare (kod Čeha posle bitke na Belom brdu; kod Hrvata i Mađara posle Vešelenjijeve pobune itd.). Zatim, usled politike odnarnodnjavanja, naročito u habzburškim zemljama, najbogatiji vlastelinski dvorci prestaju da budu centri književnosti na narodnom jeziku. Na taj način literatura na narodnom jeziku počev od XVIII veka tone u provincijalizam: ona se povlači u dvorce osiromašenih magnata, domove srednjeg i nižeg plemstva i u krug malih varoških intelektualaca i malograđana. U ovakvoj sredini vodeća uloga ostaje samo za stihovane vrste koje su bliske narodnoj poeziji, brzo se uče i lako se prenose živom reči ili u rukopisu. I u lepoj prozi vlada „mala epika“ (trufa, anegdota, kratke priče).

U doba prosvete u Istočno-srednjoj Evropi pokretači i vođe obnove književnosti na narodnom jeziku izaći će prvenstveno iz sredine srednjeg plemstva i elite intelektualaca. (U Poljskoj kratko vreme kraljev dvor podupire napredna stremljenja). Uopšte uzevši, srednji slojevi se sami organizuju, često i protiv državne vlasti i postepeno izgrađuju modernije, građanskije oblike književnosti na narodnom jeziku.

**DALMÁT MŰVÉSZEK
KORVIN MÁTYÁS
BUDAI ÉS VISEGRÁDI
UDVARÁBAN**

Magyarország és Dalmácia művészeti kapcsolatai már a középkorban megkezdődtek.¹ Ezt Horvátország és Magyarország politikai kapcsolata, valamint a magyaroknak a dalmát városok, különösen pedig a Dubrovnik-i Köztársaság fölötti uralma tett lehetővé, azok az adománylevelek és privilégiumok, melyeket a magyar—horvát királyok adományoztak a középkori dalmát városoknak, továbbá azoknak a kiemelkedő dalmáciai horvátoknak a kapcsolatai, akik a XV. és XVI. században városaikat elfoglaló, azok gazdasági fejlődését megakadályozó velencei hatalom elől Magyarországra mentek, s ott mind politikai-egyházi, katonai, mind pedig kulturális-művészeti téren kiemelkedő szerephez jutottak. E kulturális és művészeti kapcsolatok nem voltak különösen jelentősek, de nem is erősödhettek meg a mediterrán kultúra túlsúlya miatt, melynek gócpontjai erősebbek voltak, közelebb estek és tengeri úton hozzáférhetőbbek voltak a távolabbi, fejletlenebb és más körülmények között kibontakozó középkori magyar kultúrájánál. Az olasz, dalmát és magyar művészek jelentős együttműködésére Budán, a magyar fővárosban, a XV. század végén került sor, amikor Korvin Mátyás több irodalmárt, művészt és tudóst hívott udvarába, akiknek itt alkotott reneszánsz stílusú művei a prelátusok és főurak közvetítésével más országokba is eljutottak.

Köztük dalmát építészek, szobrászok és festők is voltak, akiknek művei nincsenek teljesen felkutatva. E humanista környezetben működött a dubrovnik-i Feliks Petančić², Mátyás könyvtárának és kéziratárának gondozója, aki a budai könyvdíszítő műhely három pompásan díszített kéziratának illuminációjában vett részt, s szövegüket is ő fogalmazta. Ezek Cassianus De institutis coenobiorum c. műve, a Historia turcica, valamint A török császárok genealógiája. Mátyás udvarának szobrászai között elsősorban a trogiri (traui) Ivan Stjepanov Duknović emelkedett ki, aki Iohannes Dalmata néven ismert. Munkái között római és anconai reneszánsz emlékművek is vannak, domborművei és szobrai viszont szülővárosában és a velencei, valamint padovai múzeumban is megtalálhatók. Magyarországi műveit még nem tanulmányozták át teljesen, mivel a művészettörténészek eredményei nincsenek összegyűjtve, nem véglegesek, egyes művei viszont a török hódoltság alatt tönkrementek.

Nagy valószínűséggel neki tulajdonítják a súlyosan megrongálódott

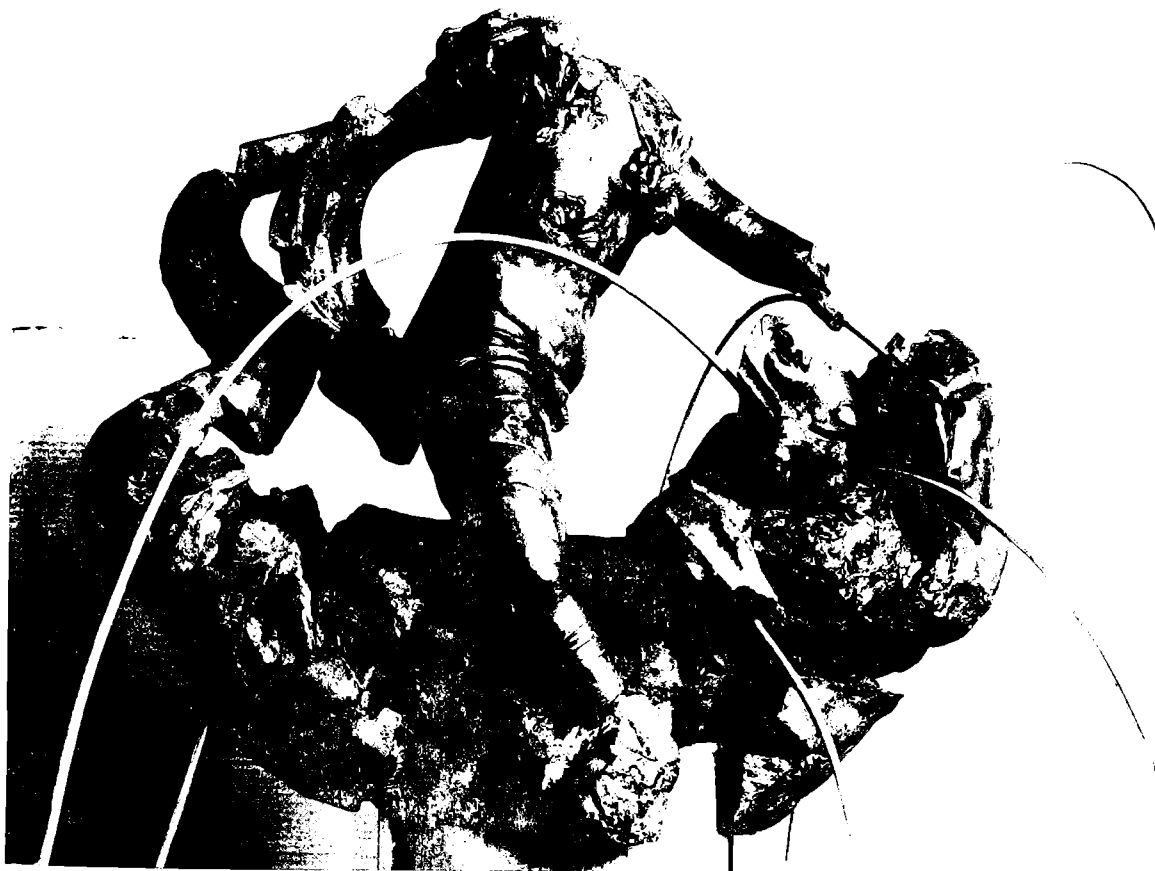
diósgyőri oltár-triptichon domborművet, mely Máriát ábrázolja a fiával, két szenttel és angyalokkal, akik a címert tartják, azonkívül a budapesti múzeumokban található dekoratív dombormű-töredékeket, hollóval és angyalfejekkel, de jogos a kétely, hogy Franjo Cithy, Korvin Mátyás és felesége, aragóniai Beatrix relief-portréi és még néhány töredék az ő műve-e.

Közöttük van az a budapesti Vármúzeumban őrzött dombormű-töredék is, melyen egy katona alakja ismerhető fel. Az erős izomzatú kar, a palást finom ráncai, az alak mögötti négyszögű díszek alapján feltételezhető, hogy ez Duknoviéc munkája, de kár, hogy sérült s csak egyes részei maradtak fenn.

Megoszlanak a vélemények, hogy vajon Duknoviéc műve-e a Mátyás visegrádi udvarának egyik legszebb szobrász-építész műalkotása, a kút, melynek domborműveiben és a lernai mocsár kilencfejű hidráját legyőző fiatal Herkules szobrában a reneszánsz szelleme ölt testet. E műről, melyben a tökéletes és szabad plasztika összhangját láthatjuk a domborműdíszekkel és a szabad architektonikus formákkal, több magyar történész és műtörténész írt, de nem jutottak azonos véleményre. Meller P., Dercsényi D. és a mi K. Prijateljünk úgy vélik, hogy ez Duknoviéc munkája, míg Balogh Jolán és mások kételkednek benne.

Mivel Trogirban egy kőből készült reneszánsz stílusú, virág- és gyümölcskoszorúval övezett dombormű-címerre bukkantam, amit Duknoviéc műveként jelentettem meg³, továbbá egy fáklyát és a trogiri humanista Cipiko család címerét tartó szárnyas gyermek szobrára, melyen ugyancsak ennek a szobrásznak kifinomult vésőjére ismertem, — arra következtetek, hogy Mátyás visegrádi kútja Duknoviéc munkája⁴. E nemrég felfedezett eleven trogiri puttó, mely Cipiko palotájának ajtaja fölött állt, és a visegrádi Heraklész közötti hasonlóság, ami a kidolgozásban, a testtartásban, a palást ráncaiban és más részletekben nyilvánul meg, úgyszintén a trogiri és a visegrádi címer koszorú-virágainak hasonlósága oly nagy fokú, hogy jogosan feltételezhető, hogy a kút Duknoviéc munkája, annál is inkább, mert mindhárom műalkotás az ő művészetének jegyeit viseli. A kút derekát koszorúkkal övező angyalok Nikola Firentinac trogiri keresztelődencéjének hasonló motívumára emlékeztetnek, s innen vihette át Duknoviéc a közkedvelt reneszánsz motívumot, mikor szülőföldjére hazalátogatott.

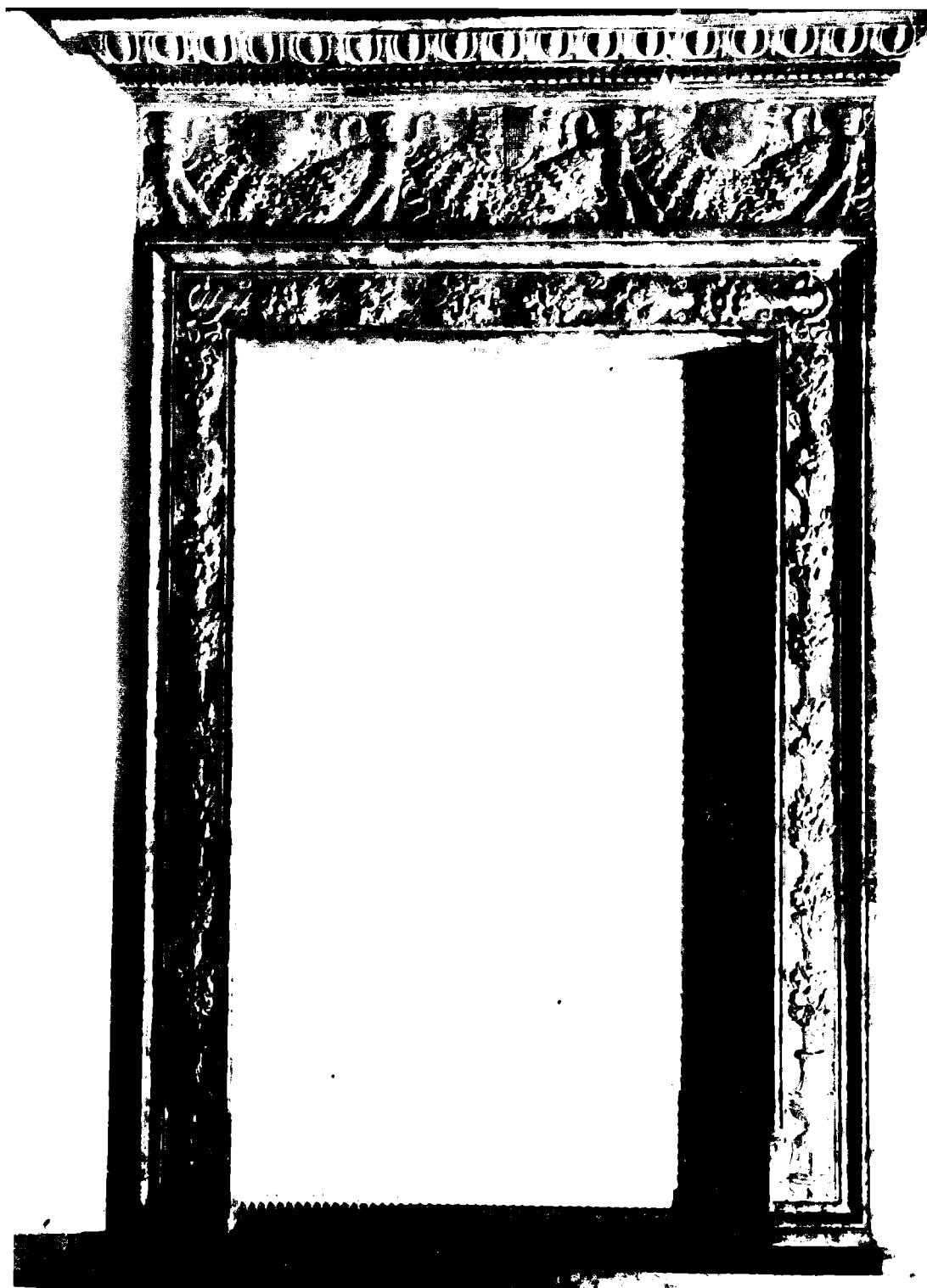
Mátyás király kútja sajnos sok más magyar emlékmű szomorú sorsára jutott: a törökök megrongálták. Kiváló magyar szakemberek, köztük Szakál Ernő szobrász és Héjj Miklós archeológus rekonstruálták ezt az emlékművet⁵, amely Duknoviéc készségét árulja el, hogy a korábbi kompozíciók mintájára, de azoknál élénkebben vízsugarakkal és a szobor játékaival emelje ki a kút szépségét, a játékos szökellésű, szertehulló vízsugarak számával túlva felül Verrochi firenzei és a reneszánsz szobrászok sok más kútját. Noha tehát a török pusztítás után, csak sérült töredékek őrzik Duknoviéc tevékenységét Mátyás király udvarában, a visegrádi kút és a diósgyőri oltár-triptichon azt bizonyítja, hogy Duknoviéc Magyarországon is megtartotta stíluserényeit, s reprezentatív műveket alkotott. Ezt Mátyás bizalma, a tőle kapott dicséreték és jutalmak még inkább bizonyítják. Ludoviko Crijeviéc Tuberon (Ludovicus Tubero)

*I. Duknoviç:
Heraklész a hidrával
a visegrádi kúton
(Szakál Ernő és
Héjj Miklós
rekonstrukciója)*

I. Duknović.
Szárnyas puttó a Cipiko család címerével. Városi Múzeum, Trogir.

*Reneszánsz ajtókeret Beatrix királyné (1476—1490) címerével. Rekonstrukció.
Budapest, Vármúzeum.*

korabeli dubrovniki (raguzai) krónikás szerint Mátyás 1488-ban a horvátországi Majovec várát adományozta Duknovićnak, hogy kiegyenlítse tartozását a szobrász munkájáért. E tartozások alapján is már feltételezhető, hogy Duknović, akit Crijević „híres szobrásznak” nevez, jelentős és nagy műveket alkotott Mátyás udvarában. A király 1488. júliusában keltezett bécsi adománylevelében kiemeli: „különleges tehetségét és fényes művészetét... mellyel nemcsak a mi udvarunkban, hanem más hercegeknél is hírnevet szerzett a világban”, amiért a dicső király remélte, hogy Duknović — mint mondja — új, a korábbiakhoz hasonló műveivel meg fogja öregbíteni országának és háborús hőstetteinek hírnevét, s hogy e dicsőség, folytatja Mátyás „halálunk után is fennmarad”. A király e szavaiból világosan kitűnik, hogy nagyra becsülte Duknović munkáját, s remélte, hogy a művész még sok alkotásával fogja gazdagítani. Balogh Jolán, az ismert magyar művészettörténész helyesen feltételezi, hogy a király arra gondolt, hogy Duknovićra fogja bízni síremlékének elkészítését, s joggal sajnálkozik, hogy e jelentős és pompás alkotás nem készült el, s hogy a töredékei is megsemmisültek.⁶ Valóban feltételezhető, hogy II. Pál római sírboltjának mestere az erdélyi márványban is megcsillantotta volna tehetségét, amiért Mátyás megjutalmazta és adománylevelében dicséretekkel halmozta el.

Mikor a hatalmas vrani prior és mások megakadályozták a neki adományozott és kiérdemelt terület birtokbavételében, Mátyás 1489-ben megerősítette az adománylevelet, s e határozatában „igazán kedves és nemes szobrásznak” nevezte Duknovićot, s megfenyegette a gáncsoskodókat.

Szemmel látható tehát, hogy ezek nemcsak hízelgő szavak, hanem Duknović eredményes magyarországi működésének bizonyítékai, ennél fogva pontosak azok a feltevések, melyek szerint Mátyás éppen reá bízta nagyszerű síremlékének megépítését, aki Mina de Fiesoleval közösen alkotta meg II. Pál római síremlékét. A síremlék munkálatai a székesfehérvári bazilikában kezdődtek, de még a maradványai is megsemmisültek.

E szavak azonban a művész életének és munkájának tragédiáját is magukban rejtik. Valószínűleg nem kapta meg az ígért jutalmat és birtokot, ezért 1497-ben, Mátyás halála után Trogirba vonult, ahol kőházának rendezésével és Trogir környéki birtokának művelésével foglalkozott. Itt alkotta meg szent Magdaléna szobrát, melyről nemrég írtam. Művészi tevékenységét további nagy alkotásokra gondolva a Dubrovniki Köztársaságnak ajánlotta fel, talán a nemrég hazatért Ludoviko Crijević közvetítésével, de a Nagy Tanács többsége 1503-ban elvetette ajánlatát, mivel az ő szobrász tevékenysége nem lehetett hasznára annak a gyakorlati, a város védelmét szolgáló építkezésnek, mely a védtelen, takarékos és óvatos tengerparti Köztársaság számára fontosabb volt a szobordíszeknél. Duknović 1508-ban alkotta meg a trogiri nagytemplom szent Tamás szobrát. Bár művészi ereje hanyatlóban volt, a következő évben Gianelli síremlékének készítését vállalta el Ancona katedrálisában, ami- ben tehetsége ki is lobbant. Életét és munkáját az a tragikum jellemzi, ami nem ritka a vállalkozó szellemű reneszánsz alkotóknál. Finom vé- sője római pápák dicsőségét, királyok hadi tetteit örökölte meg, de

fizetség fejében csak elkobzott birtokot kapott, amit azonban nem élvezhetett és a nemesi cím előnyeivel sem élhetett, ami az arisztokratikus Trogir ősi környezetében különösen jól illett volna a kőfaragó fiához. Megkezdett műveit félbehagyva tért vissza hazájába, hogy ártatlanul megvádolva pereskedjen, hogy elutasítsák a takarékoskodó dubrovnikai nemesek, s hogy hiába fogjon ismét munkához. Egy ideig még megtörtén, kínlódva dolgozott a segédjeivel az anconai domborműalakokon és a hazai szobrokon, de már megérezte ereje lankadását, s visszavonultan halt meg, valószínűleg Trogirban, ahol két idegen, Andrija Aleši és Nikola Firentinac már rég megfosztotta keresetétől, ami miatt idegen országokat barangolt be, a Schiavonekhoz hasonlóan, kezdve Šimun Dubrovčanintól, a román stílusú szobrásztól, aki a barlettai Szent András templom ajtaját készítette a XIV. században, egészen Vlah Bukovac festőig, aki 1811-ben Yorkshire-ből a következőt írta Bogišićnak: „*Amint látja, úgy élek, mint madár az ágon, egyszer itt, másszor amott, futok a kenyér után, ha már nem akar a helyembe jönni...*”

Duknović pompás síremlékeket készített másoknak, neki azonban mégcsak sírkövet sem állítottak, mert nem tudják hol van eltemetve. Művei is szétszóródtak. A Szent Péter bazilika átépítésekor II. Pál pápa síremlékét is lebontották, melyet Mino de Fiesoleval közösen épített, s a megcsonkított maradványok még mindig a vatikáni pincékben heververnek. Buda elfoglalása után a törökök széthordták és tönkre tették a műtárgyakat, az osztrákok viszont 1915-ben Ancona bombázásakor Gianelli sírját rongálták meg, Magdaléna szobra pedig sérülten, fej nélkül, egy leégett zárdá elhagyatott kertjébe került.

1486—87 körül a magyar reneszánsz virágkorában Duknovićon kívül több dalmát szobrász és építész működött Budán. Mátyás azért hívta őket, mert ismerte a tapasztalt dalmát kőfaragó műhelyek és mesterek képességeit, akiket Ulászló király is megjutalmazott a XV. század elején. Feltehető, hogy e mestereket Duknović gyűjtötte össze, aki valószínűleg éppen ezekben az években felelős volt a királyi udvarban folyó szobrászati és építészeti munkálatokért. Közöttük volt a trogiri Ivan Grubanić is, aki „a legvidámabb budai király szobrásza” megtisztelő címet viselte. 1487-ben halt meg Budán, s végrendeletéből kitűnik, hogy saját háza és szerszámokkal felszerelt műhelye volt Zadarban (Zárában), amiből arra lehet következtetni, hogy elismert mester s neves polgári család sarja volt, mert apja a „ser” címet viselte. Magával vitte Budára Petar nevű szobrász-tanítványát is, talán annak a Petar Trogirannak a fiát, akinek közepes, Duknović műveire emlékeztető munkáit Ráb szigetén találtam meg. A spliti (spalatói) Luka de la Festa, aki talán spliti temperamentumáról vagy virágkoszorús domborműveiről kaphatta nevét, s akinek saját háza volt Budán a „király szobrásza” címmel büszkélkedett, ahogy a korabeli iratokból kitűnik. Rajtuk kívül a magyar fővárosban működött Miho Puhera hvari szobrász, a brači Marin Vladić, Nikola Firentinac tanítványa, és két zadari: Frano Radov és Juraj Librarij. Műveiket Budán még nem azonosították, de nehéz is lenne meghatározni személyes szerepüket a Mátyás idején keletkezett és az ő udvarában működő művészekről származó reneszánsz emlékművek, szobrok, domborművek és építményrészek között.

A dalmáciai művészek e csoportja működhetett közre Beatrix királynő nagy ajtajának kidolgozásában 1480 körül. A szemöldökiven levő koszorús gyertyatartók és a keresztfán koszorúkat tartó angyalok Nikola Firentinac hasonló trogiri motívumai alapján készülhettek. Valószínűleg e csoport munkájának tekinthetők a kisebb, címeres, tagolt ívű ajtók, szemöldökívükön a sas ábrázolásával, aztán a kettős körte idomú oszlopocskákkal díszített báboskorlátok s a gyümölcs- és pajzs-domborművel díszített falpillérecskék, a kétosztatú reneszánsz ablak falpillérecskéi, a vázából ivó delfin ábrájával díszített pilaszter.

Mindezek a Vármúzeumban kiállított s részben rekonstruált kisebb töredékekkel együtt a dalmát mesterek budai tevékenységével hozhatók kapcsolatba. Firentinac hatását Marin Vladić, Nikola Firentinac⁷ tanítványa közvetíthette Budára. Erre Feuer-Tóth Rózsa hívja fel a figyelmet.⁸

Grubaniçon kívül majdnem mindannyian visszatértek Dalmáciába, ahol folytatták munkájukat; Puhera Zadarba, Petar Trogirban, Marin Vladić Splitben. Mint láttuk, a kimerült Duknović is visszatért hazájába, ahol a közelmúltban öt különböző korszakában alkotott művét találtam meg, melyek szorosabban kapcsolódnak hazájához és trogiri tartózkodásának irattári dokumentumaival együtt azt mutatják, hogy nem vált gyökértelessé hazájában.

A horvát szobrászok e budai tevékenysége és hazájukba való visszatérése két évszázad határán noha csak rövid időre egybefonta a magyar és a dalmát reneszánsz művészetet, éppen akkor, mikor az virágkorát élte. E Duknović körüli csoport Budán bizonyos tapasztalatokra tehetett szert és át is hozhatott néhány dekoratív motívumot tengerpartunkra. Ezeket Rabon és Trogirban valóban megtalálhatjuk, de még inkább feltűnnek, ha a budai szobrászműhelyekből kikerült darabokat alaposabban megvizsgáljuk. Külön meg kell majd vizsgálni Jakov (Statić?) szobrász és építész egyéniségét és munkásságát, akinek bronzszobrai és szép épületeit dicsérően említi a vele egyidős Istvánffy Miklós XVI. századi magyar történész, azonkívül a trogiri Ivan Lucić, a XVII. század megbízható történésze, valamint Jerolim Kavanjin, a jól értesült, olvasott spliti barokk költő is. Ő tehát nem kigondolt személy, annál is inkább, mert a trogiri irattárban a „*magister Iakob Lapidica de Stafileo*” névre bukkantam, aki a XVI. század elején ténykedett Trogirban.

Duknović sikere és szobrászaink magyarországi szereplése érthetőbbé válik, ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy sok kiváló dalmát polgár, elsősorban trogiriak, és a szomszédos šibenikiek (sebenicoiak) a velenceiek kizsákmányolása elől a XV. és XVI. században Magyarországra költözött, ahol szabadon érvényesülve egyesek már a XV. század elején felemelkedtek s még abban az évszázadban s a következőben mint kiemelkedő és befolyásos egyházi méltóságok, diplomaták és humanisták magas állásokat töltöttek be. Noha a tengerparti mesterek magyarországi tevékenysége csak rövid epizód maradt, mely Mátyás halálával és a törökök dunamenti előrenyomulásával be is fejeződött, a horvát művészek Duknovićtyal az élükön, mégis kiváló alkotásokkal gazdagították a magyar képzőművészet virágkorát.

Azonkívül Korvin Mátyás idejében különböző műtárgyak, műalkotások fordultak meg a királyság és a horvát tengerparti városok között. Ezzel kapcsolatban jó néhány adatra bukkantam az egykorú dalmát archívumokban.⁹ Megtudtam, hogy 1453 végén Živko Gojaković és Stjepan Martinović dubrovniki aranyművesek ezüst dísztárgyakat vertek, melyeket a Dubrovniki Köztársaság Korvin Mátyásnak ajándékozott (*argenterias donandas Serenissimo Regi Hongarie*)¹⁰, 1476-ban pedig Mátyás aragóniai Beatrixszel kötött házassága alkalmából a Köztársaság aranyozott ezüstkorsót, mosdótálat, ezüstitányérokat, aranyozott és domborművekkel díszített fedős talpaskelyheket, hat ismert dubrovniki aranyműves saját terve szerint készült munkáját¹¹ ajándékozta a királynak, aki 1477 januárjában mondott köszönetet érte Budáról¹². Amikor 1470-ben Timotej Maffei, dubrovniki érsek a királyi udvarba készült, úgy döntött, hogy a szokásos ajándékot viszi: ezüstkorsót és mosdótálat, Ivan Progonović ismert dubrovniki aranyműves művét, aki egyike volt a király esküvőjére küldött ajándékok készítőinek. Az ajándékok az érsek betegsége miatt nem jutottak el a királyhoz¹³, akinél a Fornarnak nevezett Nikola Pribisalić dubrovniki aranyműves is megfordult 1462-ben és 1466-ban, kormánya üzenetét közvetítve. Valószínűleg ő is kapcsolatba került a magyarországi művészekkel.

Ily módon Mátyás uralkodása idején, de előtte és utána is, a dalmát és a magyar képzőművészet szoros kapcsolatba került egymással. A tönkretett és szétszórt magyar műalkotások további kutatása, csakúgy mint a horvát—magyar kulturális—művészeti kapcsolatok vizsgálata kétségtelenül alaposabb betekintést fog adni e viszonyokba, mint ahogy én itt és másutt is előadtam.

(Fordította Vajda Gábor)

J E G Y Z E T E K

¹ C. FISKOVIC: Umjetničke veze Mađarske i Dalmacije u Srednjem vijeku i renesansi, *Mogućnosti*, XVI. évf. 4—5. sz. 493—511. l. Split, 1965. C. FISKOVIC: Magyarország és Dalmácia művészeti kapcsolatai a középkorban és a reneszánszban. *Művészettörténeti Ertesítő*, Budapest, 1967. 2. sz. 94—101. l.

² D. KNI EWALD: Sitnoslikar Dubrovčanin Feliks Petančić, Tkalčićev zbornik II. Zagreb, 1958. 57—92. l.; CS. CSAPODI: Quando cesso l'attività della bottega di miniatura di re Mattia? *Acta historiae artium Academiae scientiarum hungaricae*, Tomus XIV. fasc. 3—4. 223. l., Budapest, 1960.

³ C. FISKOVIC: Još jedan Duknovičev rad u njegovom zavičaju. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15., Split, 1963. 61. l. Nem érthetek egyet Kulundžić feltevéssel, hogy a Duknović által készített címerben található két szögmérő „A. M. monogrammal vagy esetleg az Ave Mária kezdőbetűivel azonos”, mert világosan látszik, hogy mint tárgyak, a síkból kiemelve egymás fölé vannak helyezve, derékszögük viszont a dombormű enyhe kerekdedsége miatt tűnik „éles szögnek”. Ezt az értelmezést egyébként Kulundžić sem zárja ki. Z. KULUNDŽIĆ: Tragedija hrvatske historiografije, Zagreb, 1970. 208—303. l.; C. FISKOVIC: Ivan Duknović — Dalmata, *Actes des journées internationales de l'histoire de l'art*; „Les problèmes du gothique et de la renaissance et l'art de l'Europe centrale” 4—8 mai 1965, Budapest, *Acta historiae artium Academiae scientiarum hungaricae*, Tomus XIII, fasc. 1—3, Budapest, 19, 265—270. l.

Nem érthetek egyet N. Valentićyvel, aki a korábbi nézethez tér vissza, mely szerint L. Baratin zágrábi püspök síremléke Duknović műve, ami nem valószínű, mert nem viseli magán Duknović stílusjegyeit. M. VALENTIĆ: Kameni spomenici Hrvatske XIII—XIX st. Zagreb, 1969, 34. l.

⁴ C. FISKOVIC: La scoperta del portale e del putto di I. Duknović, *Resumés, XXIIe Congrès international d'histoire de l'art* „Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art”, Budapest, 15—20. septembre 1969, 238. l. Az előadás hamarosan megjelenik Budapesten a kongresszus actáiban: C. FISKOVIC: Duknovičeva

vrata Cipikove palače u Trogiru, Peristil 10—11, Zagreb, 1967—1968. 51—58. I. Duknović-ról újabban: CH. SEYMOUR JR. Sculpture in Italy 1400 to 1500, Penguin Books, 1966. 12., 156., 158—161., 261. I.; G. C. SCIOLLA: La scultura di Mino da Fiesole, Torino 1970. 35—46., 125. I.

⁵ Meleg köszönetet mondok Szakál E. és Héjj M. kartársaknak, akik lehetővé tették a fénykép megjelentetését. Ők a vizsgarakat fémmel helyettesítették a rekonstrukción, így érzékeltették a kút térbeli játékát. M. HEJJ: Le Chateau royal de Visegrád, Budapest 1970. Nem értek egyet Héjj Miklóssal, aki szerint Mátyás kútjának figuratív részei, az angyal-kariatidák és Herkules Tomas Fiamberti műve. E domborműszobrásznak fejletlenebb tér-érzéke volt s nem árult el olyan készséget és tehetséget a plasztika térbelisége iránt, mint Duknović. A visegrádi kút összes töredékei, amelyeket ideiglenesen a visegrádi Korvin Múzeumban állítottak ki, mégpedig a Herkules, a gyermekfejek, a kezek, a palást, a szfinxek, az ökrök és kosok Duknović stílusjegyeit mutatják. Ismételtén rá kell mutatni, hogy Mátyás sem dicsérte volna annyira Duknovićöt adománylevelében, ha nem ismerte volna a szobrász plasztikus és monumentális műveit, amelyeket Fiamberti nem alkotott. Duknović a monumentális emlékművek építéséhez szokott hozzá, s képes volt arra, hogy elkészítse a kút tervét s tanítványai segítségével kivitelezze, de arról nincs bizonyítékunk, hogy erre Fiamberti alkalmas lett volna. Elég arra utainunk, hogy mennyire elhibázta a gyermek Jézus bal kezének formáját a visegrádi Korvin Múzeumban levő sarlós Madonna domborművén. Duknović antik öltözetű alakjának kartöredéke ugyancsak azt bizonyítja, hogy a kút Duknović munkája, mivel a két mű modellálása és diszei azonosak. E dombormű töredéke a budapesti Vármúzeumban van.

⁶ J. BALOGH: Johannes Duknovich de Tragurio. Acta historiae artium Academiae scientiarum hungaricae, Tomus VII., fasc. 1—2., Budapest, 1960. 51—78. I.

J. BALOGH: A művészet Mátyás király udvarában I—II, Budapest, 1966. 489—490. I. (I). Különös, hogy Balogh J. Mátyás kútját nem tartja Duknović művének. Az általam felkutatott trogiri Duknović-művek — a virágkoszorús címer, a címeres lunnéták, különösen pedig a Cipiko-palota főbejáratának puttója [C. Fisković, o. c. 3., 4.] — alapján feltehető, hogy a visegrádi kút az ő műhelyének terméke.

⁷ K. CICALLELLI: Reljef Firentinčeve škole u Splitu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 7, Split, 1953. 29. I.

⁸ RÓZSA FEUER-TOTH: Le role de la Dalmatie dans l'expansion vers la Hongrie de la Renaissance Florentine. Resumé, XXII Congrès international d'histoire de l'art „Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art”, Budapest, 15—20. septembre 1969., 77. I. Itt csak a rezümé jelent meg, a szerző előadása a kongresszus többi anyagával együtt még nyomdában van, s a közeljövőben fog napvilágot látni. A Juraj nevet Nikolával kell helyettesíteni!

⁹ C. FISKOVIC, o. c. (1).

¹⁰ C. FISKOVIC: Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća. Starohrvatska prosvjeta III. sorozat, 1. sz. Zagreb, 1949. 189—226. I.

¹¹ Ibid. 189., 226. I.

¹² I. GELCICH—L. THALLÓCZY: Ragusa és Magyarország, Budapest 1887. 731. I.

¹³ C. FISKOVIC: o. c. (10), 191. I.

¹⁴ Ibid. 505. I.

REZIME

DALMATINSKI UMJETNICI NA DVORU MATIJE KORVINA

Značajna suradnja talijanskih, hrvatskih i mađarskih likovnih umjetnika ostvarila se na humanističkom dvoru Matije Korvina krajem XV stoljeća, kada je u Mađarsku stiglo nekoliko hrvatskih majstora iz Dalmacije da doprinesu širenju renesanse u toj zemlji.

Među kiparima se isticao Ivan Duknović, poznat pod imenom Johannes Dalmata, koji se prethodno bio istakao u Rimu i u ostalim talijanskim gradovima. U Mađarskoj je podigao kiparski obrađenu česmu sred Korvinova dvora u Višegradu s reljefnom ogradom i kipom mladog Herakla, koji u vrhu kroti petoglavu hidru iz čijih usta je prskalo pet slapova vode. Kao potvrda da je on doista kipar toga kipa poslužio je Duknovićev vrlo sličan lik dječaka baklonoše s Cipikovim grbom, koji sam nedavno našao u majstorovom zavičaju Trogiru. U Diósgyőr-u je izradio i oltarni triptih s Bogorodicom i svecima, a pohvale, nagrade i povjerenje, koje mu je sam Matija Korvin iskazao jasno svjedoče i potvrđuju da je radio i na drugim istaknutim spomenicima, koje su Turci uništili pri prodoru u Mađarsku.

Pored Duknovića, a i zajedno s njime su radili na Korvinovu dvoru i

drugi hrvatski kamenari iz Dalmacije oko 1486—1487 godine. To su Trogirani Ivan Grubanić i Petar sin Rada Busanina, Splitsanin Luka zvan de la Festa, Hvaranin Miho Puhiera, Bračanin Marin Vladić, te dva Zadranina, Frano Radov i Juraj Librarij. Budući da su radili na zajedničkim pothvatima, teško im je danas prepoznati u kamenim renesansnim arhitektonskim i skulptorskim fragmentima koji su ostali u ruševinama spomenika iz Korvinova doba pojedinačni rad. Ali među renesansnim uloncima sačuvanim u Višegradu i u Vármúzeum-u u Budapeštu se može pretpostaviti i njihov stvaralački udio, jer neki od tih skulptora kao i sam Ivan Duknović, nose u arhivskim dokumentima naslov „kraljevski kipar”. Svi su se oni osim Grubanića iz Mađarske vratili u rodnu Dalmaciju, gdje su nekima otkriveni i pojedina djela.

Pored njih u Mađarskoj su za doba trajanja renesanse djelovali i dva Dubrovčana, nadstojnik Korvinove knjižnice i skriptorija Feliks Petančić, slikar koji je surađivao pri islikavanju rukopisa budimske radionice minijatura, i kipar Vicko, autor reljefa iz 1513. godine u Lipiany (Héthárs).

Svi ti likovni umjetnici, osobito Ivan Duknović, doprinijeli su razvoju i širenju renesansne kulture i umjetnosti u Mađarskoj, a time ujedno pored književnika, znanstvenika te crkvenih i političkih ličnosti, širokom kulturno umjetničkom povezivanju Mađarske i Hrvatske, pa su međusobni dodiri ostavili vidljiva traga u prošlosti ovih zemalja na poljima umjetničkog i književnog stvaranja.

Duro Novalić

**GRÓF BARTOL BABONEG,
A POVEST SEGETA GRADA
ÍRÓJA**

Az eddigi horvát irodalomtudomány mint kétségbevonhatatlan tényt kezelte F. Kidrič 1912-i megállapítását, amely szerint a Szigetvár elését röviden, művészi igény nélkül, de megrázóan rögzítő írás Zrínyi szolgájának, Ferenc Črnkónak a tollából származik. Kombol A horvát irodalom története c. munkájában, a már említett Kidrič, Stjepan Ivšić és Ante Šimčik, az Enciklopedija Jugoslavije és mindazok, akik — ha csak mellékesen is — írtak erről a kérdéstről, mint pl. a magyar irodalomtudós, Klaniczay Tibor a Zrínyi Miklós c. monográfiájában, mind egyként Črnkót tartják a Povest Segeta grada írójának. V. Klaić az egyetlen, aki *A horvátok története* c. művében a horvát krónika Samuel Budinától való latin fordítása alapján Alapy Gárpárt, a későbbi horvát bánt tartja a Povest Segeta grada szerzőjének. Az ő állítása azonban visszhangtalan maradt, s a későbbi horvát értelmezők nemcsak hogy nem vitatkoznak vele, hanem egyszerűen elhallgatják.

Mivel a Povest Segeta grada, mint az első nemzeti nyelven írt művészi írások egyike, jelentős helyet foglal el a XVI. századi horvát irodalomban, s mivel egyaránt hatott B. Krnarutić Vazetje Sigeta grada c. művére és Zrínyi Szigeti veszedelmére, megteremtve az alapját a Szigetvár elestéről és a török hadak széthullásáról szóló gazdag irodalmi és művészi örökségnek — éppen ideje lenne (fél évszázaddal Kidrič után) behatóan felülvizsgálni, hogy a Povest Segeta grada szerzője csakugyan Zrínyi szolgája-e, s ha nem, megállapítani, ki a krónika tulajdonképpeni írója.

Kidrič és az egész horvát (Ivšić, Šimčik, Kombol, Enciklopedija Jugoslavije), illetve magyar tudomány (Klaniczay, Barabás stb.) a következőkben látja igazoltnak állítását, ti. azt, hogy Ferenc Črnko a Povest Segeta grada szerzője: az í-ző nyelvjárásban és glagolicával írt szöveg szerzője Szigetvár védelmét és elését a hősök kirohanásának és megöletésének pillanatáig írja le; az ismert történelmi tények szerint Szigetvár elését mindössze négyen élték túl: Alapy Gáspár, a későbbi horvát bán, Stjepan Oršić, aki valószínűleg meghalt a török fogságban, mivel később nem hallani róla, Ferenc Črnko, Zrínyi szolgája és Bartol (Berta) Gerecny, aki Kidrič szerint szintén szolga, baranyai születésű. Oršić, négyük közül az egyetlen „ča” nyelvjárású, Kidrič véleménye szerint nem jöhet számításba, mert sehol sincs nyoma annak, hogy visszatért volna a fog-

ságból; Alapy Gáspár, kinek Kalnik és Vukovina voltak a birtokai, „kaj” nyelvjárású területéről származott, szírián nem lehet a krónika szerzője (Klajić csupán a latin fordítás alapján tartotta szerzőnek, mivel a „ča” nyelvjárású, glagolita eredetit az ő idejében még nem találták meg, így nem tudhatta, hogy a szerző „ča” nyelvjárást beszélt); Kidrič szerint tehát két lehetséges szerző marad: Gereczi, aki mint baranyai magyar nem vehető figyelembe és Črnko, aki jöllehet csak szolga, de Forgács szerint egyúttal Zrínyi titkára is; Kidrič azonban maga is elismeri, hogy íródeákként nem Črnkót, hanem bizonyos, a szigetvári harcokban elesett Blažt emlegetnek. Črnko a fogságból való hazatérése után pénzjutalmat (2000 aranyat), majd „dunántúli kapitányságot” kapott. Később nem említik... Valószínű-e, hogy Črnko a krónika szerzője? Kidrič szerint igen, mivel a Črnko vezetőknév nemcsak a Muraközben és a Dráva-vidéken ismert, hanem Isztriában is, s valószínűleg innen származott F. Črnko családja is. Nehezen hihető, hogy az idegen vidékre került Črnko család évtizedeken keresztül tökéletesen megőrizhette a magával hozott „ča” nyelvjárást, s még nehezebben, hogy a Muraközben, Črnko lakhelyén, vagy éppen valahol Magyarországon, a „dunántúli kapitányság”-ban született meg ez a „ča” nyelvjárású, méghozzá glagolita írású szöveg. A nyelvi jellegzetességekből már Ivšić megállapította, hogy valahol az Ozaly melletti Pokupljeban írták, a tudomány azonban itt nem talált Črnko nyomára. Annnyit tudunk, hogy Čakovecban (Csáktornyán), majd Szigetváron Zrínyi szolgája volt, s hogy Magyarországra költözött. Ezen a vidékeken nemcsak hogy senki nem beszéli a „ča” nyelvjárást, de még a glagolita ábécét sem használták soha a XVI. században. Ám ez még nem minden. Budina a Povest Segeta grada latin fordításának előszavában azt mondja a horvát szerzőről, hogy „homo nobilis et fidedignus”, vagyis „nemes és hitelt érdemlő ember”. Egyetlen eddigi szerző sem figyelt fel arra, hogy a „nemes” a középkorban nem a nemeslelkűséggel azonos, hanem a nemesi származást jelöli. Zrínyi szolgája, Črnko pedig, aki a kirohanás előtt — a krónika tanúsága szerint — a dolmányát hozza Zrínyinek, s aki a fogságból való visszatérése után nem falut, hanem csak pénzjutalmat kap, semmiképpen sem nemes. Istvánffyánál, a kortárs krónikásnál azt olvashatjuk róla, hogy a konyhában bújt meg, s ott fogták el a törökök, s Forgács szerint is Zrínyi szolgája volt, ez pedig összeegyeztethetetlen a nemesi származással. Még fontosabb, hogy Budina a krónika horvát szerzőjéről azt mondja, hogy „a cubiculis fuit” Zrínyi mellett, amit Kidrič megközelítő pontossággal Zrínyi „udvarbeli”-jének fordít, Šimčik pedig „komornyik”-nak, azaz szolgának. Itt szójátkérről van szó. Šimčik az „a cubiculis” szót „cubicularis”-ként fordítja le, vagyis a „cubiculum” — szoba, hálószoba — szót a „cubicularius”, azaz szolga szóval fordítja. Budina Zrínyi udvari emberének, tehát közeli barátjának tartja a krónika szerzőjét, Šimčik pedig szolgának. A szerző tehát nemes, Zrínyi udvari embere, „ča” nyelvjárású és glagolita író, Ferenc Črnkóra pedig (szolga, komornyik, muraközi „kaj” nyelvjárású) mindez nem áll. Az egész szlovén, horvát és magyar tudomány mégis azt állítja, hogy ő a krónika szerzője. Hogy Budina állítása — ti. hogy a szerző nemes — pontos, az magából a szövegből is kiviláglik. Ivšić figyelmesen olvasta el és nyelvileg is elemezte a szöveget, mégis elsik-

lott az állításunkat bizonyító rész felett. A Povest Segeta grada befejező részében (36. o., Šimčik kiadása) azt olvashatjuk, hogy „...vitézek, lovasok és gyalogosok” indultak el Szigetvárból. A vitézek minden bizonnyal tiszték — nemesek, akik különböznek a közönséges gyalogosoktól és lovasoktól. Néhány sorral lejjebb, Szigetvár elestének leírásakor a szerző „a mi vitéz embereink”-nek említi őket, s ebből az következik, hogy valószínűleg ő maga is vitéz, különben nem élt volna a birtokos esettel, hanem egyszerűen csak „vitéz emberek”-nek nevezte volna őket. A szerző tehát átélte és túlélte Szigetvár elestét, nemes volt, nem pedig szolga, vitéz és nem közkatona, „ča”, nem pedig „kaj” nyelvjárású és glagolicával írt, tehát olyan vidéken született, ahol a XVI. században még használták a glagolita ábécét: a Kupa folyótól délre eső területen. Mindez pedig nem mondható el Črnkóról (akinek a szerzőségét Kidrič, Ivšić, Šimčik, Kombol, Klaniczay és az Enciklopedija Jugoslavije egyként bizonyítják), sem a „kaj” nyelvjárású Alapyról (akinek a szerzőségét Klaić bizonyítja). Egyedül Oršić szerzőségéhez nem férhetne kétség, mivel „ča” nyelvjárású területen, a slunji Mrsingradban született, — csakhogy ő a fogságban meghalt.

Akkor hát ki a Povest Segeta grada szerzője? Az én figyelmemet Berta Gereczy, Kidrič megnevezésével az „Oger iz Baranje” vonta magára. Kidrič szerint Gereczy szolga; megtudjuk róla, hogy megmenekült a haláltól, Szigetvár eleste után fogságba esett, mert fiatal volt és szép. Mivel együtt említik Črnkóval, a szolgálival, Kidrič arra következtet, hogy ő maga is szolga volt. Számomra ez nem meggyőző bizonyíték, mint ahogyan az sem bizonyos, hogy Gereczy magyar volt, hisz Kidrič ezt az állítást egyszerűen átvette Salamon magyar történésztől, anélkül, hogy bizonyítékokkal támasztotta volna alá. Mindenekelőtt el kell gondolkodni azon, hogy Gereczy, még ha magyarosan hangzik is a neve, valóban magyar-e, baranyai-e s éppen szolga-e. Gereczy Goričkit jelent (így pl. Sufflay egyik munkájában Ivan Gorički fődiakónust Gereczy Jánosnak nevezi). Főltételezhetjük tehát, hogy Gereczy horvát, meglehet, hogy éppen nemes, hisz épp a nemesség körében volt divatos a vezetéknev magyarosítása. A nemes arról a várról vagy faluról kapta a nevét, amelyben élt. Már Kidrič tudta, hogy Kukuljević a Monumenta... c. művében több mint tíz falut felsorol Ribnik közelében, amelyeket a szigetvári hős fiai Gereczynek ajándékoztak, miután kiváltották a fogságból. Kidrič előtt valószínűleg nem volt ismeretlen, hogy a nem nemes nem birtokolhatott falvakat és jobbágyokat, hanem — Črnkóhoz hasonlóan — meg kellett elégednie pusztán pénzjutalommal. Ezen kívül — s ez a leglényegesebb — a Zrínyiek adománylevelükben „nemes és vitéz Gereczy”-nek nevezik Gereczyt, apjuk hű szolgájának. Gereczy tehát vitéz is, nemes is és hű szolga, azaz Zrínyi Miklós alkalmazottja, s ez mind összhangban van Budina állításával, ti. azzal, hogy a horvát krónika szerzője nemes, Zrínyi Miklós, a szigetvári hős udvari embere (a cubicularis). (A „szolga” szó itt olyan jelentésben szerepel, mint amilyenben Krisztus alkalmazza Zrínyire az Opsidio Sigetianaban, vagy amilyenben a papok nevezik magukat ma is isten szolgáinak. Nem „felszolgáló”, komornyik, cubicularius tehát, mint amilyen Črnko, a Szigetvár elestét leíró krónika

állítólagos szerzője, hanem odaadó alkalmazott, vazallus-segítőtárs. Mind-
ezt Kidrič is tudta, mégis kitartóan, minden komolyabb érv nélkül azt
bizonygatja, hogy Gereczy, akárcsak Črnko, Zrínyi „cubicularius”-a. Kid-
ričet nyilván az téveszti meg, hogy Gereczy és Črnko foglyul ejtéséről
ugyanabban a mondatban esik említés.) Továbbá, s ez elkerülte az eddigi
vizsgálódók figyelmét, Klaić A horvátok történetében a horvát „proceres,
barones ac nobiles” között (szent Száva hercege, a Crna Gora-i Balša
is köztük van), akik a XV. század végén Ulászló magyar—horvát király
és Habsburg Miksa örökségi szerződését hitelesítik, bizonyos Petrus Ge-
reczy (azaz Gorički) nevűt is említ (A horvátok története, II. k., 3. rész,
183. o.).

Az akkori horvát bánnal, Ladislav Egervarskival az élen mindössze
hatvanan irták alá, azaz a legfontosabb horvát főúri házak képviselői,
ebből következőleg Bartol Gereczy sem szolga, hanem nemes, valószínű-
leg főúr, fiatalsága révén (ez mentette meg az életét) Zrínyi szolgálata-
ban álló tiszt, nem pedig valamely vár önálló parancsnoka. Gereczy
tehát kétségtelenül nemes, mint Budina állítja a horvát krónika szerző-
jéről és vitéz, ami a Kukuljević által már a múlt században megjelen-
tetett adománylevélből következik, s a Povest Segeta grada idézett ré-
szének szövegéből is megállapítható, hogy vitéz volt a szerző, nem pedig
szolga. De „ča” nyelvjárást beszélt s glagolitával élt-e szerzőnk? Ha igen,
miképp lehetséges az, hogy a kéziratban levő krónika (erről már igen
sokat írt Šimčić, előtte pedig Kidrič) leginkább szlovén területeken ter-
jedt, hogy a ljubljanoi Budina fordította le latinra és németre, s Ausztri-
ában került elő? Horvát „ča” nyelvjárásban, horvát glagolitával íródott
tehát, horvát hősökről szól, s a „kaj” nyelvjárású szlovének között ter-
jed. Csak egyetlen magyarázat van: a krónika szerzője Gereczy Berta,
azaz Gorički Bartol. Miért? Mert gróf Bartol Gorički (ezután így hívhat-
juk) a Gorički kenézek közül való, akiknek nem Baranyában, hanem a
Kupától délre eső horvát bánság területén, a Gorička megyében, Kranj-
ska déli részén, Mehovón és Kostanjevicban voltak birtokaik, amiről
már Šišić is tudósít A horvát nép történetének áttekintése c. munkájá-
ban (178. o.). Ők a horvát Baboneg család egyik ágát képezik, a XIII.
századtól kezdve a Gorica megyében levő azonos nevű várról goricali
grófoknak hívják őket, noha legnagyobb birtokaik Kranjskában, Koru-
skában, a Soča völgyében, Krason és Vipavskon vannak, egyik águk pedig
magát Tirolt birtokolja. A XV. század végén kihalt a Gorički kenézek
férfi ága, s a birtokok Habsburg uralom alá kerültek, írja az Enciklo-
pedija Jugoslavije, de semmilyen szakirodalmat sem mellékel. Az igaz-
ság az, hogy a XV. század legvégén a horvát főurak között említik Petar
Goričkit, a XVI. században pedig Bartol Goričkit mint Zrínyi Miklós vi-
tézét és „szolgáját”, azaz alkalmazottját, s ez azt bizonyítja, hogy nem
halt ki a család, hanem valószínűleg hirtelen elszegényedett, és szá-
munkra ismeretlen okokból elveszítette korábbi jelentőségét, a Gorički-
Babonegek birtokolta szlovén földek pedig a Habsburgok birtokai lettek.
Bartol Gorički a Kupától délre eső „ča” nyelvjárású, glagolita írású vi-
dékről származik (Stjepan Ivšić a szöveg nyelvéből megállapította, hogy
a mú az Ozaly melletti Pokupljeban született, közel Gorička megye
északi határához), szorosan kötődik a hagyományhoz, szlovéniai birtokai

révén pedig a szlovén értelmiségiekhez, mint Budina és ugyancsak szlovén barátai (Pavle Fabricij, Gašpar Žitnik, Janez Gephard és mások), akik sirverseket írtak Zrínyinek, vagy Sorscha, a szlovén katoná, aki a horvát szöveg másolatait terjesztette Szlovéniában. Bartol Gorički tehát mindenben eleget tesz a Povest Segeta grada szerzőségére vonatkozó korábban említett feltételeknek: részt vett Szigetvár védelmében, hisz hozzáértően írja le a hadműveleteket, ott volt Zrínyivel az utolsó kirohásban, amelyet szintén rendkívül impresszíven, sőt megrázóan sikerül megelevenítenie, Kidrič szerint úgy, hogy könnyeket csalt vele kortársai szemére, túlélte az ostromot, majd Zrínyi György kiváltotta Črnkóval együtt, nemes és vitéz (Budina azt állítja a szerzőről, hogy „homo nobilis”, holott a szövegből kiviláglik, hogy vitéz), nem muraközi, mint Črnko, hanem „ča” nyelvjárású vidékről származik, ahol még ma is él a glagolita írás, ahol (Likában) valamivel előbb (XV. sz.) a glagolita Koluníc-gyűjtemény született, amelyhez egészen közel vannak (Senjben és Koinjban) a glagolita nyomdák, továbbá az életben maradtak közül (Oršićnak csak egy kisebb birtoka volt Stájerországban) csak őt köti évszázados hagyomány a szlovéniai földekhez, és mégis „ča” nyelvjárású, glagolita írással élő és a horvát bánóság területéről származó horvát. Művét az egyszerű és élő elbeszélésmód, a dinamikus cselekvés és az igaz történet hitelessége teszik jelentőssé, ám az utána írt azonos tárgyú művekre gyakorolt hatása révén is a fontos művek sorába tartozik. Az összehasonlítás szempontjából is igen jelentős. Az a gondolat, hogy a törökök támadása Szigetvár ellen az emberi bűnökért kimért isteni büntetés, nemcsak Zrínyi és hősei, hanem „az egész ország” megbüntetése, itt először fordul elő, s nagyon mély művészi és teológiai jelentősége van. Zrínyi ui. Szigetvár védelmében — a beszédét is ideértve — megváltja az országot a bűntől, s csakugyan (pedig gróf Gorički, egy a néhány életben maradt közül, a szöveg írásakor még nem tudhatta) Szigetvár eleste után a török erő is összeroppant, az Európa belseje felé tartó előrenyomulás megszűnt.

Ily módon gróf Gorički nemcsak mint költő mutatkozott meg ebben a művében, hanem mint „poeta vates” is: mialatt a kéziratot, majd később a nyomtatott példányokat olvasó kortársak Horvátországban, Ljubljánában, Kranjskában és Koruškában egyaránt az elesett horvát hőseket siratták, a Povest Segeta grada szerzője megérezte a szigetvári csata európai, sőt világra szóló hatását. A katonai tapasztalat és az ellenség nagy vereségének pontos felmérése még érdekesebbé és rejtélyesebbé teszi a fiatal gróf Gorički alakját (azért került fogságba, mert fiatal volt és szép). Az „a cubiculis”, Szigetvár főparancsnokának udvari embere tökéletes pontossággal leírta az ostrom egyes fázisait az első öszszetűzésestől kezdve egészen a belső várba való visszavonulásig, a városi tűzvészttől a legénység pontos létszámáig, amire egy közönséges tiszt nem lett volna képes, s ezért arra következtethetünk, hogy a fiatal Gorički-Baboneg Zrínyi bizalmi embere volt, a keresztény sereg szűkebb katonai vezetőségének tagja. Maga a Povest Segeta grada is írója kiváló intellektuális képességeiről tanúskodik; a fentebb felsorolt jegyek, valamint a bőséges jutalom (tizenkét Ribnik környéki falu, amelyeket nemcsak ő, hanem leszármazottai is birtokolhattak), amit a fogságból való

hazatérése után kapott, arra engednek következtetni, hogy gróf Baboneg Alapyval és más vajdákkal együtt igen nagy érdemeket szerzett Szigetvár védelmében.

Különösen fontos az, amit Budina a *Povest Segeta grada* szerzőjéről műve bevezetőjében mond: „Ille enim miserrimae Tragediae et spectator et auctor fuit...”, azaz nemcsak szemlélő volt, hanem alkotó is, a szigeti Tragédia értelmi szerzője, amit Črnkóról semmiképpen sem mondhatunk el. Gróf Baboneg tehát nagyon fontos szerepet játszott Szigetvár védelmében mint nemes (Budina), mint vitéz (a *Povest Segeta grada* szövege), mint Zrínyi udvari embere (Zrínyi „a cubiculis”-a Budina szerint), Črnko pedig mindez nem lehetett. Végső fokon ő irányítója is a szigeti történeseknek, valószínűleg Zrínyi hadvezére, ez pedig Oršić aligha lehetett, egyedül csak Alapyra gondolhatunk, ám ő, a „kaj” nyelvjárású, semmiképpen sem írhatta meg a „ča” nyelvjárású, glagolita szövegű *Povest Segeta grada* c. művet. Gróf Baboneg-Gorički nemes és vitéz (a már említett Kukuljević irat szerint), főúri család leszármazottja (Klaić szerint a fogságból való kiszabadulása után sok faluval és óriási birtokkal ajándékozták meg — nyilván nagy érdemeiért), az életben maradtak közül az egyetlen „ča” nyelvjárású az eltűnt Oršić és Črnko mellett (ez utóbbi családjáról csak feltételezik, hogy „ča” nyelvjárású vidékről költözött át), aki nemcsak „spectator”-a, hanem „auctor”-a is lehetett a szigetvári csatának. Műve oly nagy mértékben hatott a zadari Brno Krnarutić *Vazetje Segeta grada* c. művére, hogy ezt az eposzt joggal nevezhetjük F. Črnko, illetve miszerintünk gróf Baboneg Gorički *versbe szedett Povest Segeta grada*-jának. Budina többször is kiadott, Európa-szerte ismert latin fordítása a költő Zrínyi Miklós könyvtárába is eljutott, s az első nagy, magyar nyelvű eposz megírására ihlette. Gróf Baboneg művének alapmotívumai, a szigetvári csatát megelőző siklói harcok, az ostrom, az utolsó kirohanás, Zrínyi ünnepi felszerelése — mind bekerültek a magyar eposzba, Zrínyi Péter horvát átköltésébe, Vitezović *Odiljenje* c. művébe (bár ebben csak néhány motívumát találhatjuk meg az *Opsidio*-nak), sőt Zajc: Nikola Šubić Zrinjski c. operájába, amely nemcsak a legnépszerűbb, hanem talán a legjobb horvát opera. Az opera librettója, mintha a *Povest Segeta grada* szerint íródott volna, különösen az eskütétel és az utolsó kirohanás jelenete, s éppen ez a legnépszerűbb, még a rádióban is leggyakrabban előadásra kerülő rész. A szemtanú egyszerű leírása (így értékelte az eddigi horvát tudomány) nagy művészi erőt rejt magában. Fellelkesítette a kortársakat, hatott a XVI. és XVII. század íróira, a XIX. században pedig a horvát tömegek legkedvesebb operájának (nem a zenéje, hanem éppen a librettója révén legkedvesebb) ihlető forrása volt, s mint ilyen, megteremtette a horvát nép Nikola Šubić Zrinjski kultuszát. Tudományunk igazságtalan, amikor lekicsinylően „a szemtanú dokumentum-írásának” nevezi (Kombol), merő tévedésből egy gyáva szolgának tulajdonítja, aki a törököktől való féltelmében a konyhában bújt meg és ott fogták el. Gróf Bartol Gorički-Baboneg *Povest Segeta grada* c. műve lehet, hogy a legjobb önéletrajzi, háborús elbeszélés a horvát irodalomban egészen Andrićig és Krležáig.

Témájánál, egyszerű meseszövéseénél, a borzalmas ostrom reális le-

írásánál fogva különösen közel áll a Remarque-hoz, Mailerhoz, Shaw-hoz és másokhoz szokott új nemzedékhez, s egy érezhető hiányt pótol népünk történelmében és irodalmában. Jelentős adaléka a horvát néphadtörténetének és háborús irodalmának.

(Fordította: Tóth Ferenc)

I R O D A L O M

V. Klaić: Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća (1899—1920., Zagreb).

F. Črnko: Povest Segeta grada.

S. Budina: Historia Sigethi, Beč, 1568.

Istvánffy M.: Historia regni Hungariae, Beč, 1758.

F. Kidrič: Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu, Časopis za zgodovino in narodnopolisje, IX, Maribor, 1912.

S. Ivšić: Podsjeđanje i osvojenje Sigeta u glagolskom prijepisu hrvatskog opisa iz godine 1566. ili 1567. Starine 36, Zagreb, 1918.

Klaniczay T.: Zrínyi Miklós, Budapest, 1964.

R E Z I M E

GROF BARTOL BABONEG — PISAC „POVESTI SEGETA GRADA”

U članku „Grof Bartol Baboneg — pisac »Povesti Segeta grada«” — nastojao sam pokazati da pisac kratkog dokumentarnog zapisa o propasti Sigeta, poznatog u nauci pod naslovom „Povest Segeta grada” nije bio, kako se to dosada mislilo, Ferenc Črnko, sluga i komornik („cubicularius”) Nikole Zrinjskog već njegov oficir i jedan od četvorice preživjelih učesnika sigetske opsade — Berta Gereczy tj. knez Bartol Gorički. Bertu Gereczya su dosada u nauci smatrali „Ugrom iz Baranje” i slugom Zrinjskoga. Da je Gorički stvarno autor rečene kronike, iznio sam u prilog tome slijedeće dokaze:

a) Ljubljčanin Budina, koji je djelce, nedugo nakon propasti Sigeta, preveo na latinski, kaže za autora da je „homo nobilis”, tj. plemić, što sluga Črnko, pronađen nakon propasti Sigeta skriven u kuhinji (prema Istvanffyju) nije bio.

b) Budina u predgovoru latinskog prijevoda „Povesti Segeta grada” kaže da autor ovoga djela je bio („non solum spectator, sed etiam auctor istae tra-goediae”), što sluga i komornik Črnko svakako nije bio.

c) Nekoga će možda smetati da se knez Bartol Gorički spominje u suvremenim spisima kao Berta Gereczy, a ne kao Gorički, no međutim, imamo li pred očima običaj onoga vremena u sjevernoj Hrvatskoj, tako čest kod plemića, da se hugarizira svoje prezime po imenu imanja (najčešće), nećemo se tome čuditi. Dovoljno je da se sjetimo Orehoczya (po imanju Orehovec), Csenkoczya (Crnkovića), Zrinya (prema hrvatskom gradu Zrinju), Erdödyja (prema Erdutu) i drugih pa da shvatimo da se prezime Berte Gereczya odnosi na onu istu velikašku obitelj Goričkih, koju Klaić u svojoj „Povijesti Hrvata” spominje još u XV. stoljeću kao članove hrvatskog sabora, a jedan

njezin član se na nekom saborskom zaključku (prema Klaiću) čak i potpisao kao Petrus Gereczy. Ti su Gorički dobili svoje prezime po županiji Goričkoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a potječu (prema podacima u Enciklopediji Jugoslavije) od slavonske velikaške obitelji Babonega.

Te i neke druge dokaze, za koje mi ograničen prostor od jedne kartice ne dozvoljava da ih iznesem, ja iznosim u ovome spisu, nadajući se da ću tako osvijetliti tajnu autorstva suvremenog zapisa „Povest Segeta grada” iz XVI. stoljeća, čiji autor kako se meni čini, nije nikako mogao biti komornik Ferenc Črnko.

**MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV
BAROKK**

1. Van Riedl Frigyesnek egy szép kis könyve: „Magyarok Rómában”. Nos, ehhez hasonló munkát össze lehetne állítani ilyen címmel is: „Magyarok Dalmáciában”. Könyves Kálmántól és IV. Bélától Szabó Pálig és Veres Péterig sok kitűnő magyar közéleti férfi, író, művész fordult meg ezen a tájon, s útjuk nem egyszer irodalmi vagy művészeti formát is öltött: gondoljunk csak Jókaira vagy Csontváryra! Nincs alkalmunk most arra, hogy ezt a gazdag témát kimerítsük, vagy akár csak vázoljuk: mindössze a hangvétel igényével idéztük fel. Ugyanakkor a kapcsolatok a másik partner részéről is szövődtek. Joggal beszélhetünk partnerekről, hiszen tudjuk, hogy Dalmácia évszázadokon át államjogi kapcsolatban állt az Árpádok és Anjouk magyar—horvát királyságával, a dubrovnikai köztársaságot pedig lazább, hűbéri természetű szálak fűzték össze a budai vár uraival.

Mindezek előrebocsátásával nem meglepő, hogy Dalmácia horvát irodalmában is szinte évszázadokon át jelen volt a magyar érdeklődés. Vetranović vagy Tubero a XVI. században még ismerhették a középkor erős és tekintélyes Magyarországot, de amikor ez az erő és tekintély már lehanyaglott, a XVII. és XVIII. században, az érdeklődés akkor sem szűnt meg. A dubrovnikai irodalom két klasszikusánál, Dživo Gundulićnál és Džono Palmotićnál felbukkanó magyar témák, elemek, motívumok eléggé ismereteseek: komparatisztikai tanulmányaiban mind Hadrovics László, mind Bori Imre utalt rájuk. Gundulić az *Osman*-ban a maga nagyszabású szláv-mediterrán, humanista-barokk epikai koncepciójába illeszti be a magyar reminiscenciákat: Hunyadi János és Mátyás nagy tetteinek felidézését. Palmotić, aki a délszláv kultúrának ugyancsak igen tipikus mediterrán-barokk változatát testesíti meg, s akinek operaszerű drámái a korabeli spanyol *comedias de capa y espada* rokonai, néha egyenesen magyar hősokeket választ, vagy színhelyül Buda várát.

Kevésbé „nagy névnek” számít a horvát—szerb irodalomban — bár szerintünk helytelenül — Petar Kanavelović, a hosszú életű korulai patricius, a délszláv barokk egyik legérdekesebb írója. Nagy eposzának (*Sveti Ivan biskup trogirski i kralj Koloman*) már címe is elárulja, miről van benne szó: Könyves Kálmán dalmáciai hadjáratáról. Igaz, ez a történet, és a trogiri Ivan püspök jámbor legendája csak egy-egy szála a szerteágazó szövevénynek, a gazdagon burjánzó szerelmi, lovagi, vagy

fantasztikus tájakon lejátszódó kalandoknak. Egy magyar-délszláv mese-középkort rajzol Kanavelović — lényegében ezt tette színjátékaiban Palmotić is! — és valahogyan már úgy nyúl a történelmi materiához, mint ahogy néhány évtizeddel később egy magyarul író délszláv származék, Dugonics András teszi a magyar honfoglalás korával. Kedvünk volna feltételezni, hogy a szerbhorvátul jól tudó Dugonics kéziratban ismerhette a korulai költő mese-epozát. Ez azonban maradjon egyelőre csak hipotézis.

Érdekes kapcsolatok mutathatók ki a grafomán spliti patricius, Jerolim Kavanjin esetében is. Az olasz származású, de elhorvátosodott Girolamo Cavagnini nyilván azt a célt tűzte ki maga elé, hogy ő legyen a „horvát Dante”. A *Povijest vandjelska* a maga 30 énekével nem vált ugyan új *Isteni Színjátékká*, inkább afféle verses enciklopédiává, ahol azonban számos érdekes részlet akad, éppen a magyar—délszláv kapcsolatok szempontjából. A XX. ének 105—107. versszakában például egymás után következnek — többnyire rövid jellemzés kíséretében — Báthory Zsigmond, Thököly, Battyhányi, Nádasdy, Apaffy, Bethlen, a Zrínyiek, Rákóczi. Meglepő, mennyi a török ellen harcoló fejedelmek és vezérek mellett a Habsburgok ellen fellépő személyiség. Kavanjin, aki a velencei uralom alatt álló Split patriciusa volt, nyíltabban kifejezhette érzelmeit, szimpátiáit, mint sokan mások, a délszláv terület más vidékein. És hogy a Rákóczi-kor ismeretes és sajnálatos magyar—szerb elmentéin túl a kuruc mozgalomnak voltak délszláv hívei is, azt nemcsak Kavanjin sorai igazolják, hanem Giustin de Riva dalmáciai *provveditore*-nek Velencébe küldött jelentései is. A zadari állami archívumban őrzött jelentések két kötetben — az 1705—1708 közti években — gyakran szerepel Rákóczi, sőt abban a jelentésben, amelyet Riva 1705. január 26-án küld a dogának, nincs is másról szó, mint Rákócziról, a fejedelem egyéniségéről, a felkelés menetéről, valamint Rákóczi törekvéseiről a horvátok megnyerésére. Többször fordul elő a jelentésekben „il Baron Voinouich”, azaz Josip Vojnović horvát báró, akinek az volt a terve, hogy a bosnyákok és horvátok támogatásával segítségére siet Rákóczinak, nemcsak Horvátországban, hanem a szomszédos magyar területeken is. A nagyon objektív hangú, szinte már jóakarátú, bár kétségtelenül információs céllal íródott jelentések azt sejtetik, hogy Velence — Ausztria konkurense az Adria térségében — szívesen látta volna a Habsburg-hatalom meggyengülését. Ezen a háttéren Kavanjin magatartása is érthetőbbé válik. Nagyon valószínű, hogy további kutatások más, Rákóczival szimpatizáló délszláv köröket is kimutathatnánk. Általában véve: e korszak kapcsolattörténetének megírásához még sok levéltári kutatásra volna szükség, de nem ártana az eddig kiadott magyar és délszláv forrás-publikációk alapos átnézése sem. Ezek a forráskiadványok többnyire 1867 és 1918 közt készültek, pozitívista, s gyakran nacionalista szemponttal, összegyűjtött anyaguk azonban igen becses, s a művelődés- és irodalomtörténet kutatója számára is tanulságokkal szolgálhat. A tágabb értelmű komparatiztikai stúdiumok nem nélkülözhetik a művelődés- és művészettörténeti kitekintéseket sem.

Még két dalmáciai név kívánczik ebbe a kontextusba: Bartul Kašić, a jezsuita misszionárius, az első igényes szerbhorvát nyelvtan szerzője,

valamint a világi pap, zágrábi kanonok és boszniai címzetes püspök Ivan Tomko Mrnavić. Mindketten jártak Magyarországon: Kašić, mint hittérítő, a török hódoltság területén, így Pécs környékén is, míg a tehetséges, de kalandor vonásuktól sem mentes Tomko a habsburgi uralom alatt álló Nyugat-Magyarországon, egészen Sopronig és Nagyszombatig. Kašić feljegyzéseiben, Tomko legenda-kompilációiban is kimutathatók a magyar kapcsolatok.

2. Időnk sürget, ezért rá kell térnünk a másik jelentős kérdés-komplexusra: a Zrínyiek körére. Ismert dolgokat nem akarunk elisméltetni, hiszen például a Zrínyi Miklós-féle magyar és a Zrínyi Péter-féle horvát Zrínyiász legjobb összehasonlítása éppen nemrég jelent meg egy fiatal zágrábi tudós, Đuro Novalić tollából (*Mađarska i hrvatska Zrínjiada*). Novalić nemcsak a két szöveg egymáshoz való viszonyát elemzi igen alaposan, hanem annak lehetőségét is fölveti, hogy talán már maga Miklós gondolt eposzának horvát nyelven való újrafogalmazására, s hogy az ún. „bécsi kézirat” talán ennek emléke, hiszen szövege sokban eltér a Zrínyi Péter-féle nyomtatott szövegtől. Utal Zrínyi és a szerbhorvát népköltészet nexusaira is, bár nem ártana például egyszer azt sem megvizsgálni, hogy Karnarutić mellett Zrínyi nem olvasta-e esetleg a horvát-dalmát humanizmus más alkotásait is? Ugyancsak megvizsgálandó volna Zrínyi Miklós szerepe az egységes szerbhorvát irodalmi nyelv megvalósításában. Ez így paradoxul, sőt anakronisztikusan hangzik. Ha azonban a Csapodi Csabától publikált ismeretlen Zrínyi-leveleket olvassuk, akkor meglepetéssel tapasztaljuk: a magyarul verselő, s jórészt a ça- és kaj-nyelvjárás területén élő főúr a zágrábi képtalanhoz što-nyelvjárásban írja, illetve íratja leveleit. Nyelvileg meglepően korrektek ezek a levelek: szinte már a mai szerbhorváttal mérhető össze. A nagyműveltségű Zrínyinél ez nem lehet véletlen. Nyilvánvaló, hogy a što-nyelvjárást tartotta a kulturális élet magasabb formái számára a legmegfelelőbbnek.

A Zrínyi-testvérek és Juraj Križanić kapcsolatáról más alkalommal lesz módunk szólni. A zágrábi Josip Badalić és az Amerikában élő Ante Kadić professzorok nagyon valószínűnek tartják ezt a kapcsolatot, hiszen Križanić — szibériai odisszeiája előtt — a Zrínyiekhez közel, Varasdon és Nedelišćen volt plébános, és feltehetőleg használta a csáktornyai vár urának gazdag könyvtárát. Most, hogy Moszkvában V. V. Zeljenjin gondozásában, végre kiadták a *Politika* teljes szövegét, meglepetéssel láthatjuk, hogy mennyi a rokon gondolat Zrínyi prózai munkáival, hadtudományi, történelmi, politikai elmékedéseivel. Az ugyan nagyon valószínűtlen, hogy Križanić Zrínyi-kéziratokat vitt volna magával a 15 éves tobolszki száműzetésbe: bámulatos memóriájával azonban könnyen reprodukálhatta a Csáktornyán hallottakat vagy olvasottakat. Vajon nem volt szerencsétlenül végződő moszkvai útjának is valami köze a Zrínyiek politikai elgondolásaihoz? Nem tudhatjuk, de a gondolatot nem utasíthatjuk el egészen.

A Zrínyi-kör tagjának nevezhető Gersei Pethő Gergely, a Horvátországban élő magyar főúr is. *Rövid magyar cronica*-ját — már a szerző halála után — Zrínyi Miklós nyomtatja ki, s ezzel a magyar—délszláv kapcsolatok számára igen lényeges munkát ad a magyar olvasók kezébe.

Pethő ugyanis — a humanizmus és reformáció magyar krónikái és historikusai mellett — bőven felhasználja Antun Vramec kaj-horvát krónikáját, sőt — például a kosovói csata felidezésében — a szerbhorvát népi epikát is. A délszláv történeti, epikai, irodalmi hagyománynak egyik fontos ága gyűrűződik ezzel tovább: Spangár András, a XVIII. század elején élő magyar jezsuita újból kiadja, majd kibővíti a Pethő-féle krónikát, s ezekben a bővítésekben idézi a *Szigeti veszedelem* néhány versszakát is.

Horvát vonalon gyűrűzteti tovább a Zrínyi-hagyományt Pavao Ritter-Vitezović, az „első hivatásos horvát literátor”. Kalandos, sőt tragikus élete eléggé ismert, ezért — megint csak röviden — utaljunk arra: a Zrínyiasz egyes motívumait parafrázáló horvát költemény-ciklusát (*Od-diljenje Sigetsko*) második kiadásában Radanay Mátyás zalavári apátnak, a későbbi pécsi püspöknek ajánlja. (A Varasd megyei születésű Radanay egyébként maga is jól bírta a szerbhorvát nyelvet.) Részt vett Ritter-Vitezović mint lovastiszt, a dél-dunántúli felszabadító harcokban, járt, mint követ, a soproni és pozsonyi rendi országgyűléseken, s mecénásokat talált a magyar nemesség soraiban, így azt az Eszterházy Pált, aki fiatalkorában Zrínyi Miklós bajtársai közé tartozott.

3. Éppen csak érinthetjük a barokk-korszak kaj-horvát és szlovén irodalmát. Érdeemes volna ezt a két irodalmi kört — bár alkotásai jó-részt konzervatív jellegűek — alaposan átvizsgálni a komparatistika szempontjából. A magyar kapcsolattörténeti kutatás is sok érdekeset találna ezen a területen. Elégedjünk meg azzal, hogy utalunk Juraj Habdelićra, erre a néha szinte már krležai sodrású íróra, aki nagyszombati logika-professzor is volt, s akinek egyik művében szerepel „veliki on Eršek i Kardinal Pazmany Peter”. Vagy Štefan Zagrabecre, a janzenizmus komor hangulatától már kissé megérintett kapucinus gárdiánra, aki — prédikációinak öt kötetében — a magyar szentekkel is foglalkozik. Petar Berke légrádi plébános, a maria-bistricai kegyhely legendáinak és jámbor babonáinak összegyűjtője Vladoje Dukat szerint maga is magyar származású, bár könyvecskéjében — ahol magyar és magyarországi szereplők is előfordulnak — a kaj-dialektust használja. Szóljunk aztán a szlovén barokk legnagyobb prózaírójáról, az ugyancsak igen termékeny Tobija Lionelliről, aki mint „Janez Svetokriški” került be az irodalomtörténetbe, lendületes és fantáziában gazdag szlovén prédikációival. Nagy művének, a *Sacrum Promptuarium*-nak IV. kötetében például a karlócai békét és a törökökön aratott győzelmet ünnepli, s közben fölemlíti Szigetvárt, Székesfehérvárt, Tatát, Várpalotát. Árpád-házi Erzsébetnek is szentelt egy prédikációt.

4. A XVII—XVIII. század magyar és délszláv irodalmát tipológiai és műfajtörténeti szempontból is összehasonlíthatjuk. Štefan Zagrabec vagy Janez Svetokriški prédikációit például nagyon jól összevethetjük magyar kortársuknak, Csúzy Zsigmondnak beszédeivel. Mindhárman ugyanabból vagy legalább is hasonló társadalmi, történelmi, művelődési, vallási háttérből emelkedtek ki. Meg lehetne egyszer írni komparatista alapon a délkelet-európai barokk prédikáció történetét. Nem hiányozhatna ebből az áttekintésből Gavril Venclović sem — Milorad Pavić sze-

rint a szerb XVIII. század legnagyobb írója —, aki egyébként életének jelentős szakaszát Magyarországon tölti, Szentendrén és Győrött.

Venclović alkotásaira Pavić a *besedničko pesništvo* fogalmát használja. Nos, ilyen „szónokló költők” vagy „költői szónokok” Zagrabec, Lionelli, Csúzy és sokan mások is. Végső soron nemcsak délkelet-európai, hanem egyetemes európai gyökerei is vannak ennek a sajátos barokk műfajnak, így a spanyol barokk *predicación fructuosa*. (Orosz közvetítéssel Venclović ismert is spanyol eredetű műveket!) Ugyancsak érdekes az, amit Pavić Venclović „manierizmusáról” mond. Tudjuk, hogy például Jože Pogačnik szerint Lionelli-Svetokriški is „manierista” író, és tudjuk, hogy manierista elemek a magyar barokkban is továbbélnek. Nincs terrünk a további fejtegetésre, csak exponáljuk a témát: a manierista hagyomány délkelet-európai továbbélésének problémáját.

Az a tanulmánykötet, ahol Milorad Pavić kitűnő értekezése megjelent, és amelyet ő is szerkesztett, ezt a címet viseli: *Od baroka do klasicizma*. Érdekes, hogy ilyen címmel 1967-ben — egy évvel Pavić után, de a szerb tudóstól függetlenül — a szlovák Milan Hamada is adott ki könyvet. Ez azonban nem tanulmánykötet, hanem egy szerző műve, és lényegében a szlovák XVIII. század „népies” vagy „félíg-népies” irodalmi alkotásait vizsgálja. A terminus pontosságán vitatkozni lehetne, az elemzett anyag azonban nagyon érdekes. Lényegében abban a szférában mozgunk, mint az előbb említett horvát, szerb, szlovén és magyar alkotásoknál. (Gondoljunk például a prédikációs *exemplum*-okra, amelyek a korabeli délszláv, magyar, szlovák termékekben egyaránt megtalálhatóak.) De nemcsak egyházi művekről van itt szó. Barokk és klasszicizmus határán él, virul és fejlődik — reneszánsz-ösztönzések átvételével — a nagyon érdekes „kéziratos költészet”. Ugyancsak egy szlovák kollégánk, Jozef Minárik adott ki 1969-ben egy igen fontos válogatást, ezzel a címmel: *Piesne a verše pre múdrych i bláznov* (Énekek és versek a bölcsék és bolondok számára).

A kissé groteszk cím mögött az 1457—1868 közötti szlovák „kéziratos költészet” antológiája rejlik. A gazdag anyag legnagyobb része a barokk-korból, vagy a XIX. század elejéről való. Szerelmi versek, néha már az obszcenitás határán, szatírák, didaktikus költemények: ilyen műfajok szerepelnek a több mint 500 lapos gyűjteményben. Tulajdonképpen ugyanaz a világ ez, mint a *srpska građanska poezija* világa, amelyet Borivoje Marinković kétkötetes antológiájából ugyancsak jól ismerhetünk, és ezzel a motívum-, téma- és stílusvilággal találkozunk a XVII. és XVIII. század magyar „énekeskönyveiben” is, a kaj-horvát *pjesmarica*-kban is. Ivan Slamnig antológiája (*Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*) ugyan sajnos csak hét éneket közöl „Iz kajkavskih pjesmarica” címmel, ezek azonban erősen barokk jellegű vagy indítású alkotások, s a legtöbbnek ki lehetne mutatni magyar vagy szlovák párhuzamát, így például a „Kak plače slaviček” kezdetű éneknek. A ça- és što-nyelvjárás területén nyilván hasonló jelenségeket lehetne találni.

Végső soron itt már abban a körben vagyunk, amelyet *délszláv rokokónak* nevezhetnénk. A *srpska građanska poezija* vitathatatlanul ké-

sőbarokk, illetve rokokó jellegű, de a magunk részéről rokokó-költőnek tartjuk Andrija Kačić-Miošićot és Antun Kanižličot is. A *Razgovor ugodni* szerzőjéről talán meglepő ilyesmit állítani: ámde gondoljunk például arra az érzelmes-szentimentális jelenetre, ahol a keresztes megtaláló Szent Iлона császárnét eleveníti meg. Azt pedig, hogy Kanižlič *Sveta Rožalija*-ja rokokó alkotás, senki sem fogja tagadni. E sorok írója reméli, hogy egyszer lesz alkalma tanulmányt írnia a szerb és horvát rokokó-költészetéről.

5. A délszláv rokokó kutatásánál megint nem hanyagolhatjuk el a komparatistikai szempontokat. Kanižličnak például szinte pontos megfelelője a magyar irodalomban Faludi Ferenc. Rendtársak is voltak (jezsuita szerzetesek), kortársak is, és sajátos módon mindketten működtek Pécsen. Feltehető, hogy tudhattak egymásról, egymás műveiről. Tulajdonképpen Kačić-Miošićot is, Kanižličot is, Faludit is az a „pannóniai rokokó” inspirálja, amely annyi értékes és hangulatos alkotást hozott létre a képzőművészetben is.

Itt térünk ki megint arra — és ez legyen fejtegetéseink záróakkordja —, hogy az irodalmi komparatistika nem nélkülözheti a művészet- és művelődéstörténeti párhuzamokat sem. Megint csak néhány odavetett probléma: a barokk építészet és festészet Szlovéniában, Északnyugat-Horvátországban és Délnyugat-Dunántúl nagyon hasonló formákat hoz létre, de még például a bledi tó szigetén álló kis templom és a vele közel egykorú kecskeméti református öregtemplom architektúrája közt is vannak rokon elemek! Az „arany oltárok”, amelyek a szlovén barokkban olyan gyakoriak, s amelyekkel főleg France Stelè professzor és tanítványai foglalkoztak, a magyar, sőt a cseh és lengyel barokkban is felbukkannak. Sajnos, nincs terünk a további részletezésre, azonban reméljük, hogy előbb-utóbb létrejön az a szintén Újvidékre tervezett nemzetközi symposion, amely a délkelet-európai barokk egyetemes problémáival lesz hivatott foglalkozni.

Referátumunkban magyar—szerb—horvát—szlovén kapcsolatokról szóltunk. Voltak azonban magyar—macedón kapcsolatok is a barokk korban. Sajnos, ez eléggé elhanyagolt terület, mert a magyarországi macedónokat általában „görögöknek” könyvelték el, a bizánci hagyományok, az ortodox vallási nexusok és az újjörög nacionalizmus hatására. Pedig éppen az említett Pavić-féle kötetben olvashatjuk Risto Kovijanić érdemes tanulmányát a Pozsonyban tanuló Pavle Julinacról, amelyből kitűnik, hogy a jeles szerb írónak a soknemzetiségű pozsonyi evangélikus kollégiumban macedón iskolatársai is voltak. Azt hisszük, a „magyarországi görögök” jórésze macedón volt, kisebb része albán vagy aromun. Ezt a problémát és jelentőségét a barokk-kori magyar—délszláv kapcsolattörténet szempontjából azonban csupán érinthetjük.

Tudjuk, hogy amit elmondottunk, lényegében csak vázlat. Tudjuk, hogy még sok a megoldatlan kérdés, az elvégzendő feladat. Inkább csak exponálni akartuk a problémákat, de azért reméljük, hogy sikerült valamit éreztetnünk a barokk-korszak magyar—délszláv kapcsolatainak sokrétűségéből és gazdagságából.

REZIME

MAĐARSKI I JUŽNOSLOVENSKI BAROK

1. Mađarske književne veze sa Dalmacijom u doba baroka (Gundulić, Palmotić, Kanavelović, Kavanjin i dr.).
2. Krug Zrinjskih (Braća Zrinjski i Križanić, Nikola Zrinjski, Grga Pete i dr.).
3. Mađarski elementi u hrvatsko-kajkavskoj i slovenačkoj književnosti u XVII i XVIII veku (Stefan Zagrabec, Petar Berke, Tobija Lionelli i dr.).
4. Osvrt na južnoslovenske elemente mađarske kulture u doba baroka, kao i tipološka paralela mađarsko-južnoslovenskog književnog i umetničkog razvoja.
5. Mađarske veze i dodirne tačke sa hrvatskim i srpskim rokokoom (Kačić-Miočić, Kanižlić, srpska građanska lirika itd.).

Lazar Čurčić

**JOVAN MUŠKATIROVIĆ
MAGYAR NYELVŰ
NÉPMŰVELŐ
KÖNYVECSKÉJE
ÉS ANNAK SZERB
OLVASÓK SZÁMÁRA
KÉSZÜLT FORDÍTÁSA**

1804-ben Jovan Muškatirović egy magyar nyelvű könyvecskét adott ki Budán, amit 1806-ban korabeli szerb irodalmi nyelven is megjelenített saját fordításában. Mai szerbhorvát nyelven a könyv címe a következő: „Kratka razmišljanja o sredstvima pomoću kojih bi dragoj našoj otadžbini mađarskoj dobrim mesom i ribom postojano pomoći se moglo i manjak mesa, dakle i naišlu skupoću odstraniti.”¹

A könyvet mind a magyar, mind a szerb bibliográfusok nyilvántartják, jóllehet Petrik Géza² és Szinnyi József³ csak a magyar kiadást, Stojan Novaković⁴ pedig csak a szerbeknek készült kiadást jegyezte fel. Az egyetlen kivétel a mindig jól értesült Antonije Arnot⁵, aki mindkét kiadását felvette. Itt jegezzük meg, hogy Pavle Josif Šafarik⁶ nem halott a könyvről, alkalmasint nem látta, s így nem is említi.

Az irodalomtörténészek azonban vagy mellőzték, vagy csak mellékesen szóltak Jovan Muškatirović magyar és szerb nyelvű könyvéről. A szerb irodalomtörténészeknek a figyelmét — érthetően — inkább az az író kötötte le, aki elsőként jegyezte le a szerb közmondásokat, s aki egy figyelemre méltó népművelő könyvet írt a túlzásba vitt ünnep-tartásról. Muškatirović utolsó művecskéjét azonban a szerb irodalom-történészek nem olvasták vagy legalábbis nem eléggé figyelmesen.

Jovan Skerlić a Jovan Muškatirovićről írt tanulmányában a magyar könyvecskét és szerb fordítását csak a „bibliográfiai teljesség kedvéért” veszi fel a „Történész és a közgazdasági író” című fejezetben.⁷ A magyar kiadást Szinnyi József⁸ alapján idézi, de 1804 helyett tévesen 1802-ben⁹ jelöli meg a kiadás évét, holott Szinnyi pontos évszámot közöl. A szerb kiadást Skerlić figyelmetlenül olvasta, s csak felületesen értékelte.

Veljko Petrović¹⁰ minden bizonnyal jól ismerte a magyar irodalmat, s így jól sejtette, hogy Muškatirović „kizárólag gyakorlati népnevelő szándékkal írt 1802-ben egy magyar könyvecskét, amelyet 1808-ban szerb nyelven is kiadott.”¹¹ A magyar kiadás neki sem járt a kezében, s ezért Skerlić nyomán téves évszámot közöl a könyv megjelenéséről. Ő sem olvasta a szerb fordítást, s hozzá még tévesen jegyzi is le a szerbek számára készült kiadás évszámát.

Borivoj Marinković is megismétli Skerlić hibáját a magyar kiadás évszámáról, s nem talál egyéb szavakat méltatására, minthogy „ennek

a maga korában nem mindennapi füzetek az említése a szerb irodalom történetében csak egy zárójelbe tett megjegyzést érdemel, egy sorral sem többet.”¹² Marinković azonban már közel kerül a könyv helyes értékeléséhez. Azt állítja ugyanis, hogy a „Rövid elmélkedés az ünnepekről” című könyve megírásával Muškatirovićnak az volt a szándéka, hogy igazolja a kor gazdasági szükségleteit.¹³ Ugyanezt kellett volna megállapítania Muškatirović magyar könyvéről és annak szerb fordításáról is.

A kérdésben kevésbé érdekelt magyar irodalomtörténészek alig vettek tudomást Muškatirović e könyvecskéjéről. Elkerülte a figyelmüket, hogy ebben az évben, a szerb felkelés évében, 1804-ben két szerb nemzetiségű író, Mihajlo Vitković és Jovan Muškatirović is magyar nyelven írta és adta ki könyvét. Jóllehet 1806-ban Pesten feljegyzik Muškatirović könyvének magyar kiadását, de Horváth István¹⁴ azt írja Muškatirovićról, hogy egy magyar és néhány szlovák könyv szerzője, összetesztve a szlovákot a szerb nyelvvel. Muškatirovićról csak napjainkban mond valamivel többet Szeli István.¹⁵ Ő azt írja, hogy a közéletmezés kérdéseiről Muškatirović éppen úgy nyilatkozik, ahogyan erről kortársai és a francia enciklopédisták¹⁶. Azonban ő sem a legmegbízhatóbb magyar forrásokból merített, hanem Jovan Skerlićből, így tévesen jelzi Muškatirović könyve magyar kiadásának évét.¹⁷

Muškatirović ügyvéd volt és szerb író. Egyedül e két foglalkozás keretében vizsgálható Muškatirović minden érdeklődése és ambíciója. A tudomány már megállapította, hogy milyen volt mint ügyvéd¹⁸, az irodalomtörténészek pedig a felvilágosodás szerb írói között jelölték meg a helyét. A közművelődési szándékok által megvont keretek között kell meghatározni Muškatirović egész literátori ténykedését is. Ha szóban forgó könyvét méltatói gondosabban tanulmányozták volna, minden kétséget kizáróan ezt is azon csekély számú művek közé sorolhatták volna, amelyekhez Muškatirović egyéb munkái is tartoznak. Többi műveitől ez csak annyiban tér el, hogy Muškatirović először magyarul kívánta megjelentetni, minden bizonnyal attól az óhajtól vezetve, hogy neve fennmaradjon a magyar irodalomban.

Muškatirovićnak az a kívánsága, hogy könyve előbb kerüljön a magyar mint a szerb olvasóközönség elé, észrevétlen maradt. Ez azonban nem lehet sem véletlen, sem mellékes dolog. Mint minden író, őt is fűtötte a vágy, hogy művei több nyelven is napvilágot lássanak. Külön (talán intim) okai is lehettek, hogy szövegét előbb magyarul adja közre. Németül bizonyára jobban beszélt. 1787-ben egy fiához írt intelmében mondja a következőket: „kevés az olyan gyermek, aki a bölcsőtől kezdve rögtön két nyelven kezd beszélni, mint ahogyan te az anyanyelved mellett németül is.” Azt is szerette volna, hogy fia latinul is megtanuljon, s nem minden ok nélkül elvárta tőle azt is, hogy „Ha most, elérkezvén tizennégy éves korodhoz, a többi iskolai tanulmányok mellett a magyar is mint negyedik nyelvet személyes hasznodra, ékességedre és dicséretre jól megtanulod, mily nagy lesz az én örömem.”¹⁹

Jovan Muškatirović világosan kifejezett kívánsága, hogy fia megtanuljon magyarul, nem az egyetlen, jóllehet az első látható manifesztációja volt a magyarság iránti érdeklődésének. Pesti szenátorrá való 1787-i megválasztása sem történhetett meg, hogy ne szorgalmazza s ne

adja tanújelét annak a szándékának, hogy Magyarország fővárosában tegyen is valamit a magyarság és a szerbseg közeledésének az érdekében.

Feljegyezték róla, hogy részt vett abban az akcióban, amely be akarta kapcsolni a szerbseget az 1790-i magyar országgyűlés munkájába.²⁰ A szerbség azon részének e kétségtelenül új politikai orientációjában, amelynek a legszámottevőbb nemzeti problémák megoldása jutott osztályrészül, megfigyelhető a magyar—szerb politikai viszonyok megváltoztatására irányuló törekvés. Ennek az új szerb politikának a szószólói a magyar országgyűlésen való részvetelükkel szerették volna megkezdeni elnyert kiváltságaik nyílt és tisztázandó kérdéseinek újszerű megoldását. Ennek az új — nyilvánvalóan Bécs-ellenes és semmiképpen sem orosz-barát — politikának a hívei Mojsije Putnik metropolita és Jovan Muškatirović. El akarták kerülni a szerbek mindenfajta szembehelyezkedését a magyarokkal, mert ebből csak az udvarnak származott volna előnye. A szerbeknek a magyarokhoz való közeledésére nem került sor, mert a szerb tábornokok ellenezték ezt a politikai irányvonalat, s mert a magyar országgyűlés nem tanúsított megértést a szerb kérdés iránt.

Jovan Muškatirović e magyar orientációját nem tette magáévá úgy látszik Jovan Rajić sem, mert szemére vetette neki ezt az új patriotizmust.²¹

Az 1790-i magyar országgyűlés és a temesvári szabor előkészületeinek évében Jovan Muškatirović egy értekezést írt, amelyben történelmi forrásokra hivatkozva igyekezett bebizonyítani a szerbek állandó jelenlétét Magyarország területén, s annak a szükségességét, hogy Magyarországon jogérvényes okirat biztosítsa a szerbség életfeltételeit és jövőjét. Jovan Muškatirović munkájának megírásában leginkább a magyar történetírókra, Turóczi, Szentiványi, Istvánffy és Kiprinai műveire hivatkozik s csak csekély mértékben egyéb szövegekre, amelyek közül csak Pavle Julinacé a szerb forrás.²² A történelmi forrásoknak ilyenfajta felhasználásával Muškatirović kétségtelenül a magyarokra volt tekintettel, de azokra a szerbekre is, akik a rendezett magyar—szerb viszonyokban látták a magyarországi szerb kérdés megoldásának lehetőségét.

Jovan Muškatirovićnak a magyarok iránti érdeklődésére vonatkozó e számos bizonyíték ismeretében nem lehet rendkívüli dolognak tartanunk azt az óhajt, hogy magyarul jelentesse meg egy művét, s hogy csak ezután fordítsa le kora szerb irodalmi nyelvére. Magyar nyelvű könyvecskéje kétségkívül a magyarság iránti érdeklődésének, a szerb—magyar közeledésben vállalt politikai elkötelezettségének, annak a szándékának, hogy helyet biztosítson magának a magyar irodalomban s végül jó magyar nyelvismeretének s a korabeli magyar szellemi mozgalmak ismeretének az eredménye. Ha az eredmény, amit ez a magyar nyelvű könyvecske jelent, nem is valami nagy, az annak a következménye, hogy Muškatirović nem nagyobb formátumú író, de semmiképpen sem abban leli magyarázatát, hogy sekélyesek lettek volna a magyarokhoz fűződő viszonyának és magyar nyelvű írói tevékenységének indító okai.

Annak a szándékának a vizsgálatában, hogy magyarul is publikálja művét s hogy a „magyar haza” segítségére legyen, a bírálók figyelmét

elkerülte egy fontos és lehetséges következtetés. A könyvből ítélve Muškatirović jól ismerte a magyar irodalmi nyelvet. Tudta, hogy a magyarok az irodalmi nyelv és helyesírás egész sor problémáját már megoldották, s hogy a szerbek még messze voltak ezeknek a megoldásától. Mint minden írónak, még ha jelentéktelen is, foglalkoznia kellett Muškatirovićnak is a nyelv és a helyesírás kérdéseivel. Szövegeinek nyelve azok közül való, amelyek a XVIII. században a legközelebb álltak a szerb népnyelvhez. Helyesírása sok tekintetben a legkiegyensúlyozottabb és a legkövetkezetesebb. A szerb írók közül ezt az utat csak az járhatta, aki ismerte egy fejlettebb kultúra nyelvét, s aki képes volt azon a nyelven írni is. Muškatirović pedig ilyen ember volt. Mivel ismerte a magyar irodalmi nyelvet, sikeresebben járulhatott hozzá a korabeli szerb irodalmi nyelv összetett problémáinak a megoldásához, mint kortársai.

Muškatirović felvilágosult könyve nem lepte meg a magyar olvasóközönséget. A korabeli fejlett magyar irodalomban nem voltak ismeretlenek a hasonló művek. S ezek — természetesen Muškatirovićé is — hathatósan járultak hozzá az általános műveltség terjesztéséhez. Muškatirović nem volt sem tudósa, sem szakembere a hústermelés kérdésének, de tájékozott volt az akkori Magyarország gazdasági problémáiban s politikai terveiben. Tudta, hogy Magyarországon kevés húst termelnek, s hogy a termelést az állatállomány növelése nélkül magasabb szintre kell hozni. A hosszantartó osztrák háborúk arra készítették a tudós főket és a szakembereket, hogy gyorsan és eredményesen oldják meg a húshiány kérdését. A politikusok és írók feladata az volt, hogy népszerűsítsék a szakemberek eredményeit, s ezzel hozzájáruljanak e komoly feladat megoldásához.

Muškatirović könyvéből kiderül, hogy a marhatenyésztés ebben az időben igen kezdetleges volt. Valóban szükséges volt hathatósan intézkedni, hogy a helyzet megváltozzon. Ennek az időszakú gazdasági és politikai problémának a megoldásához járult hozzá a maga literátori módján Jovan Muškatirović is. Mondanivalóját példákkal támasztotta alá, amelyek értékes dokumentumai a korabeli életnek. Ez a kordokumentum túlélte a könyvecske aktualitását, s mindmáig eleven, közvetlen és forrásértékű bizonyítéka maradt a korszaknak.

A magyar olvasó Muškatirović könyvében találkozott valószínűleg először eredeti formában lejegyzett, egyházi cirill-betűs szerb közmondással.²³ Meg kell még említeni, hogy Muškatirović a népneveket a magyaroknak megfelelően használta: rác, tót, stb. Muškatirović számára ezek nem voltak idegen megnevezések; egyébként is a szerbek a magyaroktól vették át e nevek nagy részét, s ma is Bécs-et²⁴, *nemac*-ot²⁵, stb. mondanak. Végezetül a magyar olvasó első ízben itt olvashatja a *dinár* szót is, mint pénznem nevét.

Könyvét a szerző híven fordította le a korabeli szerb irodalmi nyelvre, s csak néhány részletet hagyott el, valószínűleg nem szándékosan.

(Fordította Szell István)

J E G Y Z E T E K

- ¹ A magyar kiadás címe: *Rövid gondolatok azon módok eránt, melyek szerint kedves Magyar hazánkat jó féle hússal és hallal állandón lehetne segíteni; 's a' hús-nak fogyatkozását, következőképen a' bé-tsúszott drágaságot, el-távoztani. Írta Muskatirovics János, pesthi senátor, és Magyar országban és hozzá tartozandó tartományokban hiteles prókátor. Budán, Nyomtattatott a' Királyi Universitás betűivel, 1804, 45. old.*
- ² Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712—1860*, II. kötet, Budapest, 1890, 799. old.
- ³ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, IX. kötet, Budapest, 1903, 424. old.
- ⁴ Stojan Novaković: *Srpska bibliografija za noviju književnost, 1741—1867*, Beograd, 1869, 290. sz.
- ⁵ Antonije Arnot: *Muškatirović Jovan, Srbsko spisateljstvo, Srbska novina ili Magazin za knjižestvo, hudožestvo i modu*, Pešta, 1838, 248. l.
- ⁶ Paul Jos. Šafarik's *Geschichte der serbischen literatur*, Prag, 1865.
- ⁷ Jovan Skerlić: *Jovan Muškatirović, Biografsko-književna studija iz istorije srpske književnosti XVIII veka*, Glas srpske kraljevske akademije, Beograd, 1909, 290. l.
- ⁸ Szinyei József, i.m., 424. old.
- ⁹ Jovan Skerlić: i.m., 291. l.
- ¹⁰ V. Petrović: *Muškatirović Jovan*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Zagreb, b.g., 928—929. l.
- ¹¹ Ua., 928. l.
- ¹² Borivoje Marinković: *Jovan Muškatirović — buditelj građanske svesti kod Srba u XVIII stoleću*, Književnost, 42. Beograd, 1966, 181—182. l.
- ¹³ Ua., 173—174. l.
- ¹⁴ Horváth István: *Mindennapi Pest—Budai naplója 1805—1809*. Budapest, 1967, 402., 417. old.
- ¹⁵ Dr. Szeli István: *Jovan Muškatirović*, Zentai írók, Zenta (1961).
- ¹⁶ Ua., 11. l.
- ¹⁷ Ua.
- ¹⁸ Vasa Stajić: *Jovan Muškatirović u Novom Sadu*. Novosadske biografije. Iz arhiva novosadskog magistrata. VI. Dodatak. Novi Sad, 1956, 151—162. l.
- ¹⁹ Jovan Muškatirović: *Pričte iliti po prostomu poslovice*. Beč, 1787, (8—9.) l.
- ²⁰ Slavko Gavrilović: *Srbi u Habzburškoj monarhiji*. Jugoslovenski istorijski časopis. Beograd, 1965. 4. sz. 17—19., 28—33. l.
- ²¹ Aleksandar Foriškić: *Deset pisama Jovana Muškatirovića*, Zbornik Matice srpske, XVIII. Novi Sad, nyomdában.
- ²² Borivoje Marinković: i.m., 181. l.
- ²³ Magyar kiadás, 24. l.
- ²⁴ Vuk Karadžić is, jóval későbbben, Vjena alakot ír.
- ²⁵ A szónak szláv gyökere van, de ebben az alakban a szerbekhez a magyaroktól származott át, mint ahogy még néhány népnév.

REZIME

JEDNA PROSVETITELJSKA KNJIŽICA JOVANA MUŠKATIROVIĆA NA MAĐARSKOM JEZIKU I NJEN PREVOD ZA SRBE

Godine 1804. štampao je, u Budimu, Jovan Muškatirović na mađarskom, a 1806. u vlastitom prevodu na onovremenom srpskom književnom jeziku, takođe u Budimu, knjižicu kojoj bi naslov na savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku bio: *Kratka razmišljanja o sredstvima pomoću kojih bi dragoj našoj otadžbini mađarskoj s dobrim mesom i ribom postojano pomoći se moglo i manjak mesa i posledicu ustaljenu skupoću odstraniti.*

Knjižicu su beležili i mađarski i srpski bibliografi ali su je zaobilazili istoričari književnosti. O njoj je samo Jovan Skerlić rekao nekoliko reči držeći je za privredno delo. Po naslovu bi se, doduše, dalo naslućivati razume se ne čitajući tekst, da je knjižici tema privreda. Jovan Muškatirović, međutim, nije bio privrednik. Zna se: bio je advokat i prosvetiteljski pisac. Kada se upuštao da piše on je to činio, kao i svi njegovi savremenici prosvetiteljski pisci, sa željom da lepom reči pomogne rešavanju nekih od bitnih pitanja onovremenog života. Biće da je na osvitku devetnaestog veka u Austriji rešavan problem jeftinije proizvodnje artikla za ishranu. U toj akciji dao je svoj prilog na mađarskom i srpskom književnom jeziku Jovan Muškatirović.

Njegova knjižica zanimljivija je, međutim, kao dokumenat o tome kako su živeli seljaci u Ugarskoj krajem XVIII i na početku XIX veka i šta je u tom životu trebalo menjati. Sudeći po ovom tekstu on je dobro poznavao život seljaka Mađara, Srba i Rumuna.

Pisana na mađarskom jeziku a zatim u autorovom prevodu na onovremeni srpski književni jezik ova knjižica može korisno poslužiti filolozima koji proučavaju jezik dvaju naroda. Istoričarima književnosti to je prilika da upoznaju jedan trenutak kada su se srele, makar i vrlo kasno, mađarska i srpska prosvetiteljska književnost.

**XVIII. SZÁZADI
SZERB ÍRÓK
HORÁNYI ELEK
LEXIKONÁBAN**

Horányi Eleknek, a nagyképzettségű és kozmopolita magyar piaristának (Buda, 1736. február 15.—Pest, 1809. szeptember 11.) *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, Viennae, 1775, 1776, Pozonii 1777* című lexikona a XVIII. századi szerb irodalom ismeretének legelső forrása. Becses adatokat tartalmaz az akkori Magyarország területén született szerb írók életéről és munkásságáról, s ezért számkra igen nagy irodalmi és kultúrtörténeti értéke van.

A *Memoria* írásakor Horányi előtt a nagy antik népek, a görögök és rómaiak, valamint a modern európaiak, a franciák, németek, angolok és olaszok példája lebegett, akik meg tudták menteni a feledéstől a „civium suorum gesta litteris”-t, s ezért az első kötet előszavában azt írja, az volt a szándéka, hogy „praeclarum mentium imagines vivis eloquentiae coloribus depingere, atque ignobilibus tenebris erutas in lucem proferre...” Munkájában e nagy eszményképek és a jövő nemzedékek gondolata ösztönözte. Patriotizmusától fűtve, amelynek jellegére azt lehetne mondani, inkább magyarországi volt, mint magyar, Horányi a *Memoriában* az akkori Magyarország területén élő népek irodalmának tág látókörű szemléletéről tesz tanúságot.

A *Memoriát* a vallási tolerancia szelleme hatja át, s e sajátsága mellett — mely tökéletesen megfelelt az akkori idők kulturális törekvéseinek — a tárgyilagosságra való törekvés teszi ma is vonzóvá.

Horányi műve lényegében nem más, mint az akkori Magyarország területén élő népek sajátságos, lexikon-formában feldolgozott irodalomtörténete. Latin nyelven, klasszicisztikus stílusban íródott, s a több mint kétezer oldal kitévő három kötet 1155 író életét és művét ismerteti.

Művében az írók életrajzi és bibliográfiai adatait közli, átmeséli egyes műveik tartalmát s véleményt is mond róluk. Az ismertetett írók legtöbbször a vallásos irodalom képviselője, mert Horányi ezt a tárgykört ismerte legjobban, de sokan képviselik a történetírást is.

A *Memoria* a magyar irodalomnak nem az első ilyen jellegű műve, de Horányi a magyar életrajzírók és irodalomtörténészek közt az első közé tartozik, akik a magyar, román és horvát írók mellett a szerb írókat is besorolták a magyarországi irodalomba. A *Memoria* a szer-

bek számára ezért különösen is jelentős. A szerb írókra vonatkozó cikkeknek elsőrendű forrásértéke van, hisz Horányi volt az első biográfusa a XVIII. század néhány legjelentősebb szerb írójának (Zaharija Orfelinnak, Jovan Rajićnak, Dionisije Novakovićnak, Pavle Julinacnak és másoknak). Horányi volt az első, aki megörökítette újabb irodalmunk születésének a pillanatát és azon művek megjelenését, amelyek a XVIII. századi szerb irodalom legjelentősebb megvalósulásai közé tartoznak. Solarić Pominak-ja majd csak harminchárom évvel Horányi Memoriája után jelenik meg, Lazar Bojić Pamjatnik-ja csak 1851-ben lát napvilágot, teljesebb forrásmunkák viszont e tárgykörből csak jóval később jelentek meg.

Horányi tizenegy XVIII. századi szerb író¹ sorolt be Memoriájába, s ezzel átfogta a Dositej Obradović fellépése előtti időszakot is. Az 1690-i betelepülést követő első évtizedek azon íróit, akiknek irodalmi munkái hagyományos módon, másolással terjedtek, Horányi nem sorolhatta be lexikonába, mert műveik kéziratok voltak. Đorđe Branković, Kiprijan és Jerotije Račanin, valamint Gavriilo Stefanović-Venclović neve ezért maradt ki a Memoriából. A szerb írók között nem találjuk Hristifor Žefarovićot sem, akit Horányi nyilván azért nem vett fel a lexikonba, mert nem tartotta magyarországi írónak. Horányi ugyanis következetesen a területi hovartartozás elvéhez tartotta magát.

A Memoriának mint a XVIII. századi szerb irodalomra is vonatkozó forrásmunkának az értéke akkor tűnik ki legjobban, ha összehasonlítjuk a későbbi, hasonló jellegű bibliográfiai és irodalomtörténeti munkákkal. Így például a tizenegy szerb író közül, akikről Horányi megemlékezett, nyolc nincs jelen Jovan Skerlićnek A XVIII. századi szerb irodalom c. tanulmányában. A kimaradt írók a következők: Jovan Apostolović, Dimitrije Černović de Mača, Atanasije Dimitrijević-Sekereš, Vasilije Domjanović, Petar Miloradović, Dionisije Novaković, Mojsije Rašković és Stefan Vujanovski. Jovan Skerlić nyilván azért hagyta ki őket, mert szerinte a XVIII. századi szerb irodalom számos műve nem képvisel jelentősebb irodalmi-művészeti értéket. Vujanovskit és Sekerešt kivéve, a Skerlić által kihagyott írókat Šafarik sem vette be szerb irodalomtörténetébe, amely csaknem száz évvel Horányi Memoriája után jelent meg. Novaković bibliográfiájából is hiányzik Apostolović, Černović, Novaković és Rašković neve.

Miután Georgije Mihajlović megjelentette A XVIII. századi szerb irodalom bibliográfiáját (Beograd, 1964), kétségkívül gazdagabbak lettek ismereteink a XVIII. századi szerb könyvészetéről és írókról. Dr. Mihajlović több helyen is hivatkozik Horányi művére mint forrásra és az egyes írókkal kapcsolatos irodalomra, de ennek ellenére is úgy véljük, igazságtalanul járt el Horányival, s Orfelin Žitije Petra Velikog c. művének illusztrált kiadásáról írva tudatosan is arra törekedett, hogy kisebbitse Horányi Orfelinről szóló cikkének jelentőségét és értékét. Dionisije Novaković esetében is hasonlóan járt el vele, amiről később még szólni fogunk.

Horányi a szerb írókkal kapcsolatos értesüléseit Georgije Đurković de Serviskitől szerezte, erről tanúskodik a Memoria második kötetének lapszám nélküli tizedik oldala: „Ita quoque gratus memoro Georgium Gyurkovich de Servisky, qui Illyros et Serbos Graeci ritus non unitos, singulari humanitate mihi plures patefecit mea dictione inserendos”.

Külön figyelmet érdemel Horányi művében az Orfelinről szóló írás, amely az író életrajzán kívül a névtelenül megjelentetett művei kiadási évét és helyét is közli, s ezért Horányinak talán ez a legértékesebb hozzájárulása a XVIII. századi szerb irodalom ismeretéhez. Köztudott ugyanis, hogy Orfelint sem kortársai, sem a későbbi nemzedékek hosszú ideig nem tartották számon, holott az európai felvilágosodás eszméihez való közeledésével s irodalmi alkotásával is jelentős és érdekes jelensége a mi XVIII. századunknak.

Sokáig Horányi műve volt nemcsak az egyetlen, de a leghitelesebb Orfelinre vonatkozó forrás; a hitelességét illetően máig is az maradt. Orfelin maga is hozzájárult ahhoz, hogy műveire homály boruljon, hisz névtelenül adta ki őket.

A Memoria hat, névtelenül megjelent Orfelin-művet említ: a Slovenski bukvar-t, két latin tankönyvet, a Slaveno-serbski Magazin-t, a Novejšija Slovenskija propisi-t és a Žitije Petra Velikog-át.

Ez utóbbi szerzőségével kapcsolatban is Horányi műve az alapvető forrás. Lukijan Mušicki is Orfelint tartotta e mű szerzőjének, Šafarik viszont kétségbevonta ezt, s ily módon zavart keltett a Žitije szerzősége körül, mert Novaković is átvette ezt a nézetet. Sokáig sem az orosz, sem a szerb irodalomban nem tudták, hogy Zaharija Orfelin a Žitije szerzője. A művet először Dimitrije Teodosije katalógusa említi, de nem tünteti fel, ki az írója. Katalógusaiban Solarić sem nyilvánítja Orfelint a Žitije szerzőjének. Úgy tartják, hogy Dimitrije Ruvarac bizonyította csak be, hogy Orfeliné a mű, amikor rábukkant a Žitije illusztrált kiadásának példányaira, amelyeknek a címlapján Orfelin neve áll. Dimitrije Ruvarac azonban csak azt bizonyította be, amit őelőtte Horányi már jól tudott. Ruvarac ezt állítja egyik cikkében²: „E kiadványáról pedig nemcsak hogy életében nem szerzett tudomást a hazája, de 1830-ban, illetve 1865-ben és 1867-ben sem, sőt mind a mai napig se mondták ki sehol se nyilvánosan és határozottan, hogy a szóbanforgó művet Zaharija Orfelin írta; arról pedig, hogy II. Katalin orosz cárnőnek ajánlotta, minmáig egy szó sem esett.”

Hogy azonban Horányi már mindezt tudta, arról a Memoria második kötete 707. oldalán levő lapalji jegyzet tanúskodik legjobban: „Mirum est admiranda tanti Imperatoris facinora modo primum Russico idiomate concinnata prodivisse, cum vix aliqua sit Europes lingua, qua idem factum non fuisset. Operi huic praemisit celeberrimus Auctor Geographico-Politicam Imperii Russici notitiam, cui insigne conciliant decus atque ornamentum complures numi, inoces, et geographicae mappae, quae omnia ipse sua manu, utpote Chalcographiae peritissimus, aeri ele-

ganter incidit. Hoc grande opus, in quo elaborando novem annis desudavit, Catharinae II. Russorum Imperatrici dicavit.”

Dr. Georgije Mihajlović A XVIII. századi szerb irodalom bibliográfiájában ezt írja: „Igaz, Horányi az 1776-os lexikonban Orfelinnél megemlíti e mű megváltoztatott címét, de annyira eltorzítva, hogy kétségbe kellett vonni jólétesültségét.” Számunkra nem világos, mi lehetne ez az „eltorzítás”, amiről dr. Georgije Mihajlović beszél. Hisz Horányi fenti idézetéből világosan látszik, hogy ő is tudott a Žitije illusztrált és II. Katalinnak ajánlott kiadásáról, amellyel később Dimitrije Ruvarac foglalkozott.

Ruvarac a „Zaharija Orfelina životopisno književna crta” c. cikkében felsorolja mindazokat, akik Orfelinről írtak, vagy akár csak megemlégették őt (Dobrovski, Dositej Obradović, Jovan Rajić, Vuk Karadžić), de elfelejti megemlíteni Horányit, Orfelin első életrajzíróját.

Ugyanebben a cikkben³, a 78. oldalon Ruvarac ezt írja: „Íme, ez minden, amit a hazai, a német és a francia irodalomban Zaharija Orfelinről találtam s mi csaknem semmit se tudnánk róla, ha nincs dr. Pavle Šafarik, a nagy szláv, aki a „Geschichte der Südslawischen Literatur. III. Das serbische Schrifttum, Prag, 1863” c. műve 308. lapján 24 sorban hitelesen leírta Zaharija életét, emellett pedig felsorolta Zaharija összes megírt és kiadott művét.”

Orfelin életrajza Horányi Memoriájában 52 sort tesz ki. Bármiféle kommentár helyett Georgije Petrovićot idézzük Dimitrije Ruvarac említett cikke alapján: „Csaknem azt lehetne mondani, hogy amit az idegenek írtak, az ismeretes előttünk, amit pedig azok nem méltóztattak vagy nem tudtak megírni és megörökíteni, az minálunk volt-nincs!”

Orfelin költői művei közül Horányi nem említ meg egyet sem.

Horányinak a többi szerb íróról közölt adatai jobbra pontosak. Az esetleges tévedések a kiadási évekkkel kapcsolatosak.

Dionisije Novaković Velencében megjelent Epitom-járól például azt írja, hogy 1741-ben jelent meg. Dr. Georgije Mihajlović A XVIII. századi szerb irodalom bibliográfiájában viszont 1767-et nyilvánítja a kiadás évének, Dimitrije Ruvarac cikke alapján. Horányi nyilván felcserélte a kiadás és a keletkezés évét, ti. ez utóbbi áll a mű címlapján („sočinjen leta Hristova 1741”).

Az Epitom névtelenül jelent meg. A címlapon nem szerepel adat a kiadás helyével és évével, sem pedig a nyomdával kapcsolatban. Dr. Georgije Mihajlović ezt írja bibliográfiájában: „A kiadás helyét és évét később Orfelin, a nyomdát Solarić, Dionisije Novaković iniciáléit pedig Šafarik fejtette meg.”

Horányi helyesen állapította meg 1776-ban, Memoriája második kötetében, hogy az Epitom szerzője Dionisije Novaković. Ez viszont azt jelenti, hogy a D. N. iniciálét nem Šafarik fejtette meg, hanem Horányi, őelőtte majd száz évvel.

Pavle Julinac könyvén sincs feltüntetve a kiadás helye és a nyomda. Dr. Mihajlović ezt állítja: „Solarićtól tudjuk, hogy a könyvet Dim. Teodosije adta ki Velencében.” Horányi viszont a Pavle Julinacról szóló cikkben a mű címét, kiadási helyét és évét is pontosan közli: „Venetiis A. MDCCLXV”. Dr. Mihajlović meg se említi Horányit.

Az eddigiek alapján elég határozottan állíthatjuk, hogy Horányi jobban értesült a XVIII. századi szerb írókról és nyomtatott könyveikről, mint azok, akik sokkal később írtak róluk, a Memoria életrajzi és bibliográfiai adatainak pontossága folytán pedig Horányi Eleknek e műve ma is biztos és becses forrás a XVIII. századi szerb irodalom tanulmányozásához.

(Fordította Bosnyák István)

J E G Y Z E T E K

¹ Ezek a következők: Apostolović Jovan, Černović de Mača Demetrije, Damjanović Vasilije, Dimitrijević-Sekereš Atanasije, Julinać Pavle, Miloradović Petar, Novaković Dionisije, Orfelin Zaharija, Rajić Jovan, Rašković Mojsije, Vujanovski Stefan.

² Ko je pisac knjige Žitje i slavnija dela gosudara imperatora Petra Velikoga, Glasnik Srpskog učenog društva, Beograd 1891.

³ D. Ruvarac (in ibid.)

R E Z I M E

SRPSKI PISCI XVIII VEKA U HORANJIJEVOM LEKSIKONU UGARSKIH PISACA

Leksikon ugarskih pisaca Eleka Horanjija Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum Viennae 1775, 1776, Pozonii 1777 predstavlja najstariji izvor za poznavanje srpske književnosti XVIII veka zbog čega ima veliku književnu i kulturno-istorijsku vrednost.

Horanjijeva Memorija nije prvo delo ove vrste u mađarskoj književnosti, ali Horanji je prvi među mađarskim biografima i istoričarima književnosti koji je i srpske pisce uvrstio u ugarsku književnost. Horanjijevi napisi o srpskim piscima imaju vrednost prvorazrednog izvora, jer Horanji je prvi biograf nekoliko najznačajnijih srpskih pisaca XVIII veka: Zaharija Orfelina, Jovana Rajića, Dionizija Novakovića, Pavla Julinca i drugih. Tek trideset i tri godine posle Horanjijeve Memorije pojavile se prvi naši izvori o srpskoj književnosti XVIII veka.

Horanji je u svoju Memoriju uvrstio 11 srpskih pisaca i vremenski obuhvatio period od pojave Dositeja Obradovića. Od posebnog je značaja činjenica da su Horanjijevi podaci o srpskim piscima XVIII veka tačniji i pouzdaniji od kasnijih izvora.

Najdragocenija je biografija Zaharija Orfelina i bibliografski podaci o šest njegovih dela koja su bila štampana anonimno. Najveća zasluga za identifikovanje Orfelina kao autora ovih dela pripada Horanjiju. Samtralo se da je Dimitrije Ruvarac dokazao da je Orfelin pisac ilustriranog izdanja „Žitija”. Međutim, Horanji je 100 godina pre njega to znao.

Takođe i za Epitom Dionizija Novakovića koji je izišao anonimno Horanji je najstariji izvor i njemu pripada zasluga za razrešenje inicijala D. N. a ne Šafariku kao što je pokušao da krivo predstavi Dr Georgije Mihajlović u svojoj Srpskoj bibliografiji XVIII veka.

Zbog svega ovoga možemo sa dosta pouzdanja tvrditi da je Horanji bio bolje obavešten o srpskim piscima i srpskim knjigama XVIII veka od onih koji su mnogo kasnije od njega o istima pisali a s obzirom na tačnost podataka Horanjijeva Memorija predstavlja i danas dragocen izvor za poznavanje srpske književnosti XVIII veka.

**A SZERBEKNEK ÍRT
ELSŐ MAGYAR
NYELVTAN**

1.

Az Ausztriában élő szerbek kulturális fejlődése és a közoktatásban ható szellemi áramlatok szükségessé tették az idegen nyelvek, a latin, német és a magyar ismeretét.

Az ausztriai szerbek iskolai életének első szakaszában a tanítás teljesen egyházi jellegű volt. Az elemi iskolákban leggyakrabban az ábécéskönyvet, a katekizmust, a breviáriumot, a zsoltároskönyvet és az egyháztörténeti tankönyvet használták.¹ A társadalmi szükségletek növekedésével bővült a tananyag is. Az újabb kor iskoláinak szánt első nyelvten Meletije Smotricki műve: „Grammatika v polzu i upotreblenije otrokov Serbskih želajuščih osnovatelno naučenija Slavenskago dijalekta” (Nyelvten a szláv nyelv alapjait megtanulni kívánó szerb gyermekek használatára és hasznára). Ezt a könyvet 1755-ben nyomták Rimnikben. Avram Mrazović 1794-ben Bécsben Stefan Novakovićnál kinyomatta „Rukovodstvo k Slavenstěj grammatice” (Útmutató a szláv nyelvtenhez) című művét.

Amikor Újvidéken és Karlócán megnyílt a latin—szláv iskola, a latin nyelv tanulása a szerb iskolákban a legfontosabb feladatok közé számított, egészen a XVIII. század közepéig. A latin nemcsak a közigazgatás nyelve volt, hanem a tanult emberek ezen a nyelven írtak és beszéltek is. A XVIII. század első felében és később is a latin kiváltságos nyelv volt, a műveltség jele. Lukijan Mušicki Bibliográfiája szerint 1765-ben, Velencében nyomták Joan Renije „Donat Latinski s prevodom slavenskim radi upotreblenija slaveno-serbskoj latinskemu jaziku obuščijsja junosti” (Szlávra fordított latin a latinul tanuló szerb ifjúság számára) című könyvét. Ugyanebben az évben jelent meg Hristofor Celarije műve: „Načatki latinskago jazika s prevodom nemeckim i slavenoserbskim radi upotreblenija slavenoserbskoj junosti” (A latin nyelv alapelvei német és szerb fordításban a szerb ifjúság számára). Zaharija Orfelin 1767-ben, Velencében adta ki „Pervije načatki latinskago jazika... v polzu i upotreblenije Serbskoj junosti” (A latin nyelv alapelvei... a szerb ifjúság használatára és hasznára) című munkáját.

A Tartományban a latin volt a hivatalos nyelv, a Határvidéken viszont a német. Stefan Vujanovski 1772-ben, J. Kurzbecknél Bécsben

jelentette meg meglehetősen terjedelmes német nyelvтанát. Az 1774-ben, Bécsben nyomtatott „Načalnoje učenije čelovjekom hotjaščim učitsja slavenskomu čteniju” (A szláv olvasást megtanulni kívánó ember kezdő könyve) című ábécéskönyvnek is a fele a német nyelv tanítására szolgált. Ebben az évben jelent meg Sava Lazarević könyve is, a „Načalo učenija... pismeni nemeckimi” (A német írás alapelvei). Felbieger Módszertana a német nyelv tanulására is ad útmutatást.

Vasa Stajić szavai szerint „az iskolákban két alkalommal is, 1790-ben és a forradalom előtt, a tanulóknak meg kellett tanulniok magyarul beszélni és írni”. Egy 1801-ben Újvidéken kiadott elemi iskolai bizonyítvány szerint „a diák az általános tantárgyakat négy nyelven tanulata: egyházi szlávon, latinul, németül és magyarul”.² A magyar nyelv tanulása iránti érdeklődést fokozta egy szerb politikuscsoport törekvése, amely a Habsburg-monarchiabeli szerbség helyzetének javulását a magyarokkal való együttműködésben látta. Ebben a magyarbarát politikában kitűnt Jovan Muškatirović pesti szenátor és író. Azon fáradozott, hogy a szerbek is részt vegyenek az 1790-i magyar országgyűlésen. Együttműködési szándékukat pedig a magyar nyelv tanulása iránti nagyobb érdeklődéssel mutatják meg legjobban.³

Szaller György latinul és németül írt magyar nyelvtanát 1793-ban nyomták Pozsonyban. A szerző még ugyanez év december 4-én azzal a javaslattal fordult Stefan Stratimirović metropolitához, hogy nyelvtanát fordítsák le „rácra vagy illírre”. Szaller valószínűleg a szlovákok példáján felbuzdulva fordult a szerbekhez. Könyvének szlovák fordítása 1794-ben jelent meg.⁴ Stratimirović nem fogadta el Szaller ajánlatát, de Georgije Petrović budai ügyvéd, minden bizonnyal a magyarokkal való együttműködés politikájának híve, tudott Szaller ajánlatáról, és 1795-ben hozzáfogott a magyar nyelvtan fordításához.⁵ Noha ebben az időben már több magyar nyelvtan is létezett, pl. Andrád Sámuelé 1791-ből⁶, Makó Pálé⁷, Rósenbacher Ferencé⁸, Szenthe Pálé⁹ és Vályi Andrásé¹⁰, ez utóbbiak mind 1792-ből, Petrović, valószínűleg Szaller ajánlatára, úgy döntött, hogy éppen Szallerét választja, így ez az első magyar nyelvtan, amelyet a szerbek számára adtak ki.

2.

Szaller nyelvtanának címe: „Hungarica grammatica latine et germanice a Georgio Szaller studii hungarici in a. gymnasio posoniensi professore r. p. o. alias adprobato p. i. r. h. geometra et hydrotecto edita. Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer de Fűskut, 1793.” Hasonló a német cím is.¹¹

A nyelvtan második kiadása — editio secunda, aucta et emendata, Posonii, Typis Sim Petri Weber, 1794.¹²

A könyv mindkét kiadásban kis nyolcadrét formátumú, kötése eredeti. Az első kiadásnak 8 + 208 lapja van, a lapok arab számokkal vannak jelölve. A második kiadásnak 8 + 271 lapja van. Az Előbeszéd 6 lap. Az Előbeszédben Szaller lelkesítő stílusával rámutat, mekkora szükség

van egy jó magyar nyelvtanra. A felvilágosodás kori szellemnek megfelelően ő is hozzá akar járulni népe kulturális fölemelkedéséhez.

A címlap belső oldalán nyelvtanának mottója olvasható: „A Magyar úgy ír, a' mint beszél és viszonttag úgy beszél, a' mint ír.”

Szaller könyvében a nyelvtani anyag a következő módon van besztva: Pars I. Theoretica. Ennek a résznek 18 fejezete van: de liberis, de accentibus, de etymologia, de articulis, de nominibus, de declinatione adjectivorum, numerabilis, pronomibus, de verbis et de conjugatione de verbis activorum, passivorum, mandativorum, potentialium, frequentativorum, de participiis et gerundiis, de adverbis, de postpositionibus, de conjunctionibus, de derivatione et compositione.

Pars II. Theoretica. De Syntaxi. Ennek a résznek 7 fejezete van: de articulis, de substantivis, de numeralibus, de adjectivis, de verbis, de adverbis, de postpositionibus, de conjunctionibus et interjectionibus, de metaplasmo.

Pars Practica. Ennek a résznek is 7 fejezete van: de analysi et synthesisi, exercitia ad Regulas syntaxos exacta, vocabularium in colloquiis ordinariis, vocabularium substantivorum, adjectivorum et verborum simplicium, compositorum, derivatorum, de orthographia hungarica, de prosodia hungarica.

A nyelvtani szabályok latinul és németül vannak írva. A példákat mindkét nyelvre fordítja. A terminológia szintén német és latin.

3.

Szinnyei szerint Georgije Petrović 1759-ben született. Bécsben jogot tanult, ami kitűnik könyvének címlapjáról: „slišatelj prav vo vseučilišči venskom” (a bécsi egyetem joghallgatója). Budán ügyvédkedett, s az Egyetemi Nyomdában ő volt a szerb és a román könyvek cenzora. 1827. január 21-én halt meg. Szinnyei megemlíti Petrović könyvének 1796-ban, Pozsonyban megjelent második kiadását is, ez azonban eddig nem került elő.¹³

Petrović nyelvtanának címe: „Vengerskaja gramatika G.[ospodina] Georgia Sallera K.[ralevszkago] Ja.[vnago] O.[bščago] učitelja menših nauk; takožde potverždennago Ja.[vnago] V.[išago] O.[bščago] M.[unicipalnago] zemljemerca i vodohudožnika v polzu i upotreblenije Slaveno-Serbskija junosti na Slaveno-serbstem jazice izjasnena G.[ospodinom] Georgijem Petrovičem slišatelem prav vo Vseučilišči Venskom. Tipom Blag.[orodnago] G.[ospodina] Stefana Novakoviča 1795.” (Magyar nyelvtan. Írta Szaller György úr, k.[irályi] ny.[ilvános] á.[ltalános] tanár; megerősített ny.[ilvános] f.[első] á.[ltalános] v.[árosi] földmérő és vízépítész, a szerb ifjúság használatára és hasznára. Szerb nyelven tolmácsolta Georgije Petrović úr, a bécsi egyetem joghallgatója. T.[ekintetes] Stefan Novaković úr betűivel. 1795.)

Igy közli elsőnek Lukijan Mušicki kéziratoss Bibliográfiájában. Mušicki csak az első kiadásról tud. Šafarik ezen kívül említi az 1831-i kiadást is, ennek a címlapján a következő szöveg van: „Gramatika mađarska sočinjena za učašujusja serbsku junost Georgijem Petrovičem.

Iždivenijem G.[ospodina] Konstantina Kaulicije Knjigoprodavca u Novom Sadu 1831.” (Magyar nyelvtan. A szerb tanulóifjúság számára összeállította Georgije Petrović. Kiadja Konstantin Kaulicije könyvkereskedő úr Újvidéken 1831.).¹⁴

Szinnyei azonban Szaller életrajzi és könyvészeti adatainál nyelvtanának csak szlovák fordítását közli, Petrović fordítását nem említi.¹⁵ Hasonlóképpen Petrik is csak a szlovák fordításról tud.

A Vengerskaja gramatikáról újabban dr. Georgije Mihailović ezt írja: „Ennek a magyar nyelvtannak szerb fordítása könyvészeti ritkaság, mindössze két fennmaradt példányról tudunk”.¹⁶ Mihailović a Matica Srpska és a belgrádi Egyetemi Könyvtár példányaira gondol. Petrović Vengerskaja gramatikája megvan a budapesti Széchenyi Könyvtárban is, de az sincs kizárva, hogy megvan Bécsben is. Mihailović bibliográfiai ismertetőjében megjegyzi: „Szaller könyvét nem tudtuk megszerezni, így nem tudjuk megállapítani, mit végzett Petrović”.¹⁷

Petrović könyvének Mihailović által közölt bibliográfiai adatai megegyeznek a budapesti Széchenyi Könyvtár példányának adataival.

4.

Petrović kitűnően ismerte a magyar nyelvet, latinul és németül szintén jól tudott. A nyelvtani anyagot szinte szóról szóra lefordította, hasonlóképpen a gyakorlati részt is mind a latin, mind a német szöveg figyelembe vételével, noha nincs különbség köztük. A fordítás Szaller nyelvtanának 1793-i kiadása alapján készült.

A címlap belső oldalán Petrović is közli a mottót: „A magyar úgy beszél, a' mint ír; és viszontag úgy ír, a' mint beszél”. A második kiadásban, az 1831-iben, a mottó nincs meg, mert megváltozott a címlap.

Akárcsak Szallernál, a nyelvtani anyag foglalja el a könyv nagyobb részét, a 3.-tól a 178. lapig terjed, a gyakorlati rész pedig a 179.-től a 296. lapig. A tartalomjegyzék (Oglavlenije) 3 lapot tesz ki, a sajtóhiba-jegyzék a könyv utolsó 3 lapján van, és a következő rovatokat tartalmazza: oldal, rend, hiba és jobbitás.

A nyelvtani részt két részre osztja. Az első rész elméleti: Prva čast, Teoretičeskaja, umozritelnaja. 18 fejezetből áll; a hangtani rész címe: O poznaniji pismen i o glasoudareniji i apostrofe (A betűk ismeretéről, a hangsúlyról és hangkiesésről). Ebben a részben a legtöbb helyet a szófajok és ragozásuk kapták. A szóalkotásnak csak egy fejezetet szentel: O proizvedeniji i složeniji rečej (A szóképzésről és szóösszetételről). A második rész — Druga čast, O sočineniji — a mondattannal foglalkozik, méghozzá csak a szófajok mondattanával. Szaller nyelvtanából mindent lefordított, a szabályokat is és a példákat is. Átvette az anyag beosztását is, követte Szallert a példák sorrendjében is.

Noha ebben a korban már terjed a népnyelv a szerb iskolákban, Petrović követi kortársai, Ljuština, Vušanovski és Lazarević példáját, s Szaller György magyar nyelvtanát az egyházi szláv nyelv szerbes változatára fordította le. A terminológiát teljesen átvette Meletije Smotricki szláv nyelvtanából, mint Ljuština és Vušanovski.

Részletesebb elemzéssel és összevetéssel meg lehet állapítani, hogy Petrović bizonyos mértékben mégis eltért az eredetitől. A mottó nem azonos. „A magyar úgy beszél, a' mint ír; és viszontag úgy ír a' mint beszél” — áll Petrović könyvében. Szallernál: „A Magyar úgy ír, a' mint beszél; és viszontag úgy beszél, a' mint ír”.

Petrovićnál nincs előszó, nála a nyelvtani rész másképp kezdődik. A 3.-tól a 10. lapig Petrović beiktatott egy fejezetet: O sricaniji i čteniji, pravila sricanija i čtenija, primer sricanija i čtenija (A betűzésről és olvasásról, a betűzés és az olvasás szabályai, példa a betűzésre és az olvasásra). Ezután közli a szakkifejezéseket (Rečenija hudožestvenaja), 100 latin szakkifejezést sorol fel, s lefordítja egyházi szláv nyelvre.

Petrović a névszók és az ige ragozásánál különválasztja a példákat, a paradigmákban az alakokat egymás alatt közli, minden alakot lefordít egyházi szlávra. Szaller viszont egy sorban közli a ragozási alakokat, nem adja meg külön minden alaknak a latin és német fordítását.

Az igeragozásnak szentelt legtöbb helyet: a cselekvő igék ragozásának (Soprjaženije dejstvitelnih glagolov) 10 lapot, a szenvedő igéknek (Soprjaženije stradatelnih glagolov) 22 lapot. Szaller a táblázatokat külön lapon adja. Petrovićnál a rendhagyó igék (Soprjaženije nepravilnoga glagola) 12 lapot foglalnak el, Szallernál viszont ilyen fejezet nincs. Az ikes igéket Petrović részletesen dolgozza fel, megad minden személyt minden igeidőben, példának az *imádkozik* és az *emlékezik* igét vette. Szaller ezekből csak néhány alakot közöl.

A határozószókat (Narečija) szintén áttekinthetőbben és világosabban dolgozza fel. A példák egymás alatt vannak.

A közölt példákat Petrović nem csak egy szóval fordítja, hanem gyakran ad szinonimákat is. Például:

valahol — gde nibud, gde god (137),
addid — dondeže, do tole (139),
főképpen — osobito, naipače (140),
utazom — putuju, putešestvuju (243),
vastag — tolsti, grubi, debeli (249),
vizsgálom — viždu, ispitivaju, razmatrivaju (249).

Az egyházi szláv szakkifejezés mellett közli néha a latint is, sőt néha zárójelben a görögöt is.

Georgije Petrović Vengerskaja gramatikája megérdemel minden figyelmet még ma is, majd két évszázaddal megjelenése után.

(Fordította Sörös Dávid)

J E G Y Z E T E K

¹ D. Kirilović: Srpske osnovne škole u Vojvodini u 18. veku. Sremski Karlovci, 1929, 1–13.

² V. Stajić: Iz prošlosti naših škola — Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu, 1935, knj. VIII, sv. 20, 203.

³ S. Gavrilović: Srbi u Habsburškoj Monarhiji pred ugarski sabor 1790. — Jugoslovenski istorijski časopis, 1965, 4, 17–33.

- ⁴ Uherska grammatica jazycem slowenskym. W. Presspurku, Sim Petra Webera 1794.
- ⁵ P—M Arhiv „B” 13 ex 1793. — Dr Georgije Mihailović, Vengerska gramatika Georgija Salera u prevodu Georgija Petrovića 1795. Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske II, 1959, 152—154.
- ⁶ András Sámuel: A magyar szóllásnak módjáról, Bécs, 1791.
- ⁷ Máko Pál: Brevis institutionum linguae ungaricae adumbratio, Buda, 1792.
- ⁸ Rösenbacher Ferenc: Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatica, Besztercebánya, 1792.
- ⁹ Szenthe Pál: Magyar iskola I. Magyar grammatika, Pest 1792.
- ¹⁰ (Vályi K. András): Fundamenta linguam Ungaricam practice docendi et discendi, Pest, 1792.
- ¹¹ Országos Széchenyi Könyvtár L/8 204567.
- ¹² Országos Széchenyi Könyvtár 269457.
- ¹³ J. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1909, XIII, 354.
- ¹⁴ P. J. Schafarik: Geschichte der serbischen Literatur, 1865, III, 371.
- ¹⁵ Op. cit. X, 1065.
- ¹⁶ Op. cit. 152.
- ¹⁷ Op. cit. 153.

REZIME

NAJSTARIJE MAĐARSKE GRAMATIKE ZA SRBE

Prva i najstarija mađarska gramatika namenjena Srbima bila je „Vengerska gramatika Đerđa Salera prevod Georgija Petrovića, Beč, 1795.” Druga je „Mađarsko jazikoučenije Emerika Salija, prevod Jovana Berića, Budim 1833”. Odnos ovih prevoda prema originalu.

**EGY ELFELEJTETT
KULTÚRAKÖZVETÍTŐ**

**(Hoblik Márton
[1791—1845]
arcképéhez)**

A magyar—szerb, a magyar—horvát művelődési kapcsolatok a kelet-európai népek kulturális kapcsolatainak¹ különleges típusába sorolhatók. A sok évszázadon át egy államalakulatban élt népek irodalmi egymás mellett s egymástól egyáltalában nem függetlenül fejlődtek; az irodalomalakulásnak hasonló jellegű fejlődési törvényeire lehetünk figyelmesek, ha a horvát, a szerb s a magyar irodalom kibontakozását figyeljük. Előfordul, hogy egy alkotó *joggal* sorolható két irodalomba (Vitkovics Mihály nevét idézzük); más esetben egy adott mű mindkét irodalomban azonos funkciót tölt be (Zrínyi Miklós barokk eposza horvát forrásokból is merít, s Zrínyi Péter fordításában a horvát barokk eposzt revelálja).

Bizonyos *lényegi* különbségek azonban kimutathatók. A horvát—magyar kapcsolatokat részben determinálja az államszövetség ténye; azaz két egyenrangú állam perszónaluniójáról van szó. A szerb—magyar kapcsolatok megrajzolásokor tekintetbe kell vennünk, hogy a XVII. század végén az akkori Magyarország területére érkezett szerbség társadalmi állását, gazdasági helyzetét, eszmei-politikai célját szemlélve, más helyzetbe került, mint volt az anyaországban, illetve különbözőt a magyarság helyzetétől.

A sok százados történeti—művelődési kapcsolatok eredményezték, hogy minden korszakban akadtak olyan írástudók, akik feladatul vállalták a délszláv népek s a magyarság kultúrája egymáshoz közelítését, megismertetését. Ezek között találjuk *Hoblik Márton*t, kinek nevét alig írják le a szakmunkák is²; de kinek nevébe állandóan beleütközünk, ha a reformkor (1823—1848) magyar sajtóját lapozgatjuk. Életútja önmagában is tanulságos; jól mutatja a kismemesi értelmiség pályáját a XIX. század elejének Magyarországon. Hoblik a XIX. század első két évtizedében annak a pesti egyetemnek a hallgatója, melyet nyugodtan mondhatunk „soknemzetiségűnek”. A tanárok névsorában a horvát poétának is jeles M. P. Katančić s az ugyancsak horvát származású Vučetić nevét is megtaláljuk; a magyarországi német szülők gyermeke, Schedius Lajos hosszú utat tesz meg, míg a német esztétikai ihletettséggű filozófiától a magyar nemzeti mozgalom helyesléséig jut el. Az egyetem tanárai között természetesen a magyar hazafiság képviselőit is megtaláljuk. Ugyanilyen többnyelvű az a környezet, mely Hoblik ifjúkorában az első élményeket jelenti. Pest és Buda lakói³ magyarok, németek, horvátok, szer-

bek⁴, görögök, románok, szlovákok Hoblik barátai között találjuk a magyar irodalom későbbi szorgalmas, ha nem is túl tehetséges művelőit: Szontágh Gusztávot, Bárány Boldizsárt — s valószínűleg Katona Józsefet is ismeri; a kutatás feltételezi, hogy a *Kun László magyar király halála* című színdarab, a magyar nemzeti tragédia, a *Bánk bán* hatása alatt készült. Hoblik Pesten él még akkor, amikor Balogh István „Csernyi György” című, szerbtárgyú drámáját előadják. Hoblikot egyébként is bensőségebb kapcsolat fűzhetette a színházhoz, későbbi drámaírói érdeklődését ide vezethetjük vissza.

Valószínűleg ennyiben is maradt volna a horvát s a szerb törekvések iránti érdeklődése, ha 1815-ben — ügyvédi oklevelét megszerelve — nem került volna le az akkori Verőce megyébe, s nem szemlélhette volna közléről, (igaz, nem mindig megértéssel) a horvát—magyar kapcsolatok alakulását. Érdeklődését meghatározta, hogy mikor az 1830-as esztendőben a Magyar Tudós Társaság (akadémia) tagja lett, nyelvtudása miatt a horvát kulturális jelenségekről kellett — mintegy kötelességszerűen — beszámolnia. Hogy ezt szívesen tette, abban része van annak, hogy a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat munkatársa lett. Ez a folyóirat (melynek első esztendeiben Vitkovics Mihály is a szerkesztőbizottság tagja volt) célul tűzte ki a topográfiai irodalom föllendítését. Hoblik Márton első cikkei is ennek a célkitűzésnek a jegyében készültek. Több — nem egyenletes színvonalú — értekezésében az egykori Verőce megye, illetve Eszék topográfiáját adja.⁵ Száraz tudományosság jellemzi e műveket, a felvilágosodás eszmevilágában fogantak, s a racionalizmus hasznosságot szem előtt tartó elve hatja át. Amit ki kell emelnünk, alapossága, a történeti hitelességre törekvése. Katančić és Kerčelič munkáinak tanulmányozásáról tanúskodnak a cikkek, igaz, Kerčeličcsel vitába is száll. Topográfia, történelem, statisztika: e tudományoknak szenteli idejét, kutatásait. Ezekben belül tér ki a lakosság öltözékének, lakásának, kultúrájának vizsgálatára, alaposan, s enyhén rosszalló hangszíval szól a „köznépi” táncokról, játékokról, a „köznép” beszédéről. Ez a tény is a felvilágosodás eszme körébe utalja Hoblik első cikkeit: az etnográfia iránt még nincs érzéke. Vitkovics első szerb népdalfordításai, a szerb népköltészetéről szóló első ismertetések⁶ már megjelentek a magyar sajtóban, de még nem jutottak el igazában, az egész közvéleményt áthatóan a szerb (s általában a délszláv) népi énekek sikerei, melyek a magyar etnográfiai érdeklődést is — bizonyos mértékig — meghatározták. Hoblik nem tesz többet, mint a művelt megyei tisztviselő (Verőce megyének előbb aljegyzője, majd táblabírója lesz) szemzögéből leírja, amit látott, összegyűjtött, följegyzett, megállapított. Fölfigyel a horvát és a magyar nép közös hagyományaira, a török ellenes harcok hagyományőrző jelentőségére.

Az 1830-as esztendőben Hoblik kettős feladatot teljesít. Eszék nyomdájának termékeiről készít bibliográfiai jellegű beszámolókat a Magyar Tudós Társaság részére. Másrészt a magyar lapokat látja el horvát és szerb tárgyú anyaggal. Első tevékenysége nem értékelhető maradéktalanul pozitívan. A megyei nemesség álláspontját osztja, nemzetmeghatározása az ébredő nacionalizmusé. Josef Kundek, latinul és horvátul verselő lelkész „Rech jezika narodnoga”⁷ című művéről küld beszámolót

1832-ben⁸. E mű — egyébként gyöngé, alkalmi verszet — a horvát nemzetet ébreszti, nyelve ápolásának fontosságára figyelmezteti. Hoblik az alábbi elveket szögezi Kundek (s kortársai) ellen: „Bíráló csak azon népeket tartja nemzetnek, melyek saját nyelvükkel, országokban, királyok, törvényeik, polgári alkotmányuk alatt más nemzetek sorában élnek.” S míg Hobliknak igaza van, ha Kundek darabos, erőszakolt rímeit bírálja, úgy nincs igaza, ha elfogultsággal válaszol Kundek művére. Szerencsére ritka az ilyen jellegű megjegyzés, általában tárgyilagosan jelent, a legtöbbször csupán a címet, a szerzőt s a könyv formátumát jelöli meg. Egy kiadványról megírja, hogy „a boszniai tanulók számára a nyelvtudományak fő szabályait a fennálló Grammatikák vezetésén illyriai nyelvre” tette át, s e törekvést üdvözlésre méltónak tartja.⁹ Más alkalmal az „illyr” nyelven írott hexametereket vizsgálja, s a „God Jubileuma Misnicskog”¹⁰ című kiadványról elégedetlenül állapítja meg, hogy „minden csak iskolabeli gyakorlásra mutat”. Verstanti, nyelvi kifogásai arról tanúskodnak, hogy mélyebben tanulmányozta a horvát verstant, bár kéziratái között nem maradt fenn erről semmilyen dokumentum. Értesítéseit Toldy Ferenc használta föl — bibliográfiai tájékoztató munkájában.

Érdekesebbek a horvát s a szerb eseményekkel, problémákkal foglalkozó tanulmányai. Ezek mintegy kiegészítik azt a képet, melyet Székács József 1836-ban megjelent magyar nyelvű szerb népköltési gyűjteménye alapján alakíthatott ki magának a magyar olvasó. Miután a cikkek a kor legolvasottabb, legkeresettebb magyar újságaiban jelentek meg, nyugodtan nevezhetjük Hoblik Mártont a délszláv ügyek egyik legfontosabb magyar informátorának.

Míg a 20-as években csupán a tárgyilagos s szinte közömbös leírásra szorítkozott, addig a 30-as esztendőkből már maga is gyűjt magyar népdalokat.¹¹ Igaz, népdalai nem mind hitelesek, műdalokkal keveri a folklorisztikai hitelességű énekeket; ebben nem Hoblik a bűnös, hanem a kor, mely nem tett pontosan különbséget nép- és műdal között. Érezhetően megváltozott álláspontja: kedvvel írja le az egykori Verőcze megye három és a Szerémség egy magyar falujának parasztlakodalmi szokásait (Magyar-Réthfalu, Haraszi, Sz. László, illetve Kórógy falvakról van szó!).¹² Másutt „Lakodalmi szokások Verőcze megye felső vidékein” címmel értekezik.¹³ Külön ír a „nem egyesült görög óhitűek” lakodalmi szokásairól, majd utána a „ráczkatholikusokról (shokaczokról!)” tesz említést. Az alapos s érdekesen megfogalmazott tanulmány a szokásokat, a közmondásokat, a lakodalmi mondókákat mutatja be, prózai fordításban, illetve egy helyütt verses alakban:

*Udri dudo do zore
Meni noge ne bole*

*Billegj duda hajnalig
Nem fáj bokám unatig.*

Az értekezés második részében a leánykérésről, az eljegyzésről, a kézfogásról, a kalácsadásról és alkuról, a gyűrűzésről, az egyházi kötésről, az egybekelésről s a nagy lakodalomról szól. Külön fölhívja a szerb népénekekre a figyelmet, „nemzeti dal”-nak nevezi azokat, utalva *Vuk Karadžić* (s talán Ján Kollár) népdal-meghatározására. „Hej Kra-

ljevics Marko” címen említ egyet a Magyarországon a 30-as évekre oly népszerűvé vált szerb hősregékből. Hogy ilyen röviden s azonosíthatatlanul említse e népénekeket, az annak tulajdonítható, hogy a magyar olvasó a legfontosabb információkat Székács említett kötetéből már megszerezte. Nem volt szükség arra, hogy Hoblik bővebben értekezzenek.

S bár aláírás nélkül jelent meg a „Bács vármegyei lakosok” című cikke¹⁴, témája, megírásának módja, anyaga miatt bizvást Hobliknak tulajdonítható. A megyének mind a magyar, mind a szerb lakosairól ír, a lapban közölt mellékletek pompás kiegészítései a cikknek.

Megállapítja a szerbokról, hogy „szenvédélyes dalnokok”. Majd alább így folytatja: „Az öreg asszonyok gyakran hevenyében is verseket készítenek s azokat eléneklik. Nemzeti kedves hangszereik a duda és hegedű, melyen csak egy húr van. Ezeknek hangja mellett járják el nemzeti táncukat, melynek *Kolo* a neve.”

Szerb tárgyú etnográfiai érdeklődésének érdekes terméke a *Jugovicsok* című tragédia, mellyel hasztalanul vett részt a magyar Akadémia pályázatán.¹⁵ Egyéb drámáiból következtetünk arra, hogy ez a műve sem volt jobb, drámaibb szerkesztésű, árnyaltabb jellemrajzot adó, mint a többi Hoblik-dráma.¹⁶ Itt a tényt kell értékelnünk: hogy Hoblik nyilván a szerb népköltészetből vette drámájának tárgyát; méghozzá olyan népénekből, mely még nem volt magyarra lefordítva.

Hoblik a Szerémséggel is foglalkozott¹⁷, érdekelte múltja, a többnemzetiségű vidék népének közös harca a török ellen. „Adatok Szerémségből”¹⁸ című cikkében a XV. századba visz el, s a szerémségi szép hölgyeket az egykori „zsebrákok” 400 fogoly asszonya leszármazottainak tartja; inkább a tetszetős legendát említi, mint a kevésbé költői történelmi tényeket. „A szerémi kalugyer-zárdák”¹⁹ című sorozatában a pontosan és színesen megfogalmazott rajz mellett az tűnik a szemünkbe, hogy fölfigyel *Dositej Obradović* tevékenységére, ír kalandos életútjáról, „szerb nyelven több munkát szerze, kiadta Aesop meséit tanulságokkal, a józan ész tanácsait, saját életrajzát és egyebet.” Annál érdekesebb e tény, mivel a szerb irodalom nemigen szerepel a magyar sajtó hasábjain, csupán néhány névtelenül kiadott Obradović-fordításról tudunk²⁰. Míg a szerb népköltészet jelen volt a magyar irodalomban, közvéleményben, addig a szerb irodalom terra incognita-nak bizonyult. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a szerb irodalom — a népköltészet fölfedezésén kívül — eleddig nemigen adott olyat, mely a romantika fölvetette problémákkal vívódó, hatalmas intenzitású magyar irodalom számára újat és fontosat tudott volna mondani. Obradović, Mušicki, Rajić neve ugyan nem csengett teljesen ismeretlenül a magyar olvasó előtt, de a műveik nem éltek igazán. Más kérdés, hogy a magyarországi német folyóiratokban több alkalommal jelent meg híradás, ismertetés a szerb irodalom alakulásáról.²¹

Hoblik Mártonnak éppen abban látjuk jelentőségét, hogy a szerb népköltészet iránt föltámadt érdeklődést állandó horvát és szerb tárgyú közléseivel fenntartotta, a Magyar Tudós Társaságot a horvát művelődés egy szűk szeletéről (az eszéki nyomda termékeiről!) alaposan és megbíz-

hatóan tájékoztatta. Hoblik cikkei, értekezései szinte észrevétlenül népszerűsítik, színesítik a horvátokról és a szerbekről alkotott képet a magyar olvasóban.

Valószínűleg az ő tollából származik a „Levéltöredék Szerbiából”²² című híradás, mely jól mutatja a magyar értelmiség rokonszenvező érdeklődését — s azt a kissé rousseau-i ihletésű szemléletmódot, mellyel a szerb események visszhangra találtak a magyar újságokban: „nincsen oly szabadság sehol, mint jelenleg Szerbiában, mert itten senkiségi kiváltságos vagy inkább mindenik az; itt kiváltságok ismeretlenek, az utolsó parasztnak fia is, ha elég eszes és elég jó, miniszterré lehet (...) Itt a nép éles belátású, bátor tudni-vágyó; hibája tudatlanság, örökös harc, félelem és nélkülözés eredménye.” Majd így összegezi véleményét: „... a szerb nép a szeretetre legméltóbbak egyike...” Azonnal Széchenyi Istvánnak nagy távlatú, a nemzeteket egy célra, a békés építésre ösztönző nemzetpolitikájára ismerünk; Széchenyi reformtörekvéseinek Hoblik Márton is híve volt. Igaz, nem tarthatjuk tudósnak; jogi műveltséggel rendelkezett, az irodalomban csak a dilettáns színvonalát érthette el. Képzett etnográfusként sem minősíthetjük (de vajon kit minősítünk annak e korban?). Mindössze jótollú újságíró volt, tudósító; aki jó szemmel vette észre azt, ami figyelemre méltó — s azt jóízűen adta át az olvasónak. A regionális történetírás azonban még sokáig fogja használni Hoblik adatait; ahogy a délszláv—magyar kapcsolatok történetében is jut majd egy-két bekezdés hőszünknék.

Hozzjárult ahhoz, hogy a délszláv—magyar kapcsolatok tudományos kutatása meginduljon a magyar sajtóban is²³; hozzájárult a szerb és a horvát folklór magyarországi népszerűsítéséhez. Korának lelkes „mindenese” volt. Ám mert a népek kultúrájának egymáshoz közelítésén dolgozott, megérdemli, hogy mégse felejtjük el egészen.

J E G Y Z E T E K

¹ E kapcsolatok koronként változó jellegűek, ám egészükben a cseh—szlovák, magyar—szlovák, illetve szerb—horvát érintkezések fő típusába sorolhatók. A kérdés elméleti és áttekintő irodalma szegényes s prae-konceptiókkal terhes: *Heinrich Réz*, Ungarn, als Vermittler der westlichen geistigen Strömungen nach Süden und Südosten, Budapest, 1939. — *Ferdinándy—Gogolák*: Ungarn und Südslawen, Budapest, 1941. — Mái is egyetlen, vázlatos, de adatokban megbízható mű: *Hadrovics László*, Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok, Budapest, 1944.

² Tevékenységével alaposabban egyetlen doktori disszertáció foglalkozott: *Péterfi Mária*, Hoblik Márton élete és munkássága, Budapest, 1937. A kutató azonban nem a kultúrákövetővel, hanem a költővel és drámaíróval kapcsolatos véleményét fejti ki. A disszertációból vett életrajzi adatokat a továbbiakban külön nem dokumentáljuk.

³ *László Sziklay*: Rôle de Pest—Buda dans la formation des Littératures est-européennes. In: *Littérature hongroise — littérature européenne*, Budapest 1964. 327—354. — *Ugyanó*: Das Zusammenleben und Zusammenwirken mehrerer südeuropäischer Kulturen in Ofen—Pest zu Beginn des 19. Jahrhunderts, In: *Südeuropa—Jahrbuch* 8. Band, München 1968. 113—127.

⁴ A pest-budai szerbek szerepét érinti: *Vujicsics D. Sztoján*, A pesti szerb templom, Budapest 1961. 8—10.

⁵ H-[oblik Márton]: *Eszék viszontagságairól*, Tudományos Gyűjtemény 1822. IX. 3—21. — *Hoblik Márton*: *Verőtze Vármegye Ismérete*. Ugyanott 1832. II. 3—44., III. 3—62. — *Hoblik Márton*: *Függelék Jegyzetek Verőtze Vármegye Isméretéhez*. Ugyanott 1833. IX. 81—90.

⁶ Epp a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, illetve a kevésbé tudományos, inkább könnyű hangvételű *Hasznos Mulatságok* című lapban.

⁷ Itt és a továbbiakban Hoblik „helyesírása” szerint idézzük a délszláv címeket, mondatokat.

³ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA. Ki. a továbbiakban) Ral 146:1832.

⁴ MTA Ki. 1832. ápr. 7-ről keltezett jelentés. A *Knjziska rucsna... Osijek*, 1832. című könyvről van szó.

⁵ MTA Ki. 1833. jún. 8-ról keltezett jelentés.

⁶ Néhány Népdalok, Beküldi Hoblik Márton l. t. (levelező tag) 1833. MTA Ki. Irodalom 8-r 206/59. — A XVIII. számú ének érdemel külön figyelmet. Az 5. szakaszban olvassuk: „Felszállott a páva Vármegye házára / De nem Barna Péter szabadulá-sára...” A nevezetes magyar népdal érdekes variánsáról van szó!

⁷ Parasztlakodalmi szokások Verőcze vármegye három s Szerém egy magyar fal-vaiban, Tudománytár 1834. II. 217—220.

⁸ Tudománytár 1839. V. 233—251. — Ebben az akadémiai folyóiratban jelent meg Toldy Ferenc tanulmánya a szerb irodalomról (Szerb literatúra), Tudománytár 1835. V. 217—220., 221—222.). Vö.: Fried István, Széchenyi és a szerb—magyar kapcsolatok a romanika korában. Filológiai Közöny 1967. 388—394.

⁹ Regélő 1837. 246—247., 254—256. — Ugyanitt apró hír számol be Stratimirović metropolita haláláról (Regélő 1836. Nr. 82.). — S valószínűleg Hoblik a szerzője a Kelemeniek Tót országban (Regélő 1837. 401—402., 415.) c. dolgozatnak is, mely a Pétervárad közelében letelepedett, albanul beszélő kis népcsoportról tudósít. Hobliknak tulajdonítható az alábbi cikk: A nagy kapellai kettős barlang Thuin mellett (Regélő 1838. Nr. 11.). Horvátország történetébe vezet el, a török ellenes harcok korába. A Karlovactól délre elterülő vidék egy népmondáját (?) idézi.

¹⁰ Fried István: A szerencsétlen lányka (Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához). In: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, Újvidék — Novi Sad II. 1970. július, 45—46.

¹¹ A Valkói Amazon című színművét Bajza József bírálta: „A darabban semmi bonyolódás nincs és semmi csomónak feloldása.” (MTA Ki. Ral 4/1836. — *Vörösmarty Mihály* drámaiatlan nyelvéért nem ajánlja kiadásra Hoblik Götz von Berlichingen-fordítását. (MTA Ki. Ral 112/d 1833.)

¹² Sajnos, „Szerém Vármegye ismérte” című, 1834. és 1840. között írott terjedelmesebb dolgozata elveszett. A műről ránkmaradt lektori jelentések (A tekintélyes esztétikus, *Schedius Lajos* és a jeles statisztikus, *Fényes Elek* tollából) kedvezőek. MTA Ki. Ral 26/1841. és 57/1841.

¹³ Társalkodó 1839. december 14. — 1840. február 22.

¹⁴ Ugyanott 1838. szept. 29. — okt. 6. — okt. 10. — H. M.: Gradacsevics Husseinbeg Eszéken (Társalkodó 1832. II. 92.) címmel színes beszámolót ad a „boszniai lázadás vizeréről”.

¹⁵ *Milorad Pavić*: Delo Dositeja Obradovića u svetskoj književnosti, Književnost 1961. 526. — Obradović elbeszéléseinek fordítása a *Regélő* 1837. évfolyamában jelent meg. A fordító: Szávic Dömötör (Dimitrije Savić) más műveiről nemigen tudunk, aforizmákat közölt a lapokban. — Itt említjük meg, hogy a szerb népköltészet szorgalmas német fordítójának, *Eugen Wesselynek* Obradovićot sirató elégiája egy pesti német újságban jelent meg: *Elegie, geschrieben zu Belgrad, am Grabe der Serbenlehrers Dosithej Obravovich*, *Iris* 1828. 285.

¹⁶ *Iris* 1827. 366—367. E helyen Rajić, Obradović és Jovan Pačić mellett a Letopis megjelenéséről, a Matica megalakulásáról, a pesti szerbek művelődési törekvéseiről olvashatunk, valamint Gessner műveinek szerb tolmácsolásáról. A szerb irodalom, illetve a horvát és a szerb törekvések korábbi magyar recepciójáról alábbi dolgozataimban szoltam: *Die Rezeption der südslawischen Volksdichtung in der Literatur der ungarischen Aufklärung*, *Studia Slavica* 1969. 103—118. — Szerbia fölfedezése a magyar felvilágosult történetírásban, *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, Novi Sad 1970. március, 21—30. — Az elkövetkezendő időben nagyobb gondot kellene fordítani arra, hogy a szerb, a horvát, illetve a magyar irodalom párhuzamait, a hasonló társadalmi és kulturális törekvésekből adódó megfeleléseket földerítsük. A párhuzamok mellett természetesen lényeges különbségek is adódnak.

¹⁷ Társalkodó 1844. július 7.

¹⁸ Ennek korai jelentkezése: *Luchenbacher János*, *A szerbek és magyarok. Tudománytár* 1843. XIII. 295—317.

REZIME

JEDAN ZABORAVLJENI POSREDNIK KULTURE (UZ PORTRÉ MARTONA HOBLIKA, 1791—1845)

Živeo je dvadesetih-tridesetih-četrdesetih godina XIX veka životom županijskog činovnika u Slavoniji, nekadašnjoj Virovitičkoj županiji. U mladosti pisao je pesme u sentimentalno-patetičnom stilu, modi tadašnjeg vremena, a kasnije se ogledao i na drami. Iz ove oblasti čini nam se da je najvrednija njegova tragedija *Jugovići* (Jugovicsok), inspirisana čuvenom južnoslovenskom epskom pesmom. Sa ovom dramom učestvovao je na konkursu Mađarskog učenog društva (Akademije), ali bez uspeha. Delo je izgubljeno.

Kao dopisni član Mađarskog učenog društva živo se zalagao u naporima mađarskih intelektualaca na području delatnosti u narodnom duhu. Nije bio lišen nacionalizma, ali je smatrao da mu je dužnost da doprinese unapređenju hrvatskog i srpskog obrazovanja. Mađarskoj akademiji je redovno slao obaveštenja o hrvatskim delima štampanim u osječkoj štampariji; najčitanim mađarskim časopisima i revijama (Tudományos Gyűjtemény, Regélő, Társal-kodó) slao je rasprave o hrvatsko-mađarskim istorijskim vezama. Iz njih saznajemo da je poznao južnoslovenske istoričare i naučnike; poziva se na Krčalića i Katančića, a obaveštava i o radu Dositeja Obradovića.

Smatramo da su njegovi etnografski radovi najznačajniji. Činilo mu je zadovoljstvo da prisustvuje predstavama na kojima su se izvodile narodne igre, pesme i prikazivali običaji i odevanje. Najviše se bavio ispitivanjima u Virovitičkoj županiji, ali često spominje i Srem. Hoblikovi članci su korisna dopuna Sekačevoj zbirci srpskih narodnih pesama na mađarskom iz 1836.

Hoblik je vredan, ali zaboravljen kulturni radnik svoga vremena. Pošto je radio na uzajamnom približavanju kultura dvaju naroda, zaslužuje da govorimo o njemu.

Vilko Novak

A MURÁNTÚLI IRODALOM MAGYAR KAPCSOLATAI

Szlovéniának az a része, amely a Mura és a Rába között terül el s ezért a szlovén nyelvben *Prekmurje* a neve (adj. prekmurski; a lakosság neve: Prekmurec, Prekmurka, Prekmurci), a X. században a magyar állam fennhatósága alá került. Itt is maradt egészen 1919 augusztusáig Vas és Zala megye szlovén falvaival, valamint 1719-től néhány Somogy megyei telepes községgel együtt. Ezért a murántúli szlovének nemcsak politikailag és közigazgatásilag, hanem kulturális tekintetben is teljesen el voltak vágva az egykori Ausztriában lakó honfitársaiktól. A magyarországi hatóságok különösen a XVIII. század közepétől kitartóan azon fáradoztak, hogy ezeket az érintkezéseket a legcsekélyebb mértékű s kizárólag kulturális kapcsolatokra csökkentsék. A szlovén — mintegy 80 000 főnyi — kisebbség azonban éppolyan állhatatosan ragaszkodott fennmaradásához. Szentgotthárd vidékének nyolc falujában még ma is kb. 6000 szlovén él, a somogyi Taranyban pedig kb. 1000.

A murántúli szlovének nemzeti tudatát az ottani tájnyelvű irodalmi alkotómunka, a tájirodalom is táplálta és tartotta életben. Ez a mai napig is részben fennmaradt regionális irodalom ennek következtében a tudományos kutatás számára igen érdekes motívumokat szolgáltat. Ilyen egyebek között a magyarsággal való kapcsolatainak a motívuma is, mivel az összes szlovének közül helyzetüknél fogva éppen a murántúliak kerültek a legszorosabb kapcsolatba a magyarokkal.

Murántúl déli részének több egyházközössége a XI. század végétől 1777-ig a zágrábi püspökséghez tartozott, s ezért itt a kajhorvát kéziratok (énekeskönyvek) és könyvek voltak elterjedve. A lutheri reformáció a Murántúl középső és északi részében vert gyökeret, a feudális birtoikosok körében, s így ott még ma is kb. 23 000 lutheránus és kb. 1000 (magyar) kálvinista él.

A reformáció kezdetén a papság körében a szlovén reformátorok könyvei is terjedtek. A murántúli tájnyelvű irodalmi tevékenység 1715-ben indult meg Luther Kis Katekizmusának fordításával. *Temlin* Ferenc e munkáját a hallei német pietisták adták ki (Franczke és mások). Az ő támogatásukkal jelent meg Halléban még néhány murántúli könyv, amelyek közül a legnevezetesebb Küzmič István Új Testamentum-fordítása 1771-ben. Ez az irodalom egészen 1945-ig fennmaradt, s e könyveket az

idős emberek még ma is használják. Első, de igen hiányos bibliográfiáját *Melich* János állította össze.

A murántúli irodalom magyar kapcsolatai és jellegzetességei igen sokfélék. A publikációk nagy többségét *Magyarországon nyomtatták*; az elsőt Pozsonyban 1725-ben, azután Sopronban — lutheránus és katolikus műveket, közöttük Küzmič Miklóseit is —; továbbá Győrött, Kőszegen, Budán és Pesten, itt többnyire tankönyveket; Szombathelyen főként katolikus kalendáriumokat, havi folyóiratokat és hetilapot a XX. században; valamivel kevesebbet Szentgotthárdon, sőt még Magyaróváron is. A Varaždinban, Bécsben és Grazban nyomtatott könyvek igen ritkák.

E publikációknak vannak magyar *kezdeményezői és mecénásai* is. A katolikusok közül — hivatalból — elsősorban Szily János szombathelyi püspök támogatta Küzmič Miklóst, az első katolikus író, s ezzel hozzájárult a katolikus irodalom megteremtéséhez (1780 óta). Kettejük latin nyelvű levelezése a művelődés- és irodalomtörténetnek igen értékes forrása. Szily utódai e tekintetben sokkal kevesebbet — vagy egyáltalán semmit sem — tettek, inkább a magyarosítást támogatták. Majd csak a XX. században — a politikai hatóságok követelésére — szervezi meg István Vilmos püspök a papság segítségével a kat. kalendárium és egy vallásos folyóirat kiadását (1904) azzal a szándékkal, hogy meggátolja az Ausztriában irodalmi szlovén nyelven írt könyvek terjesztésére irányuló törekvést, a papság pedig 1913-tól megindítja a *Novine* című hetilapot. Egészen 1919-ig mindezt a püspöki nyomdában nyomtatták, s ennek következtében a hatóságok és a lokális magyarosító akciók támadásai ellenére is fennmaradhattak.

A protestáns vallási- és tankönyvek kiadását az egyházközösségek és egyházi szervezetek támogatták (pl. az angol Biblia-társaság), a katolikus tankönyveket pedig a Szent István Társulat. Csakhamar azonban az agilis helyi könyvkereskedők és a vidéki kis nyomdatulajdonosok is jelentkeztek kiadványaikkal, különösen imakönyvek és más közhasznú művek új kiadásaival (Szentgotthárd, Lendva, Murska Sobota, Radgona).

E külső tényezők mellett a murántúli irodalomnak kifejezett magyar jelleget a *magyar helyesírás* adott, amelyen a publikációk legtöbbször nyomták. A XIX. század közepén azonban néhány lelkész már — az irodalmi szlovén nyelven írt könyvek hatására — a Gaj-féle írásmódot kezdte használni. Az első Gaj helyesírással készült könyv valószínűleg a Pesten, 1871-ben kiadott ábécés- és olvasókönyv volt. Ugyanebben az évtizedben Imre *Augustič* (akit az Enciklopédiája Jugoszlavije teljesen tévesen horvát írónak tüntet fel, művei címének elferdítésével!) Pesten *Prijátel* címen havi folyóiratot adott ki, s ugyanezzel a helyesírással írta a *Prirodopis* c. könyvét is (1878).

A katolikus lelkészek 1913-tól publikációikat következetesen Gaj-féle írással jelentetik meg (néhány könyvet már korábban is), ami az egyetemes irodalmi szlovén nyelv alkalmazására és átvételére igen jelentős esemény volt. Néhány szlovén irodalmi nyelven írt könyv és újság ekkor már forgalomban volt a Murántúlon, különösen a Szent Mohor Társaság könyvei. A lutheránusok továbbra is magyar betűkkel írták — egyébként minimálisra csökkent — kiadványaikat — 1931-ig Jugoszláviában is, ahol naptárunk és havi lapjuk jelenik meg.

Magyar betűs írással jelentek meg az 1919 után gyér magyarországi murántúli kiadványok is (pl. Flisar szótára, Mikola irredenta lapja, a Domovina), valamint néhány Amerikában kiadott murántúli újság. A megszállás alatt, 1941 és 1945 között Murántúlon a kevésszámú tájnyelvű közlemény magyar betűkkel készült, a Gaj-féle helyesírás tilos volt.

Bizonyos magyar szerzők állítását, hogy az *egész* murántúli irodalom magyar betűs volt, mindenesetre fenntartással kell kezelnünk, s felületesnek, sőt tendenciózusnak kell mondanunk.

A helyesírással szorosan függ össze a murántúli irodalom *nyelve* is. Ez külön kérdés, mert az idegen nyelven iskolázott írók nagy nehézségek árán használhatták csak tájnyelvüket, nyelvtelhetségükre és nyelvkészességük sugallataira hallgatva; az egyszerű élő népnyelvet részben a központi szlovén irodalmi nyelv, részben a kajhorvát, sőt a távolabbi szláv nyelvek szavaival egészítették ki, különösen az elvont és ismeretlen fogalmak megnevezésére. Ezzel megteremtettek egy „murántúli” irodalmi nyelvtradíciót, aminek következtében egyidejűleg két szlovén irodalmi nyelvről is beszélhetünk. Ezt azonban senki sem szabályozta, senki sem rögzítette, s ezért nem is lehetett egységes.

Az élő nyelvből az írók átvették az idegen, különösen a német szavakat (ebből van a legtöbb), de a magyarokat is. Ezeket a kölcsönszókat a tudomány még nem vizsgálta meg, s csak példaképpen említjük meg e kevert nyelven írt első könyv (1725) szerzői előszavának (amely többé-kevésbé önállónak nevezhető) magyar szavait: varasáncom, kívánúje, rendelüite, ginglavosti, profetinske, zmertükom, bánte, sükesina... Már egy futó pillantás is elárulja, hogy sok esetben maga az eredeti szótó is megváltozott: ginglavosti = gyöngeség; hogy a szavak szlovén képzőt kaptak: varas-ánec (városi lakos) a szubsztantívumokban, az igék konjugációja pedig szlovén minta szerint történik.

A murántúli irodalom legtekintélyesebb alkotásában, az Újszövetség Küzmič-féle fordításában igen kevés magyar kölcsönszó van, mivel a tartalom nagy mértékben a mindennapi életből való, az elvont fogalmakat pedig ez a tehetséges író tudományos elmélyültséggel s neologizmusok segítségével fordította. Művében a magyar hatás leginkább a személyes helynevekben érezhető, pl. Heródes, Barnabás, Saulus, farizeus stb.

A XX. századi katolikus kiadványokban a szlovén könyvek és folyóiratok hatására az írásban rögzített murántúli tájnyelv mind jobban közeledik az irodalmi szlovénhez, s így lassan kivesznek belőle az idegen szavak, egyebek mellett a magyar szavak is. Ez különösen az 1919 utáni korszakra érvényes.

A murántúli kiadványok *tartalmi kapcsolatai* a magyarokkal. Ez az egész irodalmi tevékenység éppen annak folytán keletkezett, hogy a magyarországi szlovén kisebbség tudatában volt különállóságának, s még a rendszeres magyar iskolák felállítása után sem sajátította el oly mértékben az államnyelvet, hogy azon eredményesen és folyamatosan olvashatta volna a könyveket és újságokat. A murántúli irodalom nemzeti, szlovén jellege lényeges ismertetőjegye megszületésének. Az írók is ezt hangsúlyozzák mind műveik címével, mind pedig közvetlen irodalmi megnyilatkozásaikkal. Semmiképpen sem mondható objektívnek Melich Jánosnak az az állítása a murántúli irodalom bibliográfiájának elősza-

vában (1902), hogy ez az egész irodalom magyarok műve, hogy magyar a jellege stb. Azonban az is természetes, hogy ennek az irodalomnak bizonyos tartalmi kapcsolatainak vannak a magyarsággal és Magyarországgal. Éppen ezért szükségesnek látszik, hogy rámutassunk mind szlovén jellegére, mind pedig magyar vonatkozásaira.

A kapcsolatokat elsősorban az egyházi és iskolai magyar könyvek fordításai jelentik. Ilyen természetű már az első könyv is, Luther Kis Katekizmusának a fordítása, amely — legalábbis részben — a magyar Győri Katechismus (1709) alapján készült. Ide tartozik még néhány lutheránus katekizmus, valamint luth. énekeskönyvek részei (M. Bakoš 1789; M. Barla 1823 stb.); a katolikus iskolai katekizmusok és iskolai bibliai történetek, énekeskönyv (J. Pusztai). Az elemi iskolákban egy időben nagybárára Ján. Kardoš olvasókönyv-fordításait valamint Gáspár János, Bárány Ignác, Gönczy Pál és Nagy László nyelvi gyakorlókönyveinek fordítását használták.

A legambiciózusabb munka e téren Szalay Imre Magyar nyelvtudomány c. művének fordítása, amit egy igen jelentős író, Jožef Košič rendezett sajtó alá Krátki návuk vogrskoga jezika címen (Graz 1833). A könyv előszavában a fordító a magyar nyelv rendszeres tanulása mellett száll síkra a Murántúlon a magyar gyerekekkel való csere alapján. Kisebb terjedelmű Imre *Augustich* kezdők számára írt Návuk vogrskoga jezika za začetnike c. könyve (Budapest 1876).

A magyar költők (Petőfi, Arany, Vörösmarty stb.) egyes verseinek első fordításai az említett olvasókönyvekben jelentek meg a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben. Ezeket mind Jánoš Kardoš fordította. Igen sikeresen ültette át Arany Toldiját is (a Toldi könyvalakban 1921-ben, a Toldi estéje a Düşevni list c. lapban jelent meg 1925-ben). Őt e munkájában is Jánoš Flisar lutheránus tanító és publicista követte, aki több magyar verset, néhány regényt és elbeszélést fordított (pl. Mikszáthot) a Düşevni list c. lapban, az evangélikus kalendáriumban s némely Amerikában kiadott murántúli újságban (néhány fordítását ezekben is újra nyomták).

A kölcsönösség bizonyos vonatkozásait tekintve igen fontosak azok a tartalmi kapcsolatok, amelyek a magyar anyag közvetlen tárgyalására vonatkoznak a murántúli publikációkban. Csak a fontosabbakat említhetjük. Itt van a már korábban említett J. Košič, aki 1830 körül írja meg a Starine zeležnih i salajskih Slovenov c. munkáját. Ez 1914-ig kéziratban maradt, s csak ekkor teszi közzé a Časopis za zgodovino in narodopisje c. folyóirat. Munkája kísérlet a murántúli szlovének történetének megírására, amelyben természetesen bőven foglalkozik a magyarok történetével is. Ennek Košič egész könyvet szentel: Zgodbe vogrskoga kralstva (1848), amelynek bevezető részében keményen bírálja a honfoglaló magyarok magatartását a pannóniai szlovének iránt.

A már említett nyelvi segédkönyvekhez tartoznak az újabb keletű szótárak is: Aleks Kardoš Magyar-vend szótára (M. Sobota, 1919) és Jánoš Flisar Magyar-vend szótár — Vogrski-vendiski (vogrski szlovénszki, sztári szlovénszki) recsnik c. munkája (Budapest, 1922, 1942^a).

Mindenekelőtt a magyarból a murántúli tájnyelvre fordított összes művek teljes bibliográfiájára volna szükség azok elemzésével együtt, valamint minden egyéb munka bibliográfiájára, amely ezen a tájnyelven látott napvilágot, s amely valamilyen vonatkozásban magyar anyagot tartalmaz — ugyancsak alapos elemzéssel.

(Fordította Szeli István)

I R O D A L O M

Slavič, Matija: Prekmurje. Ljubljana 1921.

Novak, Vilko (red.): Slovenska krajina. Beltinci 1935.

Novak, Vilko: Izbor prekmurske književnosti. Celje 1936.

Novak, Vilko: Slovenica med Madžari. Dom in svet 51, 1939, 620—624.

Slovenski biografski leksikon. Ljubljana 1925.

Melich, János: A magyarországi vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája. Magyar Könyvszemle 1902, 426—449.

Melich, János: Újabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához. Magyar Könyvszemle 1908, kny. 1—17.

R E Z I M E

MAĐARSKI ELEMENTI U KNJIŽEVNOSTI PREKMURJA

Slovensko Prekmurje pripadalo je do 1919. Mađarskoj (županije Vas, Zala, od 18. stol. i nekoliko sela u Somogyu), ali je uporno očuvalo svoj jezik i narodnost. Za luterane, kojih je oko 1/4, počeli su 1715., a za katolike 1780. pisati knjige na svom narečju, prvo verske, a uskoro i školske, zabavne, poučne, pa i časopise, kalendare i novine. 1945. prestalo je pisanje na narečju. Veze ove pokrajinske književnosti s Mađarskom i njezinom kulturom vrlo su značajne i raznovrsne. Knjige i časopisi su se štampali mađarskim slovničkim pismom, ali već sredinom 19. stol. počela se uvoditi gajica, koju 1913. dosledno preuzima katolička publicistika. Iz narečja su preuzete mađarske reči koje naprednija katolička književnost počinje u 20. veku nadoknađivati slovenskim izrazima. Knjige i listovi štampaju se u mađarskim gradovima (Budapestu, Sopronu, Szombathelyu), a neki meceni su Mađari.

Najznačajnija je sadržajna veza s Mađarskom. Već prva knjiga prevod je Lutherovog *Malog katekizma* po mađarskom *Győri katekizmusu* (1790). Po još neidentifikovanim delima prevedeni su vjerojatno i neki prvi abecedari, a svakako oni iz druge polovine 19. stol. — U evangeličkim pesmaricama već u 18. veku pored iz nemačkog, mnoge su pesme priređene po mađarskim izvorima. — Prvi zabavni tekst, svadbena knjiga iz 1807., barem je delimično priređena po mađarskim sličnim tekstovima. Prvi, uglavnom necrkveni pisac, Jožef Kočiš, preveo je mađarsku gramatiku Imrea Szalayja (1833), a pisac je i *Zgodbe vogrskoga kraljevstva* (1848). U rukopisu su mu ostale *Starine železnih i salajskih Slovenov* — istorija Prekmurja. — Glavni evangelički pisac 19. stol., Janoš Kardoš, prevodi Aranyevog Toldija, pesme Petőfija i dr. — Imre Augustič napisao je *Návuk vorskoga jezika* (1876). — Više mađarskih veza nalazimo po kalendarima i časopisima od kraja 19. veka pa nadalje.

**AZ ÚJVIDÉKI
SZERB NEMZETI SZÍNHÁZ
ÁLTAL BEMUTATOTT
MAGYAR SZÍNműVEK
VISSZHANGJA A ZOMBORI
SAJTÓBAN 1880—1914-IG**

Az 1870-es évek második felében élénk kulturális mozgalom indult meg Zomborban. Hetilapok kiadása jelzi az első megmozdulásokat, amelyekkel egyidőben a kulturális intézmények létesítésének igénye is jelentkezik. Az 1878. július 7-én megindult BÁCSCSA vezércikkében Radics György kifejti annak szükségességét, hogy a megye székhelyén, Zomborban alakuljon meg a Bács Bodrog Vármegyei Gazdasági Egyesület, a Történelmi Társulat, a Bács Bodrog Megyei Írók Egyesülete, valamint a Bács Bodrog megyei állandó színügyi egyesület, „mely általánosítaná megénkben a színészetet, s a színházat, melyről mindenki tudja, hogy még legnemesebb élvezetet nyújt, addig hazafiúi felkészültséget ápol, míg művelődésre serkent, s erkölcsre tanít, addig a nemzeti nyelvet és költészetet terjeszti”.¹ S bár az idézett mondatot „a nyolcvanas években elterjedt asszimilációs mozgalom”² irányelveinek alapján fogalmazta meg a cikkíró, a kulturális mozgalom megindulásakor még tekintetbe veszik a nemzetiségi viszonyokat, ami egyik alapfeltétele annak, hogy ne csak hangzatos beszédek és vezércikkek jelentsék a kulturális mozgalom létezését. Az irodalmi kör megalakulásának egyik feltételeként például a BÁCSCSA cikkírója többek között megjegyzi: „Pártoló vagy rendes tagjai lehetnének nem, vallás és nemzetiség különbség nélkül azok, kik a kör céljainak elérésében segítendőek...”³ A célok megfogalmazásában egyelőre még nem hangsúlyozzák a magyar nemzeti műveltség fontosságát, amit Zomborban az 1900-as évektől kezdődően már állandóan hangoztatnak.

A Magyar Olvasókör közgyűlésén, 1879. április 6-án, Barthal József ugyan indítványozta, hogy a Zomborban építendő színház ügyét a kör vegye kezébe, ugyanakkor azonban Mártonffy Károly kétségét fejezte ki a kezdeményezés sikerét illetően, amennyiben elsősorban a szerb ČITAONICA mellőzésével történik a dolog, tekintettel a fennálló nemzetiiségi viszonyokra. Dr. Sztojkovics Péter indítványozta, „hogy ugyanakkor, midőn a Magyar Olvasókör veszi kezébe az ügy kezdeményezését, egy-szersmind a többi helybeli olvasókörökhöz intéztessék a csatlakozás véggett felszólítás, s az alakítandó színészeti választmány tagjai is valamennyi olvasókör tagjaiból egyenlő arányban választassanak.”⁴

A Részvénytársaság 1879. május 4-én alakult meg. Az alapszabályok értelmében: „A színház épület a részvénytársaság igazgatósága által évenként (...) egy-egy színtársulatnak bérbe fog adatni, éspedig akként,

hogy évenként október hó 1-étől a jövő évi március végéig terjedő téli idényre az igazgatóság a színházat és tartozékait csak is egy magyar, a következő ily téli idényre pedig csak is egy szerb színtársulatnak adhatja bérbe; ha azonban bérbe vevőül nem jelentkezik oly nyelvű színtársulat, melynek sorrendje következik, az esetben más nyelvű színtársulatnak adandó a helység bérbe.”⁵

A jelekből ítélve a nemzetiségi kérdést az indulás kezdetén valóban a kölcsönös megértés, az egymás elveinek tisztelete alapján oldották meg. Bizonyítékként Radics György, Dömötör Pál, dr. Margalits Ede, Mita Popović irodalmi munkássága hozható fel, amely ebben az időben rendkívül intenzív. A hetilapok majd minden számában találkozunk az említett írók műfordításaival, amelyek a két népet igyekeznek közelebb hozni egymáshoz, legalábbis irodalmi síkon.

Kétségtelen Hadrovics László megállapítása, hogy a magyarság „a nyugatról kapott új eszméket, keleti és déli szomszédai felé állandóan közvetítette”⁶, de a vidéken, ahol a két nép évszázadokon át élt egymás mellett, a kölcsönhatás nem ennyire egyoldalú. Joggal feltehető a kérdés, ha a már említett „asszimilációs mozgalom” nem lett volna negatív hatással a két nép kapcsolatára, nem lett volna-e a helyes irányban indult kölcsönös szellemi kapcsolat megközelítőleg azonos arányú? Így azonban habár a 80-as években határozott közeledésről beszélhetünk Zomborban, a magyar uralkodó osztályok negatív törekvése, „hogy a soknemzetiségű Magyarországot nemzetállamnak tüntessék fel”, hatással volt az itteni kapcsolatok további alakulására is. Mita Popović: „Róma vésznapjai” (Dani propasti Rima) című magyarul írt drámáját csak kevés néző tekintette meg. A szerb színházlátogató közönség a STARMALI éles nyelvtől félve inkább lemondott helybeli írója művének megtekintéséről, s hasonlóképpen gondolkodott a magyar közönség is. A RODOLJUB című lap elítéli az ilyen magatartást, de az eset világosan illusztrálja a fennálló viszonyokat.⁸

Mindemellett a magyar színművek gyakoriak voltak a szerb színtársulatok műsorán. Hadrovics előbb idézett munkájában megállapítja, hogy a szerb játékszín „magyar példára, a magyar színjátszócsoportok mintájára alakult ki”.⁹

Már a legkorábbi szerb amatőrszínjátékosok műsorán ott találjuk Szigligeti Ede a Párbaj, mint istenítélet (1847/48) és A szökött katona (1850) (Dvoboj na prevaru; Vojnički begunac) című színműveit.¹⁰ Szigligeti mindvégig egyike a legtöbbet játszott magyar színműíróknak a szerb színpadon. A társulat 1881. január 6-án mutatta be A mama (Mamica) című vígjátékát. A RODOLJUB cikkírója ez alkalomból a következőket mondja: „Szigligeti műveinek sikere biztosítva van a mi színpadunkon”.¹¹

A szerb színtársulatok előadásairól nemcsak a helybeli szerb lapok értesítenek bennünket, hanem a BÁCSKA, valamint a ZOMBOR ÉS VIDÉKE is. Ezek a tudósítások a pillanatnyi viszonyok hű kifejezői. Egyes időközökben a cikkek teljesen elmaradnak, máskor viszont elégedetlenek a bemutatott művekkel, mert azokat nézetük szerint elszerbesítették. Az elszerbesítést néha önkényesnek minősítik, különösen az 1890-es évektől kezdődően, nem is beszélve az 1900-tól kezdődő időszakról, amikor már Zomborban is határozottabb kifejezésre jut az asszimilációs mozgalom.

Szigligeti 1881-ben bemutatott Cigányáról (Simić Justin fordítása) a BACSKA cikkírója a következőket mondja: „(. . .) néhol oly annyira szolgálilag követte az eredeti szöveget, hogy a szerb nyelv sajátosságait szem elől tévesztette”, ugyanakkor azonban a bemutatott darab érdemének tekinti, hogy: „a magyar cigányt szerb cigánnyá változtatta át még pedig kitűnő sikerrel”¹². Huszonhárom évvel később már homlokegyenest más a vélemény ugyanerről a bemutatott darab fordításáról: „Hiába, más a darabot idegen talajba ültették át; ez az eljárás önkényes volt — rossz néven vesszük (. . .) szláv motívum a ruhákban, a magyar zenét szláv melódiákkal helyettesítették.”¹³

Gyakori színmű a szerb társulat műsorán Obernyik Károly Brankovics György című öt felvonásos tragédiája (Đurđe Branković). Az 1881-i bemutató alkalmából a következőket írja a RODOLJUB cikkírója: „Ezt a darabot, sajnos, nem szerb írta, hanem magyar szerző, aki, habár jól ismerte akkori viszonyainkat a törökök és magyarok iránt, és így eléggé jól be is mutatta, mégis kevésbé voltak előtte ismertek a népi jellemelek, s így nem tudta úgy illusztrálni azokat, mint ahogyan azt népünk fia tette volna”¹⁴.

A helyi viszonyok ismeretében határozottan állíthatjuk, hogy Dóczy Lajos 1882-ben bemutatott Csók című vígjátékával kapcsolatban a magyar kritika (a fordító Mita Popović) nem a már sokszor említett „aszsimilációs mozgalom” szempontjából kiindulva írta, hogy: „Fogadja tőlünk nemzeti irodalmunk nevében a jeles költő őszinte köszönetünket és elismerésünket, a szerb irodalomnak pedig szívünkéből gratulálunk, mely azon vígjáték átültetése által olyan remek műfordítással gazdagodott, mely minden ily neművel bizonyára bátran kiállhatja a versenyt”¹⁵, hanem elsősorban mint a két nép közeledésének pozitív megnyilatkozását üdvözölte.

A szerb és magyar színházi kapcsolatok egyik fontos állomása Zomborban az 1885-ös év. A társulat műsorán Mita Popović Naši seljani című színművének bemutatója szerepelt, amelyet joggal nevezhetünk e kapcsolatok legjelentősebbikének is. A Róma vésznapjai sikertelensége nem törte meg az író, hogy újabb kísérlettel ne próbálkozzék. Ez alkalommal szerbül írta darabját, az abban az időben divatos magyar népszínmű-irodalom mintájára. Megírta az első szerb nyelvű népszínművet. „A darab maga egyedüli a maga nemében, a mennyiben a szerző e terméke nem csak egyedüli mű mint szerb népszínmű, hanem könnyű nyelvezete, ügyes bonyodalma és a színpad minden előnyének felhasználása oly érdeme a darabnak, amely azt a színpad részére már a szerző tollában is, de különösen most a közönség előtt bemutatva, teljesen biztosítottak”¹⁶. Az énekrészeket dr. Pacu Jovan írta, aki már több alkalommal dolgozta át a bemutatott magyar színművek zenéjét, és tette a szerb közönséghez közelállóvá.

A darab tehát egyrészt általános vonatkozásban is jelentős esemény és figyelemreméltó kísérlet, másrészt helyi vonatkozásban is kimagasló teljesítmény. Még egy kísérlet arra, hogy a két nép szellemi kapcsolatát erősítse, noha ebben az időben már Zomborban is fokozottabb mértékű a két nép egymástól való elidegenedésének folyamata, amit ekkor már

nálunk is hangzatos beszédekben és hírlapi cikkekben igyekeznek álcázni, mondván „hogy a világért sem akarnak támadólag lépni fel a nem magyar nemzetiségek ellen. Ezzel árulták el annak érzetét, hogy tilosba léptek”.¹⁷ Hinni szeretnénk, hogy a BÁCSCSA cikkírója minden hátsó gondolat nélkül, valóban abban látja a bemutatott darab jelentőségét, hogy „miután a darab Bács megyéből veszi meséjét, s mi Bácskában élünk, s tudjuk, hogy e mű főcélja a tanítás, nemesítés, hasson e mű oda, hogy a benne tolmácsolt testvéri szeretet és a szükségben való segélynyújtás nemes érzelme felvirágozzék”.¹⁸

Ugyanebben az időben kerül ismét bemutatásra Szigeti József: A vén bakancsos és fia a huszár, Đorđević J. és Ilić K. fordításában, valamint Szigligeti Ede A szökött katona, Stratimirović R. fordításában. „Örvendetes jelenségnek konstatáljuk, hogy valahánykor magyar színművet adnak, a közönség mindig megtölti a házat”¹⁹. Az idézett mondat is bizonyítja, a közönséget még nem befolyásolja a negatív politikai irányzat, s nem hatott oda, hogy elmaradásával bojkottálja a bemutatásra kerülő magyar műveket. Nem tekinthetjük ezzel összefüggőnek a Szökött katona 1906. március 19-én tartott bemutatója alkalmából a SLOGÁBAN megjelent színházi kritikát sem, amelyben a cikkíró kifogásolja a bemutatott darabot, mert az „öreg, széthúzott cselekményű színmű (. . .), az ilyen régiségek helye már régen a levéltárakban van”.²⁰ Ez a tiltakozás csak egy, a korral járó igényesség kifejezőjének tekinthető.

Annál inkább felhívja a figyelmet a szerb színtársulatról megjelent cikksorozat Tópits Zoltán tollából a BÁCSCSA 1904-es második és harmadik számában. Ekkor már vitathatatlan, hogy a szerb—magyar kapcsolatok meglazultak, hogy fehér holló számba megy az egymáshoz való közeledés kísérlete. A szellemi kapcsolatokról jóformán kizárólag egy-egy magyar szerző színházban bemutatott műve beszél, míg a magyar színtársulatok műsorán csak nagyritkán találkozunk a szerb drámairodalom termékeivel. Másrészt a szerb színtársulat által bemutatott magyar műveket is legtöbbször éles bíráló kíséri, s hogy nem alaptalanul, bizonyítja ezt a Tópits Zoltán által megjelent cikksorozat is. Valóban nagy bátorságról tesz tanúságot a kritikus, mikor indokolt felháborodásában a Zomborban megforduló magyar színtársulatok repertoárját és a színészek viselkedését a szerb színtársulatáéval hasonlítja össze, az előbbieket rovására. „Ezen színtársulatok a szépet és a nemeset kultiválja” — mondja a cikkíró, míg a magyar társulatok a pesti színházak mintájára „frivol, trágár” darabokkal szórakoztatják a közönséget.²¹ S hogy ez mennyire igaz, bizonyítja a SLOGÁBAN megjelent, elkeseredett hangú tiltakozás is Molnár Ferenc Az ördög (Đavo) című művének bemutatása alkalmából. Nemcsak magát a darabot támadja a kritikus, de a fordítót, dr. Dušan Radićot is. Elégedetlenségének fokozott kifejezése még Molnár Ferenc zsidó származására is kiterjed, az antiszemitizmus fegyverével támad, amit semmi esetre sem tekinthetünk elfogadhatónak, de ugyanakkor a vélemény azonos az említett Tópits cikksorozatával: „(. . .) azt mondják finom, szellemes, szép darab; mi azt állítjuk, hogy nem (. . .), csúnya, alacsony téma, perverz darab, dekadens és cinikus. Ez a darab egy elmagyarosodott zsidó műve, fajtájának minden karak-

terisztikus jellemvonása megtalálható benne. (...) A legérdekesebb az, hogy íróink, ott a népszínház körül, amikor modern, időszerű és szellemes darabot akarnak a közönségnek bemutatni, nem keresik azt a haladózsellemű Európában, hanem a pesti piac zsidó íróinak rossz műveit karolják fel.”²² A fenti idézet többek között azt is bizonyítja, hogy tekintet nélkül a politikai nézeteltérésekre, a meglévő kapcsolatokat nem lehet mellőzni. A magyar kultúra vívmányai hatnak a nemzeti kisebbségek kultúrájára, és a magyar kultúra jelenti a kapcsolatot az európai művelődés és a nemzetiségek kultúrája között. Nem szellemi felsőbbrendűségről van itt szó, hanem egyszerűen egy olyan szellemi kapcsolatról, amely évszázadokon keresztül alakult ki, az együttélés eredményeként.

S most térjünk vissza Tóbits Zoltán cikksorozatára. Már említettük, a cikkíró a szerb nemzeti társulatot példaképpen állítja a Zomborban megforduló magyar színtársulatok elé, olyan példaként, amelyet követni kellene. „(.) — lelkesülnek a színházért, jobban mint a magyarok, tanulni lehet tőlük. (.) Ez a nép tud érezni. Ez a nép templomnak tekinti a színházat. (...) Tessék sovínisztának maradni akkor, ha az ember azt látja, mint hódolnak más nemzetiségbeliek a nagy kultúreszmének, s midőn a sajátjukat támogatják, közvetve az általánosnak is mily nagy szolgálatot tesznek. Keserűség és irigység fogja el az ember lelkét. Keserűség, mert tapasztalni kénytelen, hogy az igaz hazafias érzés mennyire fölöslegessé teszi a nagyhangú frázisokat a kultúráról, művészetről, patriotizmusról, viszont irigység azon írók irányában, akik ily embereknek írhatnak.

Mért nem lelkesedünk mi is úgy mint ők? (...) csak sóhajtással felelünk. Mély, szívből fakadó sóhajtással, melyben benne kell hogy legyen mindaz: amit nem szabad kimondanunk! (...) Az erkölcs fedhetetlen náluk! A primadonnáiknak nem udvarolnak grófok, nem dőzsölnek azok a szeparék kéjes homályában. (...) Önáluk a dráma az, amely lelkesít, tanít és mind szorosabbra fűzi azt a kapcsolatot, mely nemzeti léteüknek legerősebb alapja, és amelyen megtörik minden külső áramlat.”²³

„A hazafias szellemet ébreszteni a nemzetiségeknél”²⁴ — ez a jelszó természetes törekvése a szerb nemzeti színtársulatnak, és ez az, „amit nem szabad kimondani”. A magyar színtársulatok számára ez a jelszó már idejét múlt. Nem kell félni az elnémetesítéstől, semmilyen törvény nem gátolja a nemzeti szabadság gyakorlását, míg a szerb kisebbség nemzeti életének szabad gyakorlása közben lépten-nyomon tiltó törvénycikkbe, kormányrendeletekbe ütközik.

Bátor cikk a fent idézett, még akkor is, ha megállapításait egyenlítőzni próbálja olyan kijelentésekkel, mint a „művészetben nincsen nemzetiség”, vagy Hadzsits Antalról beszélve többek között így szól: „Derék szerb, aki ha szereti is a saját fajtát, ami végre is kötelessége, megosztja e szeretetet Magyar hazájával, mégpedig a legnemesebb módon.”²⁵ Ilyen körülmények között természetes, hogy sem a szerb kritikusoknak, sem a közönségnek nem felelnek meg azok a korabeli magyar színdarabok, elsősorban operettek, melyeknek egyedüli célja a könnyű szórakoztatás. Lehár Ferenc Luxemburg grófja (Luksemburški grof) bemutatójakor megjelent kritikát idézem: „Szép piros alma, amely belülről rohadt, romlott”.²⁶

Ilyen és hasonló darabok valóban nem feleltek meg annak a célnak, amelyért a szerb kisebbség harcolt nemzetisége megőrzéséért az olyan hamis törekvéssel szemben, amely a nemzeti kisebbségek „elmagyarosítását célozta az egységes, egyedül magyar politikai nemzetről szóló elmélet alapján”.²⁷

Az események egymás utánjából tehát megállapítható, hogy egyes periódusokban a magyar és a szerb nép szellemi kapcsolatai igen intenzívek voltak. Ez logikus következménye az évszázados együttélésnek. Az is megállapítható, hogy azokban az évtizedekben, amikor a közeledés mentes volt az álcázott elmagyarosítási törekvésektől, a szerb kultúra szívesen vette át a magyar műveltség vívmányait. Hinnünk kell, hogy ez a közeledés az 1890-es évekig valóban mentes volt minden hátsó gondolattól, elsősorban magyar részről. A szerb—magyar testvériség hangsúlyozása sem megtévesztő frázis. Sajnos, az 1890-es évektől kezdődően a helytelen nemzetiségi politika Zomborban is érezteti hatását, és minden jóhiszemű kezdeményezés sikertelen marad. A XX. század első évtizedében már minden közeledési törekvés meghiúsul a szerbek jogos félelme következtében, hogy a közeledés tulajdonképpeni célja nemzetiségük ellen irányul.

J E G Y Z E T

Az eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján az újvidéki Szerb Nemzeti Színház Zomborban 1880-tól 1914-ig a következő magyar műveket mutatta be:

1880. december 24-én: Tóth Kálmán — Nők az alkotmányban (Žene u ustavnom životu)
1881. január 6-án: Szigligeti Ede — Mama (Mamica)
 január 11-én: Abonyi Lajos — A rettenetes férj (Grozan muž)
 Obernyik Károly: Brankovics György (Đurađ Branković)
 március 28-án: Szigligeti Ede — A cigány (Ciganin)
- 1882-ben: Csengeri — A kosár (Kotarica)
 Berregi Sándor — Krisztus születése (Hristovo rodenje)
 Dóczy Lajos — A csók
- 1885-ben: Szigeti József — A vén bakancsos és fia, a huszár
 Szigligeti Ede — A szökött katona (Vojnički begunac)
- 1888-ban: Csiky Gergely — Buborékok
1891. november 8-án: Szigligeti Ede — A cigány
 november 12-én: Szigligeti Ede — Az anyós
 november 20-án: Obernyik Károly — Brankovics György
1892. április 6-án: Lukácsi Sándor — A vereshajú (Ridokosa)
- 1893-ban: A sztrájk (Radnička pobuna)
- 1900-ban: Lukácsi Sándor — A vereshajú
 Szigligeti Ede — A cigány
 Tóth Ede — A falu rossza (Seoska lola)
- 1904-ben: Molnár Ferenc — A doktor úr
 Szigligeti Ede — A cigány
 Lukácsi Sándor — A vereshajú
1906. március 8-án: Csiky Gergely — A nagymama (Majka)
 március 19-én: Szigligeti Ede — A szökött katona; Géczy — A gyimesi vadvi-
 rág (Divljaš)
- 1908-ban: Gárdonyi Géza — A bor (Rakija)
 Tóth Ede — A falu rossza
- 1910-ben: Molnár Ferenc — Az ördög (Đavo)
 Bródy Sándor — A tanítónő (Učiteljica)
 Lukácsi Sándor — A vereshajú
 Drégely Sándor — A szerencse fia (Dobrosretnik)
- 1912-ben: Lehár Ferenc — A drótostót (Drotar)
 Kálmán Imre — Az őszi manőver (Jesenji manevar)
 Lehár Ferenc — Luxemburg grófja (Luksemburški grof)
 Molnár Ferenc — Az ördög

II.

- ¹ BÁCSKA — Zombor, I. évfolyam, 1878. július 7.; az 1. szám vezércikke.
- ² A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből, szerk. Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.
- ³ BÁCSKA — Zombor, II. évfolyam, 1879. 4. szám.
- ⁴ Ua., 16. szám, Várossy Tivadar cikke.
- ⁵ Ua., 18. szám (A Részvénytársaság alapszabálya, 6 §).
- ⁶ Hadrovics László: Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok, Budapest 1944; kiadja a Magyar Szemle Társaság, 25. oldal.
- ⁷ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867—1892), szerk. Kemény G. Gábor, Budapest 1952. Tankönyvkiadó, 1. oldal.
- ⁸ RODOLJUB — Zombor (list za narodnu prosvetu, privredu i zabavu). 1880. 26. sz.
- ⁹ Hadrovics László: Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok, Budapest 1944; kiadja a Magyar Szemle Társaság, 55. oldal.
- ¹⁰ I. J. Póth: „Szigligeti's Schauspiele auf dem serbischen Bühnen”, Akadémiai Kiadó, Budapest 1957. 365. oldal.
- ¹¹ RODOLJUB — Zombor, 3. szám (Szigligetijevim komadima je uspeh u našoj pozornici osiguran...).
- ¹² BÁCSKA — Zombor, IV. évfolyam, 1881. 14. szám.
- ¹³ Ua., XXVII. évfolyam, 1904. 2. szám.
- ¹⁴ RODOLJUB — Zombor 1881. 50. szám (Ovaj komad nažalost nije Srbin napisao no Mađžar koji iako je dobro poznavao naše tadašnje odnose sa Turcima i Mađarima i dosta dobro ih prikazao ipak šlabo su mu poznati bili narodni karakteri te nije mogao onako ilustrovati kao što bi to sin svoga naroda bio u stanju...).
- ¹⁵ ZOMBOR ES VIDEKE — Zombor, II. évfolyam, 1882. 4. szám.
- ¹⁶ BÁCSKA — Zombor, VIII. évfolyam, 1885: 89. és 90. szám.
- ¹⁷ A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből, szerk. Kemény G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó 1962. (Részletek Mocsáry Lajos: A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés című röpiratból, 533—535. oldal).
- ¹⁸ BÁCSKA — Zombor, VIII. évfolyam, 1885: 89. és 90. szám.
- ¹⁹ Ua., 92. és 96. szám.
- ²⁰ SLOGA, nedeljni politički list, Zombor, II. évfolyam, 1906. 4. szám.
- ²¹ BÁCSKA — Zombor, XXVII. évfolyam, 1904. 2. szám.
- ²² SLOGA — Zombor, VIII. évfolyam, 1912. 10. szám (Veze, fini, duhoviti, lep komad, a mi tvrdimo da nije! (...)) ružna i niska tema, perverznan komad, dekadentan, ciničan. Ovaj komad je delo pomadarena čivutina snabdeveno svima karakternim crtama ove rase (...). Za divno čudo, naši književnici tamo oko narodnog pozorišta kad god hoće da nabave štogod moderno, savremeno, duhovito, oni ne potražuju drugu pijacu i drugu težu u širokoj, naprednoj Evropi, doli težu jevrejskih književnih spekulacija na budimpeštanskoj pijaci).
- ²³ BÁCSKA — Zombor, XXVII. évfolyam, 1904. 2. és 3. szám (A szerb színtársulatról, Tóbits Zoltán).
- ²⁴ A szomszéd népeinkkel való kapcsolataink történetéből, szerk. Kemény G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1962.
- ²⁵ BÁCSKA — Zombor, XXVII. évfolyam, 1904. 2. és 3. szám.
- ²⁶ SLOGA — Zombor, VIII. évfolyam, 1912. 7. szám (Lepa, rumena jabuka ali iznutra trula, pokvarena).
- ²⁷ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867—1892), szerk. Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 1. oldal.

REZIME

MAĐARSKA POZORIŠNA DELA NOVOSADSKOG SRPSKOG NARODNOG POZORIŠTA NA REPERTOARU U SOMBORU OD 1882. DO 1914. GODINE

Sedamdesetih godina prošlog veka u Somboru je živnuo kulturni razvoj. U cilju ispunjavanja povećanih kulturnih zahteva srpski i mađarski krugovi su se ozbiljnije pozabavili pitanjem izgradnje pozorišne zgrade. Somborsko pozorište je bila jedna od prvih institucija koja je sagrađena na osnovu zajedničkih zahteva i Srba i Mađara.

Pozorišna umetnost je imala svoju poluvekovnu tradiciju u Somboru. Na osnovu raspoloživih podataka znamo da je prva mađarska trupa gostovala u Somboru 29. maja 1825. godine povodom uvođenja župana u dužnost. Prve srpske predstave 1840-tih godina vezane su uz rad amaterske pozorišne sekcije srpskih preparandista. Zamisao o osnivanju Srpskog narodnog pozorišta se takođe prvi put javila u Somboru 1849/50 godine.

Na programu srpskih amaterskih družina, kao i kasnije na programu srpskog narodnog pozorišta, često su bila dela mađarskih dramskih pisaca. Najviše su izvođena dela Ede Sigligetija, čiji su se komadi nalazili na repertoaru do 1910. godine. Oni su bili rado primljeni od strane publike, ali počev od 1900. godine kritika ih je smatrala zastarelim, te oni postepeno iščezavaju sa repertoara.

Mađarske predstave imale su uticaja na vojvođanske dramske pisce. Kao rezultat tog uticaja možemo spomenuti delo somborskog pisca Mite Popovića *Naši seljani* koje je prikazano u Somboru 15. novembra 1835. godine.

Početakom XX veka na repertoaru Srpskog narodnog pozorišta nalazile su se prvenstveno klasične drame, kao i drame srpskih autora, nasuprot repertoaru provincijskih mađarskih pozorišnih trupa, čije su najomiljenije predstave bile operetske predstave. I pored toga na repertoaru narodnog pozorišta nailazimo na dela tada omiljenog Ferenc Molnara (*Đavo, Doktor*), Geze Gardonjija (*Rakija*) i Šandora Brodija (*Učiteljica*). Počev od 1912. godine prikazane su čak i operete Lehara i Imre Kalmana. Kritika je smatrala ta dela nepotrebnim na repertoaru narodnog pozorišta. Podvlačila je da više nije potrebno uzimati „moderne“ komade sa „budimpeštanske tezge“ jer ta dela ne odgovaraju cilju srpske pozorišne umetnosti obzirom da oni ne služe razvijanju lepog i plemenitog, niti služe nacionalnim zahtevima. I tako dok su u XIX veku rado primljena mađarska dela i od strane publike i od strane kritike, u doba zaoštavanja međunacionalnih odnosa (u Somboru počev od 1900. godine) to prihvatanje je oslabljeno delom zbog postojećih odnosa, delom zbog razmimoilaženja kulturnih potreba mađarske i srpske pozorišne publike.

**A MAGYAR—DÉLSZLÁV
KAPCSOLATOK
EGY RÉGEBBI
ÉRTELMEZÉSÉRŐL**

Aki egyszer majd megírja a magyar—délsláv szellemi és irodalmi kapcsolatok kutatásának történetét, nem hagyhatja figyelmen kívül Borislav Jankulov munkásságát sem, noha nem nagy és nem is jelentős opust hagyott ránk. Kutatásai mint jelenség és mint szándék érdemlik meg a figyelmünket, személye pedig mint tudományszakunk egyik úttörője és sajátos irányának képviselője.

Műveltsége mélyen a klasszikus polgári kultúrában gyökerezik, s noha csak két évvel ezelőtt halt meg, szellemisége a múlt századot idézi úgyszólván minden vonatkozásban: felfogása szerint a magyar irodalom a „népnemzeti” ízléssel tetőzik; a nyelv nem egyéb művelődéstörténeti fossziliánál; a nemzet egyedül a faj és a vér vegytanával értelmezhető. Egyénisége a múlt század polihisztorságának jegyében alakult ki: műfordító volt és történész, festő és archeológus; őstörténeti, nyelvészeti, szociológiai, etnográfiai és antropológiai tanulmányai a szellemtudományok olyan széles horizontját fogják át, mint Brassai Sámuelé volt, akire polihisztorságán kívül magas életkora is emlékeztet.

Nemcsak tematikai érdeklődése volt szerteágazó, hanem egyénisége is rendkívül összetett, történelemszemlélete pedig a relativizmus és eklekticizmus jegyében bontakozott ki. Munkáiban a polgári liberalizmus konzekvenciáit próbálta érvényre juttatni, az „idea ante rem” elvét, amit Ballagi Aladár előadásai oltottak bele pesti filozopter korában. Legmélyebb meggyőződése szerint a történelem lényeges mozgató erői szellemi természetűek, a gazdasági és anyagi tényezők csupán elhanyagolható mellékkörülmények. Vajdaság településtörténetével foglalkozó tanulmányában pl. azt fejtegeti, hogy a XVIII. századi telepítések okai pusztán a felvilágosodás filozófiájában keresendők.

Az „idea ante rem” elve *Az újkor világlelke és a kereszténység* című dolgozatának vezető elvévé lesz: a „világlelek” idealista fogalmának és a kereszténységnek a viszonyát akarja megvilágítani benne a népek és a korok „eszmei szempontú” vizsgálatával. E történetbölcseleti munkája inkább csak orientációja miatt kapja meg figyelmünket. Magyar anyagot alig találunk dolgozatában, s Mátyás, Temesvári Pelbárt vagy Madách emlegetése önmagában még nem tenné különleges érdekűvé munkáját, de már itt felbukkannak azok a gondolatok, amelyeket később megírandó művei visszhangoznak: a faji géniusztörténelmi sze-

repe valamint a szellemtörténet évtizedekkel később bekövetkező korszakában gyakran hangoztatot elvek és módszertani eljárások. Ebben a munkájában fejti ki először, hogy a faj inkább történeti mint élettani képződmény, éppen úgy, ahogy a szellemtörténet magyar képviselői sem az álmaterialista biologizmus elvét vallották a történelem faji tényezőinek vizsgálatában, hanem egy tisztán spiritualista elvet. A faj az ő értelmezésében épp oly széles és átfogó fogalom, mint pl. Taine művészetbölcseleti műveiben: a történelmi és lelki erők, a társadalmi létezés, a szellemi fenotípus, a vallás, a karakterológiai és morális tényezők, az ösztönélet, az izlés, a képzeletvilág együttesen alakítja ki a fajt, s ez szerinte döntő jelentőségű az irodalmi művek belső alkatára nézve is.

A Madách és a magyar faj című kéziratoss értekezésének bevezetésében írja a következőket: »Nemrég még a legnagyobb tudósok is úgy vélték, hogy a magyarság két etnikai típushoz tartozik, a finnugorhoz és a törökhöz, ma azonban a harmadikat, a szlávot is hozzá kell adnunk. Hermann Ottó, Hermann Antal, Semayer s mások ezt világosan bebizonyították („szlávok magyarok”) . . . Egészen Rákócziig a szerb a magyarnak „testvére” volt, attól kezdve azonban egymást „vadrácnak”, illetve „mongolnak” szólítják. Az ellenségeskedés majd csak akkor szűnik meg, ha a faj végleg kialakul és megállapodik, mert a *nemzetek* a harcnak, a *fajok* pedig a békének a szinonimái.« A továbbiakban aztán áttekintést ad a magyarok és a szlávok keveredéséről Etelkőztől a keresztény középkorig, amikor végleg kialakul a szláv-magyar „vérközösség”. Szláv-magyar maga Madách is, a Boser (Bosnischer) Kroatien néven ismert szerb törzsből. »Így alakult ki a koncepciója szerint egyedülálló magyar faj. S ez nemcsak vérből és anyagból („od krvi i ploti”), hanem lélekből is áll . . . Génusza nem finnugor, nem is török, hanem szláv, mégis gyökeresen magyar . . . Szent István, Hunyadi, Mátyás, Dózsa, Zápolya, Pázmány, Rákóczi, Széchenyi, Kossuth, a költők, a művészek, de még a legnagyobb, Madách sem magyarok . . . mégis rajtuk keresztül jut kifejezésre legtisztábban a magyar génusz. Van-e a tizennyolcadik századnak olyan uralkodója, aki fiának az idegenek felkarolását köti a lelkére? Hol van az a felvilágosult uralkodó, aki Nyugat ezer és ezer máglyájának lobogása közepette a vallásszabadságot iktatja törvénybe? Egyedül a magyar költészet az (különösen az újkori), amely a világszabadságot glorifikálja (Petőfi). Ebből a szabadságból, ebből a humanizmusból van megalkotva Madách Tragédiája is. Ez a humanizmus a magyar faj lényege. Mivel sehol a világon nincs rokona vagy támasza, a magyar az egész világé. Fajiságának tartalma a nép és az evangéliumi ember szabadsága.«

Ilyen „elvi” megalapozás vezet be a Tragédia tárgyalását. Többek között kimutatja róla, hogy annak elenére, hogy az abszolutizmus idején, a magyar nemzet felszabadulási törekvéseinek korában született meg, e faji génusz következtében „nincs egyetlen allúzió sem a nemzet állapotára, nem nevezi meg egyetlen nagy bajnokát sem a magyarságnak, Hunyadiról is csak mellékesen emlékezik meg. Számára Ádám ugyanúgy magyar, mint amilyen német vagy angol is: az egész erkölcsi emberiség; számára a szabadság csak akkor magyar, ha egyben világszabadság is.

A sovinizmusnak nincsen helye a szabadság e birodalmában.” Hasonló élmények éltetik Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai műveit: ők a Weltgeist megszólaltatói.

Jankulov nyelvészeti vonatkozása — ugyancsak kéziratban maradt — tanulmányaiból is ilyesféle szándékok derengnek fel: a két nép közösségének és kölcsönösségének a bizonyítása a célja, s az ebből adódó egyéb történelmi tanulságok tudatosítása. „Nincs két nép az élő népek között, a kinek mentalitása egyezőbb, mint a szerb és a magyar népe; nemcsak a szavak, hanem a mondatok, kifejezések, tehát a gondolatok átvételében is, aim kölcsönös mentalitásra enged következtetni. Évszázados együttlét, szimbiózis következménye ez” — írja bevezető mondatában, mintegy jelezve azt az irányt, amelyet tanulmánya követni fog.

A „kölcsönösség és párhuzamosság” elvének legrészletesebb kifejtését mégis *A szerb—magyar szimbiózis nyomai a történelemben* című dolgozatában olvashatjuk, amely mintegy szintézisbe foglalja és rendszerezi elszórt néprajzi, történelmi, nyelvészeti és egyéb munkáit a két nép érintkezéseinek tárgyköréből. Gondolatmenete itt is a szigorú történelmi diakrónikát követi: a fajok, népek és nemzetek kialakulását kíséri nyomon az ősidőktől a maga koráig. A népek keveredésének bizonyosságaiul az oro-, hidro- és toponímiák hosszú sorát hozza fel, mint a szláv népelem továbbélésének bizonyítékait a magyar etnikumban. A magyarságot alkotó két rassz-elemhez harmadikul a szlávot teszi meg, mint azokkal egyenértékű faji komponenset. »A hegy-, víz- és helynevek a szerbes-magyarok (Srbo-Madžari) nagy elterjedéséről és együttéléséről tanúskodnak Magyarországon (Ugarska) minden részében és Erdélyben is a román előzőnlés előtt. A vlah (blah) népnév a szerbek, nem pedig a románok neve... A szerbes-magyarok etnikumának határa az Árpádok alatt, amikor a bizánci Komnenosz ellen közös hadjáratot vezetnek, Sumadija és Mácsva volt. Ezt bizonyítja a számos sztlélé is ezen a vidéken az ún. „magyar sírok”, továbbá a šumadijai Mađare, Mađere, a mačvai Salaš, Tekeriš valamint a Kumanovó (kun település s egyéb helynevek.« Jankulov azonban nem elégszik meg a szláv (szerb) rassz-elem jelenlétének egyszerű kimutatásával a magyarság etnikumában, hanem — s ez már a szellemtörténeti fajelmélet kétségtelen hatása — a magyarság szellemi struktúrájában való szerepét is igyekszik tisztázni: szerinte a „szerbes-magyarok” afféle „Átmenetet képeznek a liberális finnugor és a konzervatív török típus között... s főként a kulturális, eminensen pedig a katonai típust képviselik a magyarságban... Ezekből az etnikai elemekből a magyarok erős nemzetet kovácsoltak, szilárd államot, alkotmányos és törvényes nemzetet, nomokráciát a szó közvetlen értelmében, mintá államot, amit a szerbek is olyannyira értékelték, hogy az állam fogalmát az ország (uraság — urszág) szóval nevezték meg... A két különböző etnikai típus hamarosan egyesült etnikumban: a liberális finnugor és a konzervatív török típus, mint afféle gépezet hajtóereje és fékező ereje. Az első a haladást serkenti, a második lassít és fékez. E két típus mellett a harmadik is jelentkezik, a világias szellemű szláv magyarság típusa, amely az első két típus között közvetít, kulturális küldetéssel. Nem érdektelen, hogy ez a típus, mint a magyarság géniusza fungált, mint pl. Szent István, Béla, Vid, Hunyadi, Mátyás, Zápolya, Martinuzzi-

Utješeniović, Dózsa (Toša), az összes Zrínyiek, Thököly, Rákóczi (Radván), Kinizsi (Pavle knez), Dugonics, Martinovics, Madách (Medač), Petőfi (Pet-rović), Táncsics, Damjanics, Kossuth, Szentkláray, Vitkovics, Mikszáth, Révay stb. A szentistváni állam a szlávok műve. Őket kellett megnyerni a magyarok nemzetiségi ellenállásának és nemzetségtői alkotmányának megtöréséhez . . .”

Szerzőnk úgy véli, hogy a magyar—szerb szimbiózisnak, illetve a szerb—magyar etnikai amalgám kialakulásának első, pozitív szakasza a középkori magyar állam pusztulásával és a török európai megjelenésével zárul. A szerbiai despoták korában ez a fentebb leírt folyamat (a magyar és szerb nemzet egységesülése) határozott osztályjelleggel nyert: a szerb nemesség Magyarországon keres menedéket, s lassan disszimilálódik, a magyar jobbágy viszont szívesen költözik a földesúri terhektől mentes szerb lakta vidékekre. „A szerbek — írja — szívesebben költöznek Magyarországra . . .”, ami aztán újabb változatot eredményez: a condottiére szerb típust (a fekete sereg, a dunai sajkások, a martalócok, Kinizsi, Szilágyi, Dózsa, Jakšić, stb. neve jelzi ezt a folyamatot. A XVI.—XVIII. században a „szerbek és magyarok vér és lélek szerint annyira összeolvadtak, kulturálisan, nyelvükben és mentalitásukban annyira összekeveredtek, és kiegyenlítődték, hogy akár egy történelmi nemzetnek is tekinthetők.” A Rákóczi-féle mozgalmaktól és a nagy szerb településektől kezdve azonban megromlott ez a viszony, s az ellenségeskedés egészen az első világháborúig tartott — az osztrák politika ármánykodásából. A két nép jóviszonyának letéteményesei ebben az időben a szerb népköltészet, amely nagy tisztelettel emlékezik a magyar hősökre, azután a népi kagyományok, a nyelvi örökség, az irodalmi kölcsönhatások, amelyek továbbra is fenntartják a szoros kapcsolatokat. Egyedül ezek az etno-biológiai erők adnak magyarázatot a magyar költői lángelmék feltűnésére, mert „a lángész az exogámia tünete, nem az endogámiaé, a diszharmóniaé, nem a harmóniaé . . . A homogén nemzeteknek, mint pl. a kínaiaknak s általában az ázsiai népeknek nincsenek lángelméik.” — Tanulmányának további részében Jankulov a már ismert vallástörténeti, társadalomtörténeti, etnológiai, gazdasági stb. érveit hozza fel tételeinek bizonyítására.

Mai tudásunk alapján és a marxista történelemszemlélet birtokában nyilván olcsó dicsőség lenne kimutatni, mi a fikció és mi a reális elem Jankulov fejtegetéseiben. Az a tétel pl., hogy a magyarságban élő erős érzék „az általános emberi szellem” iránt s a költői zsenialitás szláv faji komponens, vagy hogy a demokrácia szelleme kizárólag a szláv eredetű írónál és történelmi személyeknél mutatható ki a magyar múltban — nyilván nem állhatja ki az igazság próbáját, mint ahogyan képzeltésnek kell minősítenünk a Tragédia esztétikumának a nominalizmus és a realizmus küzdelmére való korlátozást is. Mi csak mint jelenséggel kívántunk foglalkozni Jankulovval, s meg kell mondanunk, hogy mint egyéniség sokkal érdekesebb és izgatóbb, mint azok a tudományos vagy annak vélt eredmények, amelyekhez töprengései, spekulációi során eljutott. Bennünket inkább a szellemi struktúráknak, nyelveknek, kultúráknak egyidejű értékelésére törekvő *szándéka* érdekel, a középkelet-európai művelődési térség párhuzamos vizsgálatának óhaja; a magyar—szerb—ro-

mán művelődési dimenziókban gondolkodó ember típusa foglalkoztat bennünket, amelynek Jankulov jellegzetes megszemélyesítője. Akármely itt említett területen: a Madách-kutatásban, az összehasonlító nyelvészetben, a történelemben, a régészetben, a néprajzban, antropológiában stb. nemcsak a későbbiek során, de már az ő korában is megbízhatóbb eredmények születtek, mint ahogyan nem tőle kellett várnunk a magyar irodalom belső (akár „faji”) alkatának helyes megvilágítását sem, de akkor, hat-hét évtizeddel ezelőtt, kora tudományos eredményeinek közép-európai viszonyokra való alkalmazásával, az új — akkor modern — európai szellemi fejleményekre való rögtöni és eleven reagálásával, s főleg a népiség történelmi tényeit folyton egymásra vonatkoztató s e viszonylatokat mindig szem előtt tartó „módszerével” mégiscsak túllépett a kiegészítés körüli időkben megalapozott történelemszemléleten, a korszak nacionalista szenvedélyein, s ha naív módon ugyan, idealista szemlélettel s nem is mindig kvalifikáltan, mégis azt próbálta bizonygatni, hogy itt, Kelet-Európában, egy organikus együttélésnek, egy százados közös kultúrának a tényeit kell (nolens volens) tudomásul vennünk, amelyeknek nem egymás megcsonkítására és eltüntetésére kell irányulniok, hanem a kultúrák kölcsönös gazdagítására és kiegészítésére. Ha van egyáltalán valamilyen tanulsága és üzenete ennek a munkásságnak a mi korunk számára, úgy csak az lehet, hogy a történelmi, irodalmi s általában a szellemi élet vizsgálatában ezen a tájon nem az alá- és fölérendeltség viszonyai, az állam vagy a „fajták” primátusa, hanem a demográfiai, etnikai, kulturális mellérendeltség, az egymásrautaltság, a komplementáris nyelvi, irodalmi, művészi viszonyok tanulmányozása a lényeges és a legfontosabb feladat. Nem a nemzetiségi (nemzeti) diaszpórák, szigetek, „kirajzások”, migrációs állapotok kutatásának részfeladataival kell foglalkoznunk, hanem a térséget egységben, a maga nemzeti ki-egyenlítetttségében, a kultúrák szimbiózisában tekintő szemléletre van szükség, ami eleve kirekeszti a nemzeti majorizálás, a kulturális és nyelvi gyarmatosítás kísértéseit és lappangó lehetőségeit.

REZIME

O JEDNOM RANIJEM TUMAČENJU MAĐARSKO—JUŽNOSLOVENSKIH VEZA

Književno i naučno delo Borislava Jankulova (1878—1968) nije ni obimno, a ni naročito značajno. Ono zaslužuje našu pažnju više iz razloga što je u ovim krajevima krčilo put našoj nauci. U njegovom istraživačkom radu iz oblasti istorije jezika i uporednih književnosti svojevrsno se isprepliče teorija sredine H. A. Tena, učenje škole istorije duha i Gobinoova teorija porekla (rase), što je naročito uočljivo u njegovoj studiji o Madaču. Duh *Tragedije* pokušava da objasni (slavenskom) obdarenošću porekla pisca: u sklonostima za „mistiku” i „transcendenciju” prepoznaje nasledstvo srpske duše, a Madačeve karakterološke crte tumači njegovim poreklom. Njegov genij nosi u sebi tragove mađarsko-slovenske „krvne zajednice”, naime, po njegovom tvrđenju porodica Madača (pleme Medač) potiče od pravoslavnih

Srba poznatih po imenu Boser (Bosnischer) Kroaten, koji pripadaju crkvi Svetoga Save. Cilj njegovih jezičkih studija bio je da dokaže dalji opstanak slavenskog (srpskog) živilja u mađarskoj etničkoj sredini, a pored dve osnovne rasne jedinice Mađara (finsko-ugorski i turski), on Slavene tretira kao njima ravnopravne rasne komponente. Južne granice takozvanih „srpskih Mađara” u doba Arpadovića on stavlja u Šumadiju i Mačvu, a svoje postavke potkrepljuje arheološkim dokazima. „Srpski Mađari” „svetskoga duha” bili su predstavnici prelaza između „liberalnog finsko-ugorskog i konzervativnog turskog rasnog tipa”, a ovaj etnički amalgam došao je do izražaja u obliku mađarskog rasnog genija.

Na ovom etno-biološkom principu gradi i svoje istorijske studije. Počev od Svetog Stevana, pa preko Hunjadija, Matije, Dože, Zapolje, Pazmanja, Rakocija, Sečenjija i Košuta ispituje tokove mađarske istorije, dokazujući svakom prilikom svoje stanovište „uzajamnosti i naporednosti” (paralele), što krvno mešanje čini opravdanim i opipljivim („Tragovi srpsko-mađarske simbioze u istoriji”).

Veliki deo njegovih studija ostao je neizdat kao i (u oba pravca) veći deo njegovih prevoda narodne i umetničke poezije.

**MAGYAR—DÉLSZLÁV
VONATKOZÁSOK
MOCSÁRY LAJOS
XX. SZÁZADI
PÁLYAKÉPÉBEN**

Mocsáry Lajos történelmi jelentőségű működéséről nehéz néhány szóban teljes értékű képet adni. Aminthogy ez nem is lehet feladata ennek a vázlatos beszámolóknak, melyben csupán egyetlen — előadás-vázlatunk címében jelzett — összefüggésről kívánunk megemlékezni.

Így is szükséges azonban néhány jellemző vonást kiemelni ebből a pályaképből. Ilyen mindenekelőtt az, hogy Mocsáry programjának alap-
elemei a halálától eltelt több mint fél század után¹ is jórészt érvényesek és időszerűek. Akárcsak a felejthetetlen nemzetiségi — ma azt mondhatnók: kisebbségvédelmi — harcok vállalásakor. Mocsáry tehát nemcsak abban az értelemben volt korszerű reálpolitikus, hogy két emberöltőt átfogó közéleti és irodalmi-publicisztikai pályafutása során, hányattatásai és viszontagságai közepette is helyt állt a nemzetiségi egyenjogúság eszméjéért. Élő és helytálló minden tette és nyilatkozata, ha azokat napjaink magyar kisebbségvédelmének gyakorlati kérdéseihöz mérjük. Ezért nem kell, de szükségtelen is Mocsáry állásfoglalásait elhatárolnunk a Keletközép-Európában fennálló mai kisebbségi kérdések által meghatározott problematikától.

Ha ugyanis igaz, hogy a népek közötti tartós megegyezés alapján a kölcsönös megismerés, megértés és megbecsülés, ezen belül az alapvető népjogok, s ezek sorában is elsősorban az elemi kisebbségi jogok tiszteletben tartása és érvényesítése, — úgy nem évül el Mocsáry eszmei harca, tragikus nagy küzdelmének tanulsága. Mert ez a köznemesi származású, de Széchenyi-típusú reformer napjaink értékelésében is a nemzetiségek, a kisebbségek „védelmezőjeként” jelentkeznek, amint őt az egykorú nemzetiségi sajtó elnevezte. Divatos kifejezéssel élve: Mocsáry egész munkássága a modern kisebbségvédelem erkölcsi és jogrendszerének kiterjesztését, integrációját célozza. Ezért mondhatjuk, hogy életművének utóélete olyan realitás, mellyel számolni lehet és kell minden fejlett jogérzékű társadalomban, mely a nemzeti kisebbségek alapvető jogait elismerve elfordul a nemzeti, a nemzetiségi, a kisebbségi elnyomás minden válfajától.

Ez a történelmi-politikai történelmi életmű ugyanakkor teljes egészében az irodalmi alkotó géniusz életműve is. Mocsáry nemcsak közéleti szereplő, író és publicista is volt, a maga munkaterületén kora egyik kiváló közírója. S miként a publicisztika szervesen beletartozik az irodalom

vizsgálatába, úgy épült bele — immár elválaszthatatlanul — Mocsáry szomedosnépi kapcsolatainak eseménysorozata e népek egymásközi irodalmi és kulturális kapcsolatainak történetébe.

Az elmondottak előrebocsátásával megkíséreljük annak felvázolását, hogyan fejeződik ki ez a népeket és kultúrákat békéltető és közelebb hozó, a nemzetiségi-kisebbségi alapjogok biztosításáért küzdő szemlélet Mocsáry életc utolsó másfél évtizedének magyar—délszláv vonatkozásaiban.

Amilyen mozgalmas és sokrétű Mocsáry Lajos közéleti és írói pályája a múlt század ötvenes éveitől, első művei (*A magyar társasélet* 1855, *Nemzetiség* 1858) megjelenésétől kezdve a kilencvenes évek elejéig, amikor végleg búcsút mond a mozgalmas közéleti szereplésnek, olyan elmélyült és jelentős politikai, irodalmi és publicisztikai élményekben gazdag életpályája utolsó negyedszázada. Ezt az 1892 januárjától 1916 januárjáig terjedő időszakot az irodalmi-történeti kutatás Mocsáry „önkéntes száműzetése” címén tartja számon. Milyen is volt az a sok szálból összefonódó belső emigráció? Milyen volt ennek irodalmi-publicisztikai és természetesen politikai képe, szerkezete, mit hozott és mit adott ez a negyed század, de kivált a XX. század elejére eső utolsó másfél évtized Mocsárynak és a magyar—délszláv kapcsolatok ügyének, e kapcsolatok ápolása, továbbfejlesztése terén. Erről kívánunk a továbbiakban — néhány fontosabb kontúr, motívum, adat és adalék erejéig — röviden megemlékezni.

Mocsáry Lajos annak a politikai irodalmi vonulatnak reprezentatív képviselője, mely magyar részről *Magda Páltól Lassu* Istvánig, *Székács Józsefig*, *Széchenyi* Istvánig, innen *Kondor* Lajoson, *Egressy* Gáboron, *Csiky* Gergelyen át *Mocsáry* közvetítésével *Adyig*, *Juhász* Gyuláig, *Szenteleky* Kornélig, *Csuka* Zoltánig és *Bajcsy Zsilinszky* Endréig terjed. Mi köti össze ezt a látszólag heterogén névsort? Az, hogy a felsoroltak mindegyike hitt abban, hogy a délkelet-európai kapcsolatok tudatos művelése, s ezen belül a magyar—délszláv kapcsolatok tevékeny és termékeny munkálása a mindenkori Magyarország megmaradásának és felemelkedésének, kulturális népközelségének és tiszta demokratikus haladásának lényeges biztosítója.

Mocsáry életútját elemezve elmondhatjuk, kevés olyan nagyszabású politikai írónk és bölcselőnk volt, aki két teljes emberöltőt átfogó életútja során mindvégig híven ragaszkodott a magyar—délszláv politikai, gazdasági és kulturális közeledésben és együttműködésben jelenlévő, életképes szellemi programhoz és hagyatékhoz. Az író, akit a zágrábi *Pozor* már 1860-ban, a *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* megjelenésekor vezércikkben üdvözöl², s akit 1887 májusában — itteni képviselőjelöltsége idején — olyan viharos lelkesedéssel fogadott Újvidék népe³, mint azóta sem egyetlen magyar író és politikust — egész életén át híven kitartott a magyar—délszláv barátságban és együttműködésben rejlő, a kölcsönös nemzetiségi jogokat megértő és értékelő reálpolitika mellett. Az író, aki a múlt század egyik legnagyobb konstrukciós pörében, egy félrevezetett közvéleménnyel szemben is, a jogtalanul elítélt *Miletic* Svetozar mellé állott (1878)⁴ a későbbiekben — el-

némítva és félreállítva is — hűséggel kitartott a szomszédos népekkel való kapcsolatok elmélyítésének reálpolitikája, így a magyar—délszláv együttműködés gondolata mellett. A kiegyezési rendszert a vádlottak padjára ültető nagy politikai tanulmányában, *A közösügyi rendszer zár-
számadásában*⁵, elítéli a Miletić halálakor is gyűlölködő sovinizmust, a darabont kormány és az áruló függetlenségi koalíció idején írt röpirataiban⁶ szintűgy elmarasztalja mindazokat, akik aulikus vagy agrárius érdekért elzárják az országot való szövetségeseitől.

Mocsáry osztályrésze keserű sors volt, s még keserűbb elszigeteltség lett. Bezárul előtte a közélet, a sajtó és irodalom minden fóruma. „Én októberben betöltöttem a 80-as életkort. Irkálnék még, de nincs hova. Olyan a honi sajtó ezidőszerint, hogy a farkasokkal üvöltöni nem tudok. Ki kell vándorolnom nekem is. Egy párizsi hetilapba írok néha” — olvassuk *Kmet'* Andrásához, a kor neves szlovák kultúrpolitikusához intézett 1907 elején írt egyik levelében.⁷ S valóban, ebben a párizsi hetilapban, a *Le Courrier Européen*-ben tiltakozik 1909 nyarán az újabb nagy konstrukciós pör, az azévi hírhedt *zágrábi pör* ellen. *La procès d'Agram et les Hongrois* című cikkében⁸ kimutatja, hogy mindaz, ami a zágrábi pör körül történik és történt, egyedül és kizárólag a bécsi imperialista katonai és udvari és az ezekkel összefonódott gazdasági körök, az egykorú fináncnöke képviselőinek műve, amihez a magyaroknak semmi kö-zük nincs, és amitől élesen elhatárolják magukat.

Mocsáry cikke 1909. júl. 31-én jelent meg *Björnson* és *Tolsztoj* párizsi szemléjében. Olyan időben, amikor a *Courrier Européen* magyarországi terjesztését már betiltotta a Wekerle-kormány. Amikor már sok minden a visszájára, ellenkezőjére fordult, ami a függetlenségi koalíció uralomra jutása előtti hetekben, hónapokban reménykeltő és ígéretes volt. Mert nem az Apponyi-féle 1907. évi iskolatörvénnyel⁹ és az országgyűlési horvát-szlavón képviselői obstrukciót kiváltó hasonlóképpen elfogult és barátságtalan ún. vasúti pragmatika vitával¹⁰ és törvénnyel¹¹ kezdődött a koalíciós időszak.

Érdeemes röviden vázolnunk azt a szakaszt is, amely 1905 őszétől 1906 végéig tartott, s amelynek folyamán — kivált az első hónapokban, még az 1907. április 8-án kormányra jutott magyar koalíció első hónapjaiban is — időnként igen közel került egymáshoz a magyar függetlenségi és a szerb—horvát koalícióban kifejeződő délszláv ellenzéki álláspont. Ebben az időszakban kölcsönös küldöttségjárások zajlottak Belgrádban, Zágrábban és Budapesten. 1906. áprilisától az év végéig — tehát már a koalíciós kormány idején — *Croatia* címmel „horvát—szerb szociálpolitikai, gazdasági és szépirodalmi szemle” jelent meg Pesten.¹² 1906 őszén, a Rákóczi-hamvak Orsovára, tehát az akkori ország területére érkezésekor, népes szerbiai politikai és kulturális küldöttség is részt kívánt venni az itteni gyászünnepségen. A *Jadran* „zágrábi akadémiai társaság” pedig ebből az alkalomból lelkes üdvözlötet intézett a magyar képviselőházhoz, mely ezzel a mondattal kezdődött: „Most, amikor a hős magyar nemzet ünnepli az ő szabadságáért együtt küzdötteket, hozzácsatlakozunk mi is, Zrínyi és Frangepán utódai...”¹³

A magyar—délszláv közeledés ekkori szakasza azonban — nem kis

mértékben a függetlenségi koalíciónak a bécsi uralkodó körökkel kötött kompromisszuma, bizalmas egyezménye következtében — nem lehetett tartós.

Így a közeledési szakasz tényleges eredményei is rövid életűek voltak. A Croatia budapesti magyar nyelvű délszláv folyóirat is csak nyolc hónapig élt, összesen hét száma jelent meg, kettő ezek közül is összevont szám volt. Pedig a beköszöntő felhívás valósággal forduló pontot ígért a két nép és irodalom kulturális kapcsolataiban. „Oly lapot indítunk — olvassuk ebben a beköszöntőben¹⁴ —, amely a magyar és horvát-szerb testvérnemzetek közt fennálló jóviszonyt és szeretetet van hivatva istápolni.” A folyóirat rendkívüli tárgyi gazdagsággal és sokrétűséggel igyekezett bemutatni az egykorú szerb—horvát irodalmi életet, s a kapcsolódó közéleti problémákat. „Talán azóta sem tarthattunk annyira lépést déli szomszédaink élő irodalmával, mint a Croatia rövid fennállása idején” — olvassuk a lapról a közelmúltban a magyar irodalmi sajtóban megjelent közleményben.¹⁵ S ebben nem kis szerepet játszott a többi között Veljko Petrović, a lap irodalmi főmunkatársa, majd társszerkesztője, aki évtizedekkel később is elismeréssel emlékezett vissza erre a pesti délszláv irodalmi zászlóbontásra.¹⁶

A függetlenségi koalíció kompromisszumos elhajlása, majd másfelől és jórészt ennek következtében a délszláv ellenzéki nyilatkozatok¹⁷ alapjáról történt letérés következtében, rövidesen bekövetkezett a kölcsönös elzárkózási folyamat. Érdekesen tükrözi az együttműködést kívánó és a divergáló magyar koalíciós erők szemben állását a függetlenségi és föderalista érzelmű Kovács Ernő és Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. november 3-i képviselőházi vitája.¹⁸ Kovács Ernő felszólalásában nyíltan megvádolta a kormányt, hogy szándékkal lekéstette a szerbiai küldöttséget az egy órával előre hozott orsovai gyászünnepegről, nehogy a delegáció esetleges nyilatkozata megzavarja a koalíció módosult politikáját. A koalíciós kormányzat visszatetsző mesterkedése ellenére említést érdemel Wekerle ekkor elhangzott nyilatkozata: „Mindenekelőtt — mondatta ekkor a koalíciós miniszterelnök — megjegyzem azt, hogy politikánknak egyik sarokköve, egyik feladata az, hogy a szomszédos szerb nemzettel jó barátságban éljünk együtt, s ezt a jóbarátságot továbbra is ápoljuk.”¹⁹

Sajnos, a koalíció ezt a jóbarátságot nem ápolta tovább. Az orsovai sérelmet az 1907. évi „Lex Apponyi” és az említett horvát vasúti pragmatika vita, majd törvény, ezt az 1908. évi annexióhoz való hozzájárulás, majd a zágrábi ál-felségárulási pör hallgatólagos tudomásul vétele követte.

Ekkor szólalt meg ismét Mocsáry. Mint 1878-ban, Miletić jogtalan elítéltetése ellen nagyszabású vezércikkben tiltakozva²⁰, most is a toll fegyverével védelmezi a magyar—délszláv kapcsolatok ügyét, s a magyar népet azzal a magyarországi szerb liberális körökből elhangzó feltevessel szemben, hogy magyar részről is lennének támogatói a zágrábi provokációs pernek. Mocsáry a *Le Courrier Européen* hasábjain megjelent tanulmányában megállapítja: a militarista Németországgal fegyverszövetségre lépett osztrák aulikus-katonai politika az ál-pör egyedüli felelőse és rendezője.

„És vajon Ausztria — kérdi ekkor Mocsáry — miért rendezte meg ezt a nagy szerb pört? — Azért — válaszolja —, mert szüksége volt Bosznia annexiójához, ahhoz a nemzetközi államcsínyhez, mely a múlt ősszel meghökkentette Európát... Magyarországon senki sem kér ebből az annexióból... Hogy ez az önkényes eljárás a nemzetközi jog nyilvánvaló megsértése, sőt a monarchia két államának törvényei is... hogy az uralkodóháznak ez a szerzeménye nagyon sokba kerül a népeknek, Törökország jól megfizettetvén magát, s a fegyverkezés Szerbia ellen százmilliókba kerülvén, hogy ez az annexió csak újabb zavar Magyarországon és Ausztria között... — mindez mit sem számít a császári szívfédeltetett óhajának beteljesülésekor.

Honnan ez az önhittség, ez a vakmerőség, ami oly birodalom utóbbi eljárásaira jellemző, amely országoknak és nemzetiségeknek csak az elmúlt idők véletlen hullámai által kialakult tömörülése? Ez — állapítja meg összegezeként — teljesen a német szövetség biztonságából fakad. Ez a szövetség a *Drang nach Osten* szilárd alapján nyugszik... Ausztria ezt a szövetséget arra használja fel, hogy féken tartsa saját elégedetlen alattvalóit. Arra, hogy tisztán látszattá zsugorítsa az alkotmányos intézményeket az egész monarchiában. Arra, hogy a valóságban az oroszországinál is rosszabb abszolutizmust szilárdítson meg. Németország viszont előőrsként használja fel Ausztriát a Kelet felé való előretörésnél... Visszatérve a zágrábi pörhöz, és a magyarok állítólagos szerbüldözéséhez, engedtessek meg nekem egy tény közlése, amelynek hitelességéért szavatolok — jegyzi meg végül Mocsáry a Björnstjerne *Björnson* párizsi politikai szemléjében közölt francia nyelvű cikkében. Az összes nem magyar nemzetiségek közül éppen a szerbekkel élnek a magyarok a legjobb egyetértésben.”²¹

Mocsáry tehát egyfelől az alapvető felismerés, a *Drang* elleni védekezés vonalán, együtt halad az európai nemzetiségi ügyeket vizsgáló, s a nemzetiségi elnyomatás minden formáját elmarasztaló párizsi szemlével, Björnsonnal és Tolsztojjal, a *Courier* szerkesztőivel. Olyannyira, hogy *Plehanov*, *Vandervelde*, *Jaurès* és mások mellett „magyarországi főmunkatársként” szerepel a szemle belső borítólapján. Ugyanakkor élesen elutasítja a koalíciós kormányzat magyarországi nemzetiségi politikájáért az egész magyar népet elmarasztaló felelőtlen külföldi sajtókampányt. Horatiust idézve, még 1907. október 26-án, ezeket írja szlovák barátjának, *Kmet’* Andrásnak a turócszentmártoni *Szlovák Múzeum Egy-let* elnökének²²: „Csak az esetben szólalhatnék fel, ha Björnson szabadságot vesz magának egyenesen a magyar nemzet címére adressálni insultusokat. Ez esetben mondanám oda neki Zrínyi Miklóssal — ne bántsát a magyart. Mer éppen azért, mivel én tisztelem minden más nemzetbe-linek fajához és nyelvéhez való igaz ragaszkodását, hanc veniam damus petimusque vicissim”.²³

Mocsáry álláspontja épp ily félreérthetetlenül világos és egyértelmű volt az időszak délszláv problémáiban, így az úgynevezett szerb kérdésben. Két leveléből idézünk. 1908. okt. 11-én az annexióval kapcsolatban így ír *Mezei* Ernő függetlenségi publicistának²⁴: „Az európai hatalmaknak be kellene vágni [értsd: útját kellene állni] annak, hogy a „sváb” (švaba) erősen megvesse a lábát keleten... Nekünk semmi tekintetben,

semmi áron nem kell Bosznia. Ez volt a függetlenségi párt álláspontja az okkupációval kapcsolatban, a mellett maradjunk most is...” Ugyancsak Mezeihez írja 1909. március 2-án²⁵ kifogásolva, hogy az letért a helyes útról és „az ostoba dinasztikus terjeszkedési ambíció előtti meghajlásból” támadja a szerbséget, Szerbiát, „az egész nemzetet, melyre nekünk magyarokul haragudni a legkisebb okunk sincs, sőt ellenkezőleg, úgy kellene tekintenünk mint természetes szövetségünket.”

Mocsáry a fentiekben vázolt álláspontját mindhalálig töretlenül fenntartotta. A kisépek közötti megértés gondolatát, a teljes nemzeti egyenjogúságot juttatja kifejezésre 1914 februárjában, a galleista *Szabadgondolat*ban írt utolsó cikkében²⁶, Mezei Ernőhöz 1914. szept. 17-én intézett egyik utolsó fennmaradt levelében.²⁷ „Engem rendkívül bánt a tömérdek szenvedés, mellyel a háború a világot elárasztja, amit most közélről látunk. Sok vér folyt és sok nyomor áradt szét harmadéve a balkáni háború alatt is, de az akkor nem afficált [ingerelt] annyira, mint most. Enyhítette a sajnálkozást annak a háborúnak célja...” [Utalás a balkáni nemzetek függetlenségi mozgalmára az első Balkán-háborúban.] „De most micsoda célokkal indult el mind a két t.i. az orosz és a francia háború?... Amely percben a németek elindultak Franciaország felé, a mi sorsunk meg volt pecsételve...”

Mocsáry Lajos XX. századi pályaképét kifejezően színezik annak délszláv motívumai, vonatkozásai. Irodalmi és közéleti munkásságát délszláv részről elismerték, nagyra becsülték. Kötetre valót tesznek ki a kor nemzetiségi, kivált szerb sajtójának vele foglalkozó cikkei, méltatásai. Ezekből idézünk egyet befejezésül. Az újvidéki *Branik* hasábjain 1906. szept. 23-án közli *Polit* Mihály Mocsáryhoz intézett egyik levelét. „... Amit a nemzetiségi kérdéstről hirdettél — üzeni²⁸ —, számodra valóóságos Golgota lett. De, vigasztaló, öreg barátom, hogy a késő magyar nemzedék a legnagyobb tisztelettel emlékezik majd Rád és csak csodálkozik majd azon, hogy volt magyar, aki Téged, igaz magyar hazafit, nem tudott megérteni.”

Vajon jól látta akkor *Polit*, lezárult-e végleg a nevezetes Mocsáry-pör, melyben egy ember fellebbezett a kisépek lelkiismeretéhez a megértés és együttműködés, a megnyugtató és végleges megoldás ügyében. Mocsáry XX. századi pályaképe, életművének utolsó aktív másfél évtizede azt bizonyítja, hogy ő mindenestre felismerte a megoldáshoz vezető út egyik lényeges alkotó elemét, a magyar—délszláv politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztésében.

J E G Y Z E T E K

¹ Mocsáry Lajos, a dualizmus kora kiemelkedő magyar függetlenségi politikusa, írója és publicistája 1826-ban a Nógrád megyei Kurtányban született és 1916-ban — 90 éves korában — a Borsod megyei Andornakon halt meg. Az ötvenes évek közepétől haláláig sokoldalú irodalmi-publicisztikai tevékenységet fejtett ki. 1861-ben került az országgyűlésre, melynek — megszakításokkal— 1891-ig tagja volt. 1867-ben Borsod vármegye alispánja. 1874-ben az új ellenzéki vezető párt, a *függetlenségi párt*, és sajtójának (*Baloldali, Egyetértés*) egyik alapítója, majd a párt egyik vezetője, hosszabb időn át elnöke. 1887-ben — a nemzetiségi kérdésben vallott nézetei miatt — a függetlenségi párt

kizárta a párt országgyűlési klubjából, ami egyet jelentett a pártból való kizárásával. 1887. májusában Újvidéken lépett fel az *egyesült szerb–magyar–német* ellenzék jelöltjeként, de a kormányzat választási önkénye következtében elűtötték a mandátumtól. 1888. májusában a *román nemzeti párt* az utolsó ellenzéki román választókerület, a *karánsebesi kerület* képviselőre kérte fel. Mocsáry a jelölést elvállalta, és az országgyűlési ciklus végéig képviselte a karánsebesi román választókat. 1892-től haláláig az andornaki udvarházban élt, önkéntes száműzetésben. A személyével és munkásságával foglalkozó irodalmat I. munkáinak e tanulmány szerzője bevezető tanulmányával és jegyzeteivel ellátott válogatott kiadásában (M. L. *vál. írásai*, Bp. 1958, Bibliotheca. 799. p.). Életútjának a függetlenségi párt alapításáig terjedő szakaszával legutóbb Tóth Ede foglalkozott hosszabb életrajzi monográfia keretében. (M. L. *élete és politikai pályakezde*. Bp. 1967, Akad. Kiadó. 441 p.).

² *Razmatranja jednoga Mađara o Hrvatskoj* (Egy magyar nézetei Horvátországról.) = Pozor (Zagreb), 1860. nov. 20; 52. sz. [Vcikk]. — Mocsáry Lajos *Válogatott írásai* (a továbbiakban: *MLVI*), 616–7. p.

³ Mocsáry 1887. májusi újvidéki képviselőjelöltsége és fogadtatása leírását I. szerzőtől: Mocsáry Lajos és a szerbek. = Déli Csillag 1947. nov., I. sz. — *Močari i Srbi*. = Zbornik za društvene nauke 1960., valamint szerző Mocsáry Lajos *Nemzetiségi politikája és a szerbek* (II. rész). = Századok 96, 1962. 1–2. sz. 54–56. p.

⁴ Vö. Kemény G. Gábor [szerk.]: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (a továbbiakban: *Iratok*), I. kötet. Bp. 1952, Tankönyvkiadó. 538–541. p. (Az 1876. évi Miletic-ügy és -pör történetéhez). — továbbá: Mocsáry L.: *Miletics elítéltetése*. = Egyetértés 1878. jan. 20; 20. sz. 1. l. [Vcikk.].

⁵ *A közönségi rendszer zárszámadása*. 1901. Bp. 1902, Franklin. 327 p.

⁶ *A válság. Vezetésszociológia. Nemzetiségi kérdés*. Eger 1905, Érseki könyvny. 24 p. — *A függetlenségi párt*. Uo. 1906, Érseki lic.ny. 27 p.

⁷ *Andornak, 1907. jan. 3. Újévi üdvözlete Kmet' Andrásához*. = Kmet'-levelezés. Szlovák Nemzeti Múzeum (Márton). — *MLVI* 576. p.

⁸ *Le procès d'Agram et les Hongrois*. Par M. L. Mocsáry, ancien chef du Club de l'Indépendance hongrois (1874–1884). = *Le Courrier Européen* (Paris) 1909. júl. 10; 13. sz. 377–380. p.

⁹ Szövegét I. 1907: XXVII. tc. a *nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól*. = *Corpus Iuris* (Magyar Törvénytár) 1907. évi törvénycikkek. Bp. 1908, Franklin. 370–394. p.

¹⁰ L. *A vasúti szolgálati rendtartásról szóló törvény* (későbbi 1907: XLIX. tc.) 1907. jún. 7.–júl. 3. között lezajlott képviselőházi vitáját. (Képv. Napló, 1906, X. 100–380. p., valamint Képv. Jkvei, 1906, I. 956–7. és 962–7. p.).

¹¹ 1907: XLIX. tc. a *vasúti szolgálati rendtartásról*. = *Corpus Iuris* (Magyar Törvénytár) 1907. évi törvénycikkek. Bp. 1908, Franklin. 486–7. p.

¹² Teljes címén: *Croatia. Horvát–szerb szociál-politikai, gazdasági és szépirodalmi havi szemle. Szerk. Gašparac, Juraj*. Az irodalmi rész főszerkesztője (az 1906. június–júliusi, 3–4. számtól társszerkesztője) Petrović, Veljko. Megjelent 1906. ápr.–dec. hónapjaiban.

¹³ 1906. nov. 8. (Justh Gyula, a képviselőház elnöke bemutatja a „Jadran” horvát akadémia társaság részéről a Rákóczi-ünnep alkalmából a képviselőházhoz érkezett üdvözlését.) = *Képv. Napló*, 1906, III. 248–9. p.

¹⁴ Közli *Vujtšics D.* Sztóján: „Croatia”. Délszláv–magyar közeledés (1906). = *Helikon XV*, 1969. 1. sz. 107. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö. Milan P. Kostić cikke Veljko Petrovićről és a Croatia (1906) budapesti magyar nyelvű szerb–horvát folyóirat kapcsolatairól (Pesten Croatia) — *Magyarul: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*, Bp. 1962, Tankönyvkiadó. 632–4. p. — *Eredeti szövegét I. Petrović, V.: Sabrana dela II. Vremena i događaji*. Novi Sad 1954, 710–2. p.

¹⁷ A horvát ellenzék képviselői 1905. okt. 3-án a *rijekai* (fiumei), — a monarchia szerb ellenzéki politikusai az év okt. 17-én a *zadari* (zárai) *rezolúcióban* (határozatban) jelentették be együttműködési készségüket a szövetségessé és egyesült magyar függetlenségi ellenzékkel, tehát a későbbi függetlenségi koalícióval. Ezt a rövid életű együttműködési programot a továbbiakban a *szerb–horvát* koalíció képviselte, mindaddig, míg a függetlenségi koalíció megváltozott nemzetiségi politikája be nem rekesztette azt. — Vö. *Iratok IV. köt.* (1903–1906), Bp. 1966, Tankönyvkiadó. 628. ill. 632–4. p.

¹⁸ *Kápv. Napló*, 1906, III. 192–5. p.

¹⁹ Uo., 194. p.

²⁰ *Miletics elítéltetése*. = *Egyetértés* 1878. jan. 20; 20. sz. 1. l. [Vcikk.] — *MLVI* 436–7. p. — Vö. *Miletics pöre*. — *Az ítélet kihirdetése*. = *Egyetértés* 1878. jan. 19; 19. sz.

²¹ *Le procès d'Agram et les Hongrois*. = *Le Courrier Européen* (Paris) 1909. 1909. júl. 10; 13. sz. 379. p.

²² *Andornak*, 1907. okt. 26. — *Kmet'-levelezés*. — *Szlovák Nemzeti Múzeum* (Márton) *MLVI* 579–580. p.

²³ Uo. — Az idézet lelőhelye: *Horatius*, *Ars poetica*, 11. — Azaz: „megadjuk [értsd: a szabadságot, a jogegyenlőséget], de viszonzásul kérjük is”. — *MLVI* 580. p.

²⁴ *Andornak*, 1908. okt. 11. — Mezei Ernőhöz az álligügetlenségiakkal szembeni tartózkodásáról és az annexió elleni világos állásfoglalásról. = *Orsz. Széchenyi Kvt. Kéziratár*. — *MLVI* 584–5. p.

²⁵ *Andornak*, 1909. márc. 2. — Mezei Ernőhöz a szerb nemzet helyes értékeléséről és bírálata a [függetlenségi] koalíció szerepéről az annexióval kapcsolatban. = *Orsz. Széchenyi Kvt. Kéziratár*. — *MLVI* 585–7. p.

²⁶ *A paktumról*. = *Szabadgondolat* 1914. febr. 15; 2. sz. 33–5. p. — Utolsó cikk-levele a nemzetiségi „paktum” tárgyához a *Szabadgondolat* szerkesztőjéhez. — *MLVI* 462–5. p.

²⁷ Andornak, 1914 szept. 17. — Mezei Ernőhöz a háború ellen és jövődelése annak Magyarországra végzetes kimeneteléről. = Orsz. Széchenyi Kvt. Kézirattár. — MLVI 597. p.

²⁸ Mocsary. — Branik 1906. szept. 23; 202. sz. (A Branik úvidéki szerb liberális párti hírlap vezércikke Mocsary Lajos és Polit Mihály baráti kapcsolatáról.) — MLVI 575. p.

REZIME

MAĐARSKO-JUŽNOSLOVENSKE KOMPONENTE U DELATNOSTI LAJOŠA MOČARIJA U XX. VEKU

Koliko je dinamična i mnogostruka javna i književna delatnost *Močarija* od pedesetih godina prošloga veka, od pojave prvih njegovih dela (*A magyar társasélet* 1855; *Nemzetiség* 1858 — Narodnost) do početka devedesetih godina, kada konačno prekida svoju ulogu u javnom životu, toliko je produbljena i značajna njegova delatnost za poslednjih dvadeset i pet godina, bogata u političkim, književnim i publicističkim doživljajima. Ovaj period, koji traje od januara 1892. do januara 1916. književno-istorijska nauka drži u evidenciji kao „dobrovoljno izgnanstvo”; kakva je bila ta mnogostruka unutarinja emigracija, kakva je bila njena književno-publicistička i politička slika i struktura, šta su donele i šta su dale te godine *Močariju* i stvari mađarsko-južnoslovenskih veza, poglavito na području i razvijanju ovih odnosa, na to bih želeo u produžetku ukratko da se osvrnem — dotičući samo nekoliko važnijih kontura, motiva, podataka i priloga.

U ovom završnom periodu života *Močarija* je ponovo prožela želja za zbližavanjem i produbljivanjem mađarsko-južnoslovenskih veza. Nekoliko momenata u prilog tome. 1902. godine on zaštićuje uspomenu Svetozara Miletića — nasuprot svojih preteranih savremenika — u svojoj istorijskoj studiji „A kiegyezési rendszer zárszámadása” (Rekapitulacija nagodbenog sistema). 1905. i 1906. postaje življa njegova dugogodišnja veza s Mihailom Politom; njihova prepiska, koja je prvi put ugledala sveta u novosadskoj štampi, predstavlja dragocen kulturni i politički dokumenat. Kasnije, 1909. godine, *Močari* u pariskom *Le Courrier Européen*-u izjavljuje da mađarski narod i Mađarska nemaju udela u zagrebačkom procesu, provociranom dinastičkih krugova. Na kraju svoga života, od 1909. do 1914. u čestoj korespondenciji je s Ernőom Mezeijem, nezavisnim političarom i publicistom. Često i izuzetno snažno i logično upozorava Mezeija, a preko njega i mađarske nezavisne političare, da ne skreću s jedino perspektivnog puta nezavisnosti, čija je osnovna garancija mađarsko-srpska, mađarsko-južnoslovenska nagodba.

Delatnost Lajoša *Močarija* u XX. veku izražajno nijansiraju južnoslovenski motivi i aspekti. Njihovo bliže upoznavanje upotpunjuje ono što smo do sada znali i ubedljivo dokazuje dosledno i beskompromisno, razumno i prijateljsko stanovište *Močarija* po pitanju mađarsko-južnoslovenskih veza.

**A SZLOVÉN IRODALOM
ELSŐ MAGYAR NYELVŰ
ÁTTEKINTÉSE**

**(Ivan Prijatelj:
Egyetemes irodalomtörténet,
Budapest, 1911.)**

1.

A szlovén és a magyar irodalmi kapcsolatok kultúrtörténetünknek alig ismert fejezete. Ha erről az állításról meg akarunk bizonyosodni, nem szükséges sokáig és messze kutatnunk. Erről tanúskodik a zágrábi *Enciklopedija Jugoslavije* (Leksikografski zavod) is, tehát az egyik legtekintélyesebb és legelterjedtebb hazai kiadvány.

Íme mennyit és mit tudhatunk meg az Enciklopedija (1962) 5. kötetéből a magyar—szlovén irodalmi kapcsolatokról:

Ad. *A délszláv irodalom a magyaroknál* (prof. L. Hadrovics)

„Asbóth tanítványa volt a filológus Hajnal Márton, aki a régi horvát és magyar irodalmi kapcsolatokat kutatta, és Pavel Ágoston, aki a szlovén nyelvészetre, irodalomra és néprajzra specializálta magát, és mint a szlovén költők és írók műfordítója, különösen Ivan Cankaré, jelentőset adott. — A két háború között legtöbbször fordították... a szlovénektől Cankar Ivánt” (591. l.)

Ad. *A magyar irodalom a délszlávoknál* (dr. M. Ujević)

„A szlovén folyóiratok és lapok aránylag későn ismertetik a szlovén közvéleménnyel a magyar irodalmat. Csak 1934-ben közöl a *Slovenec* (202. sz.) egy Pavel Ágostonnal folytatott intervjút a korabeli magyar irodalmi életről. Később a *Slovenec* még két cikket közölt a magyar irodalomról, az egyik az *Élő magyar irodalom* című antológia bemutatása (Vilko Novak: *Živa madžarska literatura*, *Slovenec*, 1935, 255. sz.), a másik a legújabb magyar irodalom áttekintése (V. Novak: *Iz madžarske literature*, *ibid.* 1936, 168. sz.), míg a *ljubljanai Gledališki list Narodnega gledališča* (1939—40, 15. sz.) A. G. Narciss: *Nova madžarska literatura* című cikkét közli. Az újabb magyar irodalom első jelentősebb ismertetése a második világháború után Szlovéniában jelent meg (F. Šebjanič: *O sodobni madžarski književnosti*, *Nova obzorja*, 1950); követték...” (a szerbhorvát nyelvűek). (592. l.)

Említést kap még Novak cikke az *Iz madžarske lirike* (*Slovenec*, 1937. 127. sz.) és hat háború utáni (önálló kötetben) megjelent műfordítás.

Szó szerint ennyi az egész, úgyhogy a szlovén kapcsolatokat bemutató sorok aránya az egész délszláv—magyar reciprocitásban nem tesz

ki még fél százalékot sem. Az ilyen szegényes eredmény meglepő, attól eltekintve, hogy az egymás közti kapcsolatok a Dráva és a Duna relációján a legrégebbi időktől kezdve politikai tekintetben szorosabbak, kulturális téren élénkebbek, mint amennyire ez kifejezésre juthatott a magyar—szlovén tiszavirág életű érintkezésekben. (Kivéve a *Prekmurje* különleges helyzetét.) A kedvezőtlenül alacsony eredmény meglepi még a kérdés átlagos ismerőjét is, aki előtt ismeretes, hogy Korvin Mátyás az egész szlovén területen mítikus hőssé vált, sőt a nép törekvéseinek, vágyainak képviselője lett (több mint 80 folklór-variánst jegyeztek fel; lásd Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, 1951, és Milko Matičetov későbbi kiegészítéseit).

Élek azzal a lehetőséggel, hogy rámutassak az Enciklopedijában közölt cikk alapos kiegészítésének szükségességére. Ezt nem abban a hiszemben teszem, hogy e komoly mulasztások bármiféle elfogultságból következtek a szlovén témák iránt; a legkevésbé sem, e mulasztás szemmel láthatóan a szlovén tematika elégtelen ismeretének eredménye. Szeretném felhívni a figyelmet ezekre a mulasztásokra azért is, mert a többi tanulmány, tehát azok, amelyek egyrészt a magyar, másrészt a szerb és horvát kapcsolatokról szólnak, aránylag kimerítően és a dolognak megfelelően tárgyalják anyagukat.

Az Ujević által írt enciklopédia-cikkben, ami felöleli az összes délszláv hungaricát, szemmel látható, hogy az író, az egyébként ismert és elismert kitűnő lexikográfus, ezzel a kérdéskörrel önállóan sohasem foglalkozott. A mi magyar vonatkozású publicisztikánk (és könyv-kiadványaink) említett áttekintése azon a bibliográfiai anyagon alapul, ami az író számára a Lexikográfiai Intézet szerkesztőségében rendelkezésre állott. Amennyiben a szlovén nyelvű hungaricát vesszük figyelembe, akkor ez a gyűjtemény nem kielégítő, mert jelentős számú bibliográfiai egységet nem ölel fel, sőt mi több, sok fontos közleményt mellőz, így például Novak Vilko *Hungarica pri Slovencih* (Čas, 1938/39), azaz a legátfogóbb bibliográfiai tájékoztatást, vagy Pavel Ágoston *Magyar írók szlovén nyelven* (Vasi Szemle, 1936.) című jegyzetét. Ebből a helyzetből kiindulva világossá válik, hogy az ennek és az ilyen bibliográfiának az alapján hozott ítéletek miért nélkülözik a tények teljes és egzakt argumentációját. Még nehezebb helyzetben vagyunk, ha Ujević cikkét tartalmi és értékbeli oldaláról vizsgáljuk a szlovén hungarisztikai információk és publicisztikára nézve. A tanulmány kereteit véve figyelembe, e megjegyzésekben csak a legfontosabbakra szorítkozom, amit a szlovén nyelvű hungaricára vonatkozólag ez az első nyilvános kiigazítás követel meg.

A cikk abból az állításból indul ki, hogy a szlovén információk a magyar irodalomról 1934-től kezdődnek. Habár a szlovén nyelvű írások a magyar irodalomról a harmincas évek előtti időben valóban gyérek és többnyire alkalmi jellegűek, mégis ez a tényközlés az enciklopédiában pontatlan és szükséges a kiigazítása. A legnyilvánvalóbb példák: Jókairól, akinek a hetvenes évekből származó öt fordítása közül az első a Szlovén Matica tekintélyes kiadványában, a *Letopisban* 1871-ben jelent meg; a szlovén irodalmi folyóiratok időnként rövid jegyzeteket közöltek

róla, ugyanígy haláláról is hírt adott az akkori mindhárom folyóirat (Ljubljanski zvon, Dom in svet, Slovan). A figyelmet felkeltette Lengyel Menyhért Tájfun című drámája is (amelyről J. Wester emlékezett meg a Ljubljanski zvon című folyóiratban közölt kritikái között, 1910-ben), de a legérdekesebb és legmarkánsabb az a kimerítő, kultúrált és impresszív esszéisztikus írás, ami Erdős Renéerről szól, „az első magyarországi asszonyról, aki erotikus szüzséket dolgozott fel”, mint ahogy egy bizonyos Ivan Mrak írja a Dom in svet című folyóiratban 1917-ben, német forrásokra hivatkozva. Arra hivatkozom, hogy „bizonyos”, mert a bibliográfia ezideig nem tudta megállapítani, hogy ki volt ez az író, valódi vagy álnévről van-e szó.

A legnagyobb hiba, amit Ujević cikkében találunk, a harmincas évekre vonatkozik. Novak Vilko gazdag tevékenységéből, ami körülbelül 50 hungarisztikai vonatkozású bibliográfiai egységet jelent, a cikk írója mindössze talán négyet említ, s egy szóval sem mondja, hogy ez a publicisztikai tevékenység szisztematikus, folyamatos és színvonalas volt. Tekintve, hogy ez a tevékenység a legszorosabb együttműködésben történt a szombathelyi Pavel Ágoston professzorral, aki magyar oldalról a szomszédos népekhez való közeledés protagonistája volt, megteremtette a szilárd kultúrpolitikai alapját a kulturális együttműködésnek a legpozitívabb értelemben. Hasonló együttműködés a későbbiekben sem bontakozott ki ennél erőteljesebben és tartalmasabban, még napjaink kedvezőbb politikai légkörében sem, annak ellenére, hogy szemtanúi vagyunk a muraszombati Pomurska založba erőteljes kiadói tevékenységének, (csak néhányat említünk: Jókaitól eddig négy kötet, Németh László: Groza [Iszony], Tamási Áron: Ábel [Ábel a rengetegben; Ábel az országban], Moldova György: Tamni angel [Fekete angyal], Fejes Endre, Pokopališče rje [Rozsdatemető], egy mai magyar novellagyűjtemény stb.). Ez a fordítói tevékenység a közvélemény nagyobb figyelmét érdemelné meg.

Ujević cikkének még egy hiányossága az, hogy nem említi Novak—Debeljak Madách: Az ember tragédiája fordítását, azt a műfordítást, amely a legfigyelemre méltóbb az összesek közül (vö. Szeli István, Utak egymás felé).

Hadrovics László cikkéhez szlovén részről csak egy észrevételt fűznék. A szombathelyi Vasi Szemle (1934-től) című folyóirat kulturális közvetítő szerepét és szerkesztőjének, Pavel Ágostonnak a munkásságát erőteljesebben kell kihangsúlyozni (vö. a szép számú bibliográfiai egységet, Vasi Szemle, P. Á. Emlékkönyv, 1949). Az Enciklopédiája e mulasztást más helyen részben kiigazítja, Vilko Novak Pavel Ágostonról írt kilenc sor terjedelmű címszavában.

Megismétlem, amit már egyszer mellékesen feljegyeztem (V. Levstik in Cankar v slovenščini, Delo, 1964. III. 12.): a magyar nyelvű szlovenikáról szóló cikkek nem kerülhetik meg és nem mellőzhetik a Híd körül kialakult vajdasági fordító tevékenység érdemeit, mert e tevékenység a háború utáni időben terjedelmében és törekvéseiben túlszárnyalta a határon túlit.

A neves szlovén irodalomtörténész Prijatelj Ivan (1875—1937) Asbóth Oszkár felkérésére, 1903-ban írta meg a szlovén irodalom áttekintését a Budapesten megjelent reprezentatív kiadvány, az Egyetemes Irodalomtörténet számára (Franklin Társulat, szerk.: Heinrich Gusztáv), amely a negyedik kötetben (643—52. l.) jelent meg. Ennek az irodalmi enciklopédiának utolsó kötete az urál-altaji és szláv irodalmakat öleli fel és csak 1911-ben hagyta el a sajtót. Prijatelj szövegéhez, (amelyet a szláv irodalmak szerkesztője, Asbóth Oszkár kissé szabadabban fordított) három kísérő kép kapcsolódik: az első oldalon, ahol A szlovének irodalma cím fölé tévesen egy glagolita fragmentum fakszimiljét tették, mint „ószlovén nyelvi emléket”, valamint a szövegben Vodnik és Prešern képe.

Prijatelj csak egyszer úgy mellékesen a V zatišju (1915) című polemikus írásában megemlíti, hogy egyetemi tanulmányai befejezése után a magyarok, a németek, a szerbek és az oroszok számára egy vázlatot („skice naše domovine”) készített. Ügyszintén megemlítette azt is, hogy ők „képet”, illetve gyorsan megfogalmazott („brez razglabljanj, brez postanj, brez preiskovanj”) áttekintést kértek tőle, és hogy ő, felismerve, mennyire feltáratlanok és tisztázatlanok a szlovén irodalmi múlt problémái, nem volt megelégedve saját összefoglalóan posztulált munkájával. Hogy milyenek a „vázlatok” koncepciója és kidolgozása közötti külső és belső viszonyok, erre sokáig senki sem fordított figyelmet, noha a szlovén művelődés- és irodalomtörténet számára érdemes volna számon tartani, mit tudnak más országokban a szlovén kultúráról általában és különösen az irodalomról.

Mellőzve a számos részletet Prijatelj informatív áttekintésének változataival kapcsolatban, szeretném hangsúlyozni, hogy már a kezdetektől éppen a Franklin-féle enciklopédia magyar szövege maradt a legkevésbé világos, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a ljubljanoi könyvtárakban nem volt hozzáférhető. Ezt a magyar nyelvű áttekintést elsőnek R. Kolarič jegyezte fel Prijatelj 50. születésnapjára készített bibliográfiájában (Časopis za jezik, književnost in zgodovino, V/1925, 160. l.). Ott ugyanis megemlíti Prijatelj *Literatur der Slowenen* címen az Österreichische Rundschau-ban 1905-ben megjelent cikke kapcsán, hogy ugyanabban az évben hasonló („skoraj enak”) áttekintés jelent meg a magyar enciklopédiában is. Nyilvánvaló, hogy a bibliográfia készítője az adatot magától Prijateljtől kaphatta, mert csak egyedül ő tájékoztathatta emlékezetére támaszkodva, hogy a német és a magyar nyelvű áttekintés majdnem egyforma, és aki Asbóth utolsó levele (1905. II. 10.) alapján abban a hiszemben élt, hogy cikkének magyar fordítása még abban az évben megjelent és legkevésbé sem gyanította, hogy az enciklopédia megjelenése olyan sokáig elhúzódott. A pontatlanul idézett megjelenési évet két ízben javította ki a harmincas évek elején (Slovenec, 1931. 207. sz. és ibid. 1933. 180. sz.) Novak Vilko, aki felhívta a figyelmet Prijatelj magyar nyelvű munkájára, egyben elsőnek említette, hogy rövidített szövegről van szó (Prijateljtól származó adat), azt gondolva, hogy Asbóth maga rövidítette. Valamivel később pontos és teljes bibliográfiai adatot kö-

zölnek magyarul, amely Ivan Prijatelj bibliográfiájában jelent meg a Duševni profili slovenskih preporoditeljev (1936) című tanulmány jubiláris kiadásában.

Sokáig, egészen 1952-ig tisztázatlan maradt az elsődleges szöveg rövidítésének kérdése, valamint az is, milyen az összefüggés Prijatelj áttekintésének különböző nyelvű változatai között. Egy összefüggést — és addig az egyetlen — M. Moskovljević szerb fordító fedett fel a *Slovenačka književnost* (1920) című könyv előszavában, ahol megállapította a szerb és az orosz szöveg azonosságát, noha azzal a megjegyzéssel, hogy a német eredeti orosz fordítása (Iljinszkij: *Szlavjanszkija izvestija*, 1904—06 c. folyóiratban) „nagyon rossz”. Ez készítette a fordítót arra, hogy első fordítását oroszból (ami az V. fejezet nélkül jelent meg a *Prosvetni glasnik* című folyóiratban 1906-ban) átdolgozza („ismét lefordítsa”) Prijatelj német eredetije nyomán (azaz az elsődleges szöveg alapján).

A. Slodnjak érdeme, hogy megvilágította a két változat, az elsődleges és a rövidített közötti genealógiai összefüggést. Felhasználva Prijatelj levelezését (amely mint a professor hagyatékának része kapott helyet a ljubljanei Narodna in univerzitetna knjižnicában), Slodnjak, mint Prijatelj esszé-kötetének szerkesztője, kiderítette, hogy Asbóth azt kérte az áttekintés fiatal írójától, hogy szerkesztőségi okokból rövidítse meg az elküldött szöveget; továbbá, hogy az oroszszerb tanulmányúton levő doktorjelölt eleget tett ennek, valamint, hogy az elsődleges szöveg szolgált alapul az orosz és közvetve Moskovljević első szerb fordításának (I. Prijatelj: *Izabrani eseji in razprave*, 1952, bevezető tanulmány, XXIV, XXIX. 1.).

Asbóth és Prijatelj tíz levélből álló korespondenciájából, amit Angyal Endre a *Studia Slaviciana* (1967) jelentetett meg, még néhány érdekes részletet emelhetünk ki:

1. Prijatelj mindkét változatot, az elsőt és a másodikat (a rövidítettet) is a lehető legrövidebb idő alatt készítette el. Ha a dolgot az író életkörülményeivel és munkalehetőségeivel akarjuk illusztrálni, nem hunyhatunk szemet afölött, hogy a fiatal tudósnek egy ilyen áttekintés megírása nagy erőfeszítésébe került, és hogy mindkét változat szövegét nagy időzavarban dolgozta ki. Konkrétan, az áttekintés 100 oldalát (az első szerb kiadás szövege) nem teljes három hónap alatt írta meg. Ismeretes ugyanis, hogy Prijatelj 1902 augusztusában fejezte be Murnról, a költőről szóló 60 oldalas tanulmányát, hogy a doktorátus körüli gondok november végéig tartottak, hogy előtanulmányai nagybárára a tézis tárgyára vonatkoztak, tehát az 1750—1850 közötti időszakra (a szerb kiadás egyharmada) és hogy az első szöveget oroszországi útja előtt dolgozta ki, tekintettel arra, hogy Asbóth első levelében (1903. IV. 17.) értesíti a szerzőt, hogy elolvasta a szöveget, és közli vele arra vonatkozó észrevételeit. A fiatal tudósnek az első változat átdolgozásakor sem állt több idő a rendelkezésére; betegeskedés után és más gondok közepette egy új vázlatot dolgozott ki (nemcsak „rövidítette” az elsődleges szöveget, ahogy ezt Asbóth kívánta), még hozzá 1903. IX. 13.—XII. 31. között (l. Asbóth 8. és 9. levelét).

2. Asbóth az első változatot nem fogadta el, mert úgy vélte, hogy

az enciklopédia kereteibe és szükségletére túl terjedelmes. Udvariasan elismerte a 28 éves tudós, hogy munkája teli van remek részletekkel („so reich an prächtigen Stellen”) és hogy mindenféleképpen közlésre érdemes, sőt felajánlotta, hogy támogatni fogja kiadó keresésében is. Azt tanácsolta neki, hogy az új változatot a már feldolgozott anyag alapján írja meg, és utasította, hogyan rövidítse az egészet a terjedelem egy-egyedére, esetleg egyharmadára. Elsősorban a politikai és külső mozzanatok széleskörű bemutatását a minimálisra kell csökkenteni. Vagy ahogy ő mondja: „... die intimeren Zügen blos anzudeuten, z.B. die für mich speziell, sowohl als Slavisten als auch als Lutheraner, sehr anregende Darstellung über die lit. Bewegungen, welche die grosse Reformation gezeitigt hat, nur ganz knapp anzudeuten. Ebenso all die politischen Schicksale die allerdings zum Verständniss der slov. Lit. nötig sind, aber doch mit ein paar Federstrichen angedeutet werden können ... Die Bedeutung Napoleons f. Slovenien mehr ahnen lassen, als ausführen ...” Etc.

Amikor 1903 végén Prijatelj megküldte az új változatot, Asbóth azt válaszolta, hogy az új feldolgozás beleilleszkedik a megadott keretbe és hogy tetszik neki, ezért még egyszer sajnálkozását fejezte ki, hogy sok-sok érdekes részt ki kellett rostálni („obwohl ich schmerzlich empfinde dass noch so viel interessantes ungesagt bleiben musste, was in dem grösseren Opus so schön zur Geltung kam”).

Prijatelj ezek után a rövidített változat német eredetijét egyes részeiben (sőt az egész bekezdést) még kiegészítette és megjelentette az Oesterreichische Rundschau-ban 1905-ben, abban a folyóiratban, amelynek egy ideig munkatársa volt.

Nem a mi feladatunk, hogy részleteiben összevessük a két változatot, bármennyire is vonzó lenne. Az irodalomkritikai elemzésnél (amely majd más helyen esedékes) minket itt inkább az a kérdés érdekel, hogy Prijatelj a szlovén irodalomról szóló áttekintése mily mértékben keltette fel és nyerte meg a magyar olvasó érdeklődését.

Tekintet nélkül Asbóth hízelgő elismerésére, nem kerülhető el Prijatelj önbíráló állásfoglalása saját munkájával szemben, ahogy ezt tíz évvel későbbben ki is fejtette. Mindkét áttekintés megsínylette a gyors munkát, úgyhogy a szövegbe különböző lapsusok és egyszerűsítések is becsúsztak, ami elkerülhető lett volna egy kiegyensúlyozottabb és lassúbb munkamódszerrel. Ez az észrevétel azonban nem cáfolja azt az egyértelmű véleményt, hogy Prijatelj még egy ízben bebizonyította irodalomtudományi tehetségét, és hogy abban az időben Murko Matija professzoron kívül senki sem volt képes egy ilyen koncepció kidolgozására.

Az áttekintés írásakor Prijateljnek világos céljai voltak, mint egyébként is irodalomtörténeti munkássága folyamán. A következő tudományos elképzelések vezették:

- 1) Feltárni nemzeti közössége irodalmi alkotásainak mélyebb értelmét,
- 2) felfedni az egyes korszakok szlovén irodalmának egyéni jellegzetességét és logikáját,
- 3) meghatározni az irodalom funkcióját a nemzeti kultúraszme fejlődésében,
- 4) kihangsúlyozni a szlovén irodalom általános európai jellegzetességét.

Az első szöveg rövidítésénél (vagy átdolgozásánál) a hangsúlyt a külső adatokról a korszakok és az írók általános jellegzetességeire helyezte át. A számos kitűnő megoldás mellett Prijatelj néhány szembe-tűnő módszertani hibát is elkövetett. Az első ilyen hiba, amely a második megszövegezésben még szembe-tűnőbb az, hogy az író nem tanúsított elég figyelmet azoknak a mozzanatoknak, amelyek egy meghatározott kultúrkörben kiváltják az érdeklődést. Egyike ezeknek a hiányosságoknak kiváltképpen az, hogy a magyar változatban teljesen kimaradt az utalás a Mátyás király körüli mondakörre, amely a szlovén néphagyományban és az irodalmi alkotásokban rendkívül fontos szerepet tölt be. Ez annál is inkább meglepő, mert e problémának az első, nem rövidített szövegben kellő figyelmet szentel, sőt az Oesterreichische Rundschauak készített rövidebb változatban (1905) az író egy rövid mondatot iktat be (amely a magyar szövegben fölöttébb szükséges lett volna). Kár, hogy az írónak erre a sokkal tapasztaltabb Asbóth nem hívta fel a figyelmét.

Mellőzve az első változat valóban terjedelmes és járulékos adatait, az író a második változatban a másik végletbe esett, ugyanis számos olyan adatot hagyott ki, amelyek a tájékozatlan magyar érdeklődőnek megadhatták volna a legáltalánosabb információkat. Néhány példa erre: nem említi Adam Bohorič első szlovén grammatikáját, kihagyja P. Hipolitot, a markáns író, sőt Kopitar grammatikáját is, amely a szlovén irodalmi nyelv megállapodottsága és önállósulása tekintetében korszakos jelentőségű mű. A feldolgozás mellőz bizonyos tartalmi és ténybeli ismereteket, nem említi Levstik kapitális művének, a Martin Krpannak a címét, habár a műnek általános jellegzetességeiről szól. Hiányoznak a szükséges időrendi tájékoztatások stb. Viszont másfelől a fiatal író, aki a régi irodalommal szemben bizonyos értelemben szűkmarkú (Vodnikot, az első költőt, nem becsüli valódi jelentőségéhez mérten), kiállt az akkor fellépő modern írók, Cankar és Župančič teljes elismertetéséért.

Nem fér hozzá kétség, hogy Prijatelj áttekintése függetlenül mindattól, amit elmulasztott, teljesítette alapvető feladatát, azaz kiemelkedő helyen tárta fel az ajtót a szlovén irodalom előtt a magyar kulturális látókör számára.

(Fordította Pastyik László)

REZIME

PRVI MAĐARSKI (PRIJATELJEV) PREGLED SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI (Egyetemes Irodalomtörténet, 1911)

Kulturne veze između Slovenaca i Mađara su slabo obrađeno, može se reći jedva poznato poglavlje naše kulturne (književne) prošlosti. O tome svjedoči činjenica da jedna od najreprezentativnijih edicija u zemlji Enciklopedija Jugoslavije u dosta oskudnoj, dakako nedovoljnoj informaciji izveštava o ovim vezama prije drugog svjetskog rata i poslije njega, dok su na drugoj strani uzajamni odnosi između Mađara i Srba, odnosno Hrvata, razmjerno iscrpno izloženi i ocijenjeni.

Tema studije je prilog profesora Ivana Prijatelja koji je bio objavljen u 4. knjizi poznatog enciklopedijskog izdanja Egyetemes Irodalomtörténet (Bpest, 1911. ur. Heinrich G.). Prilog (Str. 643—652) je pripremio na traženje slaviste Oszkára Asbótha, o čemu govori njihova korespondencija (publicirana u Studia Slavica, 1967). Postoje dvije verzije pregleda slovenske književnosti; prvu, širu izradio je Prijatelj u prvim mjesecima 1903; drugi, skraćeni tekst, pripremljen je u drugoj polovini iste godine, pošto je bio prvi za okvir i potrebe enciklopedijskog pregleda suviše obiman. Prvu verziju preveli su i štampali najprvo na ruskom (1904—06), dva puta na srpsko-hrvatskom (preveo M. Moskovljević; 1906. i u knjizi: Slovenačka književnost, 1920, s predgovorom P. Popovića). Druga verzija objavljena je na mađarskom (preveo O. Asbóth; 1911) i na njemačkom (Oesterreichische Rundschau, 1905).

U referatu istaknute su razlike između obe verzije, te se tako bolje mogu uočiti težište i vidici Prijateljeva promatranja povijesti slovenske književnosti. Naročito su zanimljivi autorovi sudovi o suvremenicima i bližim drugovima, Cankaru i Župančiču, iako (i jer) su bili napisani u vremenu njihovih književnih početaka. U raspravi primjećeni su i nekoji nedostaci Prijateljeva prikaza, budući da on kao pisac pregleda nije još dovoljno uočavao i uvažavao momente, potrebne za stvaranje šireg interesa kod mađarske publike. Skraćivanje je oštetilo Prijateljev koncept i u tome, jer je težište prenijeto na karakterizaciju pisaca, čiji radovi mađarskom čitaocu nisu bili prije toga poznati. Naročitu vrijednost dobio je pregled time što je bio smješten u cjelinu vrhunskog mađarskog književnog poduzeća.

**VELJKO PETROVIĆ
ÉS A CROATIA**

Bajcsy-Zsilinszky Endre, a haladó magyar publicista¹ és rettenthetetlen harcos, aki a megszállás alatt elítélte a vajdasági szerb lakosságon végrehajtott gaztetteket², a következőket mondta népünkről: „Ha ismét nemzetet és hazát választhatnék, melyért élnem és halnom kellene, a magyar népem után ezeket az embereket választanám.”³ Veljko Petrovićról hasonlóképp elmondhatjuk, hogy a magyart választotta második népének és anyanyelvének. Szerette e nép nyelvét és irodalmát, s közismert, mekkora szeretettel írt az egyszerű magyar emberről.⁴

Veljko Petrović magyar nyelven tanult, első publicisztikai és irodalmi munkái ugyancsak magyarul jelentek meg Budapesten. Első íróbarátait szintén e körben találta meg. Az általa nagyra becsült tudósok között is volt néhány magyar. Csak a történész, jogász és publicista Acsády Ignác iránti tiszteletét említjük meg, akinek halála alkalmából a következőket írja: „Acsády mindig fiatal maradt, mindig a közművelődés és a szabadság harcosainak első sorában küzdött. Kezdetben a tudomány és a történeti irodalom magányos harcosa volt, élete végén azonban egy lelkes kis csoport tömörült köré, amely az ő elveit tűzte zászlajára. (...) egyedülálló műve, A magyar jobbágyság története modern fölfogású. E műve éles fegyverré azok kezében vált, akik a monarchiában uralkodó nyomorúság okát a kegyetlen és kíméletlen feudális nemesség uralmában látták. Acsády azonban nem volt tendenciózus. Csak az objektív igazság lebegett szeme előtt. Akik személyesen ismerték a magyar tudomány e sovíniszta elvakultsággal megvert tudomány új hullámának visszavonult zászlóvivőjét, azt mondják, hogy Acsády is örült annak láttán, hogy a fiatal demokrata párt az ő műveit használta győzhetetlen fegyverként a népért vívott harcában.”⁵ *Dömötör Pálról* szintén igen dicsőően ír: „A napokban az a megtiszteltetés ért, hogy meglátogathattam Dömötör Pált, a veterán magyar költőt és népdalaink kiváló fordítóját. Meglátogattam, hogy nagybecsülésemet fejezzem ki, és megköszönjem buzgóságát, mellyel, mint idegen, népköltészetünket kíséri. Nagyon elcsodálkoztam, amikor e kedves, zseniális magyar bemutatta a lefordított szerb népdalok hatalmas, rendezett gyűjteményét. (...)”⁶

Az író bibliográfiája nem tartalmazza ezt a jóindulatú Acsády-nekrológót, mint ahogy sok magyar nyelven írt munkája sincs feljegyezve, valamint az a néhány műve sem, melyet szerbhórvát nyelven írt a ma-

gyarokról és a magyar irodalomról. Már folyamatban van annak felkutatása, hogy mit írt Veljković erről a népről és irodalmáról, valamint, hogy mit jelentetett meg magyar nyelven; ez alkalommal csak néhány adatot szeretnék közölni az általa szerkesztett folyóirat első számában kifejezésre juttatott törekvéséről, hogy a szerb és horvát irodalmat megismertesse a magyar olvasóval. Ez a folyóirat az 1906-ban Budapesten indult *Croatia* volt, amely az év végéig jelent meg. Fő- és felelős szerkesztője Juraj Gašparac volt, irodalmi rovatát pedig Veljko Petrović szerkesztette.

A *Croatia* határozott — a bevezetőben és cikkek sorozatában meghirdetett — politikai célokkal indult, ezekről azonban és a *Croatiának* az akkori magyarországi és horvátországi politikai helyzethez való viszonyáról nem fogok beszélni, mert erről Vujičić D. Stojan már írt a múlt évben⁷, és Kemény G. Gábornak e találkozáson elhangzott informatív előadása szintén foglalkozott ezzel. Azért sem fogok erről beszélni, mert Veljko Petrović kizárólag a *folyóirat irodalmi rovatáért volt felelős*, s mert bennünket ez alkalommal az ő — a két szomszéd irodalom kölcsönös megismerésében betöltött — szerepe érdekel.

Ennek értékelése előtt meg kell állapítani, melyek Veljko Petrović művei a *Croatiában*. Néhány kiváló átköltését és fordítását kell itt megemlíteni, valamint a közölt művek szerzőjéről írt jegyzeteit. Az első számban megjelent fordításai: Mihovil Nikolić *Miként a csillagok* (Dok zvezde . . .) című verse, Andrija Milčinićnak *A szántás* (Oranje) című karcolata a *Pod branom* kötetből, valamint Simo Matavulj *Pilipendája*; a második szám Silvije Strahimir Kranjčević *Az álarcos tömegben* című versét hozza; a júniusi és júliusi kettős számban Svetislav Stefanović *A muzikális víziókból* (Iz Muzičkih vizija) és Mileta Jakšić a *Ködben* (U magli) című verse jelent meg.

Mindezeket a fordításokat Veljko Petrović legújabb — Vida Zeremski⁸ által sajtó alá rendezett — bibliográfiája is regisztrálja, melynek anyaga rendkívül átfogó és áttekinthető, adatai pontosak, de amely, mint már említettem, nem öleli fel az író minden művét. Egyébként az enciklopédikus, lexikográfiai és bibliográfiai jellegű műveknek az a sorsa, hogy végtelenül hasznosak, de szükségszerűen fogyatékosak.

Veljko Petrović bibliográfiájából a *Croatia* hat egysége maradt ki, hat irodalmi értékelés, mely *Svetislav Stevanovićot*, *Mileta Jakšićot*, *Janko Leskovart*, *Milan Budisavljevićet*, *Josip Kozaracot* és *Stevan Sremacot* mutatta be a magyar olvasónak.

Ezek a szövegek az 1906-i júniusi—júliusi kettős számban jelentek meg. Érdekes, hogy Veljko Petrović fordításai bekerültek az említett bibliográfiába, sőt, Mileta Jakšić verse fordításának bibliográfiai egysége mellett egy pontos megjegyzés is olvasható, mely szerint Gerasimov Veljko Petrović álneve. Ez az álnév azonban a Kozaracról és a Sremacról írt jegyzetek alatt is olvasható ugyanabban a számban, de ez elkerülte a bibliográfia szerzőjének a figyelmét.

A Stefanovićról, Jakšićről, Leskovarról, Budisavljevićről szóló ismertetőket Veljko Petrović V kezdőbetűvel látta el, amiből határozottan állíthatjuk, hogy az említett hat szövegnek Veljko Petrović a szerzője.

Továbbá feltételezhető, hogy ő írt Simo Matavuljról és Milan Rakićról is a *Croatia* első számában, míg a Jovan Dučićről, Šandor Babić Đalski-ról, Ivo Vojnovićról, Milan Begovićről, Vladimir Vidrićről, Milan Marjanovićről és Dömötör Pálról írt kritikái jegyzetekről nem állítható teljes bizonyossággal, hogy ő a szerzőjük.

Minek alapján feltételezem, hogy ő írt Simo Matavuljról és Milan Rakićról a *Croatia* első számában? Hangsúlyozom: az első számban, mert úgy vélem, hogy a hetedikben található jegyzetet Dorić István írta, aki ugyanebben a számban *Kalodában* címmel Rakić versének átköltését jelentette meg.

1. Az első számban megjelent jegyzetekre emlékeztető gondolatokat találtam Veljko Petrovićnak ugyanazokról az írókról írt más szövegeiben.

2. Matavulj *Pilipendájának* e számban megjelent fordítását Veljko Petrović írta alá, márpedig többször is előfordul a *Croatiában*, hogy a fordító írja a jegyzetet arról a költőről, akinek művét fordította. Stanković Nuška című művút például Škrbić Tivadar fordította az 5–6. kettősszámban, s ugyanebben a számban a Stankovićről írt kritikái jegyzetek alatt Š. T. monogram olvasható. Több példa is van erre.

3. Az 1906. IV. 12-én Skerlićhez írt levelében⁹ Veljko Petrović megemlíti, hogy másnap el fogja küldeni a *Croatia* első számát Rakićnak, a *Glasnik* (Srpski književni glasnik) szerkesztőségébe, s arra kéri Skerlićet, okvetlenül küldje el neki Rakić címét. Feltehetőleg minél előbb kapcsolatba akart lépni a szerzővel, akinek versét első irodalmi szöveggé akarta megjelentetni a *Croatiában*, de valószínűleg azt is meg akarta tudni, hogy Rakić elégedett-e azzal, amit róla, mint költőről írt.

4. A *Croatia* első számában egy jegyzet sincs aláírva, de kiemelik, hogy Veljko Petrović az irodalmi rovat szerkesztője. Később, amikor már jeles munkatársakat sikerült maga köré gyűjtenie (közülük Batlai Géza volt a legjelentősebb), már iniciáléval jegyzi a kritikái közleményeket a pontos megkülönböztetés végett. A következő kezdőbetűket és álneveket találjuk: B. G. (Batlai Géza), de ugyanó a Biga aláírást is használja; továbbá M. M. (Milan Marjanović); V. (Veljko Petrović) és álneve: Gerasimov.

Az utolsó érv ellen kifogásokat lehetne emelni, ha ugyanis belőle indulnánk ki, úgy valószínű lenne, hogy az első szám mindegyik jegyzetét Veljko Petrović írta. Lehetséges. A Rakićról és Matavuljról írt jegyzetekről a fenti három érv alapján nagyobb bizonyossággal beszélhetek, míg a többi aláíratlan szöveg szerzősége bizonytalanabb.

Veljko Petrović *Croatiában* megjelentetett szövegeinek megállapításánál néhány adatot említek meg, a Stevan Sremacról írt nekrológiával kapcsolatban. Úgy látszik, e munkáját különösen jelentősnek tartotta. Először magyarul jelentette meg a *Croatiában*, majd később ugyancsak Gerasimov álneven a *Brankovo koloban*.¹⁰ (V. Zeremski bibliográfiája ezt az adatot sem tartalmazza.) Ötven évvel később *összegyűjtött műveinek Vremena i događaji* című könyvében szintén felveszi. A könyv gondozói hangsúlyozzák, hogy mindkét szöveget a *Croatiából* vették át. A *Brankovo kolo* 1906-os 49. számában (1565. l.) *Kroacija o Sremcu* címmel szerepel. A szöveg így kezdődik: „Ugyanennek az irodalmi-politikai fo-

lyóiratnak, mely Budapesten *Juraj Gašparac* és *Veljko Petrović* szerkesztésében magyarul jelenik meg, a 4. számában a következő Stevan Sremac-nekrológót találjuk: augusztus 25-én egy szerbiai gyógyfürdőben elhunyt Stevan Sremac, a szerb irodalom legnagyobb humoristája, legtermékenyebb és legnépszerűbb novellistája. Sremacot nyugodtan nevezhetjük a szerbek legszerbesebb írójának. E magánéletében is eredeti egyéniség, e jellegzetesen szerb bohém-típus¹¹ nemcsak jellemében, hanem minden sorában is hűen tükrözte népének minden erényét és hibáját. (...)”

A *Vremena i događaji* című könyvben cím helyett a következő áll: Budapest (1906) — SREMAC HALÁLÁRÓL¹².

Ha összehasonlítjuk e szövegeket, a különbségek nem a jellemrajzban vagy Sremac irodalmi munkásságának értékelésében mutatkoznak, hanem a nekrológok nyelvében. Lehetséges, hogy Veljko Petrović összegyűjtött műveinek előkészületeiben akkori nyelv- és stílusérzékének megfelelően „kicsiszolta” a *Brankovo koloban* egykor megjelent szerbhorvát szöveget, vagy, ami számomra valószínűbbnek látszik, az író megfeledezhetett a korábbi fordításról és ismét lefordította a *Croatiában* megjelent magyar szöveget. Innen származhat az azonos értelmű mondatok közötti stílusbeli eltérés. E feltevéssel összhangban van az a tény, hogy Milan Kostić, aki felsorolja, hol jelentek meg korábban a *Vremena i događaji* szövegei, nem említi a *Brankovo koloban* korábban közölt Sremac-nekrológót. Azonkívül maga Veljko Petrović sem hívta fel erre az új bibliográfia szerkesztőinek figyelmét, noha ő is részt vett a munka előkészületeiben.

Veljko Petrović bibliográfiájának itt felsorolt nyolc új adata után áttérhetünk az író jegyzeteinek elemzésére.

Van-e közös sajtósága jegyzeteinek? Milyen kritériumok alapján válogatta és értékelte az írókat Veljko Petrović?

A *Croatia* kifejezetten korszerű és aktuális tartalmú folyóirat volt mind politikai-társadalmi, mind irodalmi tekintetben. A folyóirat a magyar olvasónak nem általánosságban beszél a horvátokról, azok történetéről, hanem a horvát kérdésről *ma* (1906-ban), azokról az égető problémákról és közvetlen feladatokról, amelyeket meg *kell* oldani. Csak egy írás utal a korábbi történelmi eseményekre, 1848/49-re, azonban ennek is kimondottan az a célja, hogy a magyarok és horvátok az elnyomó Ausztria elleni közös harcát sürgesse.¹³ Már a cikkek címe — *A mai Dalmácia, Új kormány Horvátországban* stb. — is tükrözi, hogy a lap figyelemmel kísérete az eseményeket és hatni akart rájuk.

Az irodalmi rovat szerkesztőjének is ez az elve. Arra törekszik, hogy bemutassa Horvátország időszerű irodalmi és kulturális életét. Világosan utal erre Milan Marjanović *Noviji hrvatski pesnici*¹⁴ című hosszabb cikke, de a legrövidebb jegyzetek és hírek is, vagy a horvát festők tárlatáról¹⁵ és a horvát színház budapesti vendégszerepléséről¹⁶ szóló hosszabb beszámolók, valamint Veljko Petrović megjegyzése a szerbhorvát irodalom legújabb magyar fordításairól — mindez ugyanazt a célt szolgálja. Azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy bár a *Croatia* többnyire ez időszerű horvát szociális és kulturális eseményekkel foglalkozik, Veljko Petrović a szerb írókat is gyakran közli, és hogy a *Croatia* munkatársai között

kiemelkedő horvát politikusok mellett szerbek is szerepelnek. Egyébként a munkatársak e megválogatását is az általános politikai helyzet és a szerb—horvát koalíció akciója határozta meg, amelynek a szelleme erős hatást gyakorol a folyóíratra.

Veljko Petrović irodalmunk kiemelkedő képviselőit jelenti meg, mint kritikus pedig az értékest, az újat, vagy — ahogy ő mondja — a *modern*t emeli ki.

A *modern* jelző a leggyakrabban fordul elő jegyzeteiben. Néhány példát említek. Svetislav Stefanovićról a következőt írja: „E nevet viseli a *modern* szerb líra legmélyebb elméjű genije. (...) Új örvényeket nyitott a szerb poézisben és új gondolatokat, új érzelmekkel és formákkal gazdagította a szerb irodalmat.”¹⁷

Mileta Jakšićről: „Poézisének legragyogóbb oldala, hogy egészen új szint vitt bele a természetet festő költészetbe. Alig van a természet hullámlásában olyan árnyalat, amit ő meg nem ragadott volna közvetlenül, melegen sugárzó, néha csodálatosan a *legmodernebb felfogású* s mindig csendes bölcséletű verssoraiban.”¹⁸

Rakićról ugyanígy: „(...) a *modern* szerb lírikusok egyik legkiválóbbja.”¹⁹

E példákból világosan kitűnik, hogy Veljko Petrović számára a modernség új kifejezési lehetőséget, formát, esztétikai minőséget jelent, új erőt, mely a hagyományokból nőtt ki: az irodalom és az élet gazdagítását. Ez a számára mindig pozitív minősítés sohasem jelent kizárólag formai újítást, még kevésbé irodalmi exhibicionizmust, hanem mindig alkotó többletet.

Ez a jelentés vonható ki azokból a jegyzetekből, melyekben a „modern” jelzővel illeti az írókat, a Leskovarról írt sorokban azonban új elem gazdagítja Petrović modernségéről alkotott felfogását. Szerinte ugyanis Leskovar azért modern, mert a kollektív lélek érzéseit hatalmas erővel fejezi ki. Jelen esetben ez a pesszimizmus érzése.

A modernség ilyen értelmezéséből indul ki a *Croatia* szerkesztője az írók megválogatásában és az értékelésekben, s ezt érvényesíti későbbi szerkesztő-munkájában is; 1910-ben a *Srpska riječ*-ben megjelent *Modernizam* c. cikkében elméletileg is kifejtette felfogását. Hogy véleménye mily mértékben függ össze a *Croatiában* kifejtett szerkesztői tevékenységével, e cikk befejezése mutatja meg: „Kétféle modernizmus van. Az első nem más a korszellem irodalmi manifesztációjánál. (...) Ez is modernizmus, de alacsonyabb rendű. (...) Az igazán nagy, modern író és művész ideálja: olyan mai szellemiségű esztétikai értékek teremtése, melyek túlhaladják az eddigi esztétikai alkotások színvonalát. Az új nagy individualitás organizmusának fel kell szívnia a korábbi irodalmi értékeket, s ehhez hozzá kell adnia a „magáét”. A többletet.”²⁰

Ezzel az utolsó megállapítással — követelménnyel — Veljko Petrović értékskálájának második pontjához, az eredetiséghez érkezünk. Veljko Petrović minden íróban ezt keresi. Azt vizsgálja, hogy az író mivel gazdagította az általános irodalmi örökséget. Így például a *Croatiában* Milčinióviót „festői technikája” miatt látja eredetinek, mintha nem is tollal írta, hanem durva ecsettel dobálná fel a színeket, vagy vést használna; Rakićnak az érzésvilága és a formája új; Mileta Jak-

šić leíró költeményei a természet legmegfoghatatlanabb színárnyalatait és fényjátékát is meg tudják örökíteni; Leskovar eredetisége az emberi lélek mélységeinek kifejezésében rejlik. Veljko Petrović a tehetség és az eredetiség megjelölésére szívesen használja az „istenadta poéta” kifejezést.

A *Croatia* szerkesztésében alkalmazott harmadik kritériuma a műveket átható humanizmus volt. Míg az irodalom humanizmusát rendkívül fontosnak tartja, addig, kifejezetten szociális költő létére és annak ellenére, hogy egy kimondottan szociális és haladó folyóirat szerkesztője volt, az alkotó társadalmiságát nem tartja különösebb minőségnek. Egyik jegyzetében azt írja, hogy a művészi alkotás hozzájárulhat a társadalmi kérdések megoldásához, de ez nem feltétlenül fontos. Ebben az időben aktív politikai tevékenységet fejt ki, még sem az a felfogása, hogy az irodalomnak elsődleges szerepe van a politikai és társadalmi változásokban, s úgy véli, hogy a dekadens művész nem hat okvetlenül károsan a művészet fejlődésére. Egyedül az a fontos, hogy művész-e és mily mértékben. Ez Skerlićtyel ellentétes álláspont, annak ellenére, hogy Veljko Petrović Skerlićnek már ekkor nagy tisztelője volt és egészen a haláláig az is maradt. Igaz, e nézetét később megváltoztatta, ebben nem maradt annyira következetes, mint a pesszimizmus vagy különösen a modernség kérdésében.

A *Croatia* szerkesztője szívesen beszél az író stílusáról és műveltségéről (erről különösen Svetislav Stefanovićtyal kapcsolatban), de időnk nem engedi meg, hogy minden kérdés részletes elemzésére kitérjünk. Mégis legalább néhány mondatban foglalkoznunk kell Petrović kritikai módszerével, valamint a jegyzetek stílusának alapsajátosságával.

E kritikai jegyzetek valóságos metszetek; a művész alkotóegyéniségének lenyomatai, művészetének erős körvonalaival. A költő szellemi habitusát meghatározó vázlatok, néha pedig kísérletek abban az irányban, hogy egy bizonyos művészetet egyetlen képlettel határozzanak meg. A képlet gyakran megfoghatatlan, elillan kezünkben, és ekkor Veljko Petrović újakat keres, mert Benedetto Crocehoz hasonlóan úgy véli, hogy meg lehet találni az igazit.

Stiliztikai szempontból a tömörség a legszembetűnőbb sajátsága e kritikai értékeléseknek. Sok bennük az adat, stílusuk csaknem enciklopedikus, de a fontos életrajzi adatokat közlő enciklopedikus szövegektől eltérően Veljko Petrović megjegyzéseiben nincsenek életrajzi adatok. Ő nem a költő fizikai és magánéletét, hanem a művészetét akarja bemutatni. Ezért az esztétikai módszerhez folyamodik. Jellemző, hogy később is ellenezte a biografikus módszert az irodalomkritikában. Hatvannyolc éves korában, a Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének körkérdésére („Az irodalomtudomány az írókról vagy az irodalomról szóló tudomány?”) adott válaszában határozottan elveti a biografikus módszert. Iszonyodik azoknak a kutatóknak a módszereitől, akik köteteket írnak az író magánéletéről, s hangsúlyozza, hogy ez a módszer nemcsak hogy nem segíti elő az irodalmi alkotás megértését, hanem árnyékot vet a műre, aminek következtében helytelen megvilágításban olvassuk.²¹

A *Croatiában* csak az író szülőföldjét megjelölő életrajzi adatokat találjuk meg, s csak azoknál az íróknál, akiknek a műveire a hazai környezet, a táj, a szellemiség, a kulturális és népszokások stb. hatást gyakoroltak.

Az idő nem engedi meg, hogy részletesebben beszéljünk a *Croatiának* az itthon és Magyarországon keltett visszhangjáról, de a Hungarológiai Intézet közlönyének egyik számában közölni fogom a *Croatia* bibliográfiáját. Most csak annyit mondhatok, hogy ez a visszhang sem a magyaroknál, sem a horvátoknál, sem pedig a szerbeknél nem maradt el. A horvát lapok elsősorban abban látják a *Croatia* jelentőségét, hogy rajta keresztül a magyarok végre megismerhetik a Horvátországban, Dalmáciában és Szlavóniában uralkodó gazdasági állapotok és társadalmi körülmények tényleges képét. Az értékelések pozitívak. A szerbek kevesebbet írtak a *Croatiáról*, bár Veljko Petrović sokat tett a népszerűsítéséért, s a vele kapcsolatos híreket eljuttatta az ismertebb lapok szerkesztőségének.

Kár, hogy a *Croatia* nem jelent meg egyidejűleg magyarul és szerbhorvátul is. Bizonyára többen olvasták volna. És ha magyar író munkáit is közölte volna, a kölcsönös megismerés teljesebb lett volna. Ily módon talán a szerkesztők számára is lehetőség nyílt volna a lap fenntartására akkor is, amikor már világossá vált, hogy a tervezett egységes politikai akcióból semmi sem lesz. Az életkörülmények változnak, összemölgének a politikai meggyőződésen alapuló ideálok és távlatok, de a tartós értékek, mint például egy nép kultúrája, megmaradnak. A megváltozott nehéz helyzetben a szerkesztők innen meríthettek volna ihletet egy — ahogy ők mondják — nemes vállalkozás folytatásához. Így talán még következetesebben valószínűsíthették volna meg célkitűzésüket, amelyről az első szám bevezető cikkében írnak, s amely szimbolikusan e szavakkal végződik: „Lux in tenebris lucet”.

A *Croatia* azonban így is sokat jelentett. Nemcsak a közös gondok megismerésében, hanem abban is, mint Veljko Petrović kiemelte, hogy néhány jelentős írónkat és kultúrmunkásunkat megismertette a magyar olvasóval, valamint az általa már ismert íróink újabb alkotásait is bemutatva a magyar közönségnek. Ezért ne az elmulasztott lehetőségekről, hanem az eredményekről beszéljünk, a kulturális kapcsolatok továbbépítéséről, amin Veljko Petrović is odaadóan dolgozott. Az ő *Croatiában* kifejtett tevékenysége nemcsak egy adott történelmi pillanatban jelentős, mivel hatására ma is születnek példamutató, a tudományos közvélemény figyelmét megérdemlő eredmények.

A Hungarológiai Intézet az alakulása óta eltelt rövid idő alatt megmutatta, hogy ezen a téren mily sokat lehet tenni, s hogy a jugoszláv—magyar kulturális és irodalmi kapcsolatok vizsgálatának lehetőségei kiemeríthetetlenek. Mondanivalómat a *Croatiából* vett szavakkal fejezem be: „A barátság és egyetértés eszméje, mely mindkét testvérnemzet számos fiának szívét felhevítette, világosítsa utunkat”, s ugyancsak a bevezető cikk más helyén ezt olvashatjuk: „Seneca mondotta: In magnis voluisse sat est.”

(Fordította Vajda Gábor)

J E G Y Z E T E K

- ¹ Publicisztikai-irodalmi munkásságának kimerítő adatai *A magyar irodalom történetében* található. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 6. k.
- ² Vig Károly: Endre Bajči-Zilinski i mađarsko-jugoslovenski odnosi. Zbornik za društvene nauke, 1969. 54. sz., 115—138. l.
- ³ Ibid. 117. l.
- ⁴ Majtényi Mihály joggal állapította meg, hogy Mladen Leskovac és Todor Manojlović mellett Veljko Petrović áll legközelebb a magyar irodalomhoz.
- ⁵ Brankovo kolo, 1906. dec. 51—52. sz. 1647—1648. l.
- ⁶ Veljko Petrović: *Levelek a szerkesztőséghez*, Brankovo kolo, 1906. 42. sz. 1313—1315. l.
- ⁷ Vujičić Stojan: „Croatia”. *Délszláv—magyar közeledés*, Helikon, 1969. 42. sz. 106—108. l.
- ⁸ Zeremski Vida: *Bibliografija Veljka Petrovića*, Novi Sad, 1969.
- ⁹ A levél a belgrádi Egyetemi Könyvtárban van; lel. sz.: 3294.
- ¹⁰ Brankovo kolo, 1906. 49. sz. 1565. l.
- ¹¹ Ezzel az értékeléssel kapcsolatban a *Vremena i događaji* c. könyvében a szerző megjegyzi: „Sremac összetett egyénisége felületes és fiatalos ismeretének bizonyítéka.”
- ¹² Veljko Petrović: *Vremena i događaji*, Novi Sad, 1954. 543. l.
- ¹³ *A horvátok és magyarok 1848-ban és 1849-ben*, Croatia, 1. sz. 38—42. l.
- ¹⁴ Croatia, 1. sz. 33—37. l. és 2. sz. 85—88. l.
- ¹⁵ Ibid. 92. l.
- ¹⁶ Solymsi Elek: *Pár szó a horvát testvérekhez*, Croatia, 3—4. sz. 111—112. l.
- ¹⁷ Croatia, 3—4. sz. 162. l.
- ¹⁸ Ibid. 163. l.
- ¹⁹ Ibid. 1. sz. 46. l.
- ²⁰ Veljko Petrović: *Modernizam*; a *Srpska riječ*ből átvett cikk a *Vremena i događaji* c. kötetben, Novi Sad, 1954. 572—575. l.
- ²¹ V. Petrović: *O književnosti i književnicima*, Novi Sad, 1958. 30—35. l.

REZIME

VELJKO PETROVIĆ I „CROATIA”

Veljko Petrović je jedan od retkih, a veoma zaslužnih stvaralaca koji su predano gradili mostove na kulturnom i književnom polju između jugoslovenskih i mađarskog naroda. To nastojanje vidno je tokom celog njegovog života, a u pojedinim vremenskim razdobljima ono je naročito istaknuto.

Prvi takav period je na samom početku književnog stvaranja Veljka Petrovića, u razdoblju između 1903—1906. U to vreme on živo saraduje u budimpeštanskim časopisima i listovima, šalje prevode mađarskih pesnika i novelista za jugoslovenske časopise i izveštava o kulturnom i pozorišnom životu u Budimpešti. Tu druguje sa mađarskim književnicima, a krajem ovog perioda, 1906. je i jedan od pokretača i urednika „Croatie”, jedinstvenog časopisa koji je objavljivao tekstove isključivo o srpskim i hrvatskim kulturnim i političkim prilikama i o jugoslovenskim književnostima na mađarskom jeziku. Uredništvo časopisa: Juraj Gašparac i Veljko Petrović, je želelo da upozna mađarskog čitaoca sa najistaknutijim životnim problemima Hrvata i Srba, sa dostignućima *savremenih* jugoslovenskih književnika i značajnim delima književnog nasleđa.

Autor ispituje do koje mere su ostvarene ove namere, a zatim: ko je u časopisu saradivao od Mađara, Hrvata i Srba; koga je i kako Veljko Petrović predstavio mađarskoj čitalačkoj publici; kriterijum njegovog izbora i vrednovanja; odjeke „Croatie”, i daje nekoliko podataka o recenzijama u časopisima i listovima na mađarskom i srpskohrvatskom jeziku.

Autor saopštenja, osvetljavajući u prvom planu kulturno-literarni sadržaj ovog časopisa, dolazi do zaključka da su naponi pomenutih urednika bili dragoceni ne samo u jednom istorijskom kontekstu, već su, zahvaljujući njima, postignuti rezultati i danas instruktivni i vredni pažnje naše naučne javnosti.

Póth István

**IVO ANDRIĆ MŰVEINEK
MAGYARORSZÁGI
FOGADTATÁSA**

A szerb és horvát irodalmi alkotások iránti érdeklődés Magyarországon nem új keletű. Több mint másfél évszázaddal ezelőtt a szerb-horvát népköltészet európai felfedezése irányította a magyar írók és költők figyelmét a déli szomszédok irodalmára. Ettől kezdve szerb és horvát költemények, elbeszélések és novellák magyar nyelvű fordításai napilapokban, folyóiratokban és könyvalakban is napvilágot láttak.

Állításunk alátámasztására említhetünk néhány példát: Székács József fordításában már 1836-ban megjelent a *Szerb népdalok és hősrégék* című kötet, 1896-ban pedig Margalits Ede átültetésében *Márk királyfi. Délszláv népballadák a XIV. és XV. századból*. (Mindkét könyv második kiadását is megérte.) 1857-ben a *Magyar Sajtó* c. lapban jelent meg Ivan Mažuranić *Smrt Smail-age Čengića* c. elbeszélő költeményének első idegen nyelvű fordítása, s 1875-ben adták ki Jovan Jovanović Zmaj Đulići c. kötetének magyar nyelvű átültetését. A XX. század elején a következő neves délszláv írók és költők művei láttak napvilágot könyvalakban magyar nyelven: Janko Leskovar, *Propali dvori*, Njegoš, *Gorski vijenac*, Nušić, *Pripovetke jednog kaplara*, Ivo Vojnović, *Ekvinocij* és *Gospoda sa suncokretom*. A két világháború között pedig Ivan Cankar, *Hlapec Jernej in njegova pravica* és *Na klancu*, Miloš Crnjanski, *Seobe*, valamint Slavko Kolar egy elbeszélés-antológiája jelentek meg magyar fordításban Budapesten. Az érdeklődés a jugoszláviai irodalmak iránt a második világháború után mindinkább fokozódott, s így az átültetések száma mindjobban növekedett, úgyhogy ma már szinte minden jelentősebb jugoszláv irodalmi alkotás magyar nyelven is hozzáférhető. (Ez az eredmény Csuka Zoltán, Dudás Kálmán és mások, valamint a Jugoszláviában működő kiváló fordítók áldozatos munkáját dicséri.)

Ivo Andrić műveinek első magyar nyelvű átültetései a jugoszláviai kisebbségi sajtóban láttak napvilágot a két világháború között, de 1940-ben már magyarországi folyóiratok is foglalkoznak a jeles író munkásságával. Németh László a *Híd a Dráván* című „összemelegítő”, jugoszláv-barát írásában említi, hogy a szerbhorvát nyelvet tanulva ismerkedett meg Ivo Andrić elbeszéléseivel. Cikkében többek között ezeket mondja: „A szerb és magyar nyelv közt különben is van valami — nem alaki, hanem alkati egyezés, amit talán a rokon vérmérsék magyarázhat. Majdnem minden szláv nyelvbe belekontárkodtam: a szerb a legegyszerűbb,

legélesebb kontúrú, akárcsak balladáik, melyek annyira hasonlítanak a mi erdélyi balladáinkra. Még az olyanféle aludt vér színű bosnyákban is, mint a tanulókönyvemül szolgáló: Ivo Andrić (Priповetke című munkáját olvastam) van valami magyar realistákra emlékeztető súlyos formaérzék, egy kicsit talán karcosabb, nehezebb fűszerű, erősebb szemű.” (Kelet Népe VI. 1940. 3. sz. 21.)

Még ugyanebben az évben Kázmér Ernő, abban az időben Belgrádban működő újságíró, ír elég terjedelmes, részletekbe menő ismertetést Andrić novelláiról. Hangsúlyozza az író kivételes tehetségét, regionalizmusát a svájci C. F. Ramuz- és Tamási Áronéval hasonlítja össze, majd befejezésül a következőket mondja: „Klasszikusan tiszta és mégis nyugtalan tükrű apró remekek Ivo Andrićs novellái. Messzi világirodalmi példákra hivatkozhatnánk, de az emberséges Európa ma olyan kicsiny, mint az íróasztalunk lapja. Túlközel értünk egymáshoz és lélekben is szomszédok lettünk. Ivo Andrićs novelláiban a szomszédunk lelke beszél hozzánk. Illő és érdemes rá hallgatni. Másként beszél mint a többiek ott Nyugateurópában. S ez a friss déli szélhez hasonló írói kifejezői bátorsága az, amivel még hosszú ideig nem tudunk eléggé betelni.” (Láthatár VIII. 1940. 148.)

Köztudomású, hogy Andrić három nagy regényét a második világháború idején írta. A *Na Drini ćuprija* magyar nyelven Csuka Zoltán fordításában már 1947 tavaszán jelent meg, s feltehetően ez volt e mű első idegen nyelvű átültetése. A magyar kritika ezt a ma már világhírűnek mondható regényt igen kedvezően fogadta. Minden jelentősebb folyóiratunkban elismerő ismertetések láttak napvilágot, melyek elsősorban az emberi lélek mély és sokoldalú ábrázolását és a színes, művészi természeti leírásokat emelték ki. Volt aki hangsúlyozta, hogy ez az alkotás ismét bebizonyította: a regény még mindig élő, korszerű irodalmi műfaj. Hadrovics László recenziójában pl. többek között a következőket írja: „Mélyértelmű és művészi írás ez a könyv. Ereje nem annyira a kompozícióban, mint inkább a részletek mesteri megragadásában és gondos kidolgozásában van. Sokszor panasztunk, hogy sokkal jobban ismerjük a tőlünk messze távolságokra lakó népeket, mint közvetlen szomszédjainkat, most ez az írás déli szomszédaink felé a leghitelesebb útmutató lehet. Aki olvassa, nemcsak a legművészibb irodalmi élvezetben van része, hanem egyúttal sok mindent megért, ami eddig ismeretlen, vagy érthetetlen és rejtélyes volt előtte...” (Déli Csillag, 1947. 72.)

A *Travnička hronika* Csuka Zoltán tolmácsolásában 1956 október elején jelent meg Budapesten. Érthető, hogy a hamarosan bekövetkező viharos napokban ismertetés a műről nem születhetett. Kritikusaink figyelmét azonban, úgy látszik, elkerülte a szintén Csuka Zoltán által fordított *Prokleta avlija* és *Anikina vremena* magyarországi kiadása is (1959-ben). Lehet, hogy ebben a könyvecske igénytelen külseje is szerepet játszott. Andrićnak ez a két kis remekműve tudniillik az Olcsó Könyvtár könyvsorozatban, fűzött alakban látott napvilágot, de — s ezt hangsúlyoznunk kell — 25 000 példányban. Feltevésünket az a körülmény is alátámasztja, hogy a későbbi magyar kritikák éppen a két említett alkotásról szólnak igen elismerően.

Miután a jeles író 1961-ben megkapta a Nobel-díjat, írói munkásságát a magyar folyóiratokban és lapokban is többen méltatják. A *Nagyvilágban* (1961, 1888—1890), a népszerű és igen színvonalas világirodalmi folyóiratban, Hadrovics László *A Nobel-díjas Ivo Andrić* címmel ír egy művészi ihletésű esszét. Elegendő ebből az írásból néhány mondatot idéznünk, hogy lássuk, miben látja a kritikus Andrić művészetének lényegét: „...már pályája kezdetén a legfőbb írói probléma az egyes ember lelki világa lett, s mind a mai napig az is maradt... A modern ember lelkéből kibányászott problémákat és egész élettapasztalatát, életfilozófiáját így vetíti vissza Andrić a bosnyák múltba, s teszi ezt oly meggyőző és megtévesztő művészettel, hogy az olvasó nemcsak a lelki tartalmat, hanem a köntöst, a kulisszát is teljesen hitelesnek fogadja el. Andrić művészetének éppen abban van igazi varázsa, hogy a probléma és annak szemléltetése megbonthatatlan egységbe forr össze.”

Figyelemre méltó Varga József neves irodalomtörténész méltatása is, mely *Egy Nobel-díjas íróról. Jegyzetek Ivo Andrićről* cím alatt jelent meg (Új Írás II. 1962, 148—151.). A kritikus nagyon jól látja a jugoszláv író alkotó módszerének jellegzetességét, mondanivalójának lényegét, mély humanizmusát. Többek között ezeket mondja: „Alakjainak széles és színes galériája: emberismeretének páratlanságáról, kimeríthetlenségéről tanuskodik. S talán itt tapinthatjuk ki Andrić tehetségének igazi titkát, talentumának jellemző mivoltát: nem a mese minél érdekesebb bonyolítása, hanem egy-egy emberi sorson való eltűnődés e nagy művész valódi szívügye. Ahogy Daville — úgy többi hőse is élete értelmét keresi. S ez gondolatilag az általános emberi magasságba emeli regényeit. S talán itt van a magyarázat arra is, hogy ennek a ‚provinciális‘ írónak könyvei, aki írásaiban alig mozdul ki szülőföldjéről, legfeljebb idehoz más világból hősokeket — világszerte érdeklődést váltanak ki.”

1962-ben Andrić válogatott műveinek magyar nyelvű fordítása négy kötetben Újvidéken, a Forum kiadásában látott napvilágot. Erről a reprezentatív, az író legfontosabb, legjobb műveit magában foglaló kiadásról azért kell megemlékeznünk, mert Magyarországon is terjesztésre került, s a magyar kritikusok figyelmét sem kerülte el. A Magyarországon eladásra került kötetekhez az előszót Hadrovics László írta, míg a Jugoszláviában terjesztett kötetek előszava Petar Džadzić tollából fakadt.

1963-ban Andrićnak ismét két könyve jelent meg Budapesten. Egy elbeszéléseket magában foglaló antológia Vujičić D. Stojan szerkesztésében, *A vezír elefántja* címen, s a *Gospođica* és *Zeko* kisregények egy kötetben.

Az eddigiek során arra törekedtünk, hogy áttekintést adjunk Andrić műveinek magyarországi kiadásáról, terjesztéséről és idéztünk néhány jellemző mondatot kritikusainak meglátásaiból. Befejezésül azt szeretnénk bemutatni, hogyan látják a magyar bírálók általában — a már említettek és olyanok is, akikről eddig még nem esett szó — a nagy jugoszláv író eddigi életművét.

Minden egyes kritikusunk kiemeli Ivo Andrić humanizmusát, ember szeretetét, a valódi, igazi emberi értékek megbecsülését. „Az örök, a

nagy emberi értékek, a humánus szenvedélyes szeretete: ez igazítja el Andrićot a kavargó, aranyat-sarat hordó emberi világban, s a történelemben” — írja egyik írásában a már említett Varga József (Nagyvilág, 1963. 1416—1417.).

Andrić műveiről szóló sok méltatásban kiemelik az író művészi ábrázolásmódját, Bosznia természetének, múltjának és jelenének plasztikus rajzát. Kázmér Ernő, aki 1940-ben elsőként mutatta be a kiváló írókat a magyar olvasóknak, maga is a leírt boszniai táj és hangulat varázsa alá esik, s így ír: „A szomorú, szenvedő ember igaz felmagasztosítását is a táj külön szépsége, a hegyek-völgyek külön alakulatai és a kis városkák kanyargó utcáinak, különböző templomainak, lefüggönyözött háremeinek, apró kávéházainak hangulata adja, az az igazi regionalizmus, amely mint a világirodalom mai törekvéseinek sajátossága, a jugoszláv irodalomnak is sok értéket adott.” (S itt a kritikus Ivan Cankar és Dinko Šimunović alkotásait is említi.) Angyal Endre pedig a következőket mondja: „Bosznia költője... életútja innen indul ki, művészete ide tér vissza, s anélkül, hogy a legkisebb mértékben is provinciálissá válna, a bosnyák tájnak és népnek állít maradandó értékű irodalmi emléket.” (Alföld 1962, 121—128.)

Bár Andrić regényeinek és elbeszéléseinek cselekménye szinte kivétel nélkül Boszniában, leggyakrabban a bosnyák múltban játszódik le, minden magyar kritikus elismeri, hogy az írónak komoly, megszívleendő mondanivalója van az egész emberiség számára, nem utolsó sorban a mai ember számára. S az író mindezt magas művészi fokon valósítja meg. „Mint minden igazán nagy író, Andrić is saját korára, saját népének gondjaira keresett választ a történelemben...” — írja a már idézett Varga József (Új Írás 1962, 148—151.). Egy másik recenzens többek között ezeket mondja: „... ez a varázslatos elbeszélőtehetség a modern lélekrajz eszközeit is úgy tudja felhasználni, hogy az elmondott történetekben a modern ember bölcs és mai életszemlélete is érvényesüljön...” (cs. z. A Könyv 1963. 29.).

Néhány kritikus figyelemre méltó megállapítást tesz az idő, a múlt idő problémájáról és jelentőségéről Andrić prózájában: „... a múlt és gyógyító idő az Andrics-mű anyaga...” állapítja meg pl. Cseres Tibor, az ismert magyar író (Élet és Irodalom 1963. 23. sz.). „A modern regény visszatérő problémája az idő. Proust az emlékezéssel, Virginia Woolf — elsősorban az Orlandóban — játékos ötlettel oldja fel az idő problémáját, Th. Mann pedig a Varázshegy egyik jelenetében az időtartam filozófiai magyarázatát keresteti Hans Castorppal. Andrić időszemlélete az egymás mellettiséget jelenti; az egymás nyomába lépő szereplőkkel érzékeltet éveket, évszázadokat. Számára az idő folyamat, melyben nemzedékek sorsa vonul el. Egyik legszebb könyvének, a Híd a Drinán címűnek, igazi főszereplője is maga az idő, amelybe ágyazva emberi sorsok követik egymást, s érezzük, hogy a történet árad tovább, mint maga a folyó, a regény két időhatárán túl...” (A Könyvtáros 1963. 677—678.)

Andrić filozófiájával, műveinek filozófiai vonatkozásaival a nemrég elhunyt Veres Péter is foglalkozik: „Ez az író bölcs ember, és az ő bölcsessége, édes bölcsesség’, mert megvan benne az élet keserűje is, a szépsége és a költészete is: tehát ez realista bölcsesség, ami igen tetszik

nekem. Nem ‚filozofál‘ ez az író, hanem csak olyan egyszerűen bölcs, mint maga az érthető és érthetetlen élet és mint az ő sokat tapasztalt jó emberei, legyenek azok magas rangú törökök, ‚csarsija‘-beli kereskedők, katolikus szerzetesek, vagy pravoszláv pópák...” (Új Írás 1963. 877—881.).

A nagy jugoszláv alkotó írói módszere, elsősorban megragadó művészi lélekábrázolása, sem került el a magyarországi kritikusok figyelmét. Már 1947-ben, a *Na Drini ćuprija* első magyar nyelvű megjelenése után ilyen megállapításokat olvashatunk: „... az emberi léleknek nagyszerű megfigyelője, aki bölcs megértéssel könyveli el az örökké gyarló ember erényeit és hibáit...” (Sziklay L.: Sorsunk 1947. 463—465.) Az emberi lélek vívódásainak megértése és megkapó művészi rajza a későbbi kritikusok elismerését is kiváltotta, mint ezt már e cikk első részében is láthattuk. Talán nem árt azonban erre vonatkozólag még néhány idézetet kiemelni. Így pl. Dudás Kálmán, az ismert műfordító és költő ezeket mondja: „... voltaképpen minden novellája egy-egy remekbe szabott lélekelemző tanulmány. És a művészet iránti alázata, éleslátása, átható értelme, módszerének abszolút költőisége biztosíték arra, hogy ezek a lélekelemző tanulmányok nem válhatnak soha bűvészi mutatvánnyá, sem a hatáskeltés eszközévé; — minden esetben az emberi lélek mélységeiből villant elének egy-egy rejtett zugot.” (Jelenkor 1962. 188—193.) Csányi László pedig színvonalas értékelésében többek között a következőket írja: „*Az elátkozott udvar*, mely talán szerkesztési módjára is legjellemzőbb... sűrítve mutatja be Andrić sajátos alkotó módszerét, amely egyaránt jelenti a pontos lélekrajzot, s az idő-érzékeltetés újszerűségét, a tartam és folyamatosság egységét...” (A Könyvtáros 1963. 678.)

A világhírű író stílusával is elég sokan foglalkoznak a könyvismertetésekben és nem fukarkodnak az elismeréssel. A már idézett Csányi László *A vezír elefántja* című elbeszélőkötet recenziójában megállapítja, hogy „... a tiszta, minden sallangtól mentes stílusa... talán Flaubert vagy Martin du Gard tárgyilagosságához áll legközelebb.” (A Könyvtáros 1963. 575—576.) Dudás Kálmán, aki Andrić alkotásait eredetiben is ismeri, így vélekedik kifejezésmódjáról: „Nyelve nemesen egyszerű és tiszta. Stílusa szabatos és hajlékony. Úgy klasszikus, ahogy a mondanivalóhoz igazodik: a lényegretörés érdekében...” (Jelenkor 1962. 188—193.)

A magyar kritikusok általában nem foglalkoznak magával a fordítással, pl. olyan kérdéseket nem igen vetnek fel, vajon sikerült-e a magyar nyelvre való átültetésben az eredeti alkotás stílusát és hangulatát visszaadni. Ez nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a bírálók túlnyomó többsége nem ismeri a szerbhorvát nyelvet, s így nincs módjában a magyar szöveget az eredetivel összevetni.

Ebből — a többé-kevésbé vázlatos — áttekintésből talán megállapítható, hogy a jugoszláv Nobel-díjas író művei jelen vannak a magyar irodalmi életben és hogy kritikánk meleg szimpátiával és őszinte elismeréssel fogadta ezeket az alkotásokat, melyek kétségtelenül korunk világ-irodalmának szerves részei.

REZIME

DELA IVA ANDRIĆA U MAĐARSKOJ

Interesovanje za književnost jugoslovenskih naroda u Mađarskoj živo je već nekih stopedeset godina. Otkrivanje blaga srpskohrvatskog narodnog pesništva od strane evropske književne javnosti skrenulo je pažnju mađarskih literarnih krugova na književna ostvarenja južnih suseda i od toga vremena pojavljuju se prevodi srpskih i hrvatskih pisaca u našoj domovini. Interesovanje za književna dela svih jugoslovenskih naroda poraslo je osobito posle drugog svetskog rata.

No o umetnosti Iva Andrića moglo se u nekim našim časopisima čitati već i pre ovog rata, a prevod romana *Na Drini ćuprija* u proleće 1947. g. primljen je s velikim priznanjem i iskrenim pohvalama mađarskih kritičara. Pedesetih godina izdata su i druga dela velikog pisca na mađarskom jeziku, kao *Travnička hronika*, *Prokleta avlija* i *Anikina vremena*. Tako su Andrićeva dela 1961. g. — kada je autoru dodeljena Nobelova nagrada — već bila prilično poznata kod mađarske čitalačke publike. Ali taj događaj evropskog i svetskog značaja dao je novi podstrek za dalje izdavanje dela Iva Andrića i za ozbiljno razmatranje i studiosno istraživanje njegovih književnih ostvarenja. Svi značajniji književni časopisi su pohvalno pisali o jugoslovenskom nobelovcu, a uskoro su se pojavila i njegova *Sabrana dela* u četiri toma na mađarskom jeziku, kao plod saradnje jugoslovenske i mađarske izdavačke kuće.

**MIROSLAV KRLEŽA
SZÉPÍRÓI
ÉLMÉNYVILÁGÁNAK
MAGYAR RÉTEGEIRŐL**

Miroslav Krleža szépírói oeuvre-jét — ide számítanánk értékes naplójegyzeteit is — szinte a pályakezdő évektől motiválják magyar élmények. E motiváció szerepét-jelentőségét az életmű szintéziseként felfogható legutóbbi Krleža-mű, a *Zászlók* felől nézve lehet felmérni leginkább, mely a kelet-középeurópai, kulcsfontosságú eseményekben gazdag valóság egy szakaszának rajzát adja, s mely egyben az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásának, illetve az összeomlást megelőző és követő idők történetének kelet-középeurópai viszonylatban egyik legérdekesebb szépírói foglalata. Aligha szükséges itt és most az állítás igazát bizonygatni — a probléma egyébként is egy külön, a *Zászlók* komplex elemzését tartalmazó tanulmányunk tárgya lesz majd —, épp ezért most csupán az írói élménygyűjtés egy csaknem másfél évtizednyi időszakának magyar vonatkozású anyagát kívánjuk feltérképezni, mely megítélésünk szerint a *Zászlók*, de az egész Krleža-oeuvre-nek is teljesebb értelmezését eredményezheti.

Munkánk csak kísérlet, a téma további filológiai alapozást igényel, így szándékunk most elsődlegesen a problémafelvetés, semmint a kérdések végérvényes eldöntése lehet.

A Miroslav Krleža szépírói élményvilágát motiváló magyar életanyag az 1908—1922 közötti évekből való. A jelzett időszakon belül három periódus körülhatárolását érezzük célszerűnek: az élménylerakódás kezdetei a pécsi hadapród iskolában eltöltött évekre tehetőek (1908—1911), a folytatás a pesti ludovikás évekre (1911—1913), a tetőpont pedig az 1916—1922 közötti hat esztendősi periódusra esik.

A pécsi három esztendő legfontosabb eredménye — az élménygyűjtés szempontjából! — a magyar nyelv anyanyelvi szinten való elsajátítása, majd a magyar irodalommal, ezen belül is a Petőfi-életművel való találkozása. Ismertek erről 1932-es, a *Moj obračun s njima* lapjain olvasható sorai, mi szerint „Petőfi negyvennyolcas eposzának, Az Apostolnak csaknem teljesen kész . . .” horvát fordításával hagyja el az intézetet, s a Petőfi-mű hatására 1848 szellemének teljes vállalása lesz további írói fejlődésére meghatározó érvényű. „Ez a mű — írja említett könyvében — döntő, szinte végzetes fontosságú hatást gyakorolt rám. Az eszmei »egyenesvonalúságnak, vagy egyvonalúságnak« a fogalma, annak az esz-

mei valaminek a titka, amit az oroszok prjamaja linijának vagy prjamolinejnostnak hívnak, ez a negyvennyolcas, kossuthi, garibaldista, Bécs ellenes, osztrákellenes... ébredése lassanként összeforrt bennem a mi nemzeti romantikánk háború előtti ködével, a Supilo, Meštrović, Nazor, Piemont nevekkel, mint ennek a Sturm und Drang korszaknak a szimbólumaival.”¹

A magyar progresszió, pontosabban Petőfi és Kossuth eszmei örökségének ilyen fokú elfogadása és vállalása — a horvát, sőt a délszláv nemzeti tudat, illetve összetartozás gondolatával egybefonódva — törvényszerűen teszi majd fogékonyrá a pesti években (1911—1913) minden olyan jelenség iránt, mely a magyar szellemi és politikai életben jórészt erre az örökségre is épült, s amely valamilyen formában egyfelől a magyarországi nemzetiségi kérdéssel, másfelől pedig a magyar forradalom érlelődésével összefüggött. Ezt a fogékonyt tovább serkentették az említett esztendőknél újabb és újabb tapasztalásai is, melyeket a Ludoviceum növendékeként Budapesten, illetve az ország különböző vidékein töltött. Mint a ludovikás hadgyakorlatok részvevője ui. egyfelől a korabeli Magyarország valóságát ismerhette meg — bejárván az országot „Baranyától Esztergomig és Budától a Tátráig”² —, másfelől viszont kapcsolatba kerülhetett a magyar társadalmi élet haladást szorgalmazó elemeivel, nevezetesen a Galilei Körrel és a magyar polgári radikalizmussal, sőt magával Jászi Oszkárral is.

A „negyvennyolcas, kossuthi, garibaldista, Bécs ellenes, osztrákellenes...” álláspont felől szinte törvényszerűen vezetett útja — mindjárt 1911-ben az akkor már nagy tekintélyű, a budapesti egyetemi ifjúság haladó rétegét vonzaskörében tartó Galilei Körhöz, mely a korszerű és progresszív társadalomtudományi törekvések megismerésének lehetősége mellett³ egy másik, számára érthetően vonzó problémának, a nemzetiségi kérdésnek — a hivatalos nemzetiségi politikával szemben álló — értelmezését kínálta.

A Galilei Kör 1911 tavaszán (márciusban) indította meg a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos előadások és viták sorozatát, melynek nyitánya Jászi Oszkár emlékezetes, *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője* című előadása volt⁴, melyben nem kisebb igazság kimondására került sor, mint „... hogy a vármegyék urai magyar és más nemzetiségű lakosokat egyformán elnyomják, a különböző nyelvű dolgozó nép egyforma sorban él, egyformán jogtalan. 1848 jogokat akart adni a nemzetiségeknek — de csak papíron maradtak a törvényei. A diákság feladata, hogy felvilágosítsa a különböző nyelvű jogtalan népeket: követeljék e törvények végrehajtását.”⁵

A nemzetiségi kérdésnek e végsősoron programszerű, konkrét tennivalókat, javaslatokat megfogalmazó exponálását elméleti előadások és viták követték a Galilei Körben, majd az egészet lezárandó egy nagy- és közfelfűzésű értekezletre került sor, melyre a Kör tagjain kívül meghívták „... a főváros érdeklődő polgárait, munkásait, a nemzetiségi diákokat és politikusokat” is.⁶ A meghívásnak eleget téve „... számos szerb, román, szlovák nemzetiségű diák meg is jelent...” az értekezleten, sőt néhányan — a szerb Ivan Milmivić, a román Duma Sándor s a szlovák Dušan Porubský — fel is szólaltak a vita során. Ott volt a rendezvényen

és felszólalt Milan Hodža nemzetiségi képviselő is, aki „... a nemzetiségi burzsoázia egy részének álláspontját...” hangoztatva kijelentette, hogy az „arisztokratikus Magyarországból” nincs mód a nemzetiségi problémák demokratikus rendezésére, épp ezért egy „... demokratikus Magyarországra van... mindenképpen szükség...”, amely a problémának megoldását törvényes alapon biztosítaná.⁸ A felszólaló nemzetiségi diákok fejtegetéseiben a magyar és a nemzetiségi radikális diákság együttműködésének szorgalmazására került sor — éspedig a demokratikus átalakulást elősegítő céllal. Véleményük szerint ezt az együttműködést „... a magyar demokráciáért és a nemzetiségi jogokért vívott küzdelem közös pontjai lehetővé, sőt szükségessé teszik...”⁹ Az együttműködés egyik nyomban járható és egyben elsőrendűen fontos területének a nemzetiségek lakta vidékek, s az ott uralkodó szociális viszonyokkal való ismerkedés, e viszonyok tanulmányozása bizonyult, melynek megindítását az értekezleten el is határozták.¹⁰

Hogy a Galilei Kör e nagyszabású, az ország közvéleményében is visszhangra találó és a hivatalos körök acsarkodásait kiváltó programja, de a Kör egész tevékenysége is az 1911-ben Pestre került fiatal Krleža gondolkodását, fejlődését meghatározó momentummá lett, arról alábbi, 1916 elején keletkezett és 1916. május 16-án rendszerezett naplóbejegyzése tanúskodik: „Sokát tanultam a magyar sajtótól és a magyar történelemből. Mindannak, amit ott írtak pontosan a fordítottja áll. A Galilei Körtől (Jászi Oszkáréktól) szintén nagyon sokat tanultam. Megszabadítottak a konvencionális hazugságoktól...”¹¹

Jórészt ez a naplófeljegyzés, de későbbi Krleža-írások jónéhány passzusa is tanúsíthatja a Jászi Oszkár képviselte polgári radikalizmussal, illetve elsősorban a Jászi tanaival való behatóbb megismerkedését is. A Galilei Körben 1911-ben elhangzott előadás¹² mellett különösképpen az 1912-ben megjelent nagy Jászi-mű, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (Bp., 1912.) c. könyv pl. nagy hatást tehetett rá, mely Jászi ún. „minimális nemzetiségi programjának” alapvető foglalata volt s mely a szélesebb nyilvánosság elé tárta — a tudomány eszközeivel ezúttal — ezt a programot. Számottevő olvasmányai lehettek aztán — éppen ebből adódóan — a Jászi szerkesztette *Huszdik Század*, illetve a *Világ* hasábjain megjelenő írások is, melyek a magyarországi szabadkőművesség, illetve a polgári radikalizmus szellemében foglaltak állást a nemzetiségi ügyekben éppúgy, mint a magyar társadalmi haladás problémáit illető kérdésekben. A *Huszdik Század* 1912—13-ban pl. egyformán bőséges teret szentelt a „horvát közállapotok”¹³ és a délszláv egyiséget szorgalmazó törekvések elemzésének, ismertette a nyugat-európai Balkán-szakértők, nevezetesen Dr. Seton-Watsonnak a délszláv mozgalmakat elemző munkáit¹⁴, mégpedig olyan ellenzéki hangvétellel, mely a horvát sajtóban akkor egyszerűen elképzelhetetlen volt a cenzúra miatt.

A „konvencionális hazugságoktól” való szabadulást előmozdító tényezőkként vehetők számba aztán a galileisták és Jásziék részéről megnyilvánuló, az 1912. május 23-i eseményekkel, ezek vérbefojtásával, illetve Tiszaiék parlamenti erőszakosságával kapcsolatos állásfoglalások is, amennyiben azok a demokrácia, a Béccsel szembeni nemzeti törekvése-

ket, sőt általánosságban az egész magyar társadalmi haladás kérdéseit érintették — s így mindenképp rezonanciára találhattak a fiatal Krleža gondolkodásában.

Ismeretes, hogy a Galilei Kör — mely korábban „a tudományos munka nevében” felemelte tiltakozó szavát „a lármás politikai tüntetések szokása ellen” — 1912 márciusában röpirattal szólította fel a diákságot a politikai demonstrációk támogatására.¹⁵

A felhívás nyomán a március 4-i, a választójogot sürgető tüntetésen két-háromszáz, május 23-án pedig hatszáz pesti diák tüntetett — az utóbbi alkalommal „a nemzetközi munkásosztály forradalmi indulóját”, az Internacionálét énekelve.¹⁶

A május 23-i tüntetés terrorisztikus vérbefojtása, majd Tisza és a munkáspárt parlamenti erőszakossága után a radikalizmus főorgánumban, a *Huszedik Században* az ellenzéki hangú, a Tisza alkalmazta erőszak módszerét elemző és egyben elutasító írások egész sora jelent meg Jászi Oszkár, Szende Pál, Farkas Geiza, Méray-Horváth Károly, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán és mások tollából.¹⁷ A „parlamenti rémuralmat”; „a május 23. forradalmi felkelést” és annak „vérbefojtását”; „a vagyontalan néposztályok mellének” és „az ellenzéki képviselők ellen” irányuló „katonai és csendőrszuronyokat” idéző cikkek java részében Tisza elmarasztalása mellett ott izzik a Bécs-, illetve Habsburg-ellenesség is, s megfogalmazódik — ha nem is tisztán, ellentmondások nélkül — a forradalmi változás lehetőségének kérdése — joggal, hisz a „kaszások” után most már „a kalapácsos sereg” is megmutatta erejét.

Hogy Krležának ezek az események személyes élményei voltak, azt a Vitomir Korać-féle *Novo društvo*beli, 1918-ban készült, a magyar választójogi harc történetét elemző tanulmányának¹⁸ alábbi sorai tanúsíthatják: „Ki ne emlékezne azokra a viharos és szenzációs napokra, amikor a magyar főváros egy ostromlott vár képét mutatta: az utcákon katonai egységek táboroznak, egész nap lovasszázadok dübörögnek, tüzerütegek, tábortüzek, géppuskák, csillogó sisakok, bajonettek és kardok mindenütt.”¹⁹ A „felborított” és „barikádnak használt villamosok” mögött a budapesti utcán „ömlött a vér”, ám a választójog kívánt bevezetése ismét elmaradt.²⁰

Ennek a folyamatnak 1913 nyarán, Krležának a balkáni harcmezőkre való távozásával végeszakad²¹, s csak az első világháború éveinek derekán, 1916 körül lesz folytatása, amikor is — már a galíciai harcmezőket megjárva — a bruszilovi offenzíva élményeivel megy ismét Budapestre. Naplójegyzetei tanúsága szerint csak néhány hétre érkezett, ám az eltöltött idő, az élménygyűjtés szempontjából, tartalmasnak, gyümölcsözőnek bizonyult. Személyes, szóbeli közlése szerint Kosztolányival találkozott, naplófeljegyzései pedig arról vallanak, hogy a polgári radikálisok, tehát Jásziék akkori, az adott viszonyok között még mindig progresszív törekvéseit is figyelemmel kísérte.²² A *Pesti Hírlap* háborús célzatú írásai — melyek „a vagonszámra” „Tisza halál-malmaiba” szállított embermilliók pusztulását igyekeztek hősiességnek, hazafias áldozatnak kikiáltani — egyáltalán a háborús Magyarország ellenében ő most is a

Világ és a Galilei Kör „szabadkőműveseire” szavaz és Adyval ismereteit a jelenkor eredményeivel kiegészítve. „Petőfitől Adyig, Hunyedik, mintegy a korábbi, a magyar irodalmi progresszióval kapcsolatban gáriától (Extra Hungariam) Hunniáig sejthető a diagnózis lehetősége, hogy ti. a magyar helyzet nem egészséges” — írja a *Davni dani* lapjain 1916. szeptember 14-én²³, egy nappal később pedig ugyanott: „... Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete...”²⁴ Aligha vonható kétségbe, hogy a Petőfi- és Ady-líra közötti folytonosság határozott felismerésének ténye húzódik meg itt, illetve Ady költészetének lényeglátó ismerete, mely egyben Krleža későbbi Ady-cikkeinek (*Ady Endre je umro*²⁵, *Petőfi i Ady dva barjaka mađarske knjige*²⁶, *Mađarski lirik Andrija Ady*²⁷) csíráját is tartalmazza.

Mindez — mozaikszerűsége ellenére is — nagyon határozottan arra utal, hogy mostani, tehát 1916-os magyarországi élményei, illetve az azokkal kapcsolatos reflexiók 1913-ban megszakadt magyar ismereteinek egyenes folytatásai. Ady költészetét nyilván már tizenkettő-tizenháromban megismerhette, éspedig annak dunavölgyi egymásrataltsággondolata révén, mely Jászi híres, 1912-ben megjelent *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* c. könyvének szellemét is meghatározta. Jászi az azóta híressé lett két Ady-strófát írta könyve belső címlapjára mottónak:

*Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.*

*Hiszen gyalázatunk, keservünk
Már ezer év óta rokon.
Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barikádokon?*

A pesti tartózkodás egyfelől a régi emlékeket-élményeket ébreszti benne, másfelől meg társadalmi-politikai nézetek kiérlelődését eredményezi — legalábbis a Dunatáj népeinek egymásrataltságát illetően. 1917-ben — tehát már otthon Zágrábban — „... a Balkán és a Duna mente nagyszámú nemzetiségeiről, legendáikról és nemzeti apoteózisairól, a múlt századbeli romantika hazugságairól, a nemzetek érdekeinek szövevényességéről s a svájci kantonális föderatív rendszerről...” értekezik, mely — mint véli — „... egyedül képes a szenvedélyes viszonyok politikai feszültségét a kölcsönös harmónia nemzetközileg elviselhető fokára enyhíteni.”²⁸

Zágrábba való visszatérése természetesen nem jelenti a magyarországi valósággal való kapcsolatainak megszakadását. Előbb csak szűkszavú, naplóbéli utalások (pl. Jásziékra, Tisza Istvánra, Wekerlére vonatkozóak), majd 1918-ban gazdag publicisztikai anyag dokumentálja: Krleža intenzív figyelemmel kísért ezután is szinte majd minden, „a

Drávától északra” történő eseményt. 1918 közepétől pedig mint aktív publicista vállalkozik rendszeresen a magyarországi belpolitika eseményeinek részletező elemzésére. Szempontjai nem egyszer már a marxista tanítások, illetve az októberi forradalom tanulságainak hatását is mutatják.²⁹

Noha már 1917-ben komoly elvi vitái voltak Vitomir Korać horvát szociáldemokrata vezetővel, 1918-ban még mindig munkatársa a *Novo društvo* c. folyóiratnak, melyben Hungaricus álnéven közli 1922-ig legterjedelmesebb magyar tárgyú írását *Harc a magyar választójogi reformért (Borba za mađarsku izbornu reformu)* címmel.³⁰ A két részletben közölt írás tárgyát az 1918 tavaszán megélénkülő magyar belpolitikai küzdelmek szabták meg, melyek a magyar munkásmozgalom részéről is több évtizeden át sürgetett választójogi reform körül zajlottak. A magyar belpolitikai viszonyokban tájékozott Krleža jól ismerte a magyar választójogi reformért folytatott harcok történetét s tudta azt, hogy a választójogi kérdés a magyar munkásmozgalom erősödésével párhuzamosan került egyre inkább a politikai küzdelmek előterébe. Cikkének megfogalmazásakor talán épp ennek okán láthatta szükségesnek az 1918 tavaszán a választójoggal kapcsolatosan megindult munkásmegmozdulásokra reagálva történeti fejlődésében elemezni a magyar választójogi harc kérését.

A tanulmány egyébként két szempontból érdemel figyelmet: egyrészt a választójogi harc történetének hozzávetőlegesen objektív rajzát, másrészt az egykorú társadalmi-politikai mozgás lényeglátó elemzését adja, az utóbbiban különös figyelmet szentelve Jásziéknak és a polgári radikalizmusnak a magyar progresszió történetében betöltött szerepének.

Ezt a nagyobb terjedelmű írást a napi publicisztika körébe tartozó újabb magyar tárgyú cikkek követték 1918-ban, valamennyi a magyar társadalom életében zajló események-változások ismertetése-kommentálása. A tematikát tekintve „a magyar reálpolitika bukása”, a magyar és délszláv kérdés összefüggései, „a magyar integritás”, „a magyar forradalmi sajtó” stb. szerepelnek bennük, olyan kérdések tehát, melyek a magyar progresszió s a társadalmi változás ügyével kapcsolatosak. Krleža, aki most már egyre világosabban látja: milyen fontos szerepe s kihatása lehet a forradalmi változásnak egész Keletközép-Európa életére, páratlan intenzitással figyel fel minden progresszív jelenségre s kommentálja is azokat. Különösen a két magyar forradalom eseményeivel kapcsolatos reflexiók érdekesek és értékesek (*Mađžarska republikanska štampa, Protiv bijeloga terora u Mađžarskoj*)³¹, mert a bennük fölvetett kérdések már nemsokára szépírói formában is testet öltenek majd, és pedig az 1922-es keletkezésű *Kálváriában (Golgota)*, mely a levert keletközépeurópai forradalmak mérlegét vonja meg, a bukás eredőit kutatva.

Meglehetősen vázlatos fejtegetéseinknek végére érve — mely az idő rövidségéből fakad — az alábbiak megállapítása kínálkozik mintegy konklúzióképpen: a jelzett folyamat — Krleža életműve felől vizsgálva — az alábbiak okán tekinthető döntő fontosságú élményanyagok:

1. 1922-ben egy jelentős tanulmány megírásához szolgál alapul, a címe: *Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója*.

2. A fenti tanulmány anyagából-megfigyeléseiből nő ki Krleža jeles, 1930-ból való Ady-tanulmánya.

3. Ez az életanyag szerves alkotóelemévé lesz Krleža szépírói műveiben: az 1922-ben készült *Kálváriától a Zászlókgig* motiválja a Krleža-oeuvre legjobb darabjait.

JEGYZETEK

¹ Miroslav Krleža: *Moj obračun s njima*. Zagreb, Naklada piščeva, 1932. 148–149. l. Az idézett magyar nyelvű szövegrész lelőhelye: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásából. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó. Bp., 1962. 798. l.

² Uo.

³ Lásd erről: Tömöry Márta: *Új vizeken járok (A Galilei Kör története)*. Gondolat. Bp., 1960. 240. l.

⁴ Uo. 68–69. l. Az előadás szövege A Galilei Kör Könyvtára 5. számaként nyomtatásban is megjelent: Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. Bp., 1911.

⁵ Tömöry Márta: *Im.* 69. l.; Jászi gondolatmenetének ismertetését l.: 31. l.

⁶ Tömöry Márta: *Im.* 69. l.

⁷ Uo.

⁸ Milan Hodža felszólalását ismerteti Tömöry Márta: *Im.* 69. l.

⁹ Tömöry Márta: *Im.* 69. l.

¹⁰ Uo.

¹¹ Miroslav Krleža válogatott művei. Versek. Emlékiratok. Európa Könyvkiadó. Bp., 1965. 372. l. Eredetiben: Miroslav Krleža: *Davni dani*. Zora. Zagreb, 1956. 180. l.

¹² Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. Bp., 1911. A Galilei Kör Könyvtára 5. sz.

¹³ —: Horvát közállapotok. Huszadik Század 1912. II. 171–175. l.

¹⁴ Jászi Oszkár: *A délszláv kérdés (The southern slav question and the Habsburg Monarchy*, By R. W. Seton-Watson. London 1911. Constable Co. XII. + 463.) *Huszadik Század* 1912. II. 187–193. l.

¹⁵ Lásd: Tömöry Márta: *Im.* 250–251. l.

¹⁶ Uo. 80.

¹⁷ Jászi Oszkár: *A magyar válság okai és következményei*. Huszadik Század 1912. II. 1–17. l.; Szende Pál: *A magyar látszatalkotmány*. Uo. 18–32. l.; Farkas Gelza: *A kicsavart fegyver*. Uo. 33–41. l.; Máray-Horváth Károly: *Nemzeti ellenállás és választójog*. Uo. 42–51. l.; Kunfi Zsigmond: *AZ új koalíció*. Uo. 76–89. l.; Rónai Zoltán: *Erőszak és jog a politikában*. Uo. 90–106. l.

¹⁸ Hungaricus (Krleža írói álneve. LI.): *Borba za madžarsku izbornu reformu*. Novo društvo, I. knj. I. sv. 1. str. 17–21, Zagreb, srpanj 1918.; és *Novo društvo*, I, knj. I, sv. 3, str. 84–88. Zagreb, rujan 1918.

¹⁹ Hungaricus: *Im.* Novo društvo, I, knj. I, sv. 1. str. 18.

²⁰ Uo.

²¹ Miroslav Vaupotić: *Biografsko-bibliografski prikaz života i rada Miroslava Krleže*. Riječka revija. 1966. br. 6–7. str. 418.

²² Miroslav Krleža válogatott művei. Versek. Emlékiratok. Európa Könyvkiadó. Bp., 1965. 393–399. l. Eredetiben: Miroslav Krleža: *Davni dani*. Zora. Zagreb, 1956. 212–222. l.

²³ Miroslav Krleža: *Davni dani*. Zora. Zagreb, 1956. str. 217.

²⁴ Miroslav Krleža válogatott művei. Versek. Emlékiratok. Id. kiad. 394. l. Eredetiben: Miroslav Krleža: *Davni dani*. Zora. Zagreb, 1956. 221. l.

²⁵ Miroslav Krleža: *Ady Endre je umro*. Riječ SHS, I, br. 45, str. 3. Zagreb, 291. 1919.

²⁶ Miroslav Krleža: *Petőfi i Ady dva barjaka mađarske knjige*. Nova Evropa. 1922. knj. 4. 341–354. l.

²⁷ Miroslav Krleža: *Andrija Ady mađarski lirik*. Hrvatska revija, III, br. 1, str. 17–32. Zagreb, siječanj 1930.

²⁸ Miroslav Krleža válogatott művei. Versek. Emlékiratok. Európa Könyvkiadó. Bp., 1965. 497. l. Eredetiben: Miroslav Krleža: *Davni dani*. Zora. Zagreb, 1956. 394. l.

²⁹ Magyar tárgyú írásainak bibliográfiáját lásd: Davor Kapetanić: *Bibliografija djela Miroslava Krleže*. Zbornik o Miroslavu Krleži. Urednik: akademik Marijan Matković. JAZU Zagreb, 1963. str. 608–615.

³⁰ Lásd: 18. sz. jegyzet.

³¹ Lásd: Davor Kapetanić: *Im.* i. h.

REZIME

MAĐARSKI SLOJEVI U SVETU DOŽIVLJAJA MIROSLAVA KRLEŽE

Književni svet doživljaja Mirosłava Krleže koji sadrži materijal mađarskog života potiče iz godina 1908—1920. Prvi datum označava ulazak njegov u pečujsku vojnu školu; neposredna i neprekidna veza sa Mađarima i mađarskim jezikom može da se računata od ovog vremena. Tu počinje da uči mađarski, da čitaa sa razumevanjem Petefija, tu priprema takoreći ceo hrvatski prevod *Apostola*. „Epos iz četrdesetosme” mađarskog pesnika odrednica je celog Krležinog puta, što je pisac i osvedočio na stranicama dela *Moj obračun sa njima*. Smisao svega ovoga: pod uticajem Petefijevog dela postao je „četrdesetosmaš” i „protivnik Beča”.

Drugi datum je godina njegovog govora održanog protiv belog terora u Mađarskoj, koji, iako nam poznat samo u izvodima, po našem mišljenju ima vrednost odlučujućeg podatka-činjenice, odnosno njime je nedvosmisleno izraženo saosećanje sa mađarskom proleterskom revolucijom.

U vremenskom razdoblju između ovih godina Krleža je bio očevidac značajnih događaja u Mađarskoj, šta više došao je u dodir sa ličnostima i organizacijom koji su predstavljali mađarsko naprednjaštvo (krug Galileja, Oskara Jasija). Po našim pretpostavkama na njega su imale znatan uticaj predavanja i diskusije u krugu Galileji, koji su se organizovali u proleće 1911. i na kojima se raspravljalo o pitanjima narodnosti; 1916. u svome dnevniku zabeležio je: „Galileisti su me oslobodili konvencionalnih laži”.

1913. odlazi u Budimpeštu, a vraća se tek 1916. Zapisi u njegovom dnevniku kazuju da ga galileisti i jasievci interesiraju i sada, ali se u njegovim doživljajima javljaju i novi momenti. Po kazivanju njegovom saznajemo da se sreo sa Kostolanijem, a izvesno je i to da mu Adijevo životno delo nije bilo nepoznato. Neko, ko je površno obavešten, suštinu Adijeve lirike ne bi mogao ovako frapantno da rediguje kao što je to učinio on sâm 1916.: „Adijeva Hunija je slika današnje mađarske stvarnosti”. Podatak dostojan pažnje, a Krležina slika o Adiju svakako se računata od ovoga vremena.

Njegove mađarske doživljaje posle 1916. po našim pretpostavkama osiguravaju posredne informacije, pre svega štampa. Već kao član hrvatsko-socialdemokratskog pokreta on zapaža borbu mađarskog radničkog staleža u proleće 1918. za izborna prava, a svoja zapažanja koja se odnose na ove događaje objaviće u povećoj svojoj studiji. Ujesen 1918., opet po tragu informacije u štampi, njegovu pažnju privlače događaji mađarske revolucije, i ovoga puta, u nizu publicističkih pisanja, reaguje na događaje revolucije mađarske građanske demokratije.

Kao poslednji momenat, već spomenuta 1920. godina, iz koje nam je poznat njegov govor protiv belog terora u Mađarskoj. Ovo nije bilo isključivo sagledanje činjenice sloma mađarske proleterske vlasti, nego i njegova konstatacija da jedva postoje uslovi za mogućnost revolucije u Srednjoj Evropi.

**A BUDA-KÖRNYÉKI
SZERBEK IVÁN-NAPI
SZOKÁSAINAK
ISMERETÉHEZ**

Előadásomban egy igen kiterjedt irodalommal rendelkező ünnepnapot — Iván napját¹ kívánom bemutatni magyarországi recens szerb anyag alapján, felvillantva ez ünnephez fűződő szokások interetnikus kapcsolatának néhány mozzanatát.

A magyarországi — s így a Buda-környéki — szerb települések etnikai folytonosságát mind a magyar, mind a szerb történettudomány az 1690-es évektől, az úgynevezett *velika seoba* — a nagy költözködés idejétől számítja². Ekkor jelenik meg az a hagyományosan 40 000-re tett szerb család, amely dél felől érkezve kialakítja a Tisza—Maros-szög és a Duna-mellék kisebb-nagyobb szerb telepeit.

Vizsgált területünkön a szentendrei járásban a legújabb adatok szerint az alábbi a szerbek aránya:

Szentendrén	120 fő
Budakalászon	250 ”
Csobánkán	120 ”
Pomázon	380 ”
<hr/>	
összesen	870 fő ³ ,

ami természetesen csak kis hányadát képezi az említett helységek összlakosságának.

A gyűjtött néprajzi anyag tanúsága szerint, ezek közül is kiválik a többnemzetiségű Pomáz⁴, ahol az esztendő szokáseggyüttese és az egyéb alkalmak szokásrendje még viszonylag ép formában figyelhető meg. Természetesen szó sincs itt valami mozdulatlanságról, a hagyományos szokásrend erősen bomlóban van, nem ritka jelenség, hogy szokásbeli átfedések vannak az egyes ünnepnapok között; számos, ma már nem élő momentumra csak a legidősebb generáció tagjai emlékeznek, de mindezek ellenére is elmondhatjuk, hogy ez a kis lélekszámú népcsoport igen archaikus szokáselemeket őriz még napjainkban is.

E szokásanyag kutatásának fontosságát már a múlt század 80-as éveiben JANKÓ János, a kiváló magyar néprajzkutató is hangsúlyozta: „A dunamelléki s általában a magyarországi szerbek ma már meglehetősen pusztulóban vannak, vagy szokásaik alakulnak különböző befolyás

alatt, és így nagyon kívánatos, hogy a hol az ősi szokásokat még meg lehet figyelni, ott ezt mielőbb meg tegyük”.⁵

Egy másik, későbbi írás Tihomir R. Đorđević tollából, egyebek mellett hangsúlyozza a gyűjtés fontosságát s felhívja a figyelmet az egyes községek szokásanyagának különbözőségére is, amely a beköltözött lakosság heterogén voltát dokumentálja.⁶

Iván napja a nyári napforduló egyik kiemelkedő ünnepe. A görög-keleti vallású szerbek július 7-én ünneplik, mivel a Gergely-naptár általános elfogadása óta náluk minden meghatározott naphoz kötött ünnep 13 nappal későbbre tolódik.⁷

Ha összevetjük a téli- és nyári napforduló két kiemelkedő ünnepét: a karácsonyt és Iván napját, azt tapasztaljuk, hogy mindkettő hosszabb időn keresztül funkcionál — ünnepkört alkot —, s meghatározott szokásrend kapcsolódik hozzájuk.⁸ A szentiváni ünnep ciklikus jellegét DÖMÖTÖR Tekla is hangsúlyozza Naptári ünnepek — népi színjátszás c. monográfiájában.⁹ Az Iván napi ünnepkör napjainkban már jóval halványabban körvonalazott a karácsonyinál, de a nyári ünnepkör egyes napjaihoz fűződő szokáselemek vizsgálata alapján számos összefüggésre lehet még fényt deríteni.

Előadásunk célja az ünnepkör szokásanyagának komplex vizsgálata alapján a szokások egyes elemeinek összevetése a délszláv, illetve magyar anyaggal. A bemutatásnál fokozottan ügyelnünk kell arra, hogy az egyes elemeket megszokott szokáskörnyezetükből ne szakítsuk ki — összefüggéseikre összpontosítsuk figyelmünket —, mert csak így kaphatunk hiteles képet egy közösség hagyományos népi kultúrájáról.¹⁰ Éppen ezért — még ha a jelen tanácskozás az összehasonlító irodalmi kutatások jegyében zajlik is — nem csupán az ünnepkör szövegeinek ismertetését tartjuk célunknak, hanem az ünnep egyéb vonatkozásainak bemutatását is.

Az európai szentiváni szokások összetevői: a tűzgyújtás, a tűzzel-, illetve vízzel való mágikus cselekedetek, a növényekkel (füvekkel, virágokkal, gyümölcsökkel) kapcsolatos cselekmények és hiedelmek, a szerelmi jóslás¹¹, valamint az ünnephez kapcsolódó szövegek, énekek jórészt megtalálhatóak bemutatásra kerülő anyagunkban is.

Megfigyelésünk szerint a Buda-környéki szerbek szokásanyagának egyik fő jellemzője a szokások tárgyi kellékeinek szívós továbbélése, amelyekhez hol szorosabban, hol lazábban — sokszor már csak töredékes formában, az emlékezés síkján — kapcsolódnak azok a szellemi hagyományok: hiedelmek, szövegek, mágikus cselekmények, amelyek megléte nélkül e tárgyi kellékek funkciója formálissá válik.

Iván napjának jellegzetes attribútuma az ivánnapi koszorú, amelynek elkészítéséhez — a hozzávaló virág szedésétől kezdve — számos szokás (hiedelem, cselekmény és énekelt szöveg) fűződik.

A koszorút — *ivanjski venac* a szokás által meghatározott vadon nőtt, ún. ivánnapi virágból — *ivanjsko cveće* (galium verum, L.) kötik, amit az Iván-nap előtti napon délután kell szedni. Ez ősi soron az asszonyok és lányok feladata volt, napjainkban azonban egyre inkább az idősebb asszonyok, illetve gyerekek dolga. Idősebb emberek emlékezete szerint régebben a virág szedése közben énekeltek is: általában a ma

már töredékes szövegű *Ivanjsko cveće* kezdetű éneket, amelynek bemutatására az Iván-naphoz fűződő énekek elemzésekor térünk ki.

A leszedett ivánnapi virágot hazaviszik és otthon estefelé koszorúba fonják. A koszorú fonását rendszerint a háziasszony vagy az eladólány végzi. Régebben többen is összejöttek egy-egy háznál, kiültek a ház elé vagy az udvarra, ahol énekszó mellett, együttesen készítették el az ünnepnek ezt a fontos kellékét. A koszorú anyaga régen kizárólag az *ivanjsko cveće* volt, mert a hozzá szorosan kapcsolódó hiedelem szerint: sok konkoly lett volna búzájukban abban az esztendőben, ha egyéb virágot is kevernek közé. Ma már előfordul a koszorúnak muskátlival — vagy egyéb tarka kerti virággal való díszítése is, ami arra utal, hogy a hiedelem kezdi érvényét veszíteni.

A koszorúk száma nem meghatározott, családonként változhat. Anynyit azonban megállapíthatunk, hogy ma már lényegesen kevesebb koszorút készítenek, mint az előző generációk. A koszorúk elhelyezése a házigazda tiszte és az esti órákban történik. Egyes helyeken a ház kapujára, a ház udvarra néző hosszanti oldalára (napjainkban ez a leggyakoribb), továbbá az istállóra, kútra, ólakra kerül. Régente az eladólányok dobtak koszorút a háztetőre is, ugyanis annak viselkedéséből megtudták, hogy abban az esztendőben férjhezmennek-e vagy nem: a tetőről leeső koszorú a pártában maradást, a fennmaradó pedig a férjhezmenést jelezte.

Területünkön újabb keletű az ivánnapi koszorúnak a temetőbe vivése, elsősorban olyan asszonyoknál, akiknek fiatal halottjuk van. A koszorút ilyenféle szavak kíséretében helyezik a sírra: pl. „Marija moja, sutra je Ivandan, donela sam ti venac” (Máriám, holnap Iván-napja lesz, hoztam neked koszorút).

Arra a kérdésre, hogy miért fonnak Iván napjára koszorút, az alábbi legjellemzőbb válaszokat kaptuk adatközlőinktől: annak örömére teszik, mert megszületett Szt. János — *Sv. Jovan*, mások szerint — s ez az általánosabb — a koszorún keresztül Szt. János megövjá a házakat a szélvihartól.

A koszorú a következő Iván-napig marad fönt a házon, ha ez idő alatt nem fújja le a szél és nem vész el, akkor az új koszorú feltevése előtt elégetik.

Az Iván-nap másutt oly jellegzetes — központi helyet elfoglaló momentumáról: a tűzgyújtásról és annak átugrásáról igen eltérő az emlékezés. Sokan hallottak ugyan arról, hogy régebben szokásban volt, de véleményük szerint inkább csak a magyarok illetve katolikusok körében — János, illetve Jan-napján. Mások szerint a század elején a szerbeknél is szokásban volt a tűzátugrás, amit emlékezetük szerint kizárólag csak a férfiak tettek. Arra sem emlékeznek, hogy volt-e ilyenkor éneklés — és kólótáncolás. A tűzátugrás céljához nem fűznek semmiféle magyarázatot.

Az ünnep énekei két egymástól élesen elváló típuscsoportba sorolhatók. Az egyik típust a virág szedésekor, de gyakran a koszorú fonása közben is énekelt *Ivanjsko cveće*, a másikat a koszorú fonásakor énekelt *Ivan bere lan* kezdetű szöveg reprezentálja.

Az első típus szövege 5 + 5 + 5 + 4 szótagú:

Ivanjsko cveće,
Ivan te bere,
Majci te daje (lane)
Moj Ivane.

Ivánnapi virág,
Iván szed téged,
Anyjának ad téged (lane)
Én Ivánom.

Ivan bere lan...

Tempo giusto

I - van be - re lan, Baš na I - van dan.
I - va - no - va mi - la ma - ti, A - di ti I - van ?

A lane a dallam miatt egy kiegészítő elem a harmadik sor végén.

A második típus pedig 5 + 5 + 8 + 5 szótagképletű versszakokból áll:

1. Ivan bere lan, Baš na Ivandan. Ivanova mila mati (majko), A di ti Ivan?	Iván szedi a lent, Éppen Iván napján. Iván kedves édesanyja, Hol van Ivánod?
2. Ivan tuče lan, Baš na Ivandan. Ivanova mila mati (majko), A di ti Ivan?	Iván töri a lent, Éppen Iván napján. Iván kedves édesanyja, Hol van Ivánod?
3. Ja sam plela lan, Baš na Ivandan. Ivanova mila mati (majko), Jel doma Ivan?	Lent fontam én, Éppen Iván napján. Iván kedves édesanyja, Otthon van-e Ivánod?

Ivanjsko cveće...

Poco rubato

I - vanj - sko cve će, I - van te be - re,
Maj - ci te da - je la ne, Moj I - va - ne.

Mindkét énektípus az úgynevezett szertartási énekek csoportjába sorolható, amelyek a tradíció által meghatározott alkalmak visszatérő szövegei.

Az *Ivanjsko cveće* egyik szép változatának szövegét már Vuk Stefan KARADŽIĆ is közli: *Život i običaji naroda srpskoga c. művében*.¹² A szöveg variánsai jóformán az egész szerb nyelvterületen közismertek.¹³

A második típusba forolható *Ivan bere lan* kezdetű énekszöveg elemzése során érdekes problémára bukkantunk, amely azt látszik bizonyítani, hogy a szöveg nem tartozott eredendően az Iván-napi énekek csoportjába.

Előadásunk bevezetőjében utaltunk már arra, hogy egy-egy szokás-elem átvándorolhat egyik ünnepnapból a másikba. A nyári napforduló ünnepköre is magába foglal több olyan jeles napot, amelyek köré hasonló hagyományanyag (hiedelem, szöveg, stb.) fonódik: s legfőbb céljuk a jó termés biztosítása. A lenfeldolgozás munkafolyamatait megéneklő szövegek jellegzetesen a Vid-napi szertartási énekek csoportjába sorolhatók. Vinko ŽGANEC: *Hrvatske narodne popijevke iz Koprivnice i okoline c. munkája* is külön csoportként említi ezeket a szövegeket, amelyek ma már szórványosan fordulnak elő s egyaránt kapcsolódnak *Vid-* és *Iván-napjához*.¹⁴ Feltevésünk szerint hasonló folyamat mehetett végbe a mi területünkön is. Nem ismeretlen számunkra az a tény, hogy a szokások átalakulását mindig megelőzik a társadalmi-gazdasági viszonyok változásai. A mi esetünkben a lentermesztés munkafolyamatának megszűnése is hatással lehetett a jelzett szokás-elem, illetve szöveg más ünnepbe való átcsapódására. Egy-egy szövegnek, szokás-elemnek ilyenfajta mozgása nem ismeretlen a paraszti kultúrában.¹⁵

Az Iván-napi hagyományos szokásrend felbomlására utal az a momentum is, hogy egy jellegzetesen Iván-napi szertartási ének a *Mara (Smilja) devojka* kezdetű, vizsgált falvainkban elszakadt az ünneptől: beolvadt az általánosan énekel — alkalomhoz nem kötött népdalok sorába. Magyarország egyéb szerbblakta községeiben, pl. a Tisza—Maros-szögben Szőregen, még igen szép változatát jegyeztük fel Iván-napi, illetve György-napi(!) énekként. Iván napján a koszorú fonása közben énekeltek a lányok.¹⁶ Erre az adatra külön is szeretnénk felhívni a figyelmet, mert szerbhorvát nyelvterületről — amint azt Maja BOŠKOVIĆ-STULLI írja¹⁷ — nincs konkrét bizonyító adat arra vonatkozóan, hogy énekeltek-e ezt a szöveget szertartási énekként Iván- vagy György-napkor.

A fentiekből kitűnik, hogy a bemutatott szövegtípusok szervesen kapcsolódnak a délszláv nyelvterület hasonló szövegtípusaihoz.¹⁸

De hogyan kapcsolódik ez az anyag a magyar szentiváni énekhez?

Mint ismeretes, a magyar anyagban a szentiváni ének a tűzgyújtáshoz kapcsolódik szervesen s a délszláv énekekkel genetikus kapcsolatot nem mutat, noha nyilvánvaló, hogy az ünnepen belüli funkciójuk hasonló jellegű.¹⁹

Területünkön igen problematikus az ivánnapi tűzgyújtás szerepe. Egyértelműen igazoló adatot az Iván-napi tűzgyújtásra a Buda-környéki szerbeknél nem kaptunk. Az ellentmondó, illetve homályos emlékezések

alapján csak megkísérelhetjük e probléma tisztázását.²⁰ Adatainkat összevetve úgy látjuk, hogy a tűzgyújtás — amire ma még emlékeznek — másodlagosan, magyar, illetve szlovák hatásra alakulhatott ki. Említettük, hogy vizsgált községeink többnemzetiségűek: magyarok, szerbek, szlovákok és németek lakják. Az ezektől való átvételt valószínűsítik adatközlőink is, akik szerint inkább a katolikusok körében Jan-napján volt szokásos a tűzgyújtás és annak átugrálása.²¹ Ezt a tényt látszik alátámasztani a tűz átugrálásához fűződő hiedelemanyag teljes hiánya is a helyi szerb lakosságnál.

A tűznek az év egyéb jeles napjain, hogy csak a karácsonyi tuskóégetést (badnjak-égetés) és a Lázár-szombati szemétfelgyújtást említsük: megvan a mágikus szerepe, de az Iván-napi szokáseggyüttesből már hiányzik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Buda-környéki szerbeknél az Iván-nap központi kelléke az *ivánnapi virágból* készített *ivánnapi koszorú*, s a vele kapcsolatos mágikus eljárások adják meg e népszívet Iván-napi szokásainak sajátos jellegét. Mágikus erejével a virágkoszorú közvetlenül és közvetve beleszól a család totális életébe: biztosítja a család minden javának védelmét az egész esztendőre²², — sőt még szerelmi jóslásra is alkalmas.

A magyarságnál is számos példa van a növényeknek az Iván-napi és más jeles napok szokásaiban betöltött szerepére. Ez a szerep azonban szinte teljesen a szerelmi jóslás mesterkedéseinek körére szorul vissza.²³ A Buda-környéki szerbek és általában a délszláv népek szokásaiban viszont határozottan központi szerepük van.

* * *

Előadásom végén hangsúlyozni kívánom, hogy a tanulmányozott községek szerb lakosságának ez a szokásrendje századunk első évtizedeire volt jellemző, napjaink gyorsütemű fejlődése s az életmódban bekövetkezett gyökeres változás egyre inkább háttérbe szorítja ezeket az Iván-nap köré kristályosodott szokásokat, amelyeknek alaprétege a kereszténység előtti nyári napforduló ünnepére vezethető vissza.

J E G Y Z E T E K

¹ Az idevonatkozó gazdag irodalomból természetesen csak a tárgyunkhoz legkövetlenebbül kapcsolódó munkákat említjük meg. — KARADZIC, Vuk Stefan: Život i običaji naroda srpskoga. Beč, 1867. — BELLOSICS Bálint: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. = Ethnographia, 1902. — JUGA Velimir: A magyar szent korona országában élő szerbek. Nemzetiségi ismertető könyvtár. Budapest, 1913. — ROHEIM Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. — BÁLINT Sándor: Népünk ünnepei. Budapest, 1938. — GAVAZZI, Milovan: Godina dana hrvatskih narodnih običaja. I. Od poklada do jeseni. Zagreb, 1939. — MARÓT Károly: Szent Iván napja. = Ethnographia, 1939. — BÁLINT Sándor: Az esztendő néprajza. Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára. 6. sz. Budapest, 1942. — SCHNEEWEIS, Edmund: Serbokroatische Volkskunde. I. Volksglaube und Volksbrauch. Berlin, 1961. — DOMÓTOR Tekla: Naptári ünnepek — népi színjátszás. Budapest, 1964. — SCHRAM Ferenc: A Szentiván-napi tűzgyújtás. = Ethnographia, 1965.

² A beköltözés időpontjára vonatkozóan az egyes történetírók véleménye — lényegtelen eltérésektől eltekintve — megegyezik az 1690—1694-es években. L.: HUNFALVY

Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. — THIM József: A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig. II. köt. Nagybecskerek, 1892. — JUGA Velimir, i.m. — PICOT-PAVLOVIC: Srbi u Ugarskoj. Novi Sad. é. n. — HOMAN B.—SZEKFÜ Gy.: Magyar történet. IV. köt. 257—260. p. — HADROVICS László: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Kincses-tár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára. 140. sz. Budapest, 1944.

¹ UROSEVICs Daniló: A magyarországi délszlávok története. Budapest, 1969. 21. p.

² KISS Mária: A pomázi szerbek ünnepnapjai. Budapest, 1959. 118. l. Szakdolgozat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. EA 6522. sz.

Jelen előadásomhoz felhasználtnék néprajzi adatokat 1957—1970 közötti időszakban gyűjtöttem: Pomázon, Budakalászon, Csobánkán és Szentendrén.

³ JANKÓ János: Adatok a pomázi szerbek néprajzához. = Turisták Lapja. I. 1889. 98. l.

⁴ ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.: Srpske kolonije u Budimu i okolini. = Bratstvo XV. 1921. 139. p.

Itt kell még megemlékeznünk egy Szentendrén őrzött kéziratról: Narodni običaji pravoslavnih Srba u Madarskoj. Skuptio i obradio: Laza TERZIN, bivši nadzornik srpskih škola u Madarskoj, — amely több értékes adatot tartalmaz a Buda-környéki szerbek szokásairól is.

⁵ „Ónaptár vagy Julián-naptár a neve a Julius Caesar által i.e. 46-ban bevezetett naptárnak, melynek éve 365 1/4 nappól állt: minden negyedik, 365 napos év után egy 366 napos szökőév következett. Minthogy a csillagászati év hossza ennél valamivel kevesebb, 1582-ig már 10 napra nőtt a Julián-naptár hibája. Ekkor a XIII. Gergely pápa által elrendelt új vagy Gergely-féle naptár megszüntette a 10 nap eltérést és annak okát is. A görögkeleti — pravoszláv — egyház továbbra is a Julián- vagy ónaptárt használja, mely már 13 nappal tér el a Gergely-félettől”. = Élet és Tudomány, 1966. 51. sz. 2448. p.

⁶ L.: SCHRAM Ferenc, i.m. 547—555. p. — KISS Mária: Adatok a pomázi szerbek karácsonyi ünnepköréhez. = Ethnographia, 1964. 95—120. p.

⁷ DÖMÖTÖR Tekla, i.m. 140. p.

⁸ KISS Mária: Adatok... 96. p.

⁹ DÖMÖTÖR Tekla, i.m. 139. p.

¹⁰ KARADŽIĆ, Vuk Stefan, i.m. 67—68. p.

¹¹ SCHNEEWEIS, Edmund, i.m. 140. p.

¹² ŽGANEC, Vinko: Hrvatske narodne popijevke iz Koprivnice i okoline. Zagreb, 1962. 30—32. p.

¹³ Ennek a tételnek elméleti kifejtését és rendszerezését l.: ORTUTAY Gyula: Variáns, invariáns, affinitás (a szájhagyományozó műveltség törvényszerűsége). = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közleményei. XI. Budapest, 1959.

¹⁴ 1958. decemberében Szőregen (Csongrád m.) Mendebaba Rádóné 78 éves és Vladiszlávjev Milánné 56 éves adatközlőktől gyűjtöttem a fenti ének egy szép változatát:

*Mara devojka tri venca plela,
Tri venca plela, sva tri su zelena.
Jedan je venac sebi zadržala,
A drugi venac drugarici dala,
Treći je venac nuz vodu spustila,
Treći je venac nuz vodu spustila.
Pa je vencu tijo besedila:
Plovi mi plovi moj zeleni venče,
Pa odplovi do Đurđevi-dvora,
Pa ti uptaj Đurđevu majku,
Jeli majka oženila Đurđa?
Nek ne ženi mladom udovicom,
Već nek ženi s Marom devojkom.*

¹⁵ BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: Hrvatsko-srpska narodna književnost u svjetlu nekih komparativnih proučavanja. = Narodna Umjetnost. Knj. II. 1963. 56. p.

¹⁶ Ezen kívül vannak a délszláv nyelvterületen olyan szövegípusok is, amelyek gyűjtőterületünkön nincsenek meg. L.: ZEČEVIĆ, Slobodan: Orgijasticke svečanosti letnje solsticije. = Narodno stvaralaštvo, 1965. 13—14. sv. 1053—1062. p.

¹⁷ L.: VISKI Károly összefoglalását a Magyarság Néprajza III. köt.-ben. Budapest, é.n. 2. kiad. 319—327. p. — Uo. található meg a téma legfontosabb irodalmának felsorolása is.

¹⁸ Az ivánnapl tűznek távolabbi összefüggéseire l.: RÓHEIM Géza, i.m. 140—147. p., SCHNEEWEIS, Edmund, i.m. 141. p., DÖMÖTÖR Tekla, i.m. 141. p.

¹⁹ Ezt támasztják alá Manga János Ipoly menti vizsgálatal is, magyar és szlovák lakosságú területekről. MANGA János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Néprajzi tanulmányok. Szerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 1968. 166. p.

²⁰ Ugyanerre nyomatékosan figyelmeztet SCHNEEWEIS is, i.m. 141. p. — Több konkrét példát is felhozhatunk a koszorú mágikus erejének alkalmazására. Szőregen pl. az előző évi koszorút a padláson őrizték s ha valaki megbetegedett, vízbe áztatták. és ezzel a vízzel mosdatták. Sajat gyűjtés. 1958. Hasonló adatot említ Szabadkáról BELLOSICS Bálint, i.m. 120. p. Újszentivánon (Csongrád m.) a régi koszorút a tehén elé tették, hogy megegye s ezzel egészségének védelme biztosítva legyen. Sajat gyűjtés. 1958.

²¹ DÖMÖTÖR Tekla, i.m. 143. p.

REZIME

PRILOG POZNAVANJU IVANDANSKIH OBİČAJA SRBA IZ OKOLINE BUDIMA

Referat govori o Ivan-danu na osnovu obimnog srpskog materijala skupljenog u Mađarskoj. Kratak uvodni istorijat naglašava da na ispitivanom području Sent Andreje i okoline može da se utvrdi postojanje srpske etničke grupe na blizu 300 godina unazad. Ova mala nacionalna grupa uspela je do danas da sačuva svoje običaje srazmerno dobro, ali je tradicionalni red već u raspadanju.

Jedna od glavnih karakterističnih crta Srba iz okoline Budima je da su uporno čuvali običaj i predmet — karakteristični atribut Ivan-dana — ivanjski venac, uz čije se pravljenje počev od branja cveća za njega (*galium verum L*) vezuju mnoga verovanja, radovi i tekst za pesmu. Broj ivandanskih venaca nije određen, menja se prema potrebi porodica, ali se može konstatovati da se danas priprema manji broj venaca.

Referat dalje konstatuje da se pesme posvećene ovom prazniku mogu da svrste u dve sasvim različite grupe: 1. Ivanjsko cveće (5 + 5 + 5 + 4), 2. Ivan bere lan (5 + 5 + 8 + 5). Oba tipa pesama mogu da se uvrste u takozvane grupe obrednih pesama. Pod br. 1 varijante teksta poznate su na celom južnoslovenskom području. Tekst pod br. 2 po svome poreklu nije mogao da pripada ivandanskim pesmama, nego pokazuje čvršće srodstvo sa obrednim pesmama koje se vezuju za Vidov-dan.

Na zanemarivanje tradicionalnog običajnog reda ukazuje i momenat da se jedna karakteristična ivandanska obredna pesma, koja počinje sa Mara/Smilja/devojka/, već odvojila, ali je na drugim područjima Mađarske, nastanjenim Srbima poznata kao ivandanska odnosno đurđevdanska (!) pesma.

Mađarska svetoivanska pesma, koja se vezuje za paljenje vatre, ne pokazuje genetsku povezanost sa južnoslovenskim pesmama. U zaključku referata se konstatuje da je kod Srba u okolini Budima prilikom ivandanskog praznika glavni predmet venac, a magični postupci u vezi njega daju svojstvenu karakteristiku ivandanskim običajima ove odvojene etničke grupe.

Vujicsics D. Sztoján

**EGY SZERB GUSZLÁR
A XVI. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON**

A régi szerb guszlárok nyomát követve, a szakirodalomban általában igen bizonytalanul esik említés Kármán Demeterről (Dimitrije Káramanról), akinek a neve Tinódi Sebestyén 1553-ban Kolozsvárott befejezett, s nyomtatásban 1554-ben ugyanott megjelent *Erdéli históriájában* őrződött meg. Korának történeti eseményeit Tinódi a kortárs szemével énekelte meg, s tudósításai kétségtelen forrás értékűek, hitelt érdemlők. Az *Erdéli históriában* Tinódi nyolc sort szentelt guszlár-kortársának, a szerb Kármán Demeternek, a Lippa ostromával kapcsolatos részben:

*Az Uluman béköt mondom jó Lippában,
Az várost ő tartja nagy szép szabadságban,
Vitézőkkel vagy on oly nagy vígasságban,
Senkitől ő nem fél, vagy on holdoltatásban,*

*Sok hegedős vagy on itt Magyarországbán,
Kármán Demeternél jobb nincs az rácz módbán,
Sokat csélcsep béknek az Lippa várában,
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.*

*Az ő hegedőjét főhajtván rángatja,
Az Uluman néki csuffságban fogadja,
Minden ajándékval őt meggazdagítja, —
Az fogadás hozá őtet nagy koldússágra.*

Az idézett sorok némi magyarázatra szorulnak. „Sokat csélcsep béknek az Lippa várában” — bohóckodik, mulattatja, szórakoztatja a béget a hegedős, s a bég gazdagon megajándékozta ennek fejében („érte esnék nagy gazdagságba”, „minden ajándékval őt meggazdagítja”). Muzsikáját, énekét „az Uluman néki csuffságban fogadja”, vagyis szórakoztatásként, mulattatásként, azonban „az fogadás hozá őtet nagy koldússágra”. Ez utóbbit úgy kellene értelmeznünk, hogy az elszegődés, az egyezés, a kötelezés taszította a hegedőst nyomorúságba, vagyis az a körülmény, hogy a bég szolgálatába állt, elszegődött hozzá, mintegy udvari muzsikusává lett, a bég azonban valami miatt elcsapta, s így jutott „nagy koldússágra”, s bizonyára még a korábbi kapott ajándékoktól, jutalomtól

is megfosztották. A szüksézávú leírásból nehéz lenne konkretizálni, mi lehetett a kegyvesztettség igazi oka, s különböző találgatásokra lehetne mód. Lényeges azonban annak a megállapítása, hogy Kármán Demeter hegedős, vagyis guszlár esete is arra mutat, hogy a hegedős, a guszlár helyzete sokkal alacsonyabb rendű volt, mint a lantosé, vagyis hasonló szolgálatban sokkalta bizonytalanabb. Hegedőst, guszlárt e tekintetben világosan meg kell különböztetnünk, s el kell határolnunk a lantostól, aki állandóbb jellegű szolgálatban volt, s kétségtelenül sokkal többre tartották, jobban megbecsülték, mint az alkalmi hegedőst, guszlárt. A lantosok nyilván a nemesi, főúri környezetben is előkelőbb helyet foglaltak el, legalábbis a magyar hegedősök, illetőleg lantosok esetében így tetszik.

„Sok hegedős vagyon itt Magyarorszáiban, / Kármán Demeternél jobb nincs az rácz módban”, tanúskodik Tinódi. Ez arra utal, hogy személyes találkozásai, ismeretségei révén Tinódi számos guszlár-kortársáról tudott, akik a maguk repertoárját különböző módon adták elő Magyarország-szerte, s közöttük nyilván voltak olyanok is, akik „rácz módban” muzsikáltak, illetőleg adtak elő, de tudásával és ügyességével, rátermettségével ezek közül is kivált és kitűnt Kármán Demeter. Tinóditól tudjuk, hogy Lippa elfoglalását követően (1551) Uluman bég vizagdozással töltötte idejét vitézei körében („vitézőkkel vagyon oly nagy vizagdozásban”), s bizonyára a legkülönbözőbb muzsikások tarka sokasága sereglett köréje, annál is inkább, mert hiteles adatunk van arra nézve, hogy Uluman bég igen zenekedvelő természetű volt. Istváni írja, hogy „midőn Uluman bég Lippát elfoglalta s a Róbert Károly által épített templomban az orgona nagy ón sípjait meglátta, a kérdésére nyert válasz után kívánta, hogy játsszanak előtte az orgonán. Gyönyörködve hallgatta a keresztény istentisztelet céljára készült hangszert”.

Mint már említettük, kétségtelen, hogy Tinódi egyebek között egész sor hegedőst, guszlárt is ismert és hallott, akik „rácz módban” adtak elő, s nem férhet kétség ahhoz, hogy kivételesen kedvező ítélete Kármán Demeter guszlár előadókészségéről, tehetségéről hitelt érdemlő és megalapozott, annál is inkább, mert a dicséretet a kor legismertebb, legnevesebb magyar lantos-krónikása mondta ki, őszintén, féltékenykedés nélkül, hozzáértőként tisztelve meg délszláv egysoros pályatársát. Végetül maga a tény is, hogy Tinódi ennyi teret szentel Kármán Demeternek, szükségét érezve, hogy megemlítse, hírét keltse, arról tanúskodik, hogy a szerb guszlár kétségtelen és erőteljes benyomást tett rá.

Néhány verssorban Tinódi valójában Kármán Demeter guszlár egész történetét elmondta, sok lehetőséggel, hogy életének és működésének több vonatkozására is kitérhessünk, s közvetve előadómódjának bizonyos jellemző és jellegzetes vonásait is körülírjuk. Hogy ki volt Kármán Demeter — erre nem adhatunk választ. Horváth János mellékesen megjegyzi: „semmi ok rá, hogy a hegedőst ne tartsuk magyarnak”. Ez a megalapozatlan vélemény természetesen nem jön számításba. Kétségtelen, hogy a Demeter-Dimitrije keresztnev — délszláv vonatkozásban — a guszlár szerb eredetére utal, míg a „Kármán” vezetéknev nem őrződött meg Tinódinál eredeti formájában. A szerb és horvát irodalomtörténészek, akik az eddigiek során idézték e guszlár nevét, helyesen oldották

fel, mint „Karamant”, a kis-ázsiai fejedelemség neve alapján. Bizonyos azonban, hogy ez a név semmiképp sem utalhat kis-ázsiai, karamani származásra. Teljességgel valószínű, hogy ragadványnévről van szó, amely esetleg olyasvalakihez fűződik, aki megfordult, esetleg egy ideig Karamanban, Karamaniában élt, ez esetben talán mint urának, Uluman bégnek kíséretében és szolgálatában. A ragadványnév esetleg olyasvalakihez is tapadhat, aki hosszabb időt töltött török szolgálatban, talán még „törökös” is lett. Vuk Karadžić magyarázata szerint Karamanlija „keresztény hitű törököt” is jelenthet („turčin zakona hrišćanskoga”), s ez is egy lehetőség a közelebbi magyarázathoz, mégha bonyolítja is a kérdést.

Semmi okunk abban kételkedni, hogy Kármán Demeter (Dimitrije Karaman) a maga repertoárját szerb nyelven adta elő. A kor divatos, előadott zenei, illetőleg folklór-anyagának nyelvi tarkasága közismert, s felesleges lenne itt külön kitérni erre. Azonban nem érdektelen a hangszer milyenségének a kérdése. Dézsi, az idézett sorokhoz fűzött magyarázatában megjegyezte, hogy „a magyar és rác hegedős hegedője közt aligha volt különbség, amennyiben mindenik a citerának vagy tamburának felelt meg”, vagyis szerinte mindenképp *pengetős* hangszert kell értenünk „hegedő” alatt. Ez a megállapítás azonban nemigen állja meg a helyét. Az idevágó sor Tinódinál:

Az ő hegedőjét főhajtván rángatja.

De maga Tinódi tesz különbséget a hegedősök és lantosok hangszere között, amikor a *Sokféle részegősről*ben írja:

Nem kell akkor hegedülni, lantot pöngetni,

szemlátomást utalva a hegedő esetében a hangszer vonós voltára.

Hadd utaljunk egy — talán jelentéktelennek tetsző — elhatárolásra is, amelyet Tinódi hangsúlyoz, amikor azt mondja, hogy Kármán Demeter „az ő hegedőjét”, vagyis *a maga* hangszerét „rángatja”. Ez nyilván utalás Kármán Demeter eltérő, másfajta hangszerére, amely nem azonos a magyar hegedősök szokásos zeneszerszámával. De magából a leírásból is teljességgel nyilvánvaló, hogy az előadás módja kifejezetten vonóval való játszás, nem pedig húrpöngetés, lanton vagy citerán való játszás. „Az ő hegedőjét főhajtván rángatja”, írja Tinódi, vagyis a vonóját rángatja, húzza-vonja. Mikes Kelemen *Törökországi Leveleiben* 1761-ben így ír:

*Örmény, Görög, Lakadalmon
Ne kapj ott az vigasságon.
A' Hegedüt ott r á n k o t t y á k.
A' Füleket tsikorgattyák.
Annak nints több, tsak két hurja,
Melynek izetlen az hangja,
Soha többet egy Notánál
Azon v o n n i nem hallanál.*

Vagyis *hegedüt rángatni* e sokkal későbbi leírásban is változatlanul vonóval való muzsikálást jelent.

De a „főhajtván” való játszás hangsúlyozása is csak guszlán (gusle) való játszásra utalhat, amely bizonyos hajlott testtartást igényel, ülő helyzetben, s a fej lehorgasztásával jár. Hieronim Morsztyn lengyel író mintha csak szóról szóra Tinódi leírását venné át, amikor 1606-ban — alig fél évszázaddal később — megemlíti, hogy a katonák között, akik már megelégtették a trombitaszót és dobszót, egy szomorú szerb húzza hosszú vonóját, fejét földre horgasztva, s régies énekeket játszik, mint verték egykoron a lengyelek és a hős horvátok a törököt.

Mindkét leírás teljességgel azonos, és semmi okunk abban kételkedni, hogy a középkori, feudális, valójában udvari szerb guszlár hiteles leírásával állunk szemben, noha kiszakítva eredeti környezetéből. (A kérdés jobb tisztázásához hozzájárulhatnak a délszláv népi epika előadóinak egykorú ábrázolásai is, amelyeknek eddig még nem szenteltek kellő figyelmet.)

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a „rác mód”, amelyről Tinódi tanúskodik, azonos azzal a „rác (szerb) móddal” („srbski način”), amelyet pontosan egyidőben említ a hvari születésű Petar Hektorović *Ribanje i ribarsko prigovaranje* című művében, amelyet az olasz ecloga pescatoria mintájára költött 1555-ben (s valamivel később, 1568-ban Velencében adott ki). Mielőtt a leírásban sor kerülne az első, a szövegbe szőtt bugarštica előadására, az egyik halász azt mondja:

*recimo po jednu za vrime minuti
bugaršćinu srednu, i za trud ne čuti;
da Srbskim načinom, moj družo primili,
kako meu družinom vasda smo činili.*

Ezután következik a jól ismert, klasszikus bugarštica Kraljević Markó-ról és Andrijaš testvéréről. Nikša Pelegrinovićnak ajánlva művét, 1557-ben a feljegyzett, eleddig egyetlen ismert és fennmaradt bugarštica-dallamhoz Hektorović hozzáfűzi: „Evo ti šalju... oni *Srbski način* (ovdi zdolu upisan), kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugaršćicu bugario.” (Íme küldöm... azt a szerb módot [itt alább leírva], ahogyan Paskoj és Nikola külön-külön énekelt bugaršticát.)” Noha elég ritkán találkozunk a „szerb (rác) mód” („srpski način”) elnevezéssel, mégis, századokon át tartja magát, mindig és következetesen a hosszú sorú népi énekekhez, a bugaršticákhoz fűződve. Kifejezetten ebben az értelemben használja az elnevezést még 1652-ben is Juraj Križanić, egyik hosszú sorú alkalmi költeményét a horvát eredetiben úgy jelölve, mint „Sarbski”, a párhuzamos latin változatot pedig: „Epos heroicum. Modi et styli Sarbiaci.”

Igen valószínű, hogy a bugarštica, illetőleg azok a bugaršticák, amelyeket Dimitrije Karaman Lippán adott elő guszla kísérettel, a törökök fegyvertényeit és vitézségét magasztalták és dicsőítették. Ebben a vonatkozásban epikus énekei szellemükben teljességgel megegyezhettek a szerbhorvát népi epika muzulmán rétegével, amely leginkább tizes sorú („deseterac”) változatban ismert és maradt fenn, de amelyhez az egyik

legkésőbb feljegyzett, Alija Đerzelezi-ről szóló bugarštica is tartozik, amelyet csak valamikor a múlt század végén rögzítettek.

Tinódi szerb guszlár leírása a XVI. század derekáról kivételes fontosságú és jelentőségű, noha e pillanatban talán még jobban bonyolítja ismereteinket a korábbi évszázadok szerbhórvát népi epikájának állapotáról — a szöveg és az előadásmód egységében. Ugyanis úgy tetszik, hogy Tinódi leírása a bugaršticák guszla kísérettel való előadásának egyik korábbi fázisát őrizte meg, amely úgy látszik, már a század közepétől végrévényesen kiveszőben volt. Tinódi adaléka jelentős mértékben terjeszti ki a bugaršticák területi elterjedtségét is, áthozva őket Dubrovnikból, Dalmáciából és a nyugati horvát részekről egészen a XVI. századi Magyarország földjére — noha bizonyára csak szórványként és bevándorolt elemként. Tinódi leírása azonban mindenképp értékes forrás a „szerb mód” („srpski način”), vagyis a bugarštica fogalmának és lehető előadásmódjainak konkretizálásához.

REZIME

JEDAN SRPSKI GUSLAR U MAĐARSKOJ XVI. VEKA

U *Erdeljskoj hronici* mađarskog leutiste-hroničara Sebestyéna Tinódija, završenoj 1553. godine u Koložvaru, sačuvao se pomen srpskog guslara — savremenika Dimitrija Karamana (Kármán Demeter), koji je interpretirao „srpskim načinom” („rác mód”), uz pratnju gusala. Ovaj „srpski način”, o kome svedoči Tinódi, očigledno se podudara sa „srpskim načinom”, koji Petar Hektorović beleži u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* 1555. godine i koji se pominje i kasnije (Križanić 1652). Moguće da je Tinódijev opis sačuvao jednu raniju fazu interpretacije bugaršticâ uz gusle, koja se ubrzo definitivno izgubila. Tinódijev pomen proširuje i teritorijalnu rasprostranjenost bugaršticâ, prenoseći ih čak na područje Mađarske XVI. veka, iako sporadično i migraciono.

Vagyis *hegedüt rángatni* e sokkal későbbi leírásban is változatlanul vonóval való muzsikálást jelent.

De a „főhajtván” való játszás hangsúlyozása is csak guszlán (gusle) való játszásra utalhat, amely bizonyos hajlott testtartást igényel, ülő helyzetben, s a fej lehorgasztásával jár. Hieronim Morsztyn lengyel író mintha csak szóról szóra Tinódi leírását venné át, amikor 1606-ban — alig fél évszázaddal később — megemlíti, hogy a katonák között, akik már megelégtették a trombitaszót és dobszót, egy szomorú szerb húzza hosszú vonóját, fejét felfelé horgasztva, s régies énekeket játszik, mint verték egykoron a lengyelek és a hős horvátok a törököt.

Mindkét leírás teljességgel azonos, és semmi okunk abban kételkedni, hogy a középkori, feudális, valójában udvari szerb guszlár hiteles leírásával állunk szemben, noha kiszakítva eredeti környezetéből. (A kérdés jobb tisztázásához hozzájárulhatnak a délszláv népi epika előadóinak egykorú ábrázolásai is, amelyeknek eddig még nem szenteltek kellő figyelmet.)

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a „rác mód”, amelyről Tinódi tanúskodik, azonos azzal a „rác (szerb) móddal” („srbski način”), amelyet pontosan egyidőben említ a hvari születésű Petar Hektorović *Ribanje i ribarsko prigovaranje* című művében, amelyet az olasz ecloga pescatoria mintájára költött 1555-ben (s valamivel később, 1568-ban Velencében adott ki). Mielőtt a leírásban sor kerülne az első, a szövegbe szőtt bugarštica előadására, az egyik halász azt mondja:

*recimo po jednu za vrime minuti
bugarščinu srednu, i za trud ne čuti;
da Srbskim načinom, moj družo primili,
kako meu družinom vasda smo činili.*

Ezután következik a jól ismert, klasszikus bugarštica Kraljević Markórról és Andrijaš testvéréről. Nikša Pelegrinovićnak ajánlva művét, 1557-ben a feljegyzett, eleddig egyetlen ismert és fennmaradt bugarštica-dallamhoz Hektorović hozzáfűzi: „Evo ti šalju... oni *Srbski način* (ovdi zdolu upisan), kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugarščicu bugario.” (Íme küldöm... azt a szerb módot [itt alább leírva], ahogyan Paskoj és Nikola külön-külön énekelt bugaršticát.) Noha elég ritkán találkozunk a „szerb (rác) mód” („srpski način”) elnevezéssel, mégis, századokon át tartja magát, mindig és következetesen a hosszú sorú népi énekekhez, a bugaršticákhoz fűződve. Kifejezetten ebben az értelemben használja az elnevezést még 1652-ben is Juraj Križanić, egyik hosszú sorú alkalmi költeményét a horvát eredetiben úgy jelölve, mint „Sarb-ski”, a párhuzamos latin változatot pedig: „Epos heroicum. Modi et styli Sarbiaci.”

Igen valószínű, hogy a bugarštica, illetőleg azok a bugaršticák, amelyeket Dimitrije Karaman Lippán adott elő guszla kísérettel, a törökök fegyvertényeit és vitézségét magasztalták és dicsőítették. Ebben a vonatkozásban epikus énekei szellemükben teljességgel megegyezhettek a szerbhorvát népi epika muzulmán rétegével, amely leginkább tizes sorú („deseterac”) változatban ismert és maradt fenn, de amelyhez az egyik

legkésőbb feljegyzett, Alija Đerzelezeről szóló bugarštica is tartozik, amelyet csak valamikor a múlt század végén rögzítettek.

Tinódi szerb guszlár leírása a XVI. század derekáról kivételes fontosságú és jelentőségű, noha e pillanatban talán még jobban bonyolítja ismereteinket a korábbi évszázadok szerbhorvát népi epikájának állapotáról — a szöveg és az előadásmód egységében. Ugyanis úgy tetszik, hogy Tinódi leírása a bugaršticák guszla kísérettel való előadásának egyik korábbi fázisát őrizte meg, amely úgy látszik, már a század közepétől végrévényesen kiveszőben volt. Tinódi adaléka jelentős mértékben terjeszti ki a bugaršticák területi elterjedtségét is, áthozva őket Dubrovnikból, Dalmáciából és a nyugati horvát részekről egészen a XVI. századi Magyarország földjére — noha bizonyára csak szórványként és bevándorolt elemként. Tinódi leírása azonban mindenképp értékes forrás a „szerb mód” („srpski način”), vagyis a bugarštica fogalmának és lehető előadásmódjainak konkretizálásához.

REZIME

JEDAN SRPSKI GUSLAR U MAĐARSKOJ XVI. VEKA

U *Erdeljskoj hronici* mađarskog leutiste-hroničara Sebestyéna Tinódija, završenoj 1553. godine u Koložvaru, sačuvao se pomen srpskog guslara — savremenika Dimitrija Karamana (Kármán Demeter), koji je interpretirao „srpskim načinom” („rác mód”), uz pratnju gusala. Ovaj „srpski način”, o kome svedoči Tinódi, očigledno se podudara sa „srpskim načinom”, koji Petar Hektorović beleži u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* 1555. godine i koji se pominje i kasnije (Križanić 1652). Moguće da je Tinódijev opis sačuvao jednu raniju fazu interpretacije bugaršticâ uz gusle, koja se ubrzo definitivno izgubila. Tinódijev pomen proširuje i teritorijalnu rasprostranjenost bugaršticâ, prenoseći ih čak na područje Mađarske XVI. veka, iako sporadično i migraciono.

**SZÉKELY JÁNOS ALAKJA
KÉT HVAR-SZIGETI
ÉNEKBEN**

Az első két népi eredetű, publikált, tíz szótagos horvát énekben, amelyek Kačić „*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*”¹ c. művében található (e kötetben egyébként, amint arra a szerző is figyelmeztet, három népi eredetű ének fordul elő), Székely János vagyis Sekul² az egyik főhős; az elsőben Sibirjanin Janko unokaöccseként, a másodikban meg a grahovói Nikolica kenéz leányának kérőjeként szerepel. Mindkét énekben Székelyt szimpátia övezi. Az első darabban ugyanis leleményes és ügyes hős, aki a násznép tagjaként, súlyos próbatételek árán menti meg nagybátyja becsületét. A másodikban a már elgyűrűzött leányt magatartása miatt akkor bünteti meg cinikusan, amikor a leány ezt a legkevésbé várja. Sekul szerepeltetése mindkét énekben igen életszerű, jóllehet e két szituáció alapján mégis igen nehéz lenne végérvényes ítéletet mondani róla, mint a délszláv vitézi epika hősről általában; oly módon, ahogyan ítéletet szoktunk hozni egy-egy írott irodalmi alkotás egyik vagy másik hősről; akár Hamlet a hős neve Shakespeare azonos című tragédiájában, Don Abbondio Manzoni *Jegysek* c. alkotásában vagy Nyehljudov herceg Tolsztoj *Feltámadásában*. Már azért sem könnyű az ilyen ítéletalkotás, mert Sekul szerepét Vuk Karadžić variánsában³ például (amely részletekben gazdagabb és jóval terjedelmesebb Kačić változatánál) más hős veszi át, ami viszont nem jelent egyebet e gondolatmenet kifejtése folyamán, mint hogy Sekul, a szerbhorvát vitézi epika egyéb hőseihez hasonlóan, különböző énekszituációkban tűnik föl, és sohasem lehetünk bizonyosak abban, hogy a tragikustól a mosolyt keltő komikusig, milyen szerepet kell vállalnia, és hogy e szerepek olyan mértékben fognak jobban illeni hozzá, amilyenben az ének művészi teljesítményként jobban sikerült. Ha például a horvát Matica gyűjteményének II. kötetét lapozzuk föl⁴, s az 51. számú éneket olvassuk el, azt fogjuk látni, hogy a Kačićnál említett első ének helyzetének megfelelően, noha más módon, Sibirjanin Jankón az ellenséges városban történt lánykérője folyamán, nem unokaöccse Sekul, hanem komája Kraljević Marko fog segíteni. A násznép soraiban ott van ugyan Sekul is, aki a többi vendéggel azért jelent meg, hogy szükség esetén Jankó kíséretének biztonságát szavatolja. Az ének hősről összesen kétszer tesz említést, amikor ugyanis zászlóvivőként, másutt pedig amikor kitűnő céllövőként emlegeti. Ezen túlmenően aztán már nem is esik róla több szó.

Ilyen előzetes megjegyzések után fölöslegesnek látszik felsorolni mindazokat a népi eredetű énekeket, amelyekben Sekul különféle szerepeket vállalva tűnik föl. Elegendő csupán fölidézni azokat a legkorábban följegyzett darabokat, amilyen például a „*Kad se oženio Janko vojvoda od Mihajla Svilojevića*” (Amikor Jankó vajda Mihajlo Svilojevićtól házasodott) című⁵, amelyben csupán statiszta (akár az előbb említett darabban), vagyis két vitéz kísérője, akik közül az egyik megkéri Svilojević húgának a kezét, hősünk pedig vőfény lesz —; a napjainkban készített följegyzésekig, tehát az olyan énekekig, amilyen például a „*Megdan Sekul Banovića i troglava Arapina*” (Székely bánfi és a háromfejű arab párviadala)⁶, amelyben viszont Sekulát illeti a főszerep. Ilyen, különböző időpontokban és különböző följegyzők által megörökített ének — amelyben hősünk hol statisztaként, hol meg főszereplőként fordul elő — még bőven adódik.

A Hvar-szigetén nemrég papírra vetett két énekben Sekulának főszerep jutott. Így például a „*Tko ljubi, nek i dvoru vodi*” (Aki csókol, haza is vezessen) c. románcban⁷, amelyben édesanyja ti. papot szeretne belőle nevelni, ő viszont arra kéri, hogy Jankóhoz hasonlóan őt is házasítsa meg. A románc bevezető sorai nem utalnak határozottan Sekula vágyainak célpontjára, később azonban mégis tudomást szerzünk arról, hogy konkrét leányról, Anicáról van szó. Lássuk tehát az ének érintett bevezető sorait, amelyek a főttebb elmondottakat erőteljesebben is meg fogják világítani:

*Goji majka Sekula i Janka,
a da Janka oženiti hoće,
a Sekula u popove dati,
ali Sekul u popove neće,
neg se Sekul oženiti hoće.
Sekul ide u bile kamare,
pokrije se po licu mahramom,
a majki je svojon govorio,
da on neće iz kamare poći
dok mu jubu u dvor ne donese.
Piše knjigu Sekulova majka
a na ruke Anice divojke...*

Ebben a „könyvben”, vagyis levélben, az anya értesíti a leányt, hogy Sekul súlyos betegségben szenved, jöjjön tehát meglátogatni. A leány ezt készségesen meg is teszi, ajándékokkal érkezve, amint azt a beteglátogatás szokásai megkívánják. Az anya átveszi az „úri” ajándékokat — ahogyan az ének hangsúlyozza —, a leány pedig indul Sekula szobájába. A nagybeteg helyett azonban szilaj és vágyakozó ifjút talál. Három nap elmúltával, amikor vágya már betelt, Sekul anyjához irányítja a leányt, aki ekkor már úgy vélekedik, hogy immár itt, mellette a helye, nem pedig édesanyjánál. A románc cselekménye ilyenformán tehát szerencsés kimenetelű.

A délszláv énekhagyomány számos darabjához hasonlóan, ebben az

énekekben is a béke légkörében bonyolódik a cselekmény, távol mindazoktól az ínségektől, amiket nemcsak a sorsdöntő háborúk eredményeznek, hanem a kisebb méretű összetűzések is, amikor erőszaktételek, gyújtogatás és rablás követi őket nyomon. És jó is, hogy a féktelen temperamentumú és fűrgé leleményű Sekulát — aki más énekekben oly elszánt harcos — ilyen nyugalmas, csaknem idillikus légkörű darabban látjuk viszont. Ezen állításunk mellé kívánczik az a tény is, hogy a főttebbi románcban érintett szerepet más énekekben — amelyek tartalmukat tekintve egyazon töről származtathatók — olyan hősök foglalják le, amilyen Ive Karlović, főként azokban a darabokban, amelyek nyelvi jellegükénél és az élmények kibontását illetően a régebbiek közül valók.

A második, „*Prosidbom ispravio nasilnu obljubu*” (Az erőszakot lánykéréssel tette jóvá) című Hvar-szigeti éneken⁸ Sekul ismét harcos, aki vitézi mezben jelenik meg (akár Kačić két énekében), természetesen katonák társaságában. De ebben a szerepében ő még gyöngéd fivér is, akinek különös gondja van arra, hogy távolléte idején hozzá ne férközzenek valaki tapasztalatlan hűgához.

Félelme valóban igazolt, amit az ének további soraiból tudunk meg; s ami igen érdekes, Sekula hűgát nem valami idegen, ismeretlen vitéz fogja törbe csalni, hanem tulajdon királya, akinek ő zászlóvivője, s akinek a rendelkezései szerint indul egy egészében bizonytalan kimenetelt ígérő csatába.

Ez esetben lássuk ugyancsak az ének kezdő sorait közvetlenül is:

*Kupi vojsku kraju od Budina,
a prid vojskom Banović Sekule.
Kad se Sekul od dvora dilio,
on je sestri svojon govorio:
„Ostaj zbogom, More, sestro moja,
eto tebi bila dvora moga
i na dvoru blago što ga Bog dâ.
Ti nikom ne otvaraj vrotâ,
ni po danu, ni po noći tamnoj,
dok ne čuješ tonko grlo moje!”
Brzo Sekul vojsku dostigao,
govori mu kraju od Budina:
„O Sekule, desno krilo moje,
razvi svoga svilena barjoka
i ustavi u skupu družinu,
jer se meni ne zgoda desila,
ostali mi od riznice ključi,
a u dvoru monci i divojke,
pa se bojin dobro biti neće!”*

Ez természetesen látszólagos ok, amely csupán arra való, hogy a budai király eljuthasson Sekula váráig, s ott a bánfi hangját mímelve, bebocsátást nyerjen. A leány közben sebet ejt kardjával a király fején,

amiért bekötött fejfel kell visszatérnie hadseregéhez. Sekul azonban erről kitalálja, hol járt a király, s hűgát kárhoztatva, csaknem önmágának mondja:

*Kraj je moje dvore pohodio
i sestricu moju objubio,
moja ga je sestra darovala,
što ni boje, opale jon obe!*

A sikeres csata után a király megkéri Sekula hűgának a kezét, s ezzel jóvá teszi előbbi tettét. Így a második, napjainkban följegyzett Hvar-szigeti ének is szerencsés befejezéssel zárul.

Sekul azonban ezt a szerepét is, e motívum egyik variánsában⁹ (amit ugyancsak napjainkban jegyeztek föl Dalmáciában, a Šibenik közelében levő Žirje-szigeten), Budin Cesarine hősnek engedi át. E behelyettesítés folyamán a Žirje-szigeti énekben csere játszódik le más fő- és mellékszereplőkkel egyaránt, miközben azonban egyes személyek cselekedetei kevésbé indokoltak, a harcosok célpontja pedig nem Krbava, hanem Rigómező, jóllehet mindkét hely inkább általános hadszíntérként szerepel, mintsem a szerb és horvát nép sorsát történeti szempontból oly jelentősen érintő csataterként.

Az első, Vrboskában följegyzett Hvar-szigeti énekben Sekulnak nincs családí neve, a Brusjeban talált, második darabban viszont Banović¹⁰ vezetőknévvel szerepel. Az első darabban Jankó nem nagybátyja, hanem fivére. Így a rokonsági momentum, amelynek értelmében hősünk Jankó unokaöccseként szerepel, s ami oly szilárdnak tűnt; immár nem oly bizonyos a névtelen délszláv énekmondó tudatában, függetlenül attól, hogy az énekmondó olykor ötletszerűen teszi meg egyik-másik tetszés szerinti hősét Sekula nagybátyjának, s e hősök között akad persze történeti szempontból hiteles és fiktív személy is, amit például a rövidke „*Nije staru do igre*” (Nem való a tánc az öregnek) című, Žirje-szigeten napjainkban följegyzett idill is kellőképpen illusztrál:

*Bila vila Vida dozivala:
„Ajde, Vide, da se poiigramo!”
Biloj vili Vide govoriya:
„Projdi me se, moja bila vilo,
ja san jadan Vide ostarija,
ostarija, igru ostavija.
Zovi moga Sekula nećaka,
mlad moj Sekul, igra mu je draga,
s njim se moja ti poiGRAJ, vilo!”*

Mindabból, amit eddig elmondottunk, az következik, hogy ebben az írásunkban nem szólhattunk Sekuláról mint a Hvar-szigeti (vagy bármely más vidékhez kötődő) szóbeli énekhagyomány véglegesen meghatározott hőséről, csupán olyan értelemben beszéltünk róla, miszerint érdekes szerepek hordozója egyes énekekben, s hogy e szerepek tanúsága szerint az énekmondók megbecsüléssel viszonyultak hozzá.

(Fordította Dávid András)

J E G Y Z E T E K

¹ Ld.: *Kačić-Miošić, Andrija: Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* Zora, Zgb., 1956; Sajtó alá rendezte Maretić, Tomo; 43. és 44. sz. é.

² Vö. a Székely Jánosról szóló történeti adatokat Maretić, Tomo: *Naša narodna epika* c. könyvében. JAZU, Zgb., 1909, 165–166. l., valamint: *Stanojević „Enciklopedija”* (IV. füzet, 621. l.), majd pedig: *Banović, S. cikkét: „Glasovitiji junaci o kojima su se za Kačićeva života u Dalmaciji pjevale narodne pjesme”* (Zbornik za narodni život i običaje. Zgb., 1954, 38. k., 88. l.) Prelog írása a már említett Stanojević-féle „Enciklopedija” c. műben így kezdődik: „Székely Ivan, Banović Sekula hrvatskih narodnih pjesama. Bio je ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1446–1448”. Prelog a továbbiakban arról tudósít, hogy a báni tisztséget nagybátyjától, Hunyadi Jánostól nyerte, és hogy mellette harcolva esett el 1448-ban a rigomezei csatában.

³ *Karadžić Stefanović, Vuk: Srpske narodne pjesme.* II. k., 28. sz. é. Prosveta, Bgd., 1953.

⁴ *Hrvatske narodne pjesme,* Zgb., 1897. Szerk. dr. Bosanac S.

⁵ *Bogišić, Valtazar: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa I.,* Biograd, 1878, 23. sz. é.

⁶ *Delorko, Olínko: Narodne epske pjesme I.,* Zgb., 1964; 32. sz. é.

⁷ Uő.: *Ljuba Ivanova (Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji).* Split, 1969; 28. sz. é.

⁸ Uo.: 174. sz. é.

⁹ Uo.: 199. sz. é.

¹⁰ Akár számos más délszláv vitézi énekben.

¹¹ *Delorko, O.: Ljuba Ivanova, ...*, 40. sz. é.

R E Z I M E

SEKUL U NEKIM NARODNIM PJESMAMA S OTOKA HVARA

Ime pojedinih junaka nije stalno u motivima naše usmene poezije nego je promjenljivo, te se ono seli iz motiva u motiv preuzimajući za vrijeme toga selenja razne uloge. Otuda nedosljedno postupanje tih junaka u tim tvorbama ne usvojimo li to mišljenje, te tražimo li stanovitu čvrstoću takova lika onako kao što je na primjer tražimo u pisanoj književnosti kad je riječ o Hamletu, Don Abbondiju ili Nehljudovu. A to ne znači drugo nego da nijedna uloga u našoj narodnoj poeziji nije konačna, već da isto lice može u njoj zaigrati vrlo mnogo uloga te nas pri tom iznenaditi nedosljednošću svojih postupaka, zamislimo li ga samo onakvim kakvim su nam ga prikazale pjesme u kojima smo se prvi put s njime susreli. Prema tome ni u ovom referatu autor ne može govoriti o Sekulu kao o konačno definiranoj ličnosti usmene poezije na otoku Hvaru, nego samo kao o nosiocu zanimljivih uloga u pojedinim umotvorinama te poezije i časti koja mu je dodeljivanjem tih uloga iskazana.

**SZERBHORVÁT SZÓBELI
HAGYOMÁNYÚ ÉNEKEK
SZILÁGYI MIHÁLYRÓL**

A Szilágyi Mihályról szóló, szóbeli hagyományú húsz ének — ti. körülbelül ennyi őrződött meg — áttekintése után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közismert magyar hadvezérről sokkal több ének zengett a XIX. századig, mint később. Az újabb keletű tíz szótagos énekekig ugyanis már csak a reá való homályos emlékezés hagyományozódott. Miként alakult tehát ez az epikus anyag?

A főntebb említett énekmennyiségből tizenkettő a régi epikus rétegbe, az ún. bugaršticák rétegébe sorolható¹, s itt a legélénkebb a Szilágyira való emlékezés. E hosszúsoros énekekben ugyanis fennmaradt a csaták emléke, amelyekben részt vett; rokonsága Hunyadi Jánossal; viszonyulása a budai udvarhoz; szomszédsága a Brankovicsokkal; külsejének leírása; majd pedig más történeti vonatkozású momentumok emléke is.

Részvételéről az 1444-i várnai csatában két hosszúsoros ének is tud.² Az egyik Hunyadi szerepét hangsúlyozza a hadsereg fölállításakor:

*Crna bana Mihajla na pašu od Natolije.*³

Rigómezei vitézkedését 1448-ban, amit a török kútfők fölhasználása előtt fikciónak véltek, összesen hat bugarštica ecseteli.⁴ Így egyik-másik közülük teljes határozottsággal arról tudósít, hogy hősrünk ott került rablásba, ami egyébként hiteles történeti tény. Az egyik hosszúsoros daraból meg csupán az erre a tényre utaló töredék maradt fenn:

*Sekula ti sestričica smrtno tužna izraniše, živoga sokola,
a Mihajla Svilojevića jedva živa uhitise.*⁵

A rigómezei csatározást, valamint a konstantinápolyi raboskodást a Zrínyi Péter (Petar Zrinjski) által följegyzett⁶ „Popijevka od Svilojevića” (Ének Svilojevićről) c. ének részletezi.

A bugaršticák, továbbá, arra is emlékeznek, hogy Hunyadi János Szilágyi nővérével házasodott.⁷ Magát a nászlakomát egy teljes ének ecseteli⁸, de Szilágyi nővérét az énekek felesége nevéen, Margaritnak mondják⁹.

A Mátyás királyválasztásáról szóló énekben¹⁰ a tanácskozó uraságok között szereplő erőteljes Mikleuš Banović esetleg Szilágyi személyét¹¹ mutatta be olyan értelemben, ahogyan őt 1458-ban látta a magyar főnemesség, amely egyébként sehogyan sem hitte el, hogy őszinte szándékkal támogatta unokaöccsét¹². Egy másik hosszúsoros énekben Smederevo felé utazik¹³, ami mindenképpen annak az emlékét őrzi, hogy egy ideig Belgrád várának kapitányi tisztjét töltötte be.

A fentebbiek mellett más történeti hitelességű mozzanatok is megőrződtek a hosszúsoros énekekben. Amikor például „fekete bánnak” („crni ban”) mondják, valójában sötét arcszínére emlékeznek. Köztudott ugyanis, hogy a törökök e tulajdonsága miatt Kara Mihail¹⁴ névvel ruházták föl. Gyermektelenségének ténye¹⁵ pedig az alábbi sorokban hagyott nyomot:

*Ma mi pođe Margarita Mihajlu odgovarati:
„Da bi bolje ne svjetov'o što od srca porodio...”¹⁶*

Miután a Szilágyiról szóló bugaršticákat a XVII. században, valamint a XVIII. század első felében jegyezték föl, egészen természetes, hogy kétszáz éven keresztül, utazva időben és térben, ezek az énekek fokozatosan felelték a történeti tényeket, illetve eltolódásokat és változtatásokat eszközöltek ezen a téren. Így a távoli várnai csatásik a közelebb eső rigómezeivel cserélődött fel; az 1448-i ütközetben Szilágyi mellett Kraljević Marko szerepel; Mátyás királyválasztásán Hunyadi is jelen van, noha már két esztendővel az esemény előtt meghalt.

Az eltolódásokkal és cserékkel kapcsolatosan fölhozott második példa egy föltevéshez szolgáltat alapot. *Osman* c. eposzában Gundulić ugyanis Szilágyiról és Marko királyfiról szóló bugaršticákról tesz említést két ízben is, miközben a két hős sorsát következetesen összeköti:

*Prosvijetlit' se u njih haj'o,
ne zavideć sunce žarko,
Svilojević još Mihaj'o
i Kraljević junak Marko.*

(III. ének, 77—80. sor)

*Tuj se Marka Kraljevića
i Mihajla vojevode
još popijeva bojna srića,
smjenstva, junaštva i slobode.*

(X. ének, 189—192. sor)

Bizonyára nem a véletlennek tulajdonítható, hogy Gundulić tudatában mindkét hős együtt jelentkezik. Az *Osman* költője föltehetően ismerhette ugyanis a „*Popijevka od Svilojevića*” ének egyik változatát.

A Szilágyiról szóló bugaršticák anyagát a későbbi rövidsoros énekek:

a tizenkettesek, a nyolcasok és tízesek örökölték. Az anyag eközben fokozatosan halványult és apadt; egy része meg más epikus hősközhöz fűződött.

Šimčik Antun érvekkkel támasztotta alá azt a föltevést, hogy az a tizenkét szótagú kaj-horvát ének, amelyből a XVII. században csupán az első sor: „Premilo tužita dva Vugra viteza” maradt fenn, Szilágyi 1448-i raboskodásáról, majd pedig a tömlöcből való hazatéréséről szól.¹⁷ Az igen archaikus risani „*Sekula i vila*” (Sekula és a tündér) című, Vuk Karadžić által közölt¹⁸ táncdalból ítélve, Szilágyit a rövidsoros, nyolc szótagú epika is ismerhette. Az említett ének vonatkozó verssora:

Ban Sekule s Mijailom;

Az énekekben a régiséget Hunyadi „Ugrin Jankó” (Magyar Jankó) néven történő szerepeltetése tükrözi, akárcsak a bugaršticákban. Egyébként különösen két tíz szótagú, XVIII. századi ének tanúskodik arról, hogy a régebbi epika sokáig őrizte Szilágyi emlékét.

Az első ének az *Erlangeni kéziratban*¹⁹ található; rettenetes magyar—török csatát: a harci paripák nyerítését, vitézek kiáltozását ecseteli. Noha nem említi a csata helyét, Székely János halálos sebesülését részletezve, az 1448-i rigómezei ütközetre utal. A csatasíkon gyorsan, hangosan és élesen vált szót egymással Jankó vajda és egy „selymes fürtű magyar” („svilokos Ugrin”) nevű vitéz. Pavić Milorad úgy véli, hogy Hunyadi be-sebédtársa nem más, mint az epikai Szilágyi Mihály²⁰.

A XVIII. század végén jegyezték föl a második tíz szótagú éneket. A szóban forgó ének 1964-ig Ferić Đuro kéziratai között volt, ahonnan Pantić Miroslav tette közzé.²¹ Az ének igen jelentős, főként érintetlen epikai anyaga alapján, amit csaknem a XIX. század fordulójáig mentett ily módon át. Az ének szerint Budán viszály támad Jankó vajda és Mihajlo Svilojević között, ám a jelenlevő uraságok elhalasztják párviadalukat. A vitézek újbóli találkozásakor a párviadal elkerülhetetlen, s ez alkalommal Jankónak Sekula segít. Mielőtt szablyát rántanának, abban egyeznek meg, hogy párbajuk a sebejtésig fog tartani:

ne do glave, već do ljute rane.

Megkezdődik tehát az összecsapás, amely szilajtségénél fogva egészében félelmetes. Amint azonban megsebesülnek, az összecsapásnak véget kell vetni, így Jankó Székely bánfihoz intézett kérése nem csupán a vitézi szabályok betartására figyelmeztet:

*„Ne udaraj, drago dite moje,
Jer je dobar junak na krajini,
Grihota je pogubiti njega!”*

Ebben az énekekben élénken fennmaradt Szilágyi viszonyulásának emléke a budai udvarhoz. Miután Mátyást trónra segítette, Szilágyi beéri a helytartói tiszttel, noha az ifjú uralkodó rövidesen megvon tőle minden lehetőséget az ország ügyeinek intézésével kapcsolatosan. A kettejük kö-

zött támadt ellentétek után Mátyás börtönbe zárátja Szilágyit, s ezt követően többé már teljesen nem is békélnek meg egymással.²² Az ének tehát ezekre az ellentétekre utal, jóllehet Mátyást Jankóval cseréli föl. Azok a sorok, amelyekkel félbe szakad az összecsapás — noha közhelyként szerepelnek — Szilágyi történeti jelentőségű szerepét hangoztatják a végeken („na krajini”), a XV. századi magyar—török határvidéken.

A XVIII. századból egy harmadik tíz szótagú énekkel is rendelkezünk, amely ugyan közvetlenül nem Szilágyiról szól, de amely átvette a róla alakult régi epikus anyagot. Ez az ének a valamikori „*Popijevka od Svilojevića*” távoli visszhangja. A fogoly hős szerepét a rövidsoros ének szerzője Sekulára ruházza.²³

A Szilágyiról szóló énekeket a XVIII. században tehát mindinkább a szóbeli hagyományozók szokványos eljárása — a bugaršticák keretében már rég megindult személycseréje — jellemzi, s emiatt a XIX. század gyűjtői már gyöngébb, szerényebb terméssel fognak találkozni. Összesen már csak két-három tíz szótagú éneket jegyezhettek ugyanis föl, amelyekben ott szerepel a budai „ban Svilajin” vagy „ban Svilatin”²⁴, hogy most már Kraljević Markóval csapjon össze egy-egy vitézi párviadal keretében. A gyűjtők, másrészt, e században két jelentős variánskört találtak: a Mátyás királlyá választásáról szólót, valamint a három neves rigómezei hősről alakult változatokat. Noha itt névszerint nem emlegetik, Szilágyi mégis ott áll az őt helyettesítő epikus hősök mögött, s ezt semmiképpen sem kell szem elől téveszteni. Főként a kosovói énekkör tanulmányozásakor állandóan arra kell gondolni, hogy a régi szóbeli hagyomány egyik legerőteljesebbnek mondható költészeti részével Szilágyi Mihály nevéhez fűződött.

(Fordította Dávid András)

J E G Y Z E T E K

¹ Bogišić, Valtazar: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, knj. I, Biograd, 1878; 10., 20., 21., 23., 25., 26., 29., 30., 32. és 46. sz. ének; Novaković, Stojan: Ledan grad i Poljaci u srpskoj narodnoj poeziji. Letopis Matice srpske, 1879; 120. k., 170—174. l.; Samardžić, Radovan: Jedna stara prepiska. Politika, 1960. febr. 21., 17. o.

² Bogišić, V.: I. m., 29. sz. é.; Novaković, S.: I. m., 170—174. l.

³ Novaković, S.: I. m., 172. l.

⁴ Bogišić, V.: I. m., 20., 21., 25., 32. és 46. sz. é.; Samardžić, R.: I. m., 17. l.

⁵ Samardžić, R.: I. m., 17. l.

⁶ Bogišić, V.: I. m., 46. sz. é.

⁷ Uő., 10., 23. sz. é.

⁸ Uő., 23. sz. é.

⁹ Vö.: Olesnicki, Aleksije: Mihajlo Szilágyi i srbska despotija. Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1943, 276. k., 22. l.

¹⁰ Bogišić, V.: I. m., 30. sz. é.

¹¹ Soerensen, Asmus: Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung. Archiv für slavische Philologie, 1893, Bd. XV., 4. l. Jagić, Vatroslav nem fogadja el ezt a föltevést, szerinte Mikleuš Banović epikai alakja Újlaki Miklósról utal. (Uo., 4. l., megj.)

¹² Olesnicki, A.: I. m., 24. l.

¹³ Bogišić, V.: I. m., 10. sz. é.

¹⁴ Olesnicki, A.: I. m., 22. l.

¹⁵ Uo., 22. l.

¹⁶ Bogišić, V.: I. m., 10. sz. é.

¹⁷ Šimčik, Antun: Rekonstrukcija jedne izgubljene narodne pjesme. (Jurjević megjegyzi. „Premilo tužila dva Vugra viteža”) Hrvatska revija, 1941, 9. sz., 487—493. l.

¹⁸ Karadžić, St. Vuk: Srpske narodne pjesme. I. k., Bécs, 1846; 266. sz. é.

- ¹⁹ *Gezeman, Gerhard*: Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Sr. Karlovci, 1925, 133. sz. é.
²⁰ *Pavić, Milorad*: Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek), Bgd., 1970, 458. l.
²¹ *Pantić, Miroslav*: Narodne pesme u zapisima XV—XVIII veka. Bgd., 1964, 232—234. l.
²² *Olesnicki, A.*: I.m., 24—37. l.
²³ *Bogišić, V.*: I.m., 101. sz. é.
²⁴ Hrvatske narodne pjesme. II. k., Zgb., 1879; 44. sz. é.

REZIME

SRPSKOHRVATSKE USMENE PESME O MIHAILU SILADIJU

Razmatrajući sudbinu istorijske ličnosti Mihaila Siladija u srpskohrvatskom usmenom predanju, autor posebno ukazuje na dosad neuočene narodne pesme, deseteračke i osmeračke; jedna od njih zapisana je krajem osamnaestog veka, a objavljena tek nedavno, poslednjih godina. Odjek Mihaila Siladija u srpskohrvatskoj usmenoj književnosti može se danas prikazati potpunije no što je učinio Tomo Maretić 1909 („Naša narodna epika”, str. 181—182).

Dávid András

**AZ ERLANGENI KÉZIRAT
MAGYAR VONATKOZÁSÚ
ANYAGA**

I.

A „régí”, vagyis a Vuk Karadžić nagyarányú gyűjtése (1814—1866) előtti időkből származó kéziratos énekgyűjtemények —, amelyek jórészt a szóbeli énekhagyomány tárházának darabjait őrizték meg — gazdag magyar vonatkozású anyagokkal méltán hívják magukra a hungarológusok figyelmét. Ez az anyag azonban mindmáig várta és várja érdembeli fölmutatását és kiértékelését, amiért dolgozatunkkal ebből a feladatkörből vállaltunk részt. Mindennek megfelelően a „régí” szerbhorvát kollektciók közül az *Erlangeni kézirat* (Erlangenski rukopis) címen ismert gyűjtemény hungaricáiról fogunk szólni.

A mai napig is az erlangeni egyetemi könyvtárban őrzött, „Ms 2107” jelzésű kéziratot az ismert germanista, Elias von Steinmeyer fedezte föl 1913-ban az egyetem kéziratárában végzett kutatásai közben¹. A kéziratot a könyvtárigazgató, M. Zucker közlése szerint, 1880 táján ismeretlen magánszemély ajándékozta a könyvtárnak. Arra a kérdésre viszont, hogy az ismeretlen ajándékozó mikor és hogyan jutott a kézirathoz — megbízható adatok hiányában — ez ideig nem tudunk választ adni, jöllehet a Zucker tétova visszaemlékezésén alapuló fönti közlés is erősen megkérdőjelezhető.

Az erlangeni egyetemi könyvtár tulajdonát ilyen alapon képező kéziratos kötetet filológus pedantériával és a lehető legkörültekintőbb teljesség-igénnyel Gesemann Gerhard (1888—1948) német szlavista, irodalmár és műfordító ismertette², és szerbhorvát nyelvű akadémiai kiadását is ugyancsak ő rendezte sajtó alá 1925-ben *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama* címmel³. Gesemann kiadványában, a nyomdafestéket nem tűrő darabokat mellőzve, kétszázötvenhét énekszöveget közöl. Ezek, néhány műköltői darab (1., 2., 20., 37., 38. és 39. sz. é.) kivételével, a szóbeli úton hagyományozódott délszláv énekköltés termékei. Közülük legtöbb az epikus vitézi ének, amelyek jórészt tízes kiképzésűek. Ugyanakkor jóval kevesebb a lírai, főként szerelmi ének; kiképzésük igen eltérő, zömmel azonban nyolc szótagú. Tárgyukat tekintve az énekek a Nemanjić-dinasztia tagjairól, Marko királyfiról, a Brankovicsokról és a magyar vitézekről szólnak; jöllehet a legtöbb da-

rabban a hajdukok és uszkokok különböző történeteinek ecsetelésével találkozunk.

Az összeírás időpontjának meghatározásában több fogódzóra támaszkodhatunk, így például az egyes énekekben leírt eseményekre és a bennük szereplő személyekre. A kézirat 91. számú énektöredéke ugyanis Savoyai Jenő herceg (1663—1736), a zentai és péterváradai csatáiról híres törökverő belgrádi diadalára utal, tehát a nagy osztrák—török háború korába vezet, és konkrétan is Belgrád 1717-i elfoglalásáról szól. Más énekek Savoyai tiszteit és a herceg egyéb közismert akcióit emlegetik. (29., 46. és a 125. sz. é.) A 46. sorszámú darab a boszniai Gradiška város 1716-i tűzvészét írja le, és a törökök menekülését Banja Lukába. Az énekek között továbbá kuruc tárgyú is akad (81. sz. é.), amelynek eseménye Gyula környékén (?Kovácsháza táján) játszódik le. Megjegyzendő, hogy az 1711-gyel záruló kuruc harcok, valamint az osztrák—török háború (1716—1718) utáni eseményekről a kézirat szövegeiben már nem esik szó.

Az elmondottakból az következik, hogy az énekek összeírásának befejezése csakis az 1716 utáni esztendőkre tehető, tekintettel arra, hogy a történeti vonatkozású darabokat röviddel a bennük szereplő való események után vethették papírra.

Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a kézirat bekötésére készített fedőlapot 1733-ból származó (Rab és Bécsújhely környéki) német egyházi naptár makulatúra lapjaiból állították össze. Közismertnek mondható viszont az a tény, miszerint az ilyen naptárak csak egy-egy püspökség területén voltak érvényesek, méghozzá egyetlen esztendeig. Ezután elévültek, és a könyvkötők műhelyeibe jutottak. Így a fentebb említett naptárlapok fölhasználása esetünkben (már közvetlenül) 1733 után történhetett. Említsük meg e fogódzók ismertetése során még azt is, hogy a kézirat papíryanagának beható vizsgálata ugyancsak a XVIII. század első évtizedeinek időpontjára utal.

Mindebből az a megállapítás jutott érvényre, hogy a kéziratban szereplő énekek lejegyzése 1716 és 1733 között, tehát 1720 táján történt, amit a szövegekben szereplő iniciálék stílusvizsgálata is támogat. Az Erlangeni kézirat énekeinek lejegyzése tehát a XVIII. század első évtizedeire tehető, így Vuk, Goethe és Grimm első híradásait mintegy száz esztendővel előzte meg.

Az énekek összeírásának helye nem lehetett messze a magyar területektől, amit a kurucokról szóló vonatkozások meg a szövegekben fölbukkanó magyar szavak⁴ jelensége sejtet. Az énekek szelleme, valamint a már említett katonai személyek megéneklése mindenképpen arra utal, hogy a szövegek lejegyzésének helye a XVIII. századi katonai határőrvidék övezetéhez, vagyis a mai Szlavónia területéhez köthető. Az í-ző „što” és a „kaj” nyelvjárás keveredése alapján Gesemann valószínűnek tekinti, hogy az összeírás helye az a vidék, amely a Sisak—Sava—Gradiška—Virovitica—Križevci—Sisak négyszöggel határolható körül.

Ilyen alapon a szövegek a határőrvidéken szolgálatot teljesítő szerb, horvát, macedón és mohamedán⁵ katonák ajkáról kerültek papírosra. Lejegyzőjük folyamatosan e katonák között tartózkodhatott, hiszen ennyi — egymástól nyelvi jegyeiben is elütő — ének birtokába másképp nem-

igen juthatott volna. A habsburg kancelláriai írásmódot jól ismerhette, ti. a kalligrafikus cirill betűkkel írt szövegeket párját ritkító türelemmel és nyilvánvaló hozzáértéssel díszíti német barokk stílusú iniciálékkal. A szerbhorvát és török eredetű szavak lejegyzésében azonban botladozik, téved, olykor egészen az érthetlenség fokáig torzítva őket.⁶ Ilyen alapon pedig nem lehetett sem szerb, sem horvát, sem mohamedán, hanem — amint a német ajkúakra jellemző nyelvi típushibák (szó-, illetve hangvétségek) és a német barokkos iniciálék stílusrajza jelzi — csakis német anyanyelvű embert kell föltételeznünk benne; bizonyára katonai hivatalnokot, aki a különböző délszláv tájakról származó szerb, horvát, macedón és más katonáktól jegyezte szabad perceiben, talán szórakozásképpen, az eléje kerülő énekeket, sorra-rendre mind, válogatás nélkül.⁷

A névtelen német följegyző által a mai Jugoszlávia északnyugati övezetében a XVIII. század első évtizedeiben összeállt kéziratos gyűjtemény számos darabjának variánsaival mintegy száz esztendővel később Vuk Karadžić és más gyűjtők kötetekben találkozunk, jóllehet már fejlettebb formában. Az Erlangeni kézirat darabjai ugyanis sokszor közelebb állnak a megénekelte eseményekhez, tehát nyersebbek, kiforrotlanok, olykor éppenséggel durvábbak; irodalmi-esztétikai értékük nemegyszer erősen lemarad a későbbi gyűjtések anyagának színvonalá alatt.

II.

A gyűjtemény alapvető jellegzetességeinek vázlatos ismertetése után, az alábbiakban magyar vonatkozású anyagát fogjuk áttekinteni.

Az összesen kétszázötvenhét ének közül a kollekció több mint harminc darabja őriz magyar vonatkozásokat. Mintegy tizenhármas énekekben találkozunk ugyanis történeti szempontból hiteles magyar személyekkel, akik a XIV. és XV. század közötti időszakban ténykedtek. Ilyen történeti személyek például: *Ozorai Pipo* Zsigmond király hírhedt hadvezére; *Hunyadi János*, az európai hírű törökverő; *Székely János*, a délszláv vitézi epika egyik legrokonszenvesebb hőse; majd pedig *Mátyás király* és *Dóczy Péter*.

A fölsoroltakkal párhuzamosan tizenhárom énekszöveg tartalmaz még általános magyar vonatkozású elemeket.

A legtöbb ének, ti. tizenegy, HUNYADI JÁNOST (?—1456) szerepelteti. Ha ezt az anyagot a benne vázolt események bizonyos logikus időrendisége, főként pedig a még kimutatható reális elemek nyomán kívánjuk áttekinteni, akkor első helyen említhetjük azokat az énekeket, amelyek Hunyadi törökellenes csatáinak emlékét idézik. Itt Várna vagy Rigómező közvetlen megnevezésével ugyan nem találkozunk, de más kötetek megfelelő variánsdarabjai alapján megállapítható, hogy szóban forgó énekeink is az egységesült és általánosodott, Hunyadi nevéhez fűződő rigómezei énekkör opusához tartoznak. Ennek megfelelően az egyik darab, a 157. számú Hunyadi vagyis Jankó vajda („vojvoda Janko”) csatába indulását ecseteli, miközben Kučevo és Braničevo alatt nem hajlandó az őt követő Székely bánfit vászonért cserébe adni; az ekkor eldördülő puska azonban halálos sebet ejt Sekulán. A másik éneken

(133. sz.) egy „selymes fürtű magyar vitéz”⁸ azzal a hírrel lép Jankó sátorába, hogy egész serege odaveszett. A vajda a csatátérre siet, biztatni, lelkesíteni kezdi vitézeit, akik — megbizonyosodva vezérük jelenlétéről — felülkerekednek seb okozta fájdalmaikon, követik tehát, Hunyadi pedig az ekkor alakuló csatában fényes győzelmet arat.

Tekintettel arra, hogy ez a gyűjtemény egyik legszebb magyar vonatkozású éneke, majd pedig arra, hogy az Erlangeni kéziratból mindmáig egyetlen darabot sem szólaltattak meg magyar nyelven; az alábbiakban (nem utolsósorban az ilyen adósság törlesztésének szándékával is) közöljük teljes szövegű magyar fordítását:

MÉG HAJNAL SINCS, SEM FEHÉRLŐ NAPPAL

*Még hajnal sincs, sem fehérlő nappal,
csak megjött egy selymes fürtű magyar,
Jankó vajda sátorába jött meg:*

*„Rossz órában ülsz, te Jankó vajda,
rossz órában ülsz bort iszogatva,
rosszkor a bort, rosszabbkor pálinkát;
katonáid bizony mind elestek.”*

Jankó vajda akkor így szólott:

*„Ne bolondozz, selymes fürtű magyar,
hisz'te csatát még nem is láthattál,
nem hogy abban te is vittál volna.”*

Fölfelel a selymes fürtű magyar:

*„Te kegyelmed, jó Jankó uraság,
eddig immár voltam hét csatában,
ma voltam a nyolcadik csatában,
ennél eddig nagyobbát nem láttam:
paripáknak hangzott nyerítése,
lőnyerítés, vitézi kiáltás*

*a puskáktól s a szörnyű sebektől,
damaszkuszi jól kifent szablyáktól.*

*Sekulának sebe is halálos,
jobb karját a bal karjában hordja,
bal lábát meg maga előtt tartja.”*

*Jankó vajda hogy mindezt hallotta,
félrelökött poharat és kancsót,
imádkozik istenéhez nyomban,
aztán siet vitéz seregéhez,
katonáit eképpen buzdítja:*

*„Ó daliák, ó én csapataim,
ne féljeteK, meg ne rémüljeteK,
mert életben van még nekteK Jankó!”*

*Hogy ezt látták Jankó csapatai,
az a hős is, aki sebesült volt,
azon nyomban bizony talpra szökkent,
s a törökre rohamot intéztek.*

A jó Isten úgy adta Jankónak,

*hogy a török sereget megnyerte:
sok törököt bizony foglyul ejtett,
másoknak meg a fejét lecsapta;
az a török, aki meg elszökött,
bizony saját otthonába tartson,
és ne menjen jó Jankó vajdára.*

A fönti két énekben Hunyadi tényleges csatáinak emléke képezi az alapot, jóllehet az emlék meglehetősen általánosult. Érdeemes megjegyezni, hogy a fordításban is közölt, tehát második énekben Hunyadi a törökellenes küzdelem valóságos szimbólumává nő, aki személyes jelenlétével csaknem varázsütésszerűen jóra képes fordítani a már teljesen kilátástalanná vált harci helyzetet.

A kézirat 75. számú énekében Jankó vajdát fiával, Mátyással együtt látjuk Budán, a magyar uraságok társaságában. Királyválasztás napja van ugyanis, a koronát magasba röpítik, s az Mátyás fejére száll, ám az urak hallani sem akarnak a vajda fiáról; túl fiatalnak tartják a királyi tisztre. Toronyba zárják tehát, de az újból földobott korona ott is megtalálja, mire az urak neki adják a budai királyságot. Egy másik énekben (109. sz.) Jankó mindkét fiát egyazon napon óhajtja megházasítani, noha neje baljós álmot látott. A vajda nem torpan meg az álombeli jóslattól, ti. bízik hatalmas nászseregében. A haza felé tartó lakodalmasokat mindemellett hajdukok támadják meg, s a két vőlegény, Jankó vajda mindkét fia holtan marad a színhelyen.

Szem előtt tartva az énekformálás időbeli és térbeli alapon nyugvó áttételeit, változásait, illetve alakulásait, ebben a két énekben is, ezeknek a körülményeknek megfelelően, sejlenek föl a tényekre való emlékezés tünetei. A Mátyás koronázásával kapcsolatos első darabban ezek a tünetek a magyar főurak érdekellentéteire utalnak, Hunyadi megjelenséésében pedig arra, hogy az egykorú magyar és külföldi politikai körök egészen haláláig benne látták a legkomolyabb, tehát a legveszélyesebb magyar korona-, illetve trónigénylőt. A második énekben, egyéb mozzanatok mellett, az 1396-i vesztes nikápolyi csata emléke, valamint Hunyadi László lefejeztetésének, esetleg I. Jagello Ulászló korai halálának emléke kísért a két Hunyadi-fió halálmotívumában⁹.

A többi énekben Hunyadi fiktív szerepeltetése az előbbieknél erőteljesebben jut kifejezésre. Ilyen szempontból jellemző az az ének (50. sz.), amelyben a vajda a kilenc esztendeig nála szolgáló Miloš Ohridanin („Miloš Oričanin”)-hoz nem hajlandó feleségül adni hűgát, mire az ifjú elcsábítja és megszökik vele. A vajda üldözőbe veszi és le akarja vágni Milošt, de a kíséretében levő szolga kérésére (!) kiengesztelődik. A következő darabban (134. sz.) Jankó Szeben városában szomorkodik, mert a Velebit-hegyen az ő elégetésére raktak máglyát, ám húga saját legifjabb gyermekét áldozza föl helyette.

Más énekekben már csak egy-egy lakodalmas társaság tagja. Így a Jugović-testvérek, Marko királyfi és Starina Novak mellett tűnik föl a fiktív Vojne vajda násznagyaként (92. sz. é.), Crnojević Ivo nászlakomáján (188. sz. é.) pedig minden külön tisztség nélkül szerepel a többi vendég között.

A 17. számú énekben, két harambasa társaságában, Mandušić Vuk vezetésével kincsszerző akcióra vállalkozik. Az utolsó, fiktív eseményű darabban (85. sz. é.) pedig, gyaur létére, a muzulmán özvegyet, Káma asszonyt óhajtja nőül venni. Az özvegy akadékoskodó fiától, Husszeintől azonban csellel sem tud megszabadulni, puskája ugyanis csütörtököt mond, Husszein viszont — a mohamedán énekek Hunyadi-ellenes beállítottóságának megfelelően — lecsapja fejét.

A következő hiteles magyar hős SZÉKELY JÁNOS (?—1448), a délszláv vitézi énekhagyomány népszerű sárkányos vitéze, négy énekben szerepel és mindahányszor Hunyadi társaságában. Két ének például Hunyadi törökellenes csatái kapcsán foglalkozik vele. Az elsőben (133. sz. é.) megebesül, mire a vajda káprázatos gyorsasággal változtat a csata kimenetelén, amint azt főntebb részletesebben is vázoltuk; a második énekben (157. sz.) meg a Braničevóból eldördülő puska okozza halálát. És akár az előbbi kettőben, a soron következő darabokban is egyszer Crnojević Ivo násznépe között találjuk Jankó mellett (188. sz. é.), az utolsóban (17. sz. é.) meg Jankó vajdával együtt ő is csatlakozik a kincsszerzők társaságához.

A második, legtöbb énekben (összesen hétben) szereplő magyar személy MÁTYÁS KIRÁLY (1443—1490). Az Erlangeni kéziratban található róla szóló énekek zömmel megtörtént események reminiscenciáit csilantják meg, így a Hunyadival kapcsolatosan már érintett királyválasztásának emlékét (75. sz. é.). Érdekes, hogy ezt a momentumot a 73. sorszámú darab oly módon transzformálja, hogy Mátyás éppenséggel szolgáorból emelkedik királlyá.

Több ének közismert délszláv és magyar vitézei körében emlegeti. Így abban a helyzetben, amikor Split városát ostromolja sikertelenül (59. sz. é.), ezért Vuk despotát hívja segítségül, és győzedelmesen fejezi be akcióját. Ez az ének, amint a más kötetekben levő változataival bizonyítható, valójában Bécs (s ez Valtazar Bogišić kötetének 15. sz. énekében név szerint is így áll)¹⁰ 1485-ben lezajlott ostromának már-már távoli emlékét idézi. Itt sorra szó esik ismertebb vitézeiről is: a már említett Vuk despotáról, Jaksics Demeterről és Dóczy Péterről. Vuk despotát emellett a 83. számú darab is Mátyás vitézi környezetében szerepelteti, amint Bali bégnek a királyi udvarban raboskodó fiára ügyel.

Mátyásnak jut az a szerep is (21. sz. é.), hogy Brankovics György neje, az elvetemült szándékú Jerina asszony elől mentse annak unokáját, a megvakított Stefan csecsemőfiát, ti. Jerina a tűzbe akarja vettetni a csodajelekkal született gyermeket, mert benne látja a török császárság megrontóját. Mátyás vagyis a *'budai király* („kralj budimski”) udvarába viteti és fölneveli a fiút.

Mátyással végül olyan szituációban találkozunk, amikor az elhunyt Milutin király jegyesét (53. sz. é.) ő kéri nőül.

DÓCZY PÉTERRŐL, a nevezetes váradi (pétervárad) bánról, aki éveken át hadakozott a szendrői törökkel, először is egy olyan könnyed, hangulatos ének (a 178. sz.) szól, amelyben könnyelmű, gáláns mulatozása, pénzfecsérlése miatt Mátyás király szigorú szavakkal feddi.

A másik két szöveg a törökellenes harcokkal kapcsolatos vitézi műoltának még fölsejlő elemeire utal. Így a már érintett, 59. sorszámú

darabban a Split vagyis Bécs ostromára, Mátyás táborába siető Vuk despota levélben kéri Petar Varadinacot (Dóczyt), hogy távollétében oltalmazza Szerémség földjét a szendrői Bali bégtől. Ilyen alapon értelmezhető végül az az utolsó ének (90. sz.) is, amelyben arról van szó, hogy a Száva-menti Moravić városban Ivo kapitánynak fejét veszi a török; a csata színhelyéről érkező hollók pedig Dóczynak vagyis „Petar Varadinacnak” viszik a hírt. Ilyen megoldást az énekszerző nyilvánvalóan azért választott, mert élénken emlékezhetett azokra az énekekre, amelyek Dóczy törökellenes vitézi tetteiről szóltak; az Ivo kapitány vesztéről szóló hír így mindenképpen reá tartozott.

FILIPPO SCOLARIRÓL (1369—1426) Zsigmond király olasz származású zsoldosvezéréről vagyis Ozorai Pipóról egyetlen énekben (124. sz.) esik szó. A budai király fölhívására ugyanis csupán hősünk vagyis „Pilip Dragilović” merészel arra vállalkozni, nagyhangúan kérkedve vitézi erényeivel, hogy Marko királyfit foglyul ejti vagy fejét veszi. Marko, a hír hallatán, Budára siet, majd a rövid összecsapásban leüti Pilipot.

Hiteles eseményt örökít meg, az előbbieket követően, mintegy kétszáz esztendővel későbbi időszakból, a kuruckor periódusából vett témával a kézirat 81. számú éneke, amely minden bizonnyal Csongrádban keletkezett. A benne kifejtett esemény 1710-ben játszódik le, amint ezt egy ebből az évből származó, német nyelvű hivatalos jelentés is tanúsítja, az énekszöveghez egészen hasonlóan¹¹. A szentesi magyarok (mivel nem csatlakoztak Rákóczi mozgalmához) a barmaikat eltulajdonító kurucok ellen a csongrádi szerb határőrségtől, névszerint Raka kapitánytól kérnek segítséget. E név alatt bizonyára az egykorú határőrvidéken jól ismert Popović Tekelija, esetleg öccse, Ranko rejlik. Az énekben ecsetelt összetűzés a kurucok vereségével zárul, a barmok visszakerülnek, a győztesek pedig diadalmasan vonulnak Csongrád városába.

Ezek az énekek foglalkoznak tehát, a föntebbi ismertetésnek megfelelően, a hiteles magyar személyekkel, illetve autentikus magyar vonatkozású eseményekkel. Ezek után pedig szóljunk néhány szót még a kézirat általános magyar vonatkozású elemeiről.

Nyomban leszögezhetjük, hogy ebben a keretben BUDA, illetve BUDAVÁR szerepeltetését illeti a legrangosabb hely. A török hadak például Mara leány miatt támadják *Budát* (11. sz. é.); a császár hívására a kedvesétől oly nehezen váló Husszein ifjú *Buda* alá megy vívni, s ott is esik el (58. sz. é.); szemével lobbantja lángra *Budavárát* a szerelemre gyúlt leány (60. sz. é.); és *Budán* sétálgat Miklin ifjú, akit Jerina aszszony ura távollétében — akár a magyar Barcsairól szóló balladában — magához csábít, s ugyancsak a magyar Barcsainé módjára, ő is ládába rejti kedvesét (186. sz. é.). Egy török ifjú *Budán* vásárol olyan tüzes paripát, amellyel Janok városából (vagyis Győrből) könnyűszerrel el tudja ragadni a vajda hűgát (126. sz. é.). És a szőlővel befuttatott, gyönyörű *budavári* kertben vesz megható búcsút egymástól a két kedves (152. sz. é.).

A várak, illetve városok közül, *Buda* mellett, még SZIGETről esik szó, amikor a szultáni fermán Ljubović béget és fiát *Sziget* alá szólítja hadba (61. sz. é.). Az ifjú, Ljubović Mujo, vállalkozó, merész katonaként a várfokra tűzi a szultán zöld lobogóját, de ott puskagolyó teríti le.

Ebbe az énekrétegbe soroljuk még azt a darabot is, amely a SZE-BEN FOLYÓT említi (203. sz. é.), mivel az ifjú császár a túlsó partján pillant meg egy gyönyörűséges leánykát. MAGYAR FÖLDRŐL esik szó az 52. számú énekben azon három leány sorsa kapcsán, akik közül ketőnek férjhez menés után jól megy sora, a magyar földre kerülőt pedig ura szidalmazza, ütlegeli és úzi, s ezért vissza kell térnie anyjához.

Egy ifjú a MAGYAROKkal megy csatázni (51. sz. é.), s olyan MAGYAR ASSZONYNÁL van estebéden, aki leányáról azt tartja, hogy szépségében kelettől nyugatig nem akad párja.

Az eddigiekhez hasonlóan, fiktív magyar személyekkel találkozunk még két énekben. Az egyikben (45. sz.) a Duna-melléki agg Vladisav király tűnik fel, akinek minden kincse mellől Anna leányszó mégis ifjú kedveséhez vágyik. Vladisav itt már — a magyar királyi szereplőkre való költészeti emlékezés utolsó tüneteként — sablonos, állandó név funkciójában fordul elő. Ilyen keretek között jelentkezik végül az utolsó énekben (215. sz.) a BUDAI és ERDÉLYI KIRÁLY is. Egy leány ugyanis három sólyommadarat nevel, s az egyiket a budai királynak, a másikat meg az erdélyinek juttatja.

III.

Eddigi fejtegetéseinkből következik, hogy a XVIII. század elejéről származó Erlangeni kézirat magyar vonatkozású énekei kivételes értékű adalékokat szolgáltatnak a délszláv énekhagyomány gazdag magyar vonatkozású rétegének datálásához, majd pedig elterjedtségének területi meghatározásához. Anyagot szolgáltat továbbá a magyar vonatkozású énektémák dialektikus alakulásának vizsgálatához, egyben tehát széténeklésük jelenségéhez, folyamatos elszíntelenedésükhöz, vagyis e kérdések behatósabb megvilágításához.

A kuruc tárgyú délszláv epikus énekköltés az e kötetben levő darabbal ugyancsak új színfolttal gazdagodik.

A kézirat hungaricáinak értékelő bemutatása és további tanulmányozása, nem utolsósorban, a XVII—XVIII. századi magyar—délszláv művelődési és irodalmi kapcsolatok folyamatos feltárásához nyújt mindenképpen értékes anyagot.

Az Erlangeni kézirat magyar vonatkozású énekei a többihez viszonyítva a gyűjtemény jelentős hányadát képezik. Túlnyomó többségük tematikája, amint láthattuk, a XIV. és XVI. század közötti időszak intenzív magyar—délszláv kapcsolatát sugalmazza; az egymásrautaltság akkor különösképpen is időszerű tényét hangsúlyozva. (Kiképzésüket illetően ezek a darabok zömmel tízesek, 4 + 6-os szerkezettel, kisebb hányadukban pedig főként nyolcasok, sormetszettel a negyedik szótag után.) A fiktív magyar szereplők és az általános magyar elemek ennek az alapvető tematikának a továbbhullámzását, jórészt „széténeklését” példázzák, és egyúttal a feledés folyamatának lassú és következetes tényére figyelmeztetnek.

Az itt közölt fordításon kívül a kézirat anyagából más helyen mind- eddig nem készült magyar nyelvű átültetés.

JEGYZETEK

¹ *Elias von Steinmeyer*: Die jüngeren Handschrift der Erlangen Universitätsbibliothek, Erlangen, 1913; 125. l. Ezen a helyen közli az alábbi adatokat: „2107 in Halblederband, 2 Vorsatzbl. und 530 Bl., beschrieben bis 508a (166 und 446 doppelt; nach 39 und 235 je ein unbeschriebenes Bl. ausgegrissen), 19 × 16, meist 13—14 Zeilen, 18. Jh.: Sammlung von 213 serbokroatischen lyrischen und epischen Volksliedern, auch einigen Kunstliedern, in Kurzzeilen, mit kyrillischer Schrift aufgezeichnet und mit schönen roten Initialen geschmückt.”

² *Gezeman, Gerhard*: Jedno književno-istorijsko otkriće. Erlangenski rukopis srpskih narodnih pesama. Srpski književni glasnik. SKZ, Bgd., 1921/2; 276—286. l.

³ Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Izdao dr Gerhard Gezeman. Sr. Karlovci, SKA, 1925. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. I, knj. 12.

⁴ Magyar eredetű szónak tekinthető teljes bizonyossággal a *kartija* vagyis magyar alakjában *kártyus*, a. m. fakanna (Palócság TSZ), fakanna (Erdély); *kárt* és *kártya* alakban is. Vö.: Szinyei József, Magyar Tájszótár I.; 1060., 1061. oszlop. Bp., 1893—1896. A *katona* szó eredete nincs kellőképpen tisztázva, esetleg összefügg a balkáni *katun* szóval. Vö.: Bárczi Géza, Magyar Szófejtő Szótár. Bp., 1941; 155.

⁵ Boszniai, hercegovinai és más vidékekről származó, mohamedán vallású, főként szerbhorvát anyanyelvű egyének.

⁶ *Szerbhorvát szerkezetek és szavak téves lejegyzése:*

Roksantini dever = Roksandin devere; *jednog iz' gane te mi ga dade* = jednog iskah, ne hte mi ga dati; *na carevu prasteran sokaku* = na carevu prostranu sokaku; *čak ju mati u čardaku čuo (!)* = čak ju mati u čardaku čula; *satarsko kobilo* = zardarsko kopile; *dve merke vuk* = dva mrka vuka; *meni vele dao bise* = mene, vele, da obese; *razdrđi* = rasrdi; *saspala* = zaspala; *terkla* = trglja; *piser* = biser; *oveziše* = obesise; *vizala* = vešala; *pritku* = britku; *paci* = baci; *štral* = ždral, . . .

⁷ *Török eredetű szavak téves lejegyzése:*

delel = telal; *pule* = bule; *čortu* = čordu; *prčin* = perčin; *penčer* = pendžer; *pustoa* = buzdovan, . . .

⁸ A kézirat lejegyzőjével, keletkezésének helyével és idejével kapcsolatban, vö.: *Dušan J. Popović*, Ko je autor, gde je, i kada je nastao Erlangenski rukopis. Godišnjak muzeja grada Beograda, knj. I; Bgd., 1954, 105—110. l.

⁹ *Pavić, Milorad* szerint a „selymes firtú magyar” vitézben a Szilágyi Mihályra való, halványodó epikai emlékezés tünetét kell látnunk. Vö.: P. M.: Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek), Bgd., 1970, 458. l.

¹⁰ Vö.: *Kostić, Dragutin*: Trag pesmi o boju kod Nikopolja. Prilozi proučavanju narodne poezije. Bgd., 1936; III. évf., 1. füzet, 102—105. l.

¹¹ *Ovo mi se danaske devet godin' navršuje,*

da sam doš'o, slugo moja, ka tvrdome Beču gradu,

Vö.: *Bogišić, Valtazar*: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, knj. I, Biograd, 1878, 15. sz. é. Az énekben, az idézett sorokhoz hasonlóan, többször is megismétlődik a bécsi lokáció.

¹² „Die Besatzungen von Arad und Grosswardein blieben indessen bis in den Winter hinein tätig. Als in der Nacht des 15. Dez. die Kuruzen aus Mondorlak eine beträchtliche Menge Vieh weggetrieben hatten, setzte der Raizen-Obrist Thököly-Popović mit 100 Mann den Räubern nach, erteilte sie an der schwarzen Körös und nahm ihnen nicht nur die ganze Beute wieder ab, sondern trieb die Feinde vollständig auseinander und kehrte mit mehreren Gefangenen und 14 baladenen Pferden nach Arad zurück.” Vö.: Feldzuge Eugens XII, 1710; 544. Idézve *Gezeman, Gerhard* publikációja szerint (3. sz. jegyzet), XX. l.

REZIME

HUNGAROLOŠKA GRAĐA ERLANGENSKOG RUKOPISA

„Stare” srpskohrvatske rukopisne zbirke pesama iz predvukovskog perioda čuvaju stihove zabeležene mahom sa usmenog vrela narodne tradicije, a bogatstvom hungarološke građe s pravom pobuđuju interesovanje istraživača-hungarologa. Ova materija sve do naših dana, međutim, nije promatrana sa ovakve tačke gledišta, što nas je zapravo i podstaklo da deo tog zamašnog posla primimo na sebe.

U skladu sa ovakvim zadatkom, u radu koji prezentujemo, ovom prilikom smo se opredelili za Erlangenski rukopis, tj. za prikaz hungarika obuhvaćenih ovom kolekcijom.

Zapisivač pesama, Bezimeni Namac, pribeležio je, naime, u prvim de-

cenijama XVIII stoleća dve stotine sedamnaest srpskohrvatskih pesama usmene tradicije, od kojih tridesetak upućuje na mađarske elemente. Tako, na primer, u oko osamnaest pesama srećemo uspomenu na istorijski autentične mađarske ličnosti, kao što su „Filip Madžarin”, zloglasni vojskovođa kralja Sigismunda; istaknuti vođ protivturskih akcija XV veka, „Sibinjanin Janko”; Banović Sekula, jedan od najsimpatičnijih i najpopularnijih likova jugoslovenskog epa; te kralj Matija Korvin („Kralj Matijaš”) i „Petar Dojčin”. Pored ovih, u desetak pesama nalazimo i tzv. opšte mađarske elemente.

Prikaz i procena hungarološke građe Erlangenskog rukopisa poslužiće, konačno, kao prilog u temeljitijoj i obuhvatnijoj obradi i osvetljavanju jugoslovensko-mađarskih kulturnih i književnih odnosa XVII i XVIII stoleća.

**VUK STEFANOVIĆ
KARADŽIĆ
FOGADTATÁSA
A MAGYAR
IRODALOMBAN**

A magyarok előbb a délszláv népköltészetet ismerték meg és csak azután Vukot. Kazinczy 1789-ben Herder gyűjteményében talált rá a *Hasanaginica*-ra, erre a „mennyei szépségű balladá”-ra, amelyhez hasonló értékű költői alkotást — mint mondja — a magyar irodalmi múltban nem találhatunk.¹ Vitkovics Mihálynak a szerbhorvát népköltészet fordításában és terjesztésében kifejtett tevékenysége is, akárcsak Kazinczyé, döntő jelentőségű a délszláv népköltészet egyre szélesebb körű megismertetésében.

Vuk még ismeretlen, amikor Kazinczy és Vitkovics barátai: Kölcsey, Bajza és Toldy szerbhorvát népdalokat fordítanak, a szerb „népdal” pedig már 1812-ben megjelenik a magyar színpadon, több, mint negyed századdal a magyar előtt (1838).²

1819-ben Vitkovics a Tudományos Gyűjteményben (10. füzet, 99—108.) ugyan megemlíti Vuk nyelvtanát és népköltési gyűjteményét, amelyet Vuk bizonyos iróniával fogad³, ám mindenekelőtt Eugen Wesely és Karl Georg Romy irányították Vukra a figyelmet. Ők ugyanis Vuk gyűjtéséből fordították német nyelvre a szerbhorvát népdalokat. Fordításaiikkal és értékelésükkel sikerült rámutatniuk — valamivel később Székácsnak is — Vuk gyűjtőmunkájának igazi jelentőségére.

Wesely cikkét⁴ Toldi fordításában a Felsőmagyarországi Minerva c. folyóirat közli 1827-ben. A magyarok ettől kezdve figyelemmel kísérik Vuk munkásságát és népköltési gyűjteményeit. Ezek nemcsak a délszláv népköltészet fordítására és a magyar népi értékek gyűjtésére ösztönzik őket, hanem ihlető forrásként is szolgálnak a magyar romantika legnagyobb költőinek (szerbus manier).

A XIX. századi magyar irodalom nagyjainak kiterjedt levelezésében mégsem találkozhatunk Vuk nevével, még ha ez a levelezés kifejezi is az irodalmi élet mozgását, még ha felfedi is a szomszéd népek irodalmában az irodalmi törekvések jelentős jegyeit és értékeit.

Még a huszonhárom nagy méretű kötetből álló Kazinczy-levelezés sem említi Vuk nevét, pedig a kortársak, a barátok, irodalmárok és társadalmi munkások gondolatain kívül a délszláv népköltészet értékelését, nemegyszer dicséretét⁵ is tartalmazza. Vuk levelezésében pedig nincs nyoma Kazinczynek és magyar kortársainak. Bár tudtak egymásról, becsülték egymást, a ránk maradt adatok mégis nagyon hiányosak, keve-

set mondanak kapcsolatukról. Annál inkább jelen van a magyar irodalomban Vitkovics Mihály. Lelkesedésével fölhívta a magyar kortársak figyelmét a délszláv népköltészetre. Vitkovics a Vuk-levelezésben is szerepel. Leggyakrabban a Vuk—Mušicki-levelezésben bukkan fel. Mušicki Šišatovacban várta Vitkovicsot („Állandóan Vitkovicsot várom”)⁶, majd meglátogatta pesti otthonában⁷. 1815-ben Vuk lakonikusan értesíti Mušickit: „Pesten kerestem Vitkovicsot, de nem volt otthon”⁸, ám a következő évben (1816. szept. 18/30.) már azt jelentheti neki, ugyancsak röviden: „Pesten Vitkovicsnál ebédeltem, az ódák nagyon tetszenek neki.”⁹

Ezek a szegényes értesítések nem tájékoztatnak bennünket arról, találkozott-e Vuk mással is Vitkovicsnál. Vitkovics baráti körének ismeretében azonban feltételezhetjük, hogy magyar írókkal is megismerkedhetett nála. Ez lett volna Vuk egyetlen vagy egészen kivételes találkozása Vitkovics barátaival, de lehetséges, hogy erre nem került sor, mert ezt valahol minden bizonnyal feljegyezték volna.

Széchenyi István följegyzése arról tanúskodik, hogy barátaival (Kazinczyval, Döbrenteivel, Berzsényivel és a többiekkel) igen élénken figyeli Miloš fejedelem állásfoglalását a szerb püspökség és a Vuk közötti harcban.¹⁰ Vukot gyakran emlegethették maguk közt, hisz az említett Széchenyi-feljegyzésben egyszerűen csak a nevén szerepel: *Vuk* s Kazinczy kijelentése is, hogy Vuk nagy költő és a népi énekesek felkarolója¹¹, híven bizonyítja figyelmét és érdeklődését.

Ismerhette-e Vuk személyesen is Széchenyit? Aleksa Popovski, Miloš fejedelem írnoka 1830. szeptember 20-án a következőket írja Vuknak Požarevacról: „Gróf Széchenyi, aki nemcsak a magyar mágnásoknak, hanem korunk férfainak is egyik legjelesebbje, Konstantinápolyból jövet meglátogatta fejedelmünket. Beszélgetésükben Önről is szó esett, miközben kijelentette, hogy szeretne megismerkedni önnel. Örömmel ajánlom a vele való megismerkedését, — tegye meg neki ezt a szolgálatot, míg vesztegzár alatt van, s akkor majd meggyőződhet, hogy nem mondtam róla sokat.” A levél hátlapján Vuk megjegyzése: „válaszoltam 1830. okt. 11.”¹² A válasz azonban nem maradt ránk, tartalma is ismeretlen előttünk.

Fried István Karl Georg Rumy termékeny életútját, a magyar és a szláv népek kulturális közelítésében kifejtett munkáját ismertető tanulmányában elmondja, milyen szerepet töltött be Rumy a magyar művelődési életben, milyen hévvel és lelkesedéssel tanulmányozta és fordította németre a szerb népköltészetet¹³, s felfedi, hogy Rumy nemcsak ismerte Vukot, Vuk munkáit és munkásságának visszhangját, hanem rajongott is érte. Rumy fel tudta mérni, milyen mértékben hatott a szerb népköltészet a magyarokra, s értékelt is e hatás jelentőségét.

Rumy a Vukért való kiállásában és személyes kapcsolataiban is — igaz, hiába — arra törekedett, hogy megfelelőbb légkört teremtsen Vuk és Kopitar Stratimirovićtyal vívott harcában¹⁴; majd Kopitar arra kéri Rumyt, hogy fordítsa le németre Vuk nyelvtanát¹⁵; a Bowringgal való kapcsolatokban szintén jelentős szerepe van Rumynak.¹⁶

Vuknak a magyar irodalmi körökben való jelenléte nem vizsgálható annak a ténynek a figyelembevételével nélkül, hogy — bár az erre vonatkozó följegyzések igen szűkszavúak — Vuk könyveit Budán is nyom-

tatták, s ezek a könyvek magyar kezekbe is eljutottak, kiváltképp azoknak a kezébe, akik érdeklődtek a népköltészet iránt.¹⁷

A múlt század húszas, harmincas éveiben megjelenő magyar irodalmi folyóiratok és almanachok délszláv népköltészetéről szóló értesüléseket is tartalmaznak. Ezek nem tanulmányok vagy értekezések, hanem javarészt ismertetések voltak. Még ha mind nem említi is Vukot, tudni való, hogy ő áll a szóban forgó gyűjtemények mögött. A Hasznos Mulsóságok 1824-ben Szerbus Népdalok címmel hoz cikket.¹⁸ A cikk írója maga a szerkesztő, Kultsár István.¹⁹ A Vuk-gyűjtemény leipzig kiadásáról tudósít, de Vuk nevét nem említi. A következő évben ugyanez az almanach Töltényi Szaniszló balladáról szóló cikkét közli, két részben. Az író bemutatja az angol, francia, német, spanyol és szláv balladát, majd párhuzamot von a skandináv és a szláv ballada között. Elemzi a Zidanje Skadra c. népballadát, említi Kraljević Markót és a koszovói hősokeket. Kačić *Razgovor ugodni*... c. munkáját szerbus énekek gyűjteményének nevezi, s a Vuk-gyűjtemény leipzig kiadásáról is hírt ad. („Legújabbán 1822, 1823, 1824-ik esztendő folytában Wuktól III Kötet Szerbus Ének jött ki, mellyeknek 2-ik kötete az ő Balladáikat foglalja magába.”)

Nem érdektelen kiemelni, hogy Vukot ő is egyszerűen Wuknak nevezi. Toldy Ferenc (Schedel) a korábban említett cikkben²⁰ egymás mellé állítja Vuk és Macpherson munkásságát, s hangsúlyozza, hogy „dr. Vuk Stefanović Karadžić a szerb népdalok első gyűjtője, aki a romlatlan nép szájáról átvette a dalt és átadta barátainak”, s hogy „ezt olyan kiváló férfiak társaságában tette, mint Kopitar, Dobrovski és Mušicki.”²¹ A többi magyar íróhoz hasonlóan Toldy sem tulajdonít sokkal nagyobb jelentőséget Wuknak Mušickinál és a délszláv népi értékek többi gyűjtőjénél. Kilenc évvel később a Tudománytárban a Vuk-gyűjtés bécsi kiadását is bemutatja Szerb Literatura címmel.²² Ez alkalommal a magyar fordítókról, Vitkovicsról és Székácsról is tájékoztatja az olvasót. Nem sajnálja a dicsérő szavakat, elismeréssel ír Vuk nyelvi, szótári és gyűjtőmunkájáról, de a legnagyobb figyelmet Vuk új gyűjteményének szenteli („A jelen kötet ismét annyi igen szép foglalat magában, hogy bajos belőle mutatóványt választani.”). Ez az ismertetés tudományosabb, kevésbé felszínes az előbbieknél, amelyek Vukról és a szerb népköltészetéről szólnak.

Vuk személyének és gyűjtőmunkájának elismeréséhez sokban hozzájárult Székács József, a délszláv népköltészet első rendszeres magyarra fordítója. Fordításaihoz Vuk gyűjtésének leipzig kiadása szolgált legfontosabb forrásul. Habár nagyra becsülte Mušickit és Sima Milutinovićot, mégis az „érdemes Vuk”-ot tartotta a gyűjtők legjelesebbjének. A dalok értelmezésében, a fogalmak tisztázásában leginkább Vuk *Rječnikét* forgatja haszonnal, s a hozzá intézett levelében is, amelyben egyes szavak és fogalmak magyarátat kéri tőle, nagy tiszteletet tanúsít iránta.²³ Kortársuk, Petar Ristić, az egykori karlováci tiszt és közgazdász így ajánlja Székácsot Vuk figyelmébe: „Leginkább azért örülhet ennek az úrnak, mert sok egyéb írásnál többre becsüli az Önét, s a népdalokat részint a maga kedvtelésére szeretné megszerezni, másrészt azért, hogy

megmutathassa őket irodalommal foglalkozó barátainak, akik foglal-
kozni akarnak velük.”²⁴

A délszláv népköltészet Székács után jelentkező fordítói egyre töb-
bet forgatják Vuk kiadványait, a magyarázatokot pedig az ő *Rječniké-*
ből vagy Wesely gyűjteményéből merítik. Wesely ismertetése és értéke-
lése példaként szolgál a magyar fordítóknak a XIX. század második
felében. Egyes fordítók teljes egészében átveszik a Vuk-munkásságát
méltató Wesely-írást. Széll Farkas Wesely német nyelvű fordításából
fordítja magyarra a lakodalmi dalokat; itt kevés híján, majdnem egé-
szében láthatjuk a Vuk *Rječnike* alapján készített Wesely-értelmezést,
az egyes szokások leírását, még Vuk megjegyzéseit is idézi. A magyar
folyóiratokban egyre gyakrabban jelennek meg a szerbhorvát népkölté-
szetről szóló írások, Vukról pedig a lehető legnagyobb elismeréssel írnak.
Népszerűsége különösen Székács eredményes kiadványai után gyorsan
nő. Hatása a magyar népi értékek gyűjtésének fellendülésében nem je-
lentéktelen.

(Fordította Tóth Ferenc)

J E G Y Z E T E K

- ¹ *Kazinczy Levelezése* XV., 331.
² Póth István: *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti u Vukovo doba*, Vuk-gyűjtemény, a SANU külön kiadása, Belgrád, 1966., 358.
³ Az 1820. január 20./február 1. keltezésű levelében Vuk többek között ezt írja Mušickinak: „Halljuk, hogy az Önök Vitkovicsa irt valamit magyarul a *Tudományosban* (819. sz., X. könyv, 99–108. o.) a szerb irodalomról! Még nem láttam, de megmondanám neki, hogy tanulja meg előbb a szerb *deklínációt* és *konjugációt* és csak aztán írjon a szerb és a szláv nyelvről.”
⁴ *Serbsche Hochzeitslieder*, metrisch ins Deutsche übersetzt und von einer Einleitung von E. Eugen Wesely, Professor am Gymnasium Vinkovce in Slavonien, Pest, 1826.
⁵ *Kazinczy Levelezése* IX. kötet, 275–277., 521–522., XV. kötet, 331.
⁶ *Vuk Levelezése* II. könyv, 230. (Mušicki Vuknak 1818. okt. 8-án).
⁷ Uo., 327., (levél Karlovácról, 1828. ápr. 26.).
⁸ Uo., II. könyv, 103.
⁹ Uo., II. könyv, 103.
¹⁰ Fried István: *Széchenyi és a szerb–magyar kapcsolatok a romantika korában*, Filológiai Közlöny, 1967/3–4., 390.
¹¹ Bajza József: *Szerb költők magyarul*, Budapesti Szemle, 1929., 342.
¹² *Vuk Levelezése* V. könyv, 611.
¹³ Fried István: *Rumy és Jan Kollár kapcsolatai*, Helikon, 1967/1; *Rumy Károly György, a kultúrközvetítő 1828–1847.*, Filológiai Közlöny, 1963., 1–2.
¹⁴ Fried István: *Rumy Károly György, a kultúrközvetítő 1828–1847.*, 5. Rumyra gyakran rábukkanunk a Vuk-levelezés oldalain is. Vuk titkárnak ajánlja Mušicki mellé, de Mušicki nem fogadja el „egyrészt mert áttért a katolikus hitre, másrészt zsörtölődő természete miatt”. (*Vuk Levelezése* II. könyv, 333.)
Mušicki így jellemzi Rumyt: „Az egyik lábára sánta. Rendkívül tanult, annyi titulája van — hisz sok társaság tagja —, ahány kitüntetésük az orosz generálisoknak. Csodálatosan hallgatag. Ahhoz a haranghoz hasonlít, amely csak akkor szólal meg, ha hozzáérnek.” (*Vuk Levelezése* II. könyv, 132.)
¹⁵ *Vuk Levelezése* II. könyv, 251.
¹⁶ Uo., I. könyv.
¹⁷ Magdalena Veselinović-Andelić: *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka*, Novi Sad, 1968., 78.
¹⁸ 44. szám, 348–351.
¹⁹ Kemény G. Gábor véleménye szerint Vitkovics is írhatta (*A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*, összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor, Budapest, 1962., 42. fej.).
²⁰ Felsőmagyarországi Minerva, IV. füzet, Április 1927., 1153.
²¹ Uo.
²² 1835. V., 217–220., 221–222.
²³ M. Veselinović-Andelić: i.m., 46–71.
²⁴ *Vuk Levelezése* IV., Belgrád, 1909., 211–212.; Petar Ristić levele Vuknak Karlovácról 1831. június 5-én.

REZIME

KAKO JE MAĐARSKA LITERARNA KRITIKA PRIHVATILA VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA I NJEGOVO DELO

Mađari su prvo upoznali južnoslovensku narodnu poeziju, a tek kasnije Vuka. U otkrivanju južnoslovenske narodne poezije odlučujuću ulogu su odigrali Mihajlo Vitković i Ferenc Kazinci, no na značaj Vuka i njegovog rada obratiće pažnju u pravoj meri Eugen Veseli i Karl Georg Rumi, prevodioci južnoslovenskih narodnih pesama na nemački jezik. Njihove ocene i prevodi iz Vukovih zbirki objavljivaće se u Mađarskoj i spominjaće se od tridesetih godina prošlog veka pa nadalje.

Pa ipak, velikani mađarske književnosti i pokretači duhovnog života, iako su znali za Vuka i cenili ga, ostavili su o tome prilično oskudna svedočanstva. Ni Kazincijska obimna prepiska ne spominje ga ni jednom.

Poznavanje Vuka u Mađarskoj u pravoj meri doneće članci u literarnim časopisima, počev od tridesetih godina prošlog veka, a naročito uspešna zbirka prevoda Jožefa Sekača. Otada će se voditi stalno računa o njemu, prevodiće se njegove zbirke, spominjaće ga i literarni časopisi, a njegova uloga u otkrivanju i oživljavanju mađarske narodne poezije nije ni u kom slučaju za potcenjivanje.

**NÉPI PRÓZÁNK
ELSŐ MAGYAR
FORDÍTÁSAI**

A magyar irodalomnak a délszláv népköltészet iránti érdeklődésére e költészet európai, de főleg a német romantika tudós- és íróköreiből való népszerűsége hatott ösztönzőleg. Ennek az affinitásnak köszönhető, hogy népdalaink első magyar fordításai igen koraiak. Kazinczy Ferenc már 1789-ben lefordítja a *Hasanaginica* című balladát, Goethe fordítását véve alapul, amely Herder 1778-as *Volkslieder* c. gyűjteményében jelent meg. A XIX. század első negyedének végéig több fordító is akad: Kölcsey Ferenc, Toldy Ferenc, Bajza József és Vitkovics Mihály, Székács József pedig 1836-ban a szerbhorvát népdaloknak már egy egész gyűjteményét jelenteti meg magyar fordításban.

A népi próza iránt nincs érdeklődés, mivel az más európai irodalmakban is mérsékelt volt. Vuk Karadžić mesegyűjteménye csak 1854-ben jelenik meg német fordításban. Vuk leánya, Vilhelmina fordította, az előszót pedig Jacob Grimm írta. A jól sikerült fordítás és Grimm elismerő szavai a délszláv népköltészet ezen műfajára is felhívják a kulturális közvélemény figyelmét, s a magyaroknál is érdeklődés mutatkozik a déli szomszédok népi prózája iránt.

A mesefordítások előzményeként egy egészen szerény válogatás jelent meg a szerb közmondásokból. A *Hölgyfutár* 1855. január 29-i, 22. számában látott napvilágot *Szerb közmondások* címen. Szerény helyen, a „Vegyesek” rovatában tíz közmondás jelent meg fordításban Vuk Karadžić gyűjteményéből. Az 1854-es német kötetbe Mina Karadžić a mesefordítások mellé közmondásokat is besorolt. A magyar fordítások kétségkívül németből készültek — erre vall a közmondások magyar változatának nem eléggé tömör alakja. Az eredeti már a német fordítással is veszített pregnánságából, a németből fordított magyar változatban viszont ezt a sajátságát már csaknem teljesen elveszíti. Ennek a munkának, persze, nem is voltak komolyabb pretenziói, a rovat kitöltését szolgálta, akárcsak a nem sokkal előbb közölt kínai és orosz közmondások is. A válogatás is majdhogynem vaktából készült, különösebb alaposság és nagyobb erőfeszítés nélkül. A tíz közül öt közmondás a nőről szól, és Vuk betűrendi sorrendbe rendezett gyűjteményének megfelelő helyéről való. A fordító nem írta alá a nevét, ehelyett + jelet tett. A *Hölgyfutár*-ban ezt a jelet legtöbbször ebben a rovatban és a „Külföld” címűben használták. S ez következtetni enged a közmondások fordítójára. Urházy

György (1823—1877) lehetett a fordító, ő akkoriban a *Pesti Napló* külpolitikai rovatát szerkesztette s a *Hölgyfutár*nak is munkatársa volt. Szerbek iránti érdeklődéséről ekkor már tanúságot tett — egy évvel előbb jelent meg a *Keleti képek* c. könyve, amely legnagyobb részét szerbiai útirajzokat tartalmaz. Könyvében néhány szerb népdalfordítást is közölt, s a *Hölgyfutár* ugyanazon évfolyamában, amelyben a közmondások megjelentek, szintén közzétett néhány szerb népdalfordítást. E fordításait alá is írta, sőt megjegyezte, hogy eredetiből fordított. Azonban aligha hihető, hogy Urházy tudott szerbhorvátul — a népdalokat valakinek a nyersfordítása alapján költhette át, a közmondásokat pedig — amennyiben az ő fordításai — egészen biztosan németből fordította. Ez az első prózafordítás sem terjedelménél, sem minőségénél és pretenziójánál fogva nem kelthetett komolyabb érdeklődést, annak ellenére sem, hogy e nagy példányszámú és igen népszerű napilapban jelent meg.

Az első mesefordítások 1859-ig váratnak magukra. Ekkor a *Delejtű* 1., 2. és 3. számában (a 2—4., 11—12. és 19—21. oldalon) Kazinczy Gábor (1818—1864) három szerb népmesét közölt *Rácz mesék* címen.

Kazinczy ezidőtájt alig van jelen a művelődési- és közéletben. A forradalom utáni események alakulásából kiábrándulva Bánfalván, a birtokán húzódik meg. Az irodalmi és tudományos tevékenységben keres vigaszt, de munkáiból igen keveset publikál. A temesvári tudományos és irodalmi lapnak, a *Delejtű* szerkesztőjének a felkérésére szerény, de számunkra igen fontos művel jelentkezik. Kazinczy életútjának három, világosan körülhatárolt időszaka van. Az elsőben ő a szellemi vezére annak az írónemzedéknek, amely irodalom és nép szorosabb kapcsolatát, valamint az irodalom határozottabb korszerűsödését követeli. Később, ismét a néphez közeledve, túlnyomórészt politikával foglalkozik. A forradalom után elszáll fölötte az idő, hatása és jelentősége közelről sem akkora, mint fiatalkorában. Kazinczy Gábor az irodalmilag termékenyebb és nagyobb írók árnyékában maradt, s noha jelentős új törekvések kezdeményezője volt, élete még nincs kellőképpen megvilágítva.

Az semmiképp sem véletlen, hogy Pesty Frigyesnek, a *Delejtű* szerkesztőjének Kazinczy épp a népmesefordításait kínálta fel. Ifjúsága idején rokona, Kazinczy Ferenc mellett Toldy és Bajza volt az eszményképe, sőt barátja is, ezek az írók pedig szerb népdalokat is fordítottak. Ő maga is publikált finn, litván, román, szlovák és cseh népmeséket. Toldy Ferencsel kiadta Gaál György (1783—1855) magyar népmesegyűjteményét három kötetben. A tudományos Akadémia levelező tagja és a Kisfaludy Társaság rendes tagja volt, s ezek a tudományos intézmények nagy figyelmet szenteltek a népi művészeteknek. Kazinczy Gábor is híve a popularizációnak és a népies irodalomnak, ezért sokat fordít franciából s különösen németből. Sokat olvasott és fordított Mickiewicz-től, akinek oly nagy volt az affinitása a szerbhorvát népköltészet iránt s oly sokat tudott róla. Kazinczy változatos és gazdag életútján tehát sok nyom vezet a mi népköltészetünk felé is. Eredetiben ugyan nem ismerhette népköltészetünket, de biztos, hogy olvasta a német fordításokat, s kétségkívül ismerte idősebb barátjainak magyar fordításait is.

A szerb népmeséket is németből fordította. Ezek a következők: *Kecskefüles császár (U cara Trojana kozje uši)*, *Egy rossz asszony (Zla*

žena) és *A ki keveset kíván, legtöbbet kap* (*Ko manje ište više mu se daje*). Hogy németből fordított, az már a címekből is kitűnik. Igaz, az első cím fordítása nem egyezik sem Vuk eredetijével, sem Mina Karadžićéval. A másik kettő viszont német fordításról tanúskodik. Az *Ein böses Weib* esetében Mina némiképp eltért az eredetitől, mivel határozatlan névelőtt tett határozott helyett, ami, úgy tűnik, megfelelőbb lett volna. S ugyanígy járt el Kazinczy is, mert szó szerint fordította a német címet. A németből való fordítás azonban különösen a harmadik mesénél nyilvánvaló. Mina alap-, majd felső fokot használ: *Wer wenig verlangt, dem wird am Meisten gegeben*, s őt követi Kazinczy is: *A ki keveset kíván, legtöbbet kap*, holott a szerb eredetiben mindkét esetben középfok szerepel: *Ko manje ište, više mu se daje*. A következő bizonyíték amellet, hogy Kazinczy németből fordított: Mina német fordításában és Kazinczyében is paragrafált a szöveg, Vuk kötetében pedig nem. Továbbá, a német fordításban több a direkt beszéd, mint az eredetiben; ez Mina egyik fordítói sajátossága. Kazinczy szinte szabályszerűen ott alkalmaz direkt beszédet, ahol Mina is. Íme egy példa a *Kecskefüles császárból*:

„Momak brijući cara opazi da su u njega kozje uši, ali kad ga Trojan zapita šta je u njega video, on odgovori da nije video ništa. Onda mu car da dvanaest dukata i reče mu da od sad uvek dolazi on da ga brije.” (Vuk Stef. Karadžić: *Srpske narodne pripovijetke*, Beč, 1853, 189—190. l.)

„Während des Barbierens bemerkte auch der Bursche die Ziegenohren an dem Keiser, als ihn aber Trojan fragte, was er an ihm bemerkt habe, antwortete er: »Ich habe gar nichts bemerkt«. Da schenkte ihm der Keiser zwölf Dukaten, und sagte, fortan sollst du immer kommen, mich zu barbieren”. (*Volksmärchen der Serben*, Berlin, 1854, 226. l.)

„Beretválás közben a legény is meglátta a császár kecskefüleit, de mindőn Trojan kérdezé, mit vett rajta észre, felelte: »Semmit sem vettem észre«. Erre a császár tizenkét aranyat ajándékozott neki, s mondá: »Ezentúl mindig eljőjj engem borotválni.«” (Kazinczy Gábor: *Rácz mesék*, Delejtű, 1859, 1. sz. 4. l.)

Amint látjuk, nemcsak arról van szó, hogy a német és a magyar fordításban a legény és a császár direkt beszéddel szerepel, hanem más, közös eltérés is van az eredetitől. Mina és Kazinczy a *pokloniti—schenkte im—ajándékozott neki* ígét használja az eredeti *dati* (adni) helyett. Vuknál az első mondatban a *momak* főnév első helyen áll, Minánál és Kazinczynál viszont megváltozik a szórend s az *auch*, illetve *is* kötőszóval a jelentés is bővül. S még egy bizonyíték: a *Wer wenig verlangt, dem wird am Meisten gegeben* szövegében Mina szükségesnek látta magyarázni az almával kapcsolatos eljegyzési szokást. Ilyen magyarázat Vuknál nincs, Kazinczy tehát a német fordításból vette át változtatás nélkül. Más bizonyítékokat is fel lehetne még hozni, de úgy vélem, így is nyilvánvaló, hogy Kazinczy németből fordított.

Nehéz lenne eldöteni, az ötven mese közül miért épp ezt a hármat választotta ki Kazinczy. Bizonyos azonban, hogy a válogatása jó, azokat a meséket fordította le, amelyek eredetiben a legjobb és legérdekesebbek közé tartoznak, s amelyek mind máig antológiai darabok maradtak.

György (1823—1877) lehetett a fordító, ő akkoriban a *Pesti Napló* külpolitikai rovatát szerkesztette s a *Hölgyfutár*nak is munkatársa volt. Szerbek iránti érdeklődéséről ekkor már tanúságot tett — egy évvel előbb jelent meg a *Keleti képek* c. könyve, amely legnagyobb részét szerbiai útirajzokat tartalmaz. Könyvében néhány szerb népdalfordítást is közölt, s a *Hölgyfutár* ugyanazon évfolyamában, amelyben a közmondások megjelentek, szintén közzétett néhány szerb népdalfordítást. E fordításait alá is írta, sőt megjegyezte, hogy eredetiből fordított. Azonban aligha hihető, hogy Urházy tudott szerbhorvátul — a népdalokat valakinek a nyersfordítása alapján költhette át, a közmondásokat pedig — amennyiben az ő fordításai — egészen biztosan németből fordította. Ez az első prózafordítás sem terjedelménél, sem minőségénél és pretenziójánál fogva nem kelthetett komolyabb érdeklődést, annak ellenére sem, hogy e nagy példányszámú és igen népszerű napilapban jelent meg.

Az első mesefordítások 1859-ig váratnak magukra. Ekkor a *Delejtű* 1., 2. és 3. számában (a 2—4., 11—12. és 19—21. oldalon) Kazinczy Gábor (1818—1864) három szerb népmesét közölt *Rácz mesék* címen.

Kazinczy ezidőtájt alig van jelen a művelődési- és közéletben. A forradalom utáni események alakulásából kiábrándulva Bánfalván, a birtokán húzódik meg. Az irodalmi és tudományos tevékenységben keres vigaszt, de munkáiból igen keveset publikál. A temesvári tudományos és irodalmi lapnak, a *Delejtű* szerkesztőjének a felkérésére szerény, de számunkra igen fontos művel jelentkezik. Kazinczy életútjának három, világosan körülhatárolt időszaka van. Az elsőben ő a szellemi vezére annak az írónemzedéknek, amely irodalom és nép szorosabb kapcsolatát, valamint az irodalom határozottabb korszerűsödését követeli. Később, ismét a néphez közeledve, túlnyomórészt politikával foglalkozik. A forradalom után elszáll fölötte az idő, hatása és jelentősége közelről sem akkora, mint fiatalkorában. Kazinczy Gábor az irodalmilag termékenyebb és nagyobb írók árnyékában maradt, s noha jelentős új törekvések kezdeményezője volt, élete még nincs kellőképpen megvilágítva.

Az semmiképp sem véletlen, hogy Pesty Frigyesnek, a *Delejtű* szerkesztőjének Kazinczy épp a népmesefordításait kínálta fel. Ifjúsága idején rokona, Kazinczy Ferenc mellett Toldy és Bajza volt az eszményképe, sőt barátja is, ezek az írók pedig szerb népdalokat is fordítottak. Ő maga is publikált finn, litván, román, szlovák és cseh népmeséket. Toldy Ferencsel kiadta Gaál György (1783—1855) magyar népmesegyűjteményét három kötetben. A tudományos Akadémia levelező tagja és a Kisfaludy Társaság rendes tagja volt, s ezek a tudományos intézmények nagy figyelmet szenteltek a népi művészeteknek. Kazinczy Gábor is híve a popularizációnak és a népies irodalomnak, ezért sokat fordít franciából s különösen németből. Sokat olvasott és fordított Mickiewicz-től, akinek oly nagy volt az affinitása a szerbhorvát népköltészet iránt s oly sokat tudott róla. Kazinczy változatos és gazdag életútján tehát sok nyom vezet a mi népköltészetünk felé is. Eredetiben ugyan nem ismerhette népköltészetünket, de biztos, hogy olvasta a német fordításokat, s kétségkívül ismerte idősebb barátjainak magyar fordításait is.

A szerb népmeséket is németből fordította. Ezek a következők: *Kecskefüles császár (U cara Trojana kozje uši)*, *Egy rossz asszony (Zla*

žena) és *A ki keveset kíván, legtöbbet kap* (*Ko manje ište više mu se daje*). Hogy németből fordított, az már a címeből is kitűnik. Igaz, az első cím fordítása nem egyezik sem Vuk eredetijével, sem Mina Karadžićéval. A másik kettő viszont német fordításról tanúskodik. Az *Ein böses Weib* esetében Mina némiképp eltért az eredetitől, mivel határozatlan névelőtt tett határozott helyett, ami, úgy tűnik, megfelelőbb lett volna. S ugyanígy járt el Kazinczy is, mert szó szerint fordította a német címet. A németből való fordítás azonban különösen a harmadik mesénél nyilvánvaló. Mina alap-, majd felső fokot használ: *Wer wenig verlangt, dem wird am Meisten gegeben*, s őt követi Kazinczy is: *A ki keveset kíván, legtöbbet kap*, holott a szerb eredetiben mindkét esetben középfok szerepel: *Ko manje ište, više mu se daje*. A következő bizonyíték amellet, hogy Kazinczy németből fordított: Mina német fordításában és Kazinczyében is paragrafált a szöveg, Vuk kötetében pedig nem. Továbbá, a német fordításban több a direkt beszéd, mint az eredetiben; ez Mina egyik fordítói sajátossága. Kazinczy szinte szabályszerűen ott alkalmaz direkt beszédet, ahol Mina is. Íme egy példa a *Kecskefüles császárból*:

„Momak brijući cara opazi da su u njega kozje uši, i ali kad ga Trojan zapita šta je u njega video, on odgovori da nije video ništa. Onda mu car *da dvanaest dukata* i reče mu da od sad uvek dolazi on da ga brije.” (Vuk Stef. Karadžić: *Srpske narodne pripovijetke*, Beč, 1853, 189—190. l.)

„Während des Barbierens bemerkte *auch* der Bursche die Ziegenohren an dem Keiser, als ihn aber Trojan fragte, was er an ihm bemerkt habe, antwortete er: »Ich habe gar nichts bemerkt«. Da *schenkte* ihm der Keiser zwölf Dukaten, und sagte, fortan sollst du immer kommen, mich zu barbieren”. (*Volksmärchen der Serben*, Berlin, 1854, 226. l.)

„Beretválás közben a legény is meglátta a császár kecskefüleit, de mindön Troján kérdezé, mit vett rajta észre, felelte: »Semmit sem vettem észre«. Erre a császár tizenkét aranyat *ajándékozott* neki, s mondá: »Ezentúl mindig eljőjj engem borotválni.«” (Kazinczy Gábor: *Rácz mesék*, Delejtű, 1859, 1. sz. 4. l.)

Amint látjuk, nemcsak arról van szó, hogy a német és a magyar fordításban a legény és a császár direkt beszéddel szerepel, hanem más, közös eltérés is van az eredetitől. Mina és Kazinczy a *pokloniti—schenkte im—ajándékozott neki* ígét használja az eredeti *dati* (adni) helyett. Vuknál az első mondatban a *momak* főnév első helyen áll, Minánál és Kazinczynál viszont megváltozik a szórend s az *auch*, illetve is kötőszóval a jelentés is bővül. S még egy bizonyíték: a *Wer wenig verlangt, dem wird am Meisten gegeben* szövegében Mina szükségesnek látta magyarázni az almával kapcsolatos eljegyzési szokást. Ilyen magyarázat Vuknál nincs, Kazinczy tehát a német fordításból vette át változtatás nélkül. Más bizonyítékokat is fel lehetne még hozni, de úgy vélem, így is nyilvánvaló, hogy Kazinczy németből fordított.

Nehéz lenne eldöteni, az ötven mese közül miért épp ezt a hármat választotta ki Kazinczy. Bizonyos azonban, hogy a válogatása jó, azokat a meséket fordította le, amelyek eredetiben a legjobb és legérdekesebbek közé tartoznak, s amelyek mind máig antológiai darabok maradtak.

Mina Karadžić fordítását a szaktudomány mind tartalma, mind érzelmi tenziója, sőt az egyszerű, üde népi beszéd stílussajátságainak az átmentése szempontjából is igen sikeresnek minősítette. Ő csak egyes részleteknél s jelentéktelen mértékben távolodott el az eredetitől, de csak akkor, amikor ez szinte elkerülhetetlen volt (tizések a szerb prózaszövegben, alliterációk, a főnévi nemek közti különbség). Kazinczy tehát az eredetihez hű német szöveget fordítja magyarra. Ő is pontosan fordít, de nem szóról szóra, hanem mondatról mondatra. Annak ellenére, hogy fordítása másodkézből való, elő tudja varázsolni a szerbhorvát eredeti érdekességét és szépségét. Megesik azonban, hogy figyelme fölenged s lexikai és tartalmi hibákat is vét. Íme csak két példa: *bodza* (zova, Hollender) helyett ő *orgonát* (jorgovan, Flieder) ír, szem elől tévesztve a tényt, hogy a szerb juhászok csak bodzából készítenek sípot. Mina mondatát: „Wen es ihnen schlecht gehe, bessre Nahrung zu geben”, Kazinczy így fordítja: „És ha dolguk rosszul megy, fordítsa jobbra.” A magyar mondat értelme ily módon — Mina, de főleg Kazinczy módosítása következtében — jelentősen eltér a szerbhorvát eredetitől: „Ako zlo žive, da im da bolju hranu.” E kis észrevételek ellenére is állítható, hogy Kazinczy fordítása sikeres volt, méltón tolmácsolta a szerbhorvát népi prózát.

Kazinczy kíséző szöveget is írt fordításaihoz. Ez azonban, sajnos, nem a lefordított mesékre, s nem is általában a népi prózára vonatkozik. E bevezetőben Kazinczy az akkori magyar irodalomról és zszurnalisztikáról alkotott nézeteit közli, ismételten síkra szállva a népnek írt, populáris szövegekért, amelyek akkoriban kezdtek elmaradozni a magyar folyóiratok lapjairól.

A szerb népi prózával ezt követően pár évvel később, Arany János *Koszorújának* első számában (1863, 13—16. l.) találkozunk ismét. A *végzet* (Usud) című mese jelenik meg, de nem fordításban, hanem átmesélve. A szerző megjegyzi, hogy hasonló mesét aligha lehetne találni bármely más nép kincstárában, s olyan részletesen meséli át a tartalmát, hogy szabad fordításnak vagy átdolgozásnak is tekinthetjük. Szinte semmi se maradt ki az eredetiből, s a szerző helyenként pár kommentáló szót is fűz a meséhez. Az átmesélt szöveg így lényegesen hosszabb az eredetinél. A szerző -r szignatúrával jelezte szövegét. Szinnyei József lexikonának ötödik könyvében, az 1425-ös hasábon az áll, hogy ezt az ismertetőjegyet 1867 és 1869 között a *Pesti Naplóban* báró Kemény Gábor (1830—1888) használta, aki 1863-ban a *Koszorúnak* is munkatársa volt. Ha összefüggésbe hoznánk Szinnyeinek ezt a két adatát, arra lehetne következtetni, hogy Kemény Gábor volt az *Usud* átdolgozója. Ez azonban elhamarkodott következtetés lenne, hisz báró Kemény Gábort nem vonzotta a népköltészet, s általában a szépirodalom sem — ő vérbeli politikai publicista volt. Őt tehát csaknem százszázalékos meggyőződéssel ki kell hagynunk a lehetséges fordítók közül.

Feltehető az is, hogy Kondor Lajos munkájáról van szó, hisz ő sokat fordított szerbhorvát népköltészetből, a *Koszorú* munkatársa volt, vezetőkevének (vagy álnevének) utolsó betűje pedig megegyezik a szóban forgó szignatúrával. Azonban itt is felmerül egy probléma. Kondor jól

ismerte a szerbhorvát nyelvet és a kultúrát, melyen népköltészetünk alapul. Ő tehát nem követhetett el akkora hibát, mint amekkora az átmeselésben található. Hogy rossz sorsát kijátssza, a mesehős a házába veszi szerencsés csillag alatt született unokahúgát, s mindazt, amit tulajdon szorgos kezével valósít meg, ő néki tulajdonítja. Az -r szignatúrájú szerző ezt a részletet úgy értelmezi, hogy a mesehős *feleségül vette* unokahúgát. Ez pedig a pravoszláv egyház szerint vérfertőzés, halálos bűn. Aki valamelyest is ismerte a szerbek életmódját, az nem követhetett el ekkora hibát, tehát Kondor sem. Így mindaddig, amíg nem jutunk újabb bizonyítékokhoz, nyílt kérdés marad, ki mesélte át a magyar olvasóknak az *Usud* című népmesét.

Az átdolgozás szerzője kommentárt is fűzött munkájához a szerbek sors-értelmezéséről. Szerinte a sors ebben a mesében a görög fátum és a kálvinista predestináció között foglal helyet, s ezt részletes analízissel bizonyítja. Az egész kommentár a mese metaforikus és etikai komponensével foglalkozik, irodalmi értékét pedig egy szóval se említi. Ebből arra lehet következtetni, hogy az átdolgozót nem irodalmi, hanem filozófiai-erkölcsi, sőt etnológiai indítékok vezérelték munkájában.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy az 1850—1860-as években a magyar olvasóközönségnek alkalomszerűen prezentált szerbhorvát népmeséknek sem a fordításokat közlő lapok tekintélye alkalmilag a szerbhorvát népköltészet ezen válfajának is elég komoly tekintélyt biztosított. Az első kísérleteket később újabb, terjedelmesebb fordítások követik, ezek azonban egészében feltáratlanok, a kutatók figyelmét elkerülték a szerbhorvát népmesék magyar fordításai, s még a bibliográfia sem regisztrálta őket.

Örülnék, ha próbálkozásom e téren is kutatásra ösztönözne.

(Fordította Bosnyák István)

REZIME

POČECI PREVOĐENJA NAŠE NARODNE PROZE NA MAĐARSKI

Mađarska interesovanja za narodnu književnost Južnih Slovena podsticana su njenom popularnošću u Evropi, naročito u krugovima nemačkih naučnika i pisaca romantičara. Zbog te činjenice prvi prevodi pesama na mađarski javljaju se veoma rano, dok interesovanja za prozu nema jer su se zbirke proze kasno počele javljati u stranim prevodima. Otuda u prvoj polovini XIX veka nema prevoda naših narodnih pripovedaka na mađarski. Godine 1854. pojavila se knjiga prevoda naše narodne proze na nemačkom. Tekstove je prevela Mina Karadžić, a predgovor je napisao Jakob Grim. Pojava ove knjige izaziva i mađarska interesovanja za narodnu prozu južnih suseda. Kao prvi prevod može se uzeti rad Gabora Kazincija, uglednog naučnog i javnog radnika, iz godine 1858. Podstaknut je bio, svakako, i naučnim interesom Kišfaludijevog društva za narodne umotvorine. Njemu sledi i jedan prevod iz 1863, čije se autorstvo ne da precizno utvrditi. Prvi prevodi poslo-

vica javljaju se nešto ranije, godine 1855. Ovi prevodi štampani su u časopisima, obimom su skromni, svode se na prevode pojedinačnih pripovedaka, iako je Kazinci odjednom objavio tri pripovetke. Međutim, renome listova u kojima se prevodi objavljuju obezbeđivao je dosta ugleda i ovoj vrsti narodnih umotvorina. Prevodi Kazincija su tačni i tečni, dok je prevodilac iz 1863. dao preradu, a ne prevod. Interesovanjima iz 50-ih i 60-ih godina uslediće i druga, obimnija, mada sasvim neispitana jer prevodi naših narodnih pripovedaka na mađarski nisu uopšte privlačili pažnju proučavalaca, pa nisu čak ni bibliografski registrovani.

ZÁRÓSZÓ

Kezdjük a legfontosabb megállapításunkkal: az értekezéslet egészében véve meghozta a tőle várt eredményt. Nem az volt a célunk, hogy az elvont elmélet felől közelítsük meg a kérdéseket, amelyek tudomány-szakunkban jelentkeznek, hanem az, hogy megvilágítsuk az eddig kevésbé ismert, elhanyagoltabb mozzanatokot a magyar és a délszláv népek irodalmi és művelődési kapcsolataiban. Egyes előadások természetesen ezen az egyszerűbbnek látszó célon túlmenően mélyebben hatoltak anyagukba, kutatván a kapcsolatok értelmét, jellegét, és természetét is. Mindkét típushoz tartozó előadóink, tehát azok is, akik csak az egyes irodalmi vagy történelmi jelenségek tüzetes leírására törekedtek, s azok is, akik a nemzeti irodalom és műveltség egzisztenciális problémáiról szóltak, mély meggyőződésük szerint sokban járultak hozzá ahhoz, hogy világosabban ismerjük fel az előttünk álló feladatokat, a további munka lehetőségeit és határait. — Azt hiszem, hogy sem én, sem pedig az értekezéslet más résztvevői e pillanatban még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy végleges képet alkossunk mindarról, ami itt e két nap alatt elhangzott és történt, de ez nem is lehet célunk. Nem tekinthetjük ugyanis magunkat olyan fórumnak, amely hivatott lenne programot és irányt adni, vagy pedig végérvényesen és megfellebbezhetetlenül ítéletet mondani a beszámolóik anyagáról, szempontjairól és kifejtett nézeteikről. A legfontosabbnak ezúttal azt tartom megállapítani, hogy az értekezéslet tónusa, a beszámolóik magas szintje s az a mindenütt megnyilvánuló törekvés, hogy keressük az utat a további együttműködés felé, eleve kizárta a szláv vagy a magyar központúságot, az egyoldalúságot és szűkkeblőséget, mint az összehasonlító irodalommal össze nem férő jelenséget.

Fontosnak tartom továbbá, hogy rámutassak arra a többrendbeli előnyre, ami ebből az értekezésletből származott mind az Intézet, mind pedig általában a komparativizmus számára. Lehet, hogy egy kissé önző szempontnak tűnik, ha első helyen az Intézet hasznát és előnyeit említem, de be kell vallanom, minket ezek vezettek, amikor a szervezéshez fogtunk. Ezeket a következőkben látom: 1. közvetlen kapcsolatba kerülünk tudomány-szakunk kiváló képviselőivel, akiknek a segítségére a jövőben is számítunk, 2. meggyőződhattünk róla, hogy Jugoszláviában jelentős számú tudományos kutató, egyetemi tanár és akadémikus van,

akik határozott érdeklődést mutatnak a magyar irodalom és művelődés kérdései iránt, s akikkel a továbbiakban mindenképpen kapcsolatban kívánunk maradni, s 3. megteremtettük azt a szilárd alapot, amelyen létrejöhet és kiépülhet a magyar és jugoszláv irodalomtörténészek állandó és termékeny kapcsolata. Eltekintve azoktól a konkrétumoktól, amelyekkel igen tisztelt referenseink hozzájárultak a két nép szellemi érintkezéseinek jobb megértéséhez, már ezek a felsorolt körülmények is teljes mértékben igazolják kezdeményezésünk helyességét. Nem szabad azonban elhallgatni azt a jelentős számú új mozzanatot, új adatot, filológiai felfedezést sem, amelyeket a gondos kutató kezek hoztak felszínre.

Külön hely illeti meg azokat a javaslatokat, amelyeket a hozzászólók és maguk a referensek terjesztettek be. Ezeket majd figyelmesen tanulmányozni fogjuk, s már az 1971. évi tervünk összeállításakor is figyelembe vesszük. Úgy vélem, hogy a két évenként Budapesten ill. Újvidéken megrendezendő és tematikailag egységesebb, határozottabb ülészak megtartása, amire Vujičić Stojan tisztelt kartársunk a MTA Irodalomtudományi Intézetének képviseletében tett előterjesztést, rendkívül figyelemre méltó, reális és felkarolandó.

Végezetül be kell jelentenem, hogy ezt az egész anyagot, az összes referátumokat megjelentetjük Közleményeink 5. számában, s így a szélesebb tudományos közvélemény is megismerheti munkánkat.

Még egyszer köszönöm mindazoknak, akik időt és fáradságot nem kímélve részt vettek értekezletünkön s hozzájárultak közös munkánk sikeréhez. Ugyancsak megköszönöm azt az anyagi támogatást is, amellyel a Tartományi Tudományügyi Közösség lehetővé tette ennek a tanácskozásnak a megrendezését. Ülészakunkat berekesztem.

Szeli István

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

**ÖSSZEHASONLÍTÓ
IRODALMI ÉRTEKEZLET.
ÉVI JELENTÉS**

A novembertől áprilisig tartó időszak az Intézet életében egy jelentős tanácskozás jegyében indult. Intézetünk 1970. november 19—21-e között megrendezett nemzetközi értekezlete a magyar és délszláv irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatokat állította a vizsgálat központjába. Az értekezleten hazai és magyarországi akadémikusok, egyetemi oktatók és tudományos kutatók huszonnégy beszámolót olvastak fel szűkebb szakterületükön végzett kutatásaikból. (Két referens, Vilko Novak — Ljubljana — és Đuro Novalić — Zágráb — sajnálatos betegségük folytán nem vehettek részt személyesen a tanácskozáson, beszámolójukat azonban jelen számunkban közöljük.) A Tartományi Képviselőház épületében megtartott szimpozionon megjelent tartományunk tudományos és közéletének több ismert képviselője. Szeli István megnyitója után Ilija Rajačić, a Képviselőház elnöke köszöntötte a résztvevőket, s rámutatott azokra az általános érdekekre, amelyek a tudomány külön érdekei mellett ehhez az értekezlethez fűződnek. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének nevében Stojan Vujičić tudományos munkatárs üdvözölte az értekezletet, kifejezve azt a reményét, hogy 1972-ben az itt megkezdett munka folytatásaként a MTA Irodalomtudományi Intézete Budapesten láthatja vendégül az értekezletet. Ez után Anđelić Magdolna, a Hungarológiai Intézet összehasonlító irodalmi projektumának vezetője elnökletével megkezdődött az értekezlet munkája. A magyar és szerbhorvát nyelvű előadásokat a Képviselőház fordítószolgálatának segítségével a jelenlevők szimultán fordításban kísérhették. A találkozó második napján Ilija Rajačić képviselőházi elnök fogadást adott a külföldi és hazai tudományos kutatók tiszteletére. Az értekezlet harmadik napján a vendégek megtekintették a Fruška Gora-i Krušedol monostort, Sremski Karlovcit (Karlócát), majd közös ebéden vettek részt. Az előadások a következő sorrendben hangzottak el:

1970. XI. 19-én de.: Varjas Béla, Cvito Fisković, Angyal Endre, Fried István, Ivanka Veselinov (elnöklő: Anđelić Magdolna);

1970. XI. 19-én du.: Szeli István, Lazar Čurčić, Kemény G. Gábor, Stojanović-Káich Katalin, Ivanka Udovički, Póth István, Lőkös István (elnöklő: Dávid András);

1970. XI. 20-án de.: Bori Imre, Štefan Barbarić, Vladan Nedić, Olinko Delorko, Dávid András, Darinka Zličić (elnöklő: Cvito Fisković);

1970. XI. 20-án du.: Anđelić Magdolna, Božidar Kovaček, Stojan Vujičić, Kiss Mária (elnöklő: Póth István).

* * *

Az Intézet 1970-i tervét teljes egészében megvalósította. Az egyes projektumokban megjelölt munkafeladatok teljesítéséről az alábbi (kivonatos) áttekintést adjuk.

JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM

Bori Imre folytatta megkezdett munkáját a Szenteleky-monográfián. A Hét megszűnte utáni korszak folyóirataiban közölt Szenteleky-írásokat vizsgálta; kutatásait a couleur locale ill. a „vajdasági irodalom” forrásainak feltárásához a kolozsvári, budapesti, szegedi, szabadkai és újvidéki levéltárakban és könyvtárakban folytatta. Eredményeit a Hídban publikálta.

Lőbl Árpád a bánsági magyar tudományos élet képviselőinek, történészeknek, filozófusoknak és szociológusoknak a tevékenységét vizsgálta 1890 és 1918 között. Kutatásait a budapesti, pancsovai, újvidéki és zrenjanini könyvtárak és levéltárak anyagában végezte. Eredményeit közölte *Közlönyünkben* is.

Bányai János Budapesten, Apatinban, Zomborban és Bácsszentivánon folytatott munkájának eredményeképpen elkészítette Rónai István írói tevékenységének bibliográfiáját és összegyűjtötte a rá vonatkozó irodalmat és az író életrajzi adatait.

Bosnyák István zágrábi, budapesti és kecskeméti levéltári források alapján elkészítette Sinkó Ervinről készülő monográfiájának vázlatát. *Ember és forradalom* címen az év végéig befejezi a monográfia első kötetét. 1970. folyamán több tanulmányt közölt kutatásaiból, főleg *Közlönyünkben* és a Magyar Tanszék Évkönyvében.

Pastyik László a jugoszláviai magyar irodalom 1968-i és 1969-i repertóriumának összeállításán kívül Gerold Lászlóval közösen elkészítette a szabadkai Népszínház Magyar Társulata 25 éves működésének bibliográfiáját, s részt vett a Matica srpska Bio-bibliográfiai lexikona magyar anyagának összegyűjtésében.

Pató Imre a háború előtti HÍD repertóriumán és bibliográfiáján dolgozott. Munkájának eredményét 7. számunk bibliográfiai mellékleteként hozzuk.

Szeli István az írói hagyatékok begyűjtésének munkájában és a Matica srpska írói lexikonának elkészítésében vett részt. Válogatta és bevezette Thurzó Lajos verseskötetét valamint a Tóth József művészeti munkásságát bemutató könyvet.

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR BESZÉDNYELV TÍPUSAI

Penavin Olga befejezte a Szlavóniai (kórógyi) szótár II. kötetének kéziratát, s folytatta munkáját a III. kötetben. Levéltári kutatásokat végzett a jugoszláviai székelyek nyelvének feltárásához (Matijevics Lajossal). Folytatta a bácskai és bántói magyar földrajzi nevek gyűjtését és feldolgozását (Mirnics Júliával és Matijevics Lajossal). Kutatásainak eredményeiről a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben, a Magyar Tanszék Tanulmányok c. évkönyvében és máshol számolt be.

Matijevics Lajos befejezte a jugoszláviai magyar zsargon terén végzett kutatásait, részt vett a hazai magyar földrajzi nevek gyűjtésében és feldolgozásában. Zágrábban, Belgrádban, Újvidéken, Zentán, Zomborban, Zrenjaninban stb. végzett terepmunkát. Több tanulmányt jelentetett meg Közleményeinkben is.

Sárosi Károly a magyar frekvencia-szótár készítésének előmunkálataiban vett részt, s felméréseket végzett az általános iskolák tanulói körében. Kelemen Józseffel, a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársával elkészítette a frekvencia-szótár eszmei tervezetét.

Pap György Kanizsa és környéke néprajzának kutatásaiban végzett korábbi munkáját folytatta. Karlócán, Zomborban, Budapesten, Szabadkán, Zentán, Adorján és Trešnjevac környékén végzett levéltári és terepmunkát.

A KÉTNyelvűség PSZICHOLOGIAI VIZSGÁLATAI VAJDASÁGBAN

Mikes Melánia a gyermeknyelvi interferenciák és a magyar—szerbhorvát kontrasztív nyelvtan tárgykörében végezte korábban megkezdett kutatásait. Munkatársaival (Dezső László, Gordana Vuković, Viletti Sárolda, Milica Grković, Josip Buljovčić, Kaszás József, Vajda József, Göncz Lajos, J. Tallmann stb.) terepmunkát végzett a vajdasági községekben s több tanulmányt jelentetett meg a fenti két tárgykörből.

Đorđe Đurić a kétnyelvűség etnikai szempontjait és a személyiség fejlődésének kérdéseit vizsgálta a kétnyelvű környezetben. Vizsgálatainak eredményéről Közönyünk hasábjain számolt be.

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR FOLKLÓR

A magyar folklór behatóbb vizsgálata az 1970 nyarán Zentán megtartott szemináriummal kezdődött (előadók: Kiss Lajos, Katona Imre). Az Intézet folklór-asszisztensének, Tóth Ferencnek irányításával elkészült a folklór-kutatás részletes terve.

Burány Béla a zentai balladák tárgytörténeti vizsgálatait befejezte.

Tripolszky Géza a zentai lapok anyagát vizsgálta meg, s a zentai balladák gyűjtésében-feldolgozásában vett részt. Munkájuk eredményéről a Közleményeink következő számában számolnak be.

Király Ernő a vajdasági népdalkutatás körében végezte munkáját, s a szlovák és magyar dallamkincs összevetésén dolgozott.

Mikuska Milka Barabás Jenővel, az ELTE docensével közösen végzett munkája során feldolgozta a hazai magyar lapok és folyóiratok folklór-anyagának nagy részét a vajdasági magyar folklór készülő bibliográfiájához.

A SZERBHORVÁT—MAGYAR NAGYSZÓTÁR ÉS A SZAKSZÓTÁRAK

A *Kovács Kálmán* és *Sörös Dávid* vezetésével készülő nagyszótár második kötetének kézírata az elmúlt év folyamán a nyomdába került. A III. kötet szóanyagának értelmezése és első átnézése szintén befejeződött. Folyamatban van a III. kötet végső megszerkesztése és a technikai munkák.

Fehér Kálmán irányításával befejeződtek a szerbhorvát—magyar és magyar—szerbhorvát jogi-közigazgatási szótár kéziratán végzett munkák, s 1971 folyamán a szótár első része nyomdába kerül.

A többi szakszótár (Z. Čobanov: Meteorológiai szótár; Majsai: Botanikai szótár; Kepe—Mirnic: Pedagógiai szótár; P. Isakov—Knézi: Technikai szótár stb.) munkálatai ugyancsak tervszerűen folynak.

A MAGYAR ÉS A DÉLSZLÁV IRODALMAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Anđelić Magdolna a szerbhorvát népköltészet és műköltészet XIX. és XX. századi recepcióját vizsgálta, valamint kutatásokat végzett a XVII. és XVIII. századi irodalmi kölcsönhatások terén. Főleg budapesti levéltárak anyagán dolgozott. Eredményeiről Közlönyünk hasábjain számolt be. Megszervezte az Intézet rendezésében tartott kapcsolattörténeti tanácskozást (1970. XI. 19—21.).

Bori Imre a XX. század magyar és szerbhorvát avantgarde irodalom kapcsolatainak feltárásán dolgozott. Kutatásainak eredményeképpen a Hídban tett közzé több tanulmányt.

Božidar Kovaček az 1848—67 közötti korszak kölcsönhatásait vizsgálta a budapesti és újvidéki levéltárakban. Zmaj Jovan Jovanovićyal, Szigligetivel és Mikszáthtal foglalkozó tanulmányait a Zbornik Matice srpske és Közlönyünk hozta.

Dávid András a szerbhorvát népköltészeti hagyomány magyar alakjait, hőscit és motívumait tárta fel több tanulmányban, amelyeket a Magyar Tanszék évkönyvében, közlönyünkben és másutt adott közre.

Stojanović-Káich Katalin a Zomborban működő szerb, horvát és magyar írók kapcsolataival foglalkozott az 1848—1918 közötti korszakban. Kutatásait a budapesti és zombori levéltárakban végezte. Befejezte monografikus munkáját a zombori magyar színházi életről (1825—1918), amelynek kézírata kiadásra vár.

Szeli István az 1867—1900 közötti évek kapcsolattörténeti jelenségeit tanulmányozta Mita Popović és Borislav Jankulov tevékenységét állítva a központba. Részeredményeiről a Magyar Tanszék Tanulmányok c. évkönyvében és közlönyünkben számolt be.

* * *

Dr. Anđelić Magdolna 1970. május 8—16-a között részt vett az Athénben megtartott Balkanológiai Kongresszuson *János Arany et la poésie populaire Sud-Slave* című beszámolójával, valamint a Jugoszláv Folklor-kongresszuson, 1970. szeptember 9—14-e között, ahol felolvasta a *Dvoboji u Firdusijevoj Sahnami u srpskohrvatskoj narodnoj poeziji* című referátumát.

Dr. Mikes Melánia 1970. december 7—10. között részt vett a Zág-rábban tartott nemzetközi értekezleten a kontrasztív nyelvészet tárgyköréből.

* * *

Az Intézet akciói közül megemlítjük a hazai magyar lapok, folyóiratok és könyvek begyűjtésének akcióját, amelyet a Jó Pajtás szerkesztőségével, az újvidéki Televízióval és a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalattal közösen szerveztünk meg. A gyűjtés eredményéről közlönyünk őszi számában adunk jelentést.

Intézetünk a külföldi (főként magyarországi) tudományos intézetekkel való megállapodás értelmében az alábbi tudományos kutatókat látta vendégül: Dr. Dezső László, a MTA Nyelvtudomány Intézetének tudományos munkatársa; Dr. József Farkas, a MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa; Dr. Ortutay Gyula akadémikus, a MTA Néprajzi Intézetének igazgatója; továbbá Dr. Kelemen József, a MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa; Dr. Barabás Jenő, az ELTE docense; Tóth Elek, a MNK nagykövete; Dr. Gunda Béla et., a debreceni Néprajzi Intézet igazgatója.

* * *

Igen értékes könyvekkel és folyóiratokkal gazdagították könyvtárunkat az alábbi intézmények és személyek: Egyetemi Néprajzi Intézet; Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára; Dr. Gunda Béla — DEBRECEN; Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtára; Petőfi Irodalmi Múzeum; Országos Széchényi Könyvtár; a MTA Irodalomtörténeti Intézete; Dr. Fried István, Dr. Kiss Jenő, Dr. Kiss Lajos, Zaicz Gábor — BUDAPEST; Xantus János Múzeum — GYŐR; Városi Somogyi Könyvtár; Dr. Csukás István — SZEGED; Dr. Márton Gyula — KOLOZSVÁR; Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság — VESZPRÉM; Dr. Vilko Novak — LJUBLJANA; a MTA Dunántúli Tudományos Intézete — PÉCS; Soumalais-Ugrilainen Seura — Société Finno-Ougrienne — HELSINKI; Ma-

gyar Műhely szerkesztősége — PÁRIZS; Morvai György — ZENTA; a HÍD szerkesztősége; a FORUM Lap- és Könyvkiadó Vállalat — ÚJVIDÉK; az Életjel szerkesztősége — SZABADKA; Štefan Barbarič — ZADAR; Istorijski arhiv SAPV-e — SREMSKI KARLOVCI; Instituti albanologjik i Prishtinës — PRISHTINA.

Ezúton köszönjük nagybecsű ajándékukat.

E SZÁM MUNKATÁRSAI

DR. ANĐELIĆ MAGDALENA, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA, ÚJVIDÉK; DR. ANGYAL ENDRE, A MTA DUNÁNTÜLI TUDOMÁNYOS INTÉZETÉNEK TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA, PÉCS; BARBARIĆ ŠTEFAN, EGYETEMI TANÁR, ZADAR; DR. BORI IMRE, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR, ÚJVIDÉK; CURČIĆ LAZAR, KÖNYVTÁROS, ÚJVIDÉK; DR. DÁVID ANDRÁS, A TARTOMÁNYI OKTATÁSFEJLESZTŐ INTÉZET MUNKATÁRSA, ÚJVIDÉK; DELORKO OLINKO, A NÉPMŰVÉSZETI INTÉZET TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA, ZÁGRÁB; DR. FISKOVIĆ CVITO, AKADEMIKUS, A TERÜLETI MŰEMLEKVEDŐ INTÉZET IGAZGATÓJA, SPLIT; DR. FRIED ISTVÁN, TANÁR, BUDAPEST; DR. KEMÉNY G. GÁBOR, A SZÉCHENYI KÖNYVTÁR TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA, BUDAPEST; KISS MÁRIA, A NÉPMŰVELESI INTÉZET MUNKATÁRSA, BUDAPEST; DR. KOVÁCEK BOŽIDAR, A MATICA SRPSKA KÖNYVTÁRÁNAK IGAZGATÓJA, ÚJVIDÉK; DR. LÖKÖS ISTVÁN, FŐISKOLAI TANÁR, EGER; DR. NEDIĆ VLADAN, EGYETEMI TANÁR, BELGRÁD; DR. NOVAK VILKO, EGYETEMI TANÁR, LJUBLJANA; DR. NOVALIĆ ĐURO, EGYETEMI DOCENS, ZÁGRÁB; DR. PÓTH ISTVÁN, EGYETEMI DOCENS, BUDAPEST; STOJANOVIĆ-KAIČH KATALIN, LEVELTÁROS, ZOMBOR; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR, ÚJVIDÉK; DR. VARJAS BÉLA, A MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA, BUDAPEST; VESELINOV IVANKA, FŐISKOLAI TANÁR, ÚJVIDÉK; VUJICSICS D. SZTOJAN, A MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA, BUDAPEST; UDOVIČKI IVANKA, EGYETEMI TANÁRSEGÉD, BELGRÁD; ZLICIĆ DARINKA, KÖNYVTÁROS, ÚJVIDÉK.

TARTALOM

<i>Szeli István</i> : Megnyitó	3
--	---

TANULMÁNYOK

<i>Bori Imre</i> : Magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatok (Komparatiztikai problémák és tanulságok)	9
<i>Varjas Béla</i> : Társadalom és irodalmi élet viszonya a reneszánsz és barokk idején Keletközép-Európában	14
<i>Cvito Fisković</i> : Dalmát művészek Korvin Mátyás budai és visegrádi udvarában	23
<i>Đuro Novalić</i> : Gróf Bartol Baboneg, a Povest Segeta grada írója	31
<i>Angyal Endre</i> : Magyar és délszláv barokk	39
<i>Lazar Ćurčić</i> : Jovan Muškatirović magyar nyelvű népművelő könyvecskéje és annak szerb olvasók számára készült fordítása	46
<i>Darinka Zličić</i> : XVIII. századi szerb írók Horányi Elek lexikonában	52
<i>Ivanka Veselinov</i> : A szerbeknek írt első magyar nyelvtan	57
<i>Fried István</i> : Egy elfelejtett kultúráközvetítő (Hoblik Márton [1791—1845] arcképehez)	63
<i>Vilko Novak</i> : A murántúli irodalom magyar kapcsolatai	70
<i>Stojanović-Káich Katalin</i> : Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház által bemutatott magyar színművek visszhangja a zombori sajtóban 1880—1914-ig	75
<i>Szeli István</i> : A magyar—délszláv kapcsolatok egy régebbi értelmezéséről	83
<i>Kemény G. Gábor</i> : Magyar—délszláv vonatkozások Mocsáry Lajos XX. századi pályaképében	89
<i>Stefan Barbarić</i> : A szlovén irodalom első magyar nyelvű áttekintése (Egyetemes Irodalomtörténet, 1911)	97
<i>Ivanka Udovički</i> : Veljko Petrović és a Croatia	105
<i>Póth István</i> : Ivo Andrić műveinek magyarországi fogadtatása	113
<i>Lőkös István</i> : Miroslav Krleža szépírói élményvilágának magyar rétegeiről	119
<i>Kiss Mária</i> : A Buda-környéki szerbek Iván-napi szokásainak ismeretéhez	127
<i>Vujicsics D. Sztóján</i> : Egy szerb guszlár a XVI. századi Magyarországon	135
<i>Olínko Delorko</i> : Székely János alakja két Hvar-szigeti énekben	140
<i>Vladan Nedić</i> : Szerbhorvát szóbeli hagyományú énekek Szilágyi Mihályról	145

<i>Dávid András</i> : Az Erlangeni kézirat magyar vonatkozású anyaga . . .	150
<i>Magdalena Anđelić</i> : Vuk Stefanović Karadžić fogadtatása a magyar irodalomban	160
<i>Božidar Kovaček</i> : Népi prózánk első magyar fordításai	165
<i>Szeli István</i> : Zárószó	171

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Összehasonlító irodalmi értekezéslet. Évi jelentés	175
--	-----

SADRŽAJ

<i>Ištvan Seli</i> : Otvaranje Naučnog skupa	3
--	---

STUDIJE

<i>Imre Bori</i> : Mađarsko-jugoslovenske književne veze — komparatistički problemi i pouke	9
<i>Bela Varjaš</i> : Odnos društva i književnosti u doba renesanse i baroka u Istočno-srednjoj Evropi	14
<i>Cvito Fisković</i> : Dalmatinski umjetnici na dvoru Matije Korvina . . .	23
<i>Đuro Novalić</i> : Grof Bartol Baboneg — pisac „Povesti Segeta grada” . .	31
<i>Endre Anđal</i> : Mađarski i južnoslovenski barok	39
<i>Lazar Čurčić</i> : Jedna prosvetiteljska knjižica Jovana Muškatirovića na mađarskom jeziku i njen prevod za Srbe	46
<i>Darinka Zličić</i> : Srpski pisci XVIII veka u Horanjijevom Leksikonu ugarskih pisaca	52
<i>Ivanka Veselinov</i> : Najstarije mađarske gramatike za Srbe	57
<i>Ištvan Frid</i> : Jedan zaboravljeni posrednik kulture (Uz portre Martona Hoblika, 1791—1845)	63
<i>Vilko Novak</i> : Mađarski elementi u književnosti Prekmurja	70
<i>Katalin Stojanović-Kaich</i> : Mađarska pozorišna dela novosadskog Srpskog narodnog pozorišta na repertoaru u Somboru od 1882—1914. . .	75
<i>Ištvan Seli</i> : O jednom ranijem tumačenju mađarsko-južnoslovenskih veza	83
<i>Gabor G. Kemenj</i> : Mađarsko-južnoslovenske komponente u delatnosti Lajoša Močarija u XX veku	89
<i>Stefan Barbari</i> : Prvi mađarski (Prijatelj) pregled slovenske književnosti	97
<i>Ivanka Udovički</i> : Veljko Petrović i „Croatia”	105
<i>Ištvan Pot</i> : Dela Iva Andrića u Mađarskoj	113
<i>Ištvan Lekeš</i> : Mađarski slojevi u svetu doživljaja Miroslava Krleže . .	119
<i>Marija Kiš</i> : Prilog poznavanju ivandanskih običaja Srba iz okoline Budima	127
<i>Stojan D. Vujičić</i> : Jedan srpski guslar u Mađarskoj XVI veka	135
<i>Olinko Delorko</i> : Sekul u nekim narodnim pjesmama s otoka Hvara . .	140

<i>Vladan Nedić</i> : Srpskohrvatske usmene pesme o Mihailu Siladiju . . .	145
<i>Andraš David</i> : Hungarološka građa Erlangenskog rukopisa	150
<i>Magdarena Anđelić</i> : Kako je mađarska literarna kritika prihvatila Vuka St. Karadžića i njegovo delo	160
<i>Božidar Kovaček</i> : Počeci prevodenja naše narodne proze na mađarski .	165
<i>Ištvan Seli</i> : Završna reč	171

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Ištvan Seli</i> : Naučni skup uporedne književnosti. Godišnji izveštaj . .	175
---	-----

CONTENTS

<i>Szeli István</i> : The inauguration of the Conference	3
--	---

STUDIES

<i>Bori Imre</i> : Hungarian — Yugoslav literary relations (Problems of comparative studies and instructions)	9
<i>Varjas Béla</i> : The relation between social and literary life in the era of the Baroque and Renaissance in Eastern Central Europe	14
<i>Cvito Fisković</i> : Dalmatian artists in King Matthias's court at Buda and Visegrad	23
<i>Đuro Novalić</i> : Count Bartol Baboneg, the author of „The History of the Town Seget”	31
<i>Angyal Endre</i> : Hungarian and Southern Slav Baroque	39
<i>Lazar Čurčić</i> : An instructive booklet by Jovan Muškatirović in Hungarian and its Serbian translation	46
<i>Darinka Zličić</i> : Serbian writers of the 18th century in Horányi's Encyclopedia of Hungarian writers	52
<i>Ivanka Veselinov</i> : The oldest Hungarian grammar books for Serbians .	57
<i>Fried István</i> : A forgotten mediator of culture (To the portrait of Hoblik Márton, 1791—1845)	63
<i>Vilko Novak</i> : Hungarian elements in Transmuranian literature	70
<i>Stojanović-Kaich Katalin</i> : Hungarian plays in the repertory of Serbian National Theatre in Sombor from 1882 to 1914	75
<i>Szeli István</i> : An earlier interpretation of the Hungarian-Southern Slavic relations	83
<i>Kemény G. Gábor</i> : Hungarian-Southern Slavic components in the activities of Mocsáry Lajos in the 20th century	89
<i>Stefan Barbarič</i> : The first Hungarian survey of Slovenian literature . .	97
<i>Ivanka Udovički</i> : Veljko Petrović and „Croatia”	105
<i>Póth István</i> : The works of Ivo Andrić in Hungary	113
<i>Lőkös István</i> : Hungarian strata in the literary events of Miroslav Krleža	119
<i>Kiss Mária</i> : Contribution to a better knowledge of the Midsummer day customs of Serbians from the surroundings of Buda	127

<i>Vujicsics D. Sztoján</i> : A Serbian guslar (fiddler) in Hungary in the 16th century	135
<i>Olinko Delorko</i> : Sekul in the folk poetry of the Isle Hvar	140
<i>Vladan Nedić</i> : Serbo-Croatian oral poetry about Szilágyi Mihály	145
<i>Dávid András</i> : Hungarological material of the Erlangen manuscript	150
<i>Magdalena Anđelić</i> : The reception of Vuk Karadžić and his opus by the Hungarian literary critics	160
<i>Božidar Kovaček</i> : The beginning of translating Yugoslav folk prose into Hungarian	165
<i>Szeli István</i> : Closing words	171

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Conference on comparative literature. Yearly report	175
---	-----

INHALT

<i>Szeli István</i> : Die Eröffnung der Konferenz	3
---	---

STUDIEN

<i>Bori Imre</i> : Ungarisch-jugoslawische Literaturbeziehungen (Probleme der komparativen Studien und Instruktionen)	9
<i>Varjas Béla</i> : Beziehungen zwischen dem Gesellschafts- und Literaturleben in der Barock- und Renaissancezeit im östlichen Mitteleuropa	14
<i>Cvito Fisković</i> : Dalmatinische Künstler am König Matthias Hof in Buda und Visegrad	23
<i>Đuro Novalić</i> : Graf Bartol Baboneg, der Verfasser der „Geschichte der Stadt Seget“	31
<i>Angyal Endre</i> : Ungarisches und südslavisches Barock	39
<i>Lazar Čurčić</i> : Ein aufklärendes Büchlein von Jovan Muškatirović in der ungarischen Sprache und seine serbische Übersetzung	46
<i>Darinka Zličić</i> : Serbische Schriftsteller des achtzehnten Jahrhunderts in Horányis Lexikon der ungarischen Schriftsteller	52
<i>Ivanka Veselinov</i> : Die ältesten ungarischen Grammatiken für Serben	57
<i>Fried István</i> : Ein vergessener Kulturvermittler (Zum Portrait von Hoblik Márton, 1791—1845)	63
<i>Vilko Novak</i> : Ungarische Elemente in der Literatur des Übermurgebiets	70
<i>Stojanović-Kaich Katalin</i> : Ungarische Theaterstücke am Repertoire des Serbischen Nationaltheater in Sombor von 1882 bis 1914	75
<i>Szeli István</i> : Eine frühere Interpretation der ungarisch-südslavischen Beziehungen	83
<i>Kemény G. Gábor</i> : Ungarisch-südslavische Komponenten in Lajos Mocsárys Tätigkeit im zwanzigsten Jahrhundert	89
<i>Štefan Barbarič</i> : Die erste ungarische Übersicht der slovenischen Literatur	97

<i>Ivanka Udovički</i> : Veljko Petrović und „Croatia“	105
<i>Póth István</i> : Ivo Andrićs Werke in der ungarischen Sprache	113
<i>Lőkös István</i> : Ungarische Gesellschaftsschichten in Miroslav Krležas Literaturereignissen	119
<i>Kiss Mária</i> : Beitrag zu einer besseren Kenntniss der Johannistagsitten der Serben aus der Umgebung von Buda	127
<i>Vujicsics D. Sztoján</i> : Ein serbischer Guslar (Geiger) in Ungarn im sechs- zehnten Jahrhundert	135
<i>Olinko Delorko</i> : Sekul in der Volkspoesie der Insel Hvar	140
<i>Vladan Nedić</i> : Serbokroatische mündliche Poesie über Szilágyi Mihály .	145
<i>Dávid András</i> : Hungarologisches Material des Erlangenmanuskripts . .	150
<i>Magdalena Anđelić</i> : Wie Vuk Karadžić und sein Werk empfangen wur- den in der ungarischen Literaturkritik	160
<i>Božidar Kovaček</i> : Der Anfang der Übersetzungen der jugoslawischen Volksprosa ins Ungarische	165
<i>Szeli István</i> : Schlußwort	171

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Konferenz der vergleichenden Literatur. Jahresbericht . .	175
---	-----